వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

శ్రుతదీపికా శ్రీభాష్యవ్యాఖ్యా

॥శ్రీః॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః ।

శ్రీసుదర్శనభట్టారకవిరచితా శ్రీభాష్యవ్యాఖ్యా

శ్రుతప్రదీపికా ।

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః ॥

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే

వినతవివిధభూతవ్రాతరక్షైకదీక్షే ।

శ్రుతిశిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే

భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా ॥

వరదం ద్విరదాద్రిశేఖరం కమలాయా దయితం దయానిధిమ్ ।

సకలార్థిజనార్థితప్రదం ప్రణమామి ప్రణతార్తిహారిణమ్ ।।

వేదాన్తసూత్రభాష్యార్థమాచార్యోపాసనాచ్ఛ్రుతమ్ ।

తద్గిరా దీపికేవాహం దర్శయిష్యే యథామతి ।।

ప్రారిప్సితప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనార్థమిష్టదేవతోపాసనలక్షణమఙ్గలం శ్రుత్యాకుర్వన్నర్థం ప్రతిపాద్యం సంక్షేపతః శ్రోతృబుద్ధిసమవధానాయ దర్శయతి - అఖిలేతి । ప్రథమేన పాదేన ప్రథమద్వికార్థసంక్షేపః, ద్వితీయేన తూత్తరస్య । భవతీతి భువనం కార్యజాతమ్ । కతిపయకారణచతుర్ముఖాదివ్యావృత్త్యర్థమ్ అఖిల శబ్దః । ప్రాయికత్వనివృత్త్యర్థం సకలేత్య నుక్తిః । అజ్ఞాతం నాస్తి ఇతివదఖిలేతి వ్యతిరేకోక్తిః । అకారోపక్రమత్వసిద్ధయే నిఖిలేత్యనుక్తిః । తస్య భగవద్వాచకత్వశక్తియోగాత్తదవివక్షాయామపి మాఙ్గలికత్వమకారస్య । నఞో మఙ్గలేతరత్వం నిషేధ్యవిశేషాపేక్షయా, న స్వతః । అత్ర తు వైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్ మాఙ్గలికత్వమేవ । జన్మ త్రివిధమ్ । స్థేమా - అన్తర్యామివిష్ణ్వవతారాదిముఖేనైవ కరణీయా వివిధా స్థితిః । భఙ్గః - నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపః । మోక్షస్య లయాన్తర్భావేఽపి శాస్త్రస్య

ప్రధానప్రయోజనతయా విషయవత్ పృథగేవ వక్తవ్యత్వాదనేకార్థసాధారణేన శబ్దేన తమన్తర్భావయితుమయుక్తమ్ । అతో హి పూర్వాచార్యాః పృథగూచుః - జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవే జగదుద్భవస్థితిప్రణాశ- సంసారవిమోచనాదయః ఇతి । ఆది శబ్దేనానుప్రవేశనియమనధారణాది గృహ్యతే ; ప్రదేశాన్తరే జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తః ప్రవేశనియమనాదిలీలమ్ ఇతి స్వేనైవ కణ్ఠరవేణోక్తార్థస్వీకారస్యైవోచితత్వాత్ । అప్రమేయోఽనియోజ్యశ్చ ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ సాపేక్షత్వాదివ్యుదాసాయ లీలా శబ్దః । జనయితృత్వాద్యనుక్త్వా జన్మాద్యుక్తిరుపాదానాభిప్రాయా ; బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ఇతి హి శ్రుతిః । లీలా శబ్దేన నిమిత్తత్వం ద్యోతితమ్ । అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపతిం్త పరిహరతానేన లీలాశబ్దేన ద్వితీయలక్షణార్థశ్చ సూచితః । అథ ద్వితీయద్వికార్థం సంక్షిపతి - వినతేతి । వినతరక్షాప దాభ్యాం తృతీయచతుర్థలక్షణార్థౌ సూచితౌ । విశేషేణ నతాః ప్రహ్వీభూతాః ఉపాసకాః ; తద్ద్వైవిధ్యం తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్ ఇత్యాదివక్ష్యమాణప్రకారేణ । భూతాః ; భగవజ్ఞానేన లబ్ధసత్తాకాః ఇతి భావః ; అస్తి బ్రహ్మేతి

చేద్వేద, సన్తమేనం తతో విదురితి ఇతి శ్రుతేః । వినతభూతసంబన్ధీ వ్రాతో వినతభూతవ్రాతః । వ్రాత శబ్దేన ఆస్ఫోటయన్తి పితరః పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా ఇత్యాద్యర్థోఽభిప్రేతః । రక్షా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణా । ఏక శబ్దః ప్రాధాన్యపరః అప్యహం జీవితం జహ్యామ్ కామమాత్మానం భార్యాంపుత్రం వోపరున్ధ్యాన్న త్వేవ దాసకర్మకరమ్ ఇతి హ్యుక్తమ్ । సా ప్రధానా దీక్షా యస్య తత్తథోక్తమ్ । దీక్షా- శబ్దేనావర్జనీయత్వం గర్భితమ్; ఏతద్వ్రతం మమ ఇతి హి తదుక్తిః ।

అథ శాస్త్రోపోద్ఘాతచతుఃసూత్ర్యర్థమాహ - శ్రుతీతి । బ్రహ్మణో మానశూన్యత్వాన్యమానకత్వవ్యుదాసేన శాస్త్రారమ్భణీయతా హి తదర్థః । శ్రుతి శబ్దః ప్రమాణవైలక్షణ్యం ద్యోతయతి ; శ్రూయతే నిత్యమితి హి శ్రుతిః । శిరః శబ్దేనానన్యపరభాగోక్తిః । విదీప్తిః విశేషేణ దీప్తిః ; అగ్న్యాదిరూపేణకర్మారాధ్యతాయా అపి వేదాన్తావగతత్వం బ్రహ్మణః స్వతోఽనన్తపురుషార్థత్వం చాభిప్రేత్య విశేషేణ

దీప్తత్వముక్తమ్ । బ్రహ్మణీతి సామాన్యశబ్దః । శ్రీనివాస ఇతి విశేషశబ్దః । అత్ర ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాత్ ఇతి న్యాయోఽభిప్రేతః । శ్రీనివాస శబ్దేన రూఢితోఽవయవతశ్చ త్రిమూర్త్యైక్యసామ్యోత్తీర్ణత్వాదివ్యుదాసో నిత్యవిభూతియోగశ్చ ఫలితః । పరస్మిన్నితి పరమతః సేతూన్మాన ఇత్యత్ర నిర్ణీతం ప్రాప్యత్వం వివక్షితమ్ । అథోపాయోపేయాత్మకే ప్రతిపాద్యే వినతపదసూచితముపాయాంశం విశినష్టి - శేముషీ భక్తిరూపేతి । అత్రాపి ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః । పదద్వయేన ధీకర్మసముచ్చయవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వవ్యుదాసః । స్వనికర్షాభిప్రాయేణాహ - మమేతి ।

భవతు - ఫలాన్తరాదేతద్విషయోపాయః స్యాదుతమ ఇతి భావః ।

ఏవం పరమవిషయో దర్శితః । ప్రయోజనం చాత్రాతిసంక్షిప్తమ్ । అథ స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయం స్వవ్యాఖ్యేయస్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాద్వైషమ్యం చ వదన్ సంక్షిప్తం శాస్త్రప్రయోజనం చ విశదీకుర్వన్ వ్యాఖ్యానాన్తరేభ్యః స్వగ్రన్థస్య వైలక్షణ్యం చ దర్శయన్నర్థాత్ గురూపాసనరూపం మఙ్గలమాచరతి - పారాశర్యేతి ।

పారాశర్యవచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం

సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసఞ్జీవనీమ్ ।

పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతదూరస్థితామ్

ఆనీతాం తు నిజాక్షరైః సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్ ।।

వ్యాసస్యైవ బాదరాయణత్వం శ్రుతిసిద్ధమ్ । జన్మతః ప్రకర్షం చ సూచయతి పారాశర్యశబ్దేన । వచః- శబ్దోఽర్థపర్యన్తః, వేదవిత్ ఇత్యత్ర వేదశబ్దవత్ । వచసః సుధామితి నిర్వాహే రూపకప్రకరణానౌచిత్యం సుధాశబ్దాముఖ్యత్వం చ । అమృతత్వహేతుత్వాత్ సుధాత్వరూపణమ్ । పూర్వభాగాదప్యవ్యవధానేన బ్రహ్మప్రతిపాదనరూపా సేత్యభిప్రాయ ఉపనిష చ్ఛబ్దః । ఉపనిషదాం వేదసారత్వాభిప్రాయో దుగ్ధశబ్దః ; యథా ఆరణ్కం చ వేదేభ్య ఓషధీభ్యో యథామృతమ్ ఇతి । అబ్ధి శబ్ద ఆనన్త్యపరః । మధ్య శబ్దేన సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వమభిప్రేతమ్, మధ్యస్య సర్వప్రదేశానుగుణ్యాత్ । అనేన స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతా అవాన్తరవిషయశ్చ దర్శితౌ । ఉద్ధృతశబ్దేనాతినిమ్నదేశనిమగ్నోద్గ్రహణమభిదధతా నిఃశేషార్థగ్రహణం సూచితమ్ । పరమ ప్రయోజనమాహ - సంసారేతి । సంసారస్యాగ్నిత్వం తాపత్రయాత్మకతయా । తత్రాప్యవాన్తరభేదం విద్యాలబ్ధేః పూర్వం కదాచిదప్యనిర్వాప్యత్వం వైవిధ్యమనుపరతత్వం చ ద్యోతయతి విదీపన శబ్దః । అనాదికాలం బహుముఖశ్రవణాదిష్వన్యతమప్రకారేణాలబ్ధపరమాత్మనో వ్యపగతప్రాణాః । ప్రాణాః పరమాత్మా, ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్ । సంజీవినీమ్ ఇతి పరమమోక్షహేతుత్వం వివక్షితమ్ । స్వగ్రన్థస్య సత్సంప్రదాయమూలకతామాహ - పూర్వేతి । ఆర్థం గురూపాసనం చైతత్కీర్తనముఖేనాత్ర కృతమ్ । శంకరాదివ్యుదాసాయ పూర్వశబ్దః । సురక్షితామ్ న పరముపదేశేన, గ్రన్థనిర్మాణేనాపీతి భావః । తర్హి సా కిమితి న ప్రథితేత్యత్రాహ - బహుమతీతి । బహూనాం యా మతయః తాసాం వ్యాఘాతో మిథో

విరోధః, తేన దూరస్థితామ్ । న యథావదప్రతిపత్తిమాత్రమ్, అన్యథా చ ప్రతిపత్తిరభూదితి భావః । తుశబ్దః స్వగ్రన్థవైషమ్యపరః । సుధాసమాఖ్యానుగుణ్యాయ మమాక్షరైరిత్యనుక్తిః ; గాయత్ర్యవయవామృతాక్షరైరిత్యర్థః । సుమనసః ; సారాసారవివేకాదివిచక్షణాః । భౌమాః ; అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదాః శ్రుతకర్మమీమాంసా భూలోకవాసినః । దేశకాలాన్తరాదిషు

వృత్త్యాదిసాఫల్యమితి భావః । పిబన్తు ; సుధాపానవదస్య శ్రవణాద్యపి సుఖరూపమ్ ఇత్యర్థః । అన్వహమ్ ; భోగ్యతాతిశయాత్ గభీరత్వాచ్చ ।

భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృతిం్త పూర్వాచార్యాః

సఙ్చిక్షిపుః । తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే ।।1।।

పూర్వాచార్యగ్రన్థాః ప్రవర్త్యన్తామ్ ; కిం గ్రన్థాన్తరనిర్మాణప్రయత్నగౌరవేణేత్యత్రాహ - భగవదితి । పూర్వాచార్యశబ్దో౽త్ర వివృతః । శఙ్కరాదిభ్యో౽పి జ్ఞానాధిక్యపరో భగవ చ్ఛబ్దః । ద్రమిడాచార్యాదిగ్రన్థో౽తిసంక్షిప్తః । తన్మతానుసారేణ ; న తు స్వోత్ప్రేక్షయా । సూత్రాక్షరాణి ; ప్రకృతి ప్రత్యయానుగుణ్యేన ; న తు యథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతి భావః । వ్యాఙ్భ్యాముపసర్గాభ్యామపేక్షితవిస్తరానపేక్షితసంకోచౌ వివక్షితౌ । వ్యాఖ్యేయం పదమ్ ఉపాదత్తే - అథేతి ।

1 జిజ్ఞాసాధికరణమ్

అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ।। 1-1-1 ।।

అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి । అతఃశబ్దో వృత్తస్య హేతుభావే । అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య ... బ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ ।।1।।

పూర్వవృత్తాప్రతిపత్తిరూపాపవాదేన ప్రసిద్ధిప్రకర్షస్యాకింఞ్చిత్కరతయా సంశయవిపర్యయౌ స్త ఇతి తద్వ్యుదాసాయాథశబ్దం వ్యాచష్టే - అత్రేతి । అథశబ్ద ఆనన్తర్య ఇతి ప్రతిజ్ఞా । భవతీతి స్వారస్యం సూచితమ్ । అత్రాయమితి తదపవాదపరిహారః । అత్ర; వేదోత్తరభాగార్థవిచారారమ్భే । అనేన పూర్వభాగార్థవిచారస్య వృత్తత్వమాక్షిప్తమ్ । ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసూచితమ్ అథ శబ్దానుశాసనమ్ ఇత్యాద్యథశబ్దాదస్య వ్యావృతిం్త సూచయతా అయం శబ్దేన అతఃశబ్దశిరస్కత్వం దర్శితమ్ । అనేన వృత్తసామాన్యస్యాతః పదేనాభిధానం జ్ఞాపితమ్, ఏతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతవాచిత్వస్వారస్యాత్ । ఏవం

వృత్తివిశేషాక్షేపకతత్సామాన్యాభిధాయకపదద్వయసమభివ్యాహారలబ్ధమథశబ్దస్యానన్తర్యపరత్వమిత్యర్థాదుక్తం భవతి । అతోఽథ మౌనమ్ ఇత్యాదిషు ప్రకృతిప్రత్యయయోర

నేకార్థసాధారణ్యదర్శనాదతఃశబ్దం వ్యాచష్టే - అత ఇతి । అత్రాయం భవతి ఇత్యనుషఙ్గః । అత్ర భవతి శబ్దౌ పూర్వవత్ । అయమ్; అథశబ్దపూర్వకః ; ప్రకృతిప్రత్యయస్వారస్యాత్ అథశబ్దస్వారస్యాత్ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః । న చ అథాతః శబ్దార్థనిర్ణయస్యాన్యోన్యసాపేక్షత్వాదన్యోన్యాశ్రయః శఙ్క్యః. తయోరానన్తర్యవృత్తపరత్వస్వారస్యస్య వ్యుత్పత్త్యవగతతయాన్యోన్యానపేక్షత్వాత్ । అత్రేత్యాదిసూచితం వృత్తం వర్తిష్యమాణం తయోర్హేతుహేతుమద్భావం చ వివృణ్వన్ వర్తిష్యమాణస్యానన్తర్యం చ ఘటయతి - అధీతేతి । సాఙ్గశబ్దేనాధ్యయనస్యాపాతప్రతీతి హేతుత్వం ద్యోతితమ్ ; సశిరస్క శబ్దేన వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్యనిమిత్తవ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యం భాగద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వం కృత్స్నాధ్యయనం చ; కర్మజ్ఞానబ్రహ్మజిజ్ఞాసా పదాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణే ; కేవల శబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞానవైధుర్యమ్ ; అల్పాస్థిరానన్తస్థిర శబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావః ; అనన్తరభావినీతి పదేన అథాతః శబ్దద్వయఫలితం హేతుపౌష్కల్యం చ । తస్మిన్ సతి హి ఫలానన్తర్యమ్ । అనన్తస్థిరఫల శబ్దో బ్రహ్మవిశేషణమ్ ; బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా వా ; తస్యాస్తథాత్వం సద్వారకమ్ ।

బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా । బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ ; ....

కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యతే ఇతి ప్రతిప్రసవసద్భావాత్ ।।1।।

అథైకపద్యహేతుభూతసమాసార్థం నిరూపయన్ విభక్త్యన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యస్య నిర్దిశతి - బ్రహ్మణ ఇతి । పఞ్చమీమర్థాన్తరశఙ్కాం చ వ్యపనుదన్నాహ - బ్రహ్మణ ఇతీతి । కుత ఇత్యత్ర ఆహ - కర్తృకర్మణోః కృతీతి । కర్మత్వే సతి విషయత్వం ప్రయోజనత్వం చ సిధ్యేదితి భావః । సామాన్యవిధ్యపేక్షయా ప్రతిపదవిధేర్బలీయస్త్వేఽపి ప్రతిపదే సమాసనిషేధాత్ పరంపరాసంబన్ధస్యాపి సంబన్ధసామాన్యాన్తర్భావేన బ్రహ్మానుబన్ధినాముపాయాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః సామర్థ్యాత్ బ్రహ్మణః కర్మత్వాక్షేపాచ్చ సామాన్యపరత్వమాశఙ్క్యాహ - యద్యపీతి । పరిగ్రహేఽపి ఇత్యత్ర పరిణా అనుబన్ధినాం జిజ్ఞాస్యతాసిద్ధిర్ద్యోతితా । కర్మార్థత్వసిద్ధిః ; షష్ఠ్యా ఇతి శేషః । ఆభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాదితి ; ఉపపదవిభక్తిరపి కారకవిభక్తివత్ కర్మణి ద్వితీయా ఇత్యాదివత్ కర్తృకర్మణోః కృతి ఇత్యాదిశబ్దానుశాసనస్వారస్యాదర్థవతీతి భాష్యకారాభిప్రాయః । ఏవ కారేణ

విలమ్బితధీహేత్వపేక్షయా శీఘ్రధీహేతోర్బలీయస్త్వమభిప్రేతమ్ । ప్రధానస్యాప్రధానానాం చ కర్మత్వాక్షేపాదపి ప్రధానస్యాభిధానికత్వమితరేషామాక్షిప్తత్వం చ యుక్తమిత్యర్థః । సమాసనిషేధమాశఙ్క్య పరిహరతి - న చేతి । ప్రతిప్రసవో ఽపవాదాపవాదః । అప్రయుక్తవిభక్తేరనభిధాయకత్వేఽప్యనుశాసనాధీనలక్ష్యార్థవిశేష నిర్ణయాయ షష్ఠీ వ్యాఖ్యాతా । ప్రాతిపదికేన విభ

క్త్యర్థలక్షణాయాం తు న కేవలం యోగ్యతాది కారణమ్, అనుశాసనం చాపేక్షితమితి తదనుసారేణ వ్యాఖ్యాతమ్ ।

బ్రహ్మశబ్దేన స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయత్ । … … … … తాపత్రయాతురైరమృతత్వాతయ స ఏవ జిజ్ఞాసాస్యః । అతః సర్వేశ్వర ఏవ జిజ్ఞాసాకర్మభృతం బ్రహ్మ ॥2॥ అథ సమస్తయోః పదయోః ప్రథమపదమనేకార్థసాధారణ్యేన ప్రసిద్ధేః పరైరన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ సంశయవిపర్యయౌ స్త ఇతి తద్వ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే - బ్రహ్మేతి । పరీత్య లోకాన్ ఇతి శ్రుత్యనుసారేణ పురుషోత్తమ ఇత్యుక్తమ్ । స్వేతరచిదచిద్విలక్షణత్వం తచ్ఛబ్దార్థః । స్వేతరాన్యత్వం తృణాదేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థముభయలిఙ్గత్వేన వైలక్షణ్యమాహ - స్వభావతః ఇత్యాదినా । నిఖిలేతి బద్ధాది వ్యుదాసః । స్వభావతః ఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః । సావధికాతిశయనిత్యవ్యుదాసాయ అనవధికాతిశయ శబ్దః । ప్రత్యేకం తాదృశా గుణా అసంఖ్యేయాః । ఏకస్య గుణస్య విధాభేదరూపగుణపుఞ్జాభిప్రాయో గణ శబ్దః । సత్యసంకల్పత్వాన్తర్భూతా హి వశిత్వాదయః । అభిధీయతే ; ముఖ్యవృత్త్యా బోధ్యతే । శబ్దసామర్థ్యాదర్థసామర్థ్యవశాచ్చ భగవత్పరత్వం వక్తుం ప్రథమం శబ్దసామర్థ్యముపపిపాదయిషురన్యత్ర గౌణత్వం హృది నిధాయ బ్రహ్మశబ్దస్య గుణయోగతః ప్రవృత్తత్వమాహ - సర్వత్రేతి ।

సర్వత్ర ప్రయోగేషు విషయేషు । తతః కిమిత్యత్రాహ -

బృహత్త్వం చేతి । అన్యస్యాపి కిం న స్యాదిత్యత్రాహ - స చేతి । చః శఙ్కానివృత్తౌ । కథమేవకారః ? అన్యత్రాపి హి ప్రయుజ్యత ఇత్యత్రాహ - తస్మాదితి । సర్వేషాం ముఖ్యత్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ - అనేకేతి । అనన్యథాసిద్ధప్రయోగో హి శక్తికల్పకః । అత్ర త్వన్యథాసిద్ధ ఇతి భావః । నాత్రానేకశక్తిక్లృప్తిప్రసఙ్గః ; న చాన్యత్రాముఖ్యత్వమ్ ; ఏకయైవావయవశక్త్యా సర్వత్ర ముఖ్యత్వాదిత్యత్రాహ - భగవదితి ।

పఙ్కజశబ్దస్యోత్పలాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వవత్ ప్రయోగవిషయానుగతతదవిషయవ్యావృత్తప్రవృత్తినిమిత్తాభావేనానేకశక్తికల్పనే ప్రాప్తే ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్ పుష్కలప్రవృత్తినిమిత్త ఏవ విషయే ముఖ్యోఽన్యత్రాముఖ్యశ్చ యథా భగవచ్ఛబ్దో నిర్ణీతస్తథా బ్రహ్మశబ్దోఽపీత్యర్థః । అథార్థసామర్థ్యముపపాదయతి - తాపేతి । న హి కారాగృహనిగలితో నిగలమోచనాయ యాచ్యః ; కింతు యచ్ఛాసనాన్నిగలనం తన్నివృత్తౌ స ఏవేత్యభిప్రయన్తీ తమేవమ్ ఇత్యాదిశ్రుతిరిహానుస్త్రియతే । నిగమయతి - అత ఇతి ; అతః శబ్దవశాదర్థవశాచ్చేత్యర్థః ।

జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా । ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాత్ … … … మీమాంసా

శాస్త్రమ్ అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా ఇత్యారభ్య, అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్ ఇత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమ్ ॥

ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగేన ద్వితీయం పదం వ్యాచష్టే - జ్ఞాతుమితి । ఇచ్ఛాయాఃకార్యత్వే ప్రతీతేఽపి స్నాత్వా భుఞ్జీత ఇతివదప్రాప్తేంఽశే విధిరిత్యర్థః । సన్నన్తనిర్దేశో విచారస్య రాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనాయ । తథాచ ధర్మజిజ్ఞాసా ఇత్యత్రాపి జ్ఞానం విచారరూపం విధేయమ్ । విచారః కర్తవ్యః ఇత్యన్యత్రోక్తేః । ప్రమితిస్తు ఫలతయా అర్థసిద్ధా । మీమాంసా హీయమ్ । ఇహ - ఉపక్రమసూత్రే । అనేనాస్య సూత్రస్య జిజ్ఞాస్యవిశేషపరత్వవ్యుదాసః । ఆరమ్భణీయత్వే సిద్ధే హి జిజ్ఞాస్య విశేషనిర్ణయః । స చోత్తరత్ర ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ ఇత్యారభ్య క్రియతే । అథ వాక్యార్థం యోజయతి- మీమాంసేతి । పూర్వవృత్తాదిత్యాది ప్రతిజ్ఞా । అన్యదుపపాదకమ్ । పూర్వభాగోపరితనభాగ శబ్దాభ్యాం వ్యాఖ్యానస్య క్రమనియమాన్వితభాగాధ్యయనాత్మకత్వం దర్శితమ్ । తద్ధేతుభూతం వ్యాఖ్యేయస్య తథాత్వం పూర్వం పదయోజనాయాముక్తమ్ । ఉభయత్రోభయం వాచ్యమ్ । గ్రన్థలాఘవాయైవముక్తిః । తన్మతానుసారేణేతి ప్రతిజ్ఞాం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి - తదాహేతి । కర్మచిన్తానన్తర్యాక్షేపకర్మైకశాస్త్ర్యం చ వృత్తౌ దర్శయతి - వక్ష్యతి చేతి । లక్షణమ్ అధ్యాయః । సంహితమ్ ఏకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సంబద్ధమితి భావః । శారీరకం బ్రహ్మమీమాంసా ; జగచ్ఛరీరకబ్రహ్మవిషయత్వాత్ । షోడశలక్షణేన ; షోడశాధ్యాయేన ।

శాస్త్రైక్యప్రత్యనీకమర్థవిరోధం ప్రతిపాద్యభేదం ప్రయోజనభేదం కర్తృభేదం చాశఙ్క్యాహ - అత ఇతి । అతః; ఏకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా ప్రబన్ధైక్యసిద్ధేః । ప్రతిపిపాదయిషితః ; ప్రతిపాదయితుమిష్టః, తాత్పర్యవిషయ ఇత్యర్థః । దేవతానిరాకరణాదికం

దేవతాజ్ఞానానపేక్షఫలప్రదత్వరూపకర్మప్రాశస్త్యాద్యర్థాన్తరపరమ్ ; న తు దేవతానిరాసాదౌ తాత్పర్యమ్ I అన్యార్థం తు జైమినిః పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ఇత్యాదౌ జైమినేర్బ్రహ్మాభ్యుపగమదర్శనాదితి భావః I ద్రవ్యదేవతాసామాన్యే ద్రవ్యబలీయస్త్వమపి ప్రమాణద్వారా, న స్వరూపతః I ద్రవ్యస్వరూపం హి ప్రత్యక్షం హవిస్స్వరూపం, ధర్మ ఏవ హి శాస్త్రగమ్యః, దేవతాయాస్తు స్వరూపం ఫలప్రదత్వమపి శాస్త్రైకగమ్యమిత్యాద్యనుసన్ధేయమ్ I అతో విరుద్ధార్థే తాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః I పూర్వోత్తరకాణ్డాభిప్రాయేణ షట్కభేదవదధ్యాయభేదవది త్యుక్తమ్ I అనేన ప్రయోజనప్రతిపాద్యభేదౌ పరిహృతౌ I షట్కద్వయచిన్తితప్రకృతివికృతిరూపార్థతత్ఫలభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్ I కర్తృభేదపరిహారస్తు స్ఫుటతయా నోక్తః I అస్తి హి వైయాకరణపూర్వోత్తరవృత్త్యాదౌ కర్తృభేదః I అస్త్యైకశాస్త్ర్యమ్ ; బ్రహ్మ

చిన్తా పూర్వం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ - మీమాంసేతి I సంగతివిశేషాః వక్ష్యమాణాః - పాఠక్రమః, చేతనానాం త్రివర్గే ప్రథమం ప్రావణ్యరూపోఽర్థక్రమః, పదార్థవాక్యార్థభావః, దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, ఉపజీవ్యోపజీవకభావశ్చ I ఏవం పౌర్వాపర్యనియామకసంగతివిశేషేణ విశిష్టక్రమం క్రమవిశేషవదిత్యర్థః I

తథా హి - ప్రథమం తావత్ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణం విధీయతే I … … … … … వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్య చాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే II

ఐకశాస్త్ర్యకర్మవిచారతదనన్తరభావి బ్రహ్మవిచారాపేక్షోపయోగిత్వేన అధీతసాఙ్గ- సశిరస్క ఇతి ప్రాక్ ప్రతిజ్ఞాతసాఙ్గకృత్స్న వేదాధ్యయనకర్తవ్యతాయాం ప్రమాణతయా స్వాధ్యాయవిధిముపన్యస్యన్ తస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వనిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాం వాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తసంశయం చ వ్యదస్యతి - తథాహీతి I విధేరక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే సిద్ధే హ్యారమ్భణీయత్వసిద్ధిః I అన్యథా అధీత్య స్నాయాత్ ఇత్యర్థజ్ఞానే కర్మశేషతయా వినియుక్తే సత్యవహన్తవ్యవ్రీహివత్ జ్ఞాతవ్యాత్మనోఽపి

కర్మశేషత్వాత్ అయమాత్మా బ్రహ్మ ఇత్యాత్మబ్రహ్మశబ్దయోస్తుల్యార్థత్వాచ్చ కర్మసు కర్తృతయావక్లృప్తజీవస్వరూపపరా వేదాన్తా ఇతి తదతిరిక్తాప్రామాణికేశ్వరవిచారరూపశాస్త్రస్యానారమ్భణీయతాపత్తేః I

తత్ర భాట్టాభిమతాంశ్చతురోఽర్థాన్ గురుకుమారిలానభిమతమేకం చ సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే - ప్రథమమితి । ప్రథమం తావత్ ; ప్రథమత ఏవ । ప్రాథమ్యోక్త్యా శాస్త్రాన్తరేణ సాధనచతుష్టయసిద్ధ్యయోగః ఫలితః । శాస్త్రాన్తరాధిగమాయోగ్యదశాపేక్షయా ప్రాథమ్యమ్ ; గర్భాష్టమోపనీతస్య హ్యధ్యయనమ్ । అత ఏవ అష్టవర్షమ్ ఇత్యుక్తకాలవిశేషోఽప్యుపనయనద్వారాధ్యయనాఙ్గమితి ఫలితమ్ । అనేనోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం, స్వాధ్యాయవిధివాక్యోపాదానేనాధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వమ్, అధ్యయనేన ఇతి నిర్దేశేన సంస్కారవిధిత్వమ్, ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం చ ద్యోత్యతే । అక్షరరాశిమాత్రస్య స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యత్వవ్యుదాసాయ వేదాఖ్య శబ్దః । వేదాఖ్యేత్యనేన కృత్స్నాధ్యయనస్య విహితత్వమప్యభిప్రేతమ్ । న హి వేదైకదేశః స్వాధ్యాయశబ్దార్థః । నాసావర్థావబోధనపర్యన్తో విధిరిత్యభిప్రాయేణ అక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తమ్ । విధేరక్షరగ్రహణపర్యన్తతయా అధీత్యాభిసమావృత్య అధీత్య స్నాయాత్ ఇత్యత్రార్థజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వాభావేన జ్ఞాతవ్యాత్మనోఽవహన్తవ్యవ్రీహ్యాదివత్ కర్మశేషత్వాభావేన కర్మసు కర్తుర్జీవాదన్యస్మిన్ప్రమాణసంభావనయా తద్విల

క్షణేశ్వరవిచారరూపశాస్త్రమారమ్భణీయమితి ఫలితమిత్యభిప్రాయః ।

అయం చార్థః అధ్యయనమాత్రవతః ఇతి వక్ష్యమాణసూత్రార్థః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయాత్ర దర్శితః ; ప్రాథమ్యం సాఙ్గత్వం చ నాత్ర ప్రతీతమ్ ; అధ్యాపనవిధిశ్రవణాత్ ; తత్ప్రయుక్తతా చ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయామాహ - తచ్చేతి । చః శఙ్కానివృత్తౌ । కింరూపమ్ స్వతన్త్రోచ్చారణరూపం పరతన్త్రోచ్చారణరూపం వా, సకృదుక్తిరూపమ్, అసకృదుక్తిరూపం వేత్యర్థః । కథమ్ ? కిమఙ్గకమ్ ? అష్టవర్షత్వముపనయనద్వారా అధ్యయనశేషమ్ । ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్ ఇతివదధ్యయనశ్రుతిః । న హి తత్ర యజనం యాజనవిధిప్రయుక్తమ్ । అత్ర బ్రాహ్మణమ్ ఇతి ద్వితీయాశ్రుత్యా మాణవకశేషముపనయనమన్తరఙ్గత్వలిఙ్గాత్ తద్గతాధ్యయనాఙ్గమ్ । ఉపనీయ ఇతి క్త్వాశ్రుతిస్తు విలమ్బ్యవ్యయహతా ; సా హి స్మృతిరనువాదరూపా చ । అతః శ్రుతేర్లిఙ్గం ప్రబలమ్ । న చ కర్త్రభిప్రాయఫలాత్మనేపదవశాదుపనయనముపనేతృగతాధ్యాపనాఙ్గమితి వాచ్యమ్, అకర్త్రభిప్రాయార్థేన సంమానన - ఇత్యాదిసూత్రేణాత్మనేపదస్య విహితత్వాత్ । కర్త్రేవ ఫలాన్వయః కర్త్రభిప్రాయత్వమితి తన్నివృత్తౌ ఫలస్యోభయాన్వయసంభవేనోపనయనఫలస్య గురుగతత్వసంభవాదధ్యాపనాఙ్గత్వమితి శఙ్కా చ నిరస్తా, అగ్నినాదధీత ఇత్యత్ర స్వరిత ఇత్యాదిసూత్రేణ విహితేఽప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయదర్శనాత్ । అతః కర్త్రభిప్రాయత్వం న కర్త్రేవ ఫలాన్వయః ; కింతు

ఫలస్య కర్త్రన్వయమాత్రమితి తన్నివృత్తౌ కర్తరి ఫలాన్వయో న సిధ్యేదితి నాచార్యే ఫలాన్వయః । న చ చేతనద్వయానన్వయః కర్త్రభిప్రాయత్వమ్

ఋత్విజోవృణీతే ఇత్యత్ర ఫలస్యోభయత్రాన్వయాత్ । న చావ్యవహితఫలస్య కర్త్రన్వయః కర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యాచార్యకవ్యవహితత్వాదాత్మనేపదాప్రాప్తౌ సంమానన ఇత్యాదిసూత్రేణ వ్యవహితఫలస్య కర్త్రన్వయేఽప్యాత్మనేపదం విధీయత ఇతి వ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం కర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధీతి వాచ్యమ్, ఉత్తరక్రతువిధీన్ ప్రత్యాధానస్యేవాధ్యాపనం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేఽప్యుపనయనస్య తదుపకారకత్వమాత్రేణాచార్యకనిష్పాదకత్వోపపత్తేః । అత ఉపనయనఫలం నాచార్యాన్వయీతి న తదధ్యాపనాఙ్గమ్ ।

వ్రతమ్, ఉపాకర్మాది । నియమాః ; పద్యు వా ఏతత్ శ్మశానమ్ ఇత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాదినియమాః । అనేన ఉపదేశశ్చ ఇతి పృథఙ్నిర్దేశః శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిమతిసంమతివిభాగాత్ । మాసాన్.... అర్ధపఞ్చమాన్ ఇత్యనేనాఙ్గాధ్యయనకాలసిద్ధిః । ఏవమఙ్గవిధిసహితప్రధానవిధినా కిం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ - ఏవమితి ఏవమ్ ; సాఙ్గే విధౌ నిరూపితే । సత్సంతాన ఇత్యాదికమ్ అభిజనవిద్యాసముదేతమ్ ఇత్యాదిసూత్రానువిధాయి । ఆచార్యోపనీతస్య ;

గురువిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థం యథా పక్షాన్తరే మాణవకవిశేషణమన్యార్థమితి భావః । ఆత్మగుణాః ; అక్రోధాదయః । వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేతి దృష్టాన్తతయోక్తిః । అనేన పదద్వయేన కథమిత్యాకాఙ్క్షాపూరణమ్ । ఉపరితనపదద్వయేన కింరూపమిత్యాకాఙ్క్షా చ శమితా, పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపతాసిద్ధేః । ఆద్యత్వం చ తేన సిద్ధమ్ । ఆవృత్త్యశ్రవణేఽపి దృష్టఫలస్య చాపరిత్యాజ్యతయావఘాతాదివదావృత్తిసిద్ధిః ।।

అధ్యయనం చ స్వాధ్యాయసంస్కారః, స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః ఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్ । ... ... ప్రయోజనవతోఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా, తత్స్వరూపప్రకారవిశేషనిర్ణయఫలవేదవాక్యవిచారరూపమీమాంసాశ్రవణోఽధీతవేదః పురుషః స్వయమేవ ప్రవర్తతే ।।

ప్రథమం తావత్ ఇత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాతం సంస్కారవిధిముపపాదయితుమాహ - అధ్యయనం-చేతి । కుత ఇత్యత్రాహ - స్వాధ్యాయ ఇతి । స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాన్నాపూర్వద్వారా పురుషసంస్కార ఇత్యర్థః । సక్తూన్ జుహోతి ఇతివత్ కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్స్వరూపం

శిక్షయతి - సంస్కార ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - సంస్కార్యత్వమితి ; న సక్తువదనుపయుక్తమితి భావః । కుత ఇత్యత్రాహ -- ధర్మేతి; చతుష్టయకీర్తనేన వేదాఖ్యప్రబన్ధస్యానుగతార్థశ్చ సూచితః । స్వరూపేణాపి ; అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామృతేఽపీత్యర్థః । జపాదినా స్వరూపేణాపి ; జప్యమానేనాక్షరరాశిమాత్రేణాపీత్యర్థః । అనుష్ఠానశేషం జ్ఞానమ దృష్టపర్యన్తో జపశ్చాధ్యయనసంస్కృతేనైవ, న తు పుస్తకాద్యవగతేనేతి నియమవిధిత్వం చ సిద్ధమ్ ।అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కిం శబ్దస్వారస్యాత్, ఉతార్థానుపపత్త్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదన్నధ్యయనవిధిచిన్తనముపసంహరతి - ఏవమితి । వ్రతానుప్రవిష్టాననుప్రవిష్టమన్త్రాభిప్రాయేణ మన్త్రవది త్యుక్తమ్ । అననుప్రవిష్టాః శం నో మిత్రః ఇత్యాదయః । నియమాః ; పూర్వోక్తాః । అర్థజ్ఞానవ్యుదాసాయ మాత్రశబ్దః ; శబ్దప్రతిపన్నమేతావత్, తత్ర తాత్పర్యం చ పర్యవస్యతీత్యర్థః ; న హ్యాధానవాక్యముత్తరక్రతువినియోగపర్యన్తమ్, తద్వదితి భావః ।

అథ విధేరక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వే స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే మానాభావాదవివక్షితార్థత్వం, విధేః పురుషార్థపర్యన్తత్వాభావః, ప్రవర్తకాభావాన్మీమాంసానారమ్భణీయత్వం చ స్యాత్ - ఇతి త్రివిధానుపపత్తిమూలామర్థధీపర్యన్తతాం తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారారమ్భశఙ్కాం చ వ్యుదస్య, ఏకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానతయా శాస్త్రైక్యమపి దర్శయతి - అధ్యయనేత్యాదినా । స్వభావతః ఇత్యాదినా అవివక్షితార్థత్వపరిహారః । సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసానం త్వన్మతేఽపి న; పరంపరయా చేదస్మన్మతేఽప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ ప్రయోజనవిరహం పరిహరతి ప్రయోజనవదర్థ శబ్దః । స్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవ

న్తోఽర్థా యజ్ఞోపాసనాదయః । పూర్వం శ్రుతిస్వభావోక్తిః ; పశ్చాత్ తన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిః । ఆపాతప్రతీతిసమయేఽపి ప్రయోజనవత్తయైవ ప్రతీతిసిద్ధ్యర్థం ప్రయోజనవతోఽర్థా నితి పునః కీర్తనమ్ । తత్ర హేతుః - గృహీతాదితి ; సాఙ్గాధ్యయనగృహీతాదిత్యర్థః ; అవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వా ; అవగతత్వం దృష్ట్వా । స్వరూపమ్ అఙ్గీ ; ప్రకారః అఙ్గమ్ । విశేషః పూర్వపక్షితరూపాద్వైషమ్యమ్ ।

వ్యాకరణాదివ్యావృత్తం శాస్త్రశరీరం విచారః । నిర్ణయః ఫలమ్ । స్వయమేవాధీతవేదత్వే సతి పురుషత్వాచ్చేతనత్వాద్రాగత ఏవ ప్రవర్తతే, న తు విధినేత్యర్థః । అనేన ప్రవర్తకాభావాదనారమ్భః పరిహృతః । శ్రుతౌ స్మృతౌ చాధ్యయనశబ్దస్య తుల్యార్థతయా ప్రాబల్యదౌర్బల్యకల్పనమనర్థకమ్ । శ్రుతిశ్చాస్తి - వేదమధీత్యాభిసమావృత్య ఇతి । రాగప్రాప్తస్యాపి సోపయోగ్యర్థార్జనాదేరివ శ్రవణస్యాపి విధిరవసరప్రదః । క్త్వాప్రత్యయః సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలత్వపరః, న త్వానన్తర్యపరః । స్నాతకస్యాపి శ్రవణం ఘటతే, శ్రావయితురివావసరసంభవాత్ । న చ ఉదకాహరణాదిభిరనుష్ఠానోపరోధః, అధ్యయనవిధిప్రయుక్తానాం తన్నివృత్తౌ నివృత్తేః । విత్తఖ్యాత్యాది గురోః ఫలమ్ । యావచ్ఛ్రవణసమాప్తి హితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తిః । న చ తర్హి మీమాంసానైరపేక్ష్యమ్, మూలజిజ్ఞాసయా స్వయం ప్రతిపిపాదయిషయా చ సాపేక్షత్వాత్ । న చ హితైషివాక్యాదనుష్ఠానేఽపశూద్రనయవిరోధః, న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్ ఇత్యాదిభిర్బ్రాహ్మణైస్తస్యానుపదేశాత్ ; క్రతుషు జప్యమన్త్రాదీనాం త్రైవర్ణికాధికారోపనయనాఙ్గకాధ్యయనసాపేక్షత్వాచ్చ । అతో రాగతః ప్రవృత్త్యుపపత్తిః । వేదవాక్యవిచారరూప- శబ్దేన వ్యాఖ్యేయైక్యాచ్ఛాస్త్రైక్యం చ సిద్ధమిత్యభిప్రేతమ్ ।

తత్ర కర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వా … … తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తావిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి ।।

ఏవమస్తు , కథం పౌర్వాపర్యనియమః ఇత్యత్రాహ - తత్రేతి । నిరూపితే ; కర్మస్వరూపమేవ నిరూపితమ్ । ఆవృత్తివిధానాదినాఽల్పాస్థిరఫలత్వం ఫలితమితి భావః । యద్వా కర్మ నిరూపితమ్, న త్వారాధ్యపరదేవతా । తజ్జ్ఞానే సతి హి ఫలానన్త్యమితి భావః । అన్నవానన్నాదో భవతి ఇత్యానుషఙ్గికఫలవ్యుదాసాయ అమృతత్వరూప శబ్దః । స్వాధ్యాయమీమాంసాప్రయోజనవదర్థాది శబ్దాః ఉభయభాగసాధారణాః । ఉపనిషదాదయస్త్వసాధారణాః । ఏవమైకశాస్త్ర్యం, పౌర్వాపర్యనియమః, బ్రహ్మవిచారారమ్భణీయత్వం చేత్యర్థత్రయముపపాదితమ్ ।

తథా చ వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి … … పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత స్తేనామృతత్వమేతి

ఇత్యాదీని ।।

ఆపాతధీజనకవాక్యాని సన్తీత్యాహ తథా చ ఇతి । యథా సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథా ఇత్యర్థః । క్షయిఫలత్వపరవాక్యోపాదానం క్వచిన్నిర్ణీతార్థసంవాదదర్శనాదర్థాన్తరాణామపి శ్రద్ధేయత్వాయ । లోక్యత ఇతి లోకః ఫలమ్ । ఫలద్వారాఽన్తవత్త్వముక్తమ్ । అన్తవత్ ఇతి వాక్యం కేవలకర్మపరమ్, అవిదిత్వా ఇతి హి ప్రకృతమ్ । ధ్రువఫలాసాధనత్వమాహ - న హి ఇతి । ధ్రువం తత్ ఇతి వాక్యఖణ్డః । తదుపపాదయతి - ప్లవా హి ఇతి । ఇతి కర్మఫలక్షయిత్వపరాణి । అథోభయపరమ్ - పరీక్ష్య ఇతి । బ్రాహ్మణః బ్రహ్మ వేదః, తదధీత ఇత్యణ్ । యః ఇత్యధ్యాహార్యః, సః ఇత్యుక్తేః । అకృతః

- పరః పురుషః । ఇతిరధ్యాహార్యః । ఏవ ఇతి నియమవిధిః । శ్రోత్రియమ్ - శ్రుతవేదాన్తమ్ । బ్రహ్మనిష్ఠమ్ - బ్రహ్మసాక్షాత్కారిణమ్ । శమదమౌ

శ్రవణౌపయికతాదాత్వికావధానమాత్రహేతూ, న త్వత్యన్త బాహ్యాన్తరకరణవిషయప్రావణ్యత్యాగః । స హి నిరూపయిష్యతే । అక్షరం సత్యం - స్వరూపతో గుణతశ్చావికారమితి చిదచిద్వ్యావృత్తిః । ప్రోవాచ - ప్రబ్రూయాత్ । ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః ఇతి విధౌ లిట్ । అథానన్తస్థిరఫలవాక్యాని । బ్రహ్మవిత్ ఇతి వాక్యేనానన్త్యసిద్ధిః । యతో వాచః ఇతి హి ప్రకరణమ్ । న పునః ఇత్యాదికం మృత్యుతత్కార్యనివృత్తిపరమ్ । న రోగం నోత దుఃఖతామ్ ఇతి హి న పశ్యః ఇత్యనన్తరం శ్రూయతే । పశ్య శబ్దవిషయ ఉక్తః - తదేకం ఇతి । స్వరాట్ - అకర్మవశ్యః । స హి స్వతన్త్రః । తమేవమ్ ఇత్యుపాయాన్తరనివృత్తిః । పృథక్త్వజ్ఞానస్యోపాయత్వం పృథక్ ఇతి । జుష్టః - ప్రీతివిషయీకృతః ।।

నను చ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వం స్వర్గాదీనాం చ క్షయిత్వం ... ... తత్రైవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్య ఇతి పశ్యతు భవాన్ ।।

ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తశ్చోదయతి - నను చ ఇతి । క్షయిఫలత్వజ్ఞానాయ హి కర్మవిచారః । తత్ సాఙ్గాధ్యయనసిద్ధమిత్యనన్తఫలేచ్ఛోస్తదేవ జిజ్ఞాస్యమితి చోద్యమ్ । ఏవం తర్హి - ఉదాహృత వాక్యమాత్రతృప్తోఽసి చేత్ । కృత్స్నస్య బ్రహ్మణోఽపీతి భావః । సత్యమ్ ఇతి । ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః, విచారనైరపేక్ష్యేఽనభ్యుపగమః । అన్నవాన్ ఇత్యాద్యవగతాల్పాస్థిర ఫలదాకాశప్రాణాదిశబ్దైః తాన్యేవానువినశ్యతి ఇత్యనిత్యత్వాదిభిశ్చ సంశయాద్యనతివృత్తిః । భవాన్ - అనుదాహృతాస్పష్టార్థవాక్యాన్తరజిజ్ఞాసు । అక్షయ్యం హ వై అపామ సోమమమృతా అభూమ ఇత్యాదికం పూర్వభాగేఽపి పశ్యేత్యర్థః । ఉదాహృతవాక్యైః తృప్తిశ్చేత్ ఉత్తరత్రాపి స్యాత్ । అనుదాహృ

త్రైరతృప్తిశ్చేత్ పూర్వత్రాపి స్యాత్ । సాన్తానన్తాదివిరుద్ధార్థధీరుభయత్ర తుల్యేతి విచార్యత్వమవిశిష్ఠమిత్యుక్తం భవతి ।।

లఘుపూర్వపక్షః ।

నను చ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా యదేవ నియమేనాపేక్షతే, తదేవ పూర్వవృత్తం వక్తవ్యమ్ । … … … అతో తత్రప్రధానం శాస్త్రమ్, తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యమ్ ।।

ఇత్థం కర్మణ ఫలద్వారా హానాయ నిరూప్యత్వముక్తమ్ । అథ స్వరూపేణోపాదానాయ నిరూప్యత్వముపపాదయితుం నియమేనానపేక్షితత్వముఖేన చోదయతి - నను చ ఇతి । ప్రథమ ఏవకారోఽపేక్షితద్విత్వవ్యుదాసాయ, ద్వితీయస్త్వనపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వవ్యుదాసాయ । తతః కిమిత్యత్రాహ - న ధర్మ ఇతి । కుత ఇత్యత్రాహ - అధీత ఇతి । వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తత్రైవాఽఽపాతప్రతీతేరిత్యర్థః । యద్వా కృత్స్నాధ్యాయినోఽపి సుకృతవశాత్ ఉత్తరత్రాపేక్షోత్పత్తేరితి । తదా అపేక్షితాంశస్యాప్యధీతతత్వమ్ అధీత ఇతి పదార్థః । శఙ్కతే - కర్మ ఇతి । ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యేషు సామావయవేషు ద్వితీయ ఉద్గీథః । ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గతాప్రతీతివ్యుదాసాయ ఆశ్రయ శబ్దః । హేతుగర్భం పదమిదమశక్యత్వే । సోపాలమ్భం ప్రతివక్తి - అనభిజ్ఞ ఇతి । ప్రధానప్రతిపాద్యం జ్ఞానం న వేత్సీత్యర్థః । తత్కిమిత్యత్రాహ - అస్మిన్ ఇతి । జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపో భేదః, అవాన్తరభిదయా- వివిధః । సః అవిద్యాకృతః । అనవస్థాపరిహారః అనాది శబ్దేన । ఆవిద్యభేదదర్శనహేతుకజన్మజరాదినిరసనీయత్వాయ దుఃఖసాగర శబ్దః । మిథ్యాజ్ఞానం - భ్రాన్తిజ్ఞానమ్, మిథ్యాభూతజ్ఞానం వా । జ్ఞాననివర్త్యత్వాయమిథ్యాత్వోక్తిః । ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమ్ - చన్ద్రైకత్వవిజ్ఞానం హి తద్భేదభ్రమనివర్తకమ్, న కర్మ ఇత్యర్థ । క్వ - న క్వాపి । జ్ఞానోత్పత్తితత్సాధనానుగ్రహతత్ఫలేషు న క్వాపీత్యర్థ, ప్రత్యుత - భేదవాసనాహేతుత్వాదితి భావః । ఉద్గీథాదిధియామౌపనిషదత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితాస్తః ; అతః శారీరకే తచ్చిన్తనం సాక్షాత్సఙ్గతమిత్యత్రాహ - ఉద్గీథ ఇతి । కుత ఇహ చిన్తేత్యత్రాహ - జ్ఞాన ఇతి । తుశబ్దౌ శఙ్కాద్వయవ్యావర్తకౌ । అతః ఇతి । ప్రాసఙ్గికాపేక్షితం న పూర్వవృత్తమ్, కిన్తు ప్రధానాపేక్షితమేవేత్యర్థః ।।

బాఢమ్ ; తదపేక్షితం చ కర్మవిజ్ఞానమేవ ; కర్మసముచ్చితాత్ జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః । వక్ష్యతి చ, కర్మాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ఇతి । .. .. ఇతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుమ్ । అతస్తదేవ పూర్వవృత్తమ్ ।।

అత్ర భాస్కరీయాః ప్రాహుః బాఢమ్ ఇతి । సిద్ధాన్తిన ఇతి చ సంప్రదాయః, అఙ్గత్వోపగ

మసామ్యాత్ । పూర్వం తూచితం కర్మ ఇత్యాదేస్తద్గ్రన్థస్థత్వాత్ । బాఢమ్ ఇతి నియతాపేక్షితస్య వృత్తత్వే సంమతిః, న కర్మేత్యత్ర విమతిః । కిం నియతాపేక్షితమిత్యత్రాహ - తత్ ఇతి । త్వదనభిమతమేవేతి భావః । కుత ఇత్యత్రాహ - కర్మ ఇతి । శ్రుతిః చ యజ్ఞేన ఇత్యాది । సముచ్చయః - సంబన్ధమాత్రమ్ । చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే । తతః కిమిత్యత్రాహ - అపేక్షితే చ ఇతి । పదార్థప్రతిపత్తౌ న వాక్యార్థప్రతీతిరితి భావః । నిగమయతి అతః

ఇతి ।।

సమసముచ్చయవాదిమతావలమ్బనేన పార్శ్వస్థః చోదయతి - బాఢమ్ ఇత్యాదినా ఇతి చ నిర్వాహః సాంప్రదాయికః । తదా

సమప్రధానతయాఽన్వయః సముచ్చయః వివక్షితః । శ్రుతిః చ విద్యాం చావిద్యాం చ ఇత్యాదిః । చః ప్రతిపాద్యసముచ్చయే । అఙ్గభావం చ వక్ష్యతీత్యర్థః । జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగఙ్గభావస్య తదభ్యుపగమాత్ । ఉపరి పూర్వవత్ । యద్యపి యాదవప్రకాశమతే కర్మధియః పూర్వవృత్తత్వమనభిమతం, తథాపి తదభిమతం కర్మణ ఉభయథాఽపేక్షితత్వముపజీవ్య పార్శ్వస్థేన చోదయిత్రా పూర్వవృత్తత్వమాపాద్యతే ఇతి నిగమనగ్రన్థావిరోధః ।।

నైతద్యుక్తమ్ ; సకలవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః । అవిద్యానివృత్తిరేవ హి మోక్షః । ... ... కథమివ సాధనం భవేత్ ?

మృషావాదీ ప్రతివదతి - నైతత్ ఇతి । కథమయుక్తత్వమిత్యపేక్షాయాం, కర్మణోఽపేక్షితత్వే సంభావితం కృత్స్నం ప్రకారం దూషయిష్యన్, కిం సముచ్చయశబ్దేన సమప్రధానతయాఽన్వయో వివక్షితః, ఉత సముచ్చయశబ్దస్య సంబన్ధమాత్రపరత్వం

వివక్షిత్వా తేనాఙ్గతయా సంబన్ధోఽభిధిత్సిత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య, ప్రథమే శిరసి సాధ్యద్విత్వం సాధనద్విత్వం చ గ్రన్థద్వయేన వ్యదస్యతి - సకల ఇత్యాదినా । సకలభేదాః - సజాతీయవిజాతీయ స్వగతభేదాః । తేషాం ప్రత్యనీకం - సర్పాదీనాం రజ్జువత్ । మాత్రచా వ్యావృత్తిరూపభేదవ్యుదాసః । కర్మసాధ్యాభిమతప్రతిబన్ధనివృత్తేర్జ్ఞానసాధ్యత్వస్య తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి ఇత్యాదిభిః ప్రతిపాదనాన్న సాధనద్విత్వమిత్యర్థః । నివృత్తిరేవ ప్రతిబన్ధే నివృత్తే నిత్యప్రాప్తస్య ప్రాప్తిర్నసాధ్యేతి భావః । తతః కిమిత్యపేక్షాయాం కర్మణో మోక్షవిరోధిత్వం ప్రత్యుతవిరుద్ధమేవ ఇతి ప్రాగుక్తం వివృణోతి - వర్ణ ఇతి । ఆది శబ్దో నిషిద్ధాదిపరః । భేదదర్శననివృత్తిరూప ఇతి - కారణాజ్ఞాననివృత్తిః కార్యాజ్ఞాననివృత్తిగర్భేతి తద్రూపత్వమ్ । కథమివ - న కథఞ్చిత్ ।।

శ్రుతయశ్చ కర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వం చ .. … … … తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి ఇత్యాద్యాః ।।

శ్రౌతోఽర్థో న తర్కబాధ్య ఇత్యత్రాహ - శ్రుతయశ్చ ఇతి । పూర్వం వస్తువిరోధ ఉక్తః । అనిత్యఫలత్వేన ఇతి - ఫలద్వారా విరోధః । అన్తవత్ ఇతి బహూనాం బహుకాలానుష్ఠితానామప్యన్తవత్త్వమ్ । తద్యథా ఇతి ఫలద్వారా విరోధో దర్శితః । జ్ఞానస్యోపాయత్వం, ప్రాప్తృప్రాప్యభేదవిరహః, ప్రతిబన్ధనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వమ్, ఉపాయాన్తరనిషేధశ్చ బ్రహ్మవిత్ ఇత్యాదివాక్యైః సిధ్యతి । ఏవం తర్కానుగృహీతస్ఫుటార్థానేకశ్రుత్యనుగుణార్థా విద్యాం చావిద్యాం చ ఇతి శ్రుతిరితి భావః ।।

యదపి చేదముక్తం, యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి … … … … సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాఽఽత్మానం పశ్యేత్ ఇతి ।।

అథ యజ్ఞాదిశ్రుతేర్విద్యాయాః కర్మసాపేక్షత్వపరతాం వ్యుదస్యతి - యత్ ఇతి । యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యా ఇతి వచనవ్యక్త్యా సమప్రధానతయా వాఽఙ్గతయా వా యత్కర్మాపేక్షితముక్తం, తద్భేదవాసనాహేతుత్వాత్ సన్నన్తపదశ్రవణాచ్చ మనఃశుద్ధిద్వారేణేచ్ఛార్థమిత్యర్థః । సమసముచ్చయప్రతిపాదకతావ్యుదాసపరత్వే ఫల శబ్దో మోక్షపరః । అఙ్గత్వపరతావ్యుదాసపరత్వే వేదనపరః । వివిదిషన్తి ఇత్యేతత్ అసినా జిఘాంసతి ఇతివత్ స్యాదితి శఙ్కాయాం, ప్రథమమితికర్తవ్యతాత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యుపాయతాం వ్యుదస్యతి - వివిదిషాయామ్ ఇతి । శమాదీనామేవ నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదిభిర్విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతి భావః । వివిదిషన్తి ఇతి

శబ్దస్వారస్యభఙ్గకన్యాయనిరీక్షణవిలమ్బేనాతుల్యత్వాత్ న వికల్ప ఇత్యభిప్రేత్య శ్రుతిరేవ ఇత్యుక్తమ్ । క్త్వాశ్రుత్యా హి శీఘ్రప్రతిపత్తిః । ఇచ్ఛార్థమపేక్షితత్వేఽపి కథం కర్మ త్యజ్యతే, శమాదిః స్వీక్రియతే ? ఇత్యత్రాహ - అన్తరఙ్గ ఇతి । కర్మాపేక్షా జ్ఞానస్యేచ్ఛాద్వారేణ వ్యవహితా ; ఉత్పన్నాయామపీచ్ఛాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాద్యపేక్షితమితి తదన్తరఙ్గమితి భావః ।।

తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య … … అర్థస్వభావాదేవేదమేవ పూర్వవృత్తమితి జ్ఞాయతే ।।

అథ వివిదిషార్థం కర్మజ్ఞానం పూర్వవృత్తం స్యాదితి శఙ్కాం చ వ్యుదస్యన్ జ్ఞానోత్పత్తౌ కరణత్వం వ్యుదస్యతి - తదేవమ్ ఇత్యాదినా । ఇదం సంభవతీతి నిరస్యతే, న త్వభ్యుపేతమితి । ఏవమ్ - ఉక్తోపపత్తిభిః సముచ్చయేన వికల్పేన చేతికర్తవ్యతాత్వేఽనుపపన్నే ఇత్యర్థః । ఇచ్ఛార్థం తజ్జ్ఞానస్యాస్మిన్ జన్మని సంపాద్యతావ్యుదాసాయ జన్మాన్తర శబ్ద । అనేకజన్మసంసిద్ధ్యపేక్షత్వేనేహ జన్మన్యప్యనుష్ఠేయత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ శత శబ్దః । కార్యకల్ప్యం హి కారణమితి భావః । స్వర్గాదిప్రదస్య కథమిచ్ఛార్థత్వమిత్యత్రాహ - అనభిసంహిత ఇతి । మృదితకషాయస్య - మృదితపాపస్య । సదేవ

ఇతి కారణవాక్యమ్ । సత్యమ్ ఇత్యాది శోధకమ్ । వ్యావృత్తివైశద్యాయ నిష్కలమ్ ఇత్యాది । ఐక్యవాక్యమ్ అయమాత్మా ఇతి । తాత్పర్యలిఙ్గపుష్కలమ్ తత్త్వమసి ఇతి । సామాన్యతో విశేషతశ్చ ఐక్యసిద్ధిః । వాక్యం కరణం, న కర్మేత్యర్థః । నిదిధ్యాసనవిధివైయర్థ్యమాశఙ్క్యాఽఽహ - వాక్యార్థ ఇతి । అవైయర్థ్యజ్ఞాపనాయ తాని శిక్షయతి - శ్రవణమ్ ఇతి । విద్యాప్రతిపాదకాని - విద్యానిష్పాదకాని ఇత్యర్థః । ఇతి - సముచ్చయాఙ్గాఙ్గిభావయోరనుపపన్నత్వాత్ । ఏవంరూపస్య -

బన్ధనివృత్తౌ కర్మానపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య । తచ్చ కిమిత్యత్రాహ - తచ్చ ఇతి । సాధనచతుష్టయస్య వృత్తత్వే హేతుం వస్తుసామర్థ్యమాహ - అనేన ఇతి । నిత్యానిత్యవివేకాన్నిత్యేచ్ఛా అనిత్యజిహాసా చ ; తదుపయోగీశమాదిరితి కథమనేన వినా జిజ్ఞాసేతి భావః । శమాదికం వృత్తమస్తు; కర్మచాపేక్షితమస్త్వితి శఙ్కాయామాహ - అర్థస్వభావాదేవ ఇతి । అయోగవ్యవచ్ఛేదహేతురర్థస్వభావ ఏవాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్యాపి హేతురిత్యర్థః । శమాదికం హి నివృత్తిరూపత్వాత్ కర్మప్రతిక్షేపకమ్ । కర్మణో భేదావలమ్బిత్వం, జ్ఞానస్య కర్మానపేక్షత్వం చేతి జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావౌ గర్భితౌ ।।

ఏతదుక్తం భవతి - బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికావిద్యామూలమపారమార్థికం … … … ఉక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తమితి వక్తవ్యమ్ ।।

కథం విశేషప్రత్యనీకేఽధ్యాసః ? కథం తన్నివృత్తౌ కర్మానపేక్షా ? మనసః కథం మాలిన్యనైర్మల్యే ? కశ్చార్థస్వభావః ? ఇత్యాశఙ్కాయాముక్తం సఙ్కలయ్యదర్శయతి - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । స్వరూపతిరోధేరధ్యాసః । భేదదర్శనమేవ, న సత్యం కిమపి । తథా సతి హి కర్మాపేక్షా । తతః కిం బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే ఇత్యత్రాహ - బన్ధశ్చ ఇతి । సమూలః - అవిద్యాభేదదర్శనసహితః । జ్ఞానేనైవ , న తు కర్మణా । న హి సర్పభ్రమనివృత్తౌ రజ్జుధీః కర్మాపేక్షా । ఏవం సముచ్చయవ్యుదాసః । అథ కరణత్వం వ్యుదస్యతి - నివర్తకం చ ఇతి । తస్య - కర్మానపేక్షస్య ; ఏతస్య - అద్వైతవిషయస్య । తత్ర హేతుః వాక్యజన్యత్వమ్ ; కార్యమ్ బన్ధనివృత్తిః । తర్హి కుత్రేత్యత ఆహ - వివిదిషాయమేవ ఇతి । శ్రుతిప్రతిపన్నాయామేవేతి భావః । స చ కథమిత్యత్రాహ - స చ ఇతి । నైవం శ్రుతమిత్యత్రాహ - ఇతీమమ్ ఇతి । ఇమం ప్రణాడ్యా ఉపయోగమ్ అభిప్రేత్య ఉక్తమిత్యర్థః । ప్రకృతముపసంహరతి - అతః ఇతి । అతః హానార్థముపాదానార్థం చ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః । అత్ర వ్యాఖ్యాతార ఆహుః -

బిరోధాదప్రమాణత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యుపయోజనాత్ ।

జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రుతేః సామర్థ్యతోఽపి చ ।।

శమాద్యఙ్గకతామ్రానాన్న ధీకర్మసముచ్చయః ।

శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజా ధీర్విమోచికా ।।ఇతి।।

ఇతి లఘుపూర్వపక్షః ।

లఘుసిద్ధాన్తః ।

అత్రోచ్యతే - యదుక్తమ్ అవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః, సా చ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతి ఇతి, తదభ్యుపగమ్యతే I అవిద్యానివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కింరూపమితి వివేచనీయమ్ ... ... తావన్మాత్రేణావిద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ II

అస్మిన్ పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యాహ - అత్ర ఇతి I సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసమభ్యుపగమేన ప్రతివక్తి - యత్ ఇతి I తర్హి కుత్ర విమతిరిత్యత్రాహ - అవిద్యా ఇతి I కింరూపమ్ - కర్మాఙ్గకత్వార్థం మదుక్తం జ్ఞానమ్, ఉత తదనర్థం త్వదుక్తమితి సాధనప్రకారవిశేషే విమతిః I పరమతం స్వమతం చాహ - కిం వాక్యాత్ ఇతి I న తు పరమతవికల్పః I త్వన్మతమయుక్తమిత్యాహ - న తావత్ ఇతి I న తు దూష్యశిరసోరన్యతరదూషణమ్ I కుత ఇత్యపేక్షాయాం విధివైయర్థ్యం హేతుమాహ - తస్య ఇతి I న హి వ్యుత్పన్నస్య శబ్దశ్రవణాదర్థబోధే విధ్యపేక్షః I ప్రత్యక్షవిరోధం చ హేతుమాహ - తావత్ ఇతి I ఇదం దూషణద్వయమ్ ఆపస్తమ్బేన చోక్తం - బుద్ధే క్షేమప్రాపణం, తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమ్ ; బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత ఇతి I ఉపాసనధ్రువానుస్మృతిదర్శనభక్తి యావజ్జీవానువృత్తినిష్క్రమణమార్గవిశేషపరబహుశాస్త్రవిరోధః శాస్త్రైరితి వివక్షితః I విశేషతః ప్రతిషేధః విప్రతిషేధః ; ప్రబలైః ప్రతిషేధః, ? న తు సమైరుపరోధ ఇత్యర్థః II

న చ వాచ్యమ్-మేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి ... ... అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితమ్ II

అనయోః పరిహారద్వయం పరోక్తమనూద్య నిరస్యతి - న చ ఇతి I ఇదానీముత్పద్యమానజ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థమాహ - అవిద్యానివర్తకమ్ ఇతి I పశ్చాదపి తత్ వాక్యతశ్చేదద్యైవ తతస్తత్ స్యాదిత్యత ఆహ - భేద ఇతి I వ్యాసాదీనామపి జ్ఞానానుదయవాదః శ్రోతృధియో దురారోహ ఇతి బాధితానువృత్తిమాహ - జాతేఽపి ఇతి I సర్వమూలావిద్యైక్యాత్ సర్వస్య ఇత్యుక్తమ్ I న దోషాయ - మూలాజ్ఞానానివర్తకత్వం న దోషాయ I తర్హిబన్ధకం స్యాదిత్యత్రాహ - అనివృత్తమపి ఇతి I ఛిన్నమూలత్వేన - ఛిన్నావిద్యాఖ్య

మూలత్వేన I శ్రవణాదేర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగాచ్ఛాస్త్రవిరోధపరిహారశ్చ అర్థాత్ సిద్ధ ఇత్యభిప్రేతమ్ I అనుత్పత్తిపక్షం దూషయతి - సత్యామ్ ఇతి I

న్యాయానుగృహీతవృత్పన్నపదపఙ్క్తిరూపం వాక్యమ్ సామగ్రీ । ప్రతిబన్ధకస్థిత్యా తద్వైకల్యమాశంక్యాహ - సత్యామపి ఇతి ।

బాధకోత్పత్తౌ బాధ్యా వాసనా న ప్రతిబన్ధికేత్యర్థః । బాధితానువృతింౕత దూషయతి - సత్యపి ఇతి । భవతా - కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదినా । భవతా ఇత్యభిప్రేతం వివృణోతి - భేద ఇతి । ఐక్యజ్ఞానోదయేఽపి కిం వాసనా స్థితా, ఉత తన్నివృత్తావపి భేదధీరితి శిరోద్వయే ప్రథమం దూషయతి - జ్ఞానోత్పత్తావపి ఇతి । స్వయం నాశే తత్క్లృప్తిభ్రమస్తస్యాపి తథేతి భావః । ద్వితీయం దూషయతి - వాసనా ఇతి । ఛిన్నమూలమ్ - ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలమ్ । బాలిశభాషితమ్ ఇతి । ముక్తిర్వినా జ్ఞానేన స్యాత్, తచ్చ శ్రవణాదిభిర్వినా స్యాత్, వినాఽపి అవిద్యయా జగద్భ్రమః స్యాత్, సా చ వినాఽధిష్ఠానేన స్యాత్ ఇతి భావః । తర్హి కథం ద్విచన్ద్రజ్ఞానానువృత్తిరిత్యత్రాహ - ద్విచన్ద్ర ఇతి । తిమిరం పారమార్థికం, న మిథ్యా ఇతి తస్య జ్ఞానాబాధితత్వాత్ । తర్హి ఉపదేశవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ - ప్రబల ఇతి । ఐన్ద్రజాలికకృతభయాదివ్యుదాసాయ ప్రబల ఇత్యాదిపదమ్ । యాథార్థ్యాపరోక్ష్యా-ర్థంప్రవృత్తిద్వారా వా సార్థత్వమ్ । ఏవం పరపక్షే బాధకస్థితౌ బాధ్యస్థితిరహేతుకకార్యోదయశ్చ, స్వపక్షే తదుభయాభావ ఇతి వైషమ్యం దర్శితమ్ । సింహావలోకితకేనానుత్పతింౕత దూషయతి - అపి చ ఇతి । అదృష్టద్వారా చేన్నివర్త్యం సత్యం స్యాదితి దృష్టద్వారా నివర్త్యత్వే దూషణమిదమ్ । అతః పారిశేష్యాన్ముక్త్యుపాయజ్ఞానం వాక్యార్థధియోఽన్యదిత్యాహ - అతః ఇతి ।।

తథా చ శ్రుతయః - విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత, అనువిద్య విజానాతి … … … యస్తద్వేద యత్ స వేద స మయైతదుక్తః ఇత్యత్ర , అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్సే ఇతి ।।

తథా చ ఇతి । న పరం పారిశేష్యాదవగమ్యతే, శ్రూయతే చేత్యర్థః । ఉపసర్గవిశేషసన్నిధిప్రత్యయ యోగాయోగేఽప్యైకార్థ్యజ్ఞాపనార్థం సామాన్యశబ్దానాం ఛాగపశున్యాయాద్విశేషపర్యవసానజ్ఞాపనార్థం చానేకవాక్యోపాదానమ్ । నిచాయ్య - చాయృ దర్శనే । ఇతి శబ్దః స్వరూపే ; ఏవం శబ్ద ఉపసర్గయోగాదిప్రకారే । ప్రజ్ఞాం కుర్వీత ఇత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రం విధేయం ప్రతీయతే, న జ్ఞానవిశేష ఇత్యత్రాహ - అత్ర ఇతి । అత్ర - ఉదాహృతవాక్యసముదాయే । ఆది శబ్దాత్ ఆత్మానం ధ్యాయథ ఇత్యాదేః గ్రహణమ్ । ఛాగపశున్యాయాత్ ధ్యానరూపవిశేషే పర్యవసానమిత్యర్థః । తర్హి ల్యబన్తపదాభ్యాం అన్వేష్టవ్యః ఇత్యనేన చ కిముచ్యత ఇత్యత్రాహ - వాక్యార్థ ఇతి । సామాన్యశబ్దః శ్రవణాదౌ విశేషే

పర్యవస్యేదిత్యత్రాహ - శ్రోతవ్యః ఇతి । శ్రవణాదిపర్యవసానే విధ్యానర్థక్యాదప్రాప్తస్య ధ్యానస్య విధేయత్వమాహ - తస్మాత్

ఇతి । ఉక్తార్థస్య సౌత్రతామాహ - వక్ష్యతి ఇతి । సూత్రార్థమాహ - తదిదమ్ ఇతి । తృతీయలక్షణావసానే ప్రకృతం శ్రుతిషు సామాన్యశదోక్తం వా తదిదమ్ ఇత్యుక్తమ్ । హేతుమాహ - విది - ఇతి । స్థలత్రయముదాహరతి - మనః ఇతి । న స ఇత్యాదౌ వ్యవధానాభావన్న అత్ర శబ్దః । అత్రాదౌ చోపాసిః శ్రుతః, అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే ఇతి । క్వచిదాదౌ, క్వచిదాద్యన్తయోః, క్వచిదన్తే చ విశేషశబ్దః । క్వచిదన్తే, క్వచిన్మధ్యే, క్వచిదాదౌ చ సామాన్యశబ్దః ఇత్యుదాహరణత్రయవిభాగః । ఇదం వాక్యం రాత్రిసత్ర వాక్యవత్ ద్రష్టవ్యమ్ । తత్ర హి విధివాక్యనిర్దిష్టా రాత్రీః అర్థవాదే య ఏతా రాత్రీః ఇత్యనూద్య ఫలత్వేన ప్రతిష్ఠా సమర్ప్యతే । తద్వదత్రాపి విధివాక్య- నిర్దిష్టముపాసనమర్థవాదే య ఏవం వేద ఇతి విదినాఽనూద్య, తత్ఫలత్వేన భాతి చ ఇత్యాదినా భానతపనే సమర్ప్యేతే । యస్తత్ ఇతి । యః - వేదితా రైక్వః ; యత్ -వేద్యం బ్రహ్మ ; సః - ఏతచ్చోభయం తవోక్తమిత్యర్థః । మే అనుశాధి ఇత్యన్వయః । కస్మింశ్చిత్ ప్రకరణే సామాన్య- శబ్దనిర్దిష్టస్య తత్తుల్యప్రకరణాన్తరే విశేషశబ్దేనోక్తిః ప్రాగుక్తా । ఏకైకస్మిన్ ప్రకరణే వ్యతికరేణోక్తిరత్రోక్తా । ఏతత్ ద్వయమపి సూత్రే పూర్వత్ర చ హేతుతయా వివక్షితమ్ । ఏకత్రోక్తిర్లాఘవాయ । తదిదమ్ ఇత్యాది సూత్రవ్యాఖ్యానమ్ । న చేత్ అపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం ధ్యానమ్ ఇ త్యుచ్యేత్, న తు వేదనమితి । అన్యథా శ్రృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణవైరూప్యాత్ ।।

ధ్యానం చ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమ్ - ధ్రువాస్మృతిః । … … … … … …
ఉపాసనం స్యాత్ ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చ ఇతి తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితమ్ ।।

పూర్వప్రకృతధ్యానం విశినష్టి - ధ్యానం చ ఇతి । స్మృతీనాం ధ్రువత్వం విజాతీయస్మృత్యవ్యవధానమ్ । అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాత్ - నిదిధ్యాసితవ్యః ఇత్యాదివిహితధ్యానమేవ ధ్రువా స్మృతిః ఇత్యత్ర ఫలైక్యాదవగతమిత్యర్థః । కతిపయవిశేషం ప్రదర్శయతః సూత్రకృతోఽభిప్రేతం విశేషాన్తరమాహ - సా చ ఇతి । సమానాకారత్వమ్ - విశదావభాసరూపత్వమ్ । కుత ఇత్యత్రాహ భిద్యతే ఇతి । హృదయగ్రన్థిః - అజ్ఞానమ్; యద్వా హృదయః - హృద్గతః ఆత్మా,తస్య గ్రన్థిః - ప్రకృతిసంబన్ధః ।
ఉపాయఫలానుభవదశాసాధారణ్యాత్ ప్రాగవివృతస్య ద్రష్టవ్యః ఇతి పదస్యార్థమాహ - ఏవమ్ ఇతి । ఏవం చ సతి -నిర్ణాయకవాక్యాన్తరే సతి ఇత్యర్థః । కథం స్మృతేర్దర్శనరూపతేత్యత్రాహ భవతి ఇతి । వృక్షే వృక్షే చ పశ్యామి ఇతివదితి భావః । అథమర్థః సూత్రతాత్పర్యజ్ఞైరప్యుక్త

ఇత్యాహ - వాక్య ఇతి । ప్రపఞ్చితమ్ - పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణేత్యర్థః । తద్విషయే శ్రవణాత్ - వ్యతికరప్రయోగాదినేత్యర్థః ।

వాక్యం వ్యాచష్టే - సర్వాసు ఇతి । న పరం ఛాన్దోగ్య ఇతి భావః । మోక్షసాధనతయా విహితమ్ ఇతి అర్థాన్తరధీశ్రవణాదివ్యుదాసః

। ఉక్తార్థస్య పూర్వపక్షత్వశఙ్కావ్యుదాసాయాహ - సకృత్ ఇతి । సిద్ధమ్ - సిద్ధాన్తః । ద్విత్రావృత్తిమాత్రవ్యుదాసాయ అసకృత్ - శబ్దః । సూత్రాభిప్రేతస్య వాక్యే కణ్ఠోకిం్త దర్శయతి - ఉపాసనమ్ ఇతి । తస్యైవ - మోక్షసాధనస్యైవ । ఉపాసనశబ్దవాచ్యత్వాదసకృదావృత్తత్వమ్ ।।

సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా । దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః । … … … … … ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః ఇతి చ ।। అతః సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిః … … తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి ।।

వాక్యకృతోఽప్యభిప్రేతం విశేషాన్తరం ప్రాగస్మదుక్తమిత్యాహ - సేయమ్ ఇతి । వాక్యకారేణైవ తుల్యన్యాయతయాఽర్థాదుక్తమితి వార్థః । సేయమ్ - అసకృదావృత్తా ధ్రువా చ । దీంర్ఘదర్శీ ఇతివత్ దర్శనశబ్దస్య ధీసామాన్యపరత్వం మా భూదిత్యాహ - దర్శన ఇతి । ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః । శ్రోతవ్య ఇత్యాదిధీవిశేషాన్తరవాచిపదైః సమభివ్యాహారాత్ ద్రష్టవ్య ఇత్యస్యాపరోక్ష్యరూపధీవిశేషపరత్వమేవ న్యాయ్యమితి భావః । విశేషాన్తరపరా శ్రుతిరస్తీత్యాహ - ఏవమ్ ఇతి । ఏవమ్ - సామాన్యవిశేషనయాదితి భావః । ప్రవచనమ్ మననమ్ ; కారణే కార్యోపచారః । అత్ర కథం స్మృతేర్విశేషితత్వం, ధ్యానాదేరనుపాయత్వమేవ ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్కాయాం ప్రథమప్రతీతమర్థమాహ - అనేన ఇతి । న పృథివ్యామగ్నిః చేతవ్యః ఇతివదితి కేవల శబ్దస్య భావః । తతః కిమిత్యపేక్షాయాం లోకనీర్తిం దర్శయతి - ప్రియ ఇతి । తతోఽపి కిమిత్యత్రాహ - యస్య ఇతి । యస్య ఉపాసకస్య; అయమ్ - పరమాత్మా । పరమాత్మవిషయప్రీతిమత ఏవ తత్ప్రీతివిషయత్వమిత్యత్ర మానతయా ప్రియతమత్వకార్యవరణవివరణాయ స్మృతిమర్థపూర్వకం దర్శయతి - యథా ఇతి । అయమ్ - భగవతి ప్రీతిమాన్ । సతతయుక్తానామ్ - ఆశంసాయాం క్తః । తద్వివరణాయాహ - ప్రియో హి ఇతి । లోకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుత్యా ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వం దర్శయతి - అతః ఇతి । స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన - అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియామ్ ఇతి భావః । అత్యర్థప్రియా -అత్యర్థానుకూలా ।।

ఏవంరూపా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దేనాభిధీయతే, ఉపాసనపర్యాయత్వాత్ భక్తిశబ్దస్య । ... ... పురుషః స పరః పార్థభక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా ఇతి ।।

తర్హి కథం భక్తేరుపాయత్వోక్తిరిత్యత్రాహ - ఏవమ్ ఇతి । సేవా భక్తిరుపాస్తిః ఇతి హి

నైఘణ్టుకాః । బహుశ్రుత్యైకార్థ్యాన్మోక్షోపాయవేదనస్య భక్తిరూపత్వముపపాద్య, అథ శ్రతిస్మృత్యైకార్థ్యాదేవ తదుపపాదయతి - అత ఏవ ఇతి । అతః -భక్తిరూపోపాసనస్య ముక్త్యుపాయవేదనత్వాత్ । యస్మాత్ పరం నాపరమ్ మహాన్ ప్రభుర్వై పురుష ఇతి పూర్వాపరావగతభగవత్పరో మధ్యస్థశివశబ్దః పురుషసూక్తైకార్థ్యాదితి జ్ఞాపనాయ శ్వేతాశ్వతరవాక్యముపాత్తమ్ । ఉపాయాన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యా తతో మాం తత్త్వతః ఇతి వాక్యార్థనిశ్చాయకతయా జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకణ్ఠోక్త్యా నాహం వేదైః ఇత్యుదాహృతమ్ । విషయైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా తదుపాయైక్యమితి జ్ఞాపనాయ పురుషః స పరః ఇత్యాద్యుపాత్తమ్ ।।

ఏవంరూపాయాః ధ్రువానుస్మృతేః సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణి ఇతి యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ... ... ఏవంనియమయుక్తస్యాఽఽశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి ।।

ఏవమస్తు, తతః కిం కర్మసాపేక్షత్వస్యేత్యత్రాహ - ఏవంరూపాయా ఇతి । ఏవంరూపాయాః - ఉక్తానేకవిశేషణవిశిష్టాయాః । తత్తదవస్థాభేదః కర్మసాధ్య ఇతి భావః । ధ్రువానుస్మృతేః - న తు వివిదిషాయా ఇత్యర్థః । పరమసాధ్యేచ్ఛోరేవావాన్తరసాధ్యే ప్రవృత్తేః, వేదనేచ్ఛోరేవ తదర్థేచ్ఛార్థమనుష్ఠానమిత్యాత్మాశ్రయ ఇతి భావః । అభ్యుపేత్యాహ- యద్యపి ఇతి । తదుత్పత్తయే - వివిదిషోత్పత్తయే । విద్యాయాః కర్మణశ్చ యావజ్జీవానువృత్త్యావాశ్రమ శేషస్య విద్యాఙ్గత్వే చ సూత్రాణి దర్శయతి - వక్ష్యతి చ ఇతి ।।

అథాప్రమాణతాం శమాదివిరోధం చ పరిజిహీర్షన్నాహ - వాక్య ఇతి । ధ్రువానుస్మృతేః ఇత్యనేన వాక్యస్థతచ్ఛబ్దో వ్యాఖ్యాతః । కేవలస్య యజ్ఞాదేః శమాదేశ్చ వ్యుదాసాయ ఏవకారః । ఇతరేతరయోగే ద్వన్ద్వః ; తేన వికల్పవ్యుదాసః । స హి ప్రతీత్యనుష్ఠిత్యపూర్వఫలానాం పాక్షికబాధైరష్టదోషః । సంభవః - యుక్తిః । నిర్వచనమ్ - ఆగమః । కే పునస్తే ? కథం చ

శమాద్యవిరోధః ? ఇత్యత్రాహ - వివేక ఇతి । ఇతిః భాష్యోక్తిః, అత్ర ఇత్యాదిశ్చ । విషయానభుక్త్వా స్థాతుమశక్తిర్యేన స వికారః అభిష్వఙ్గః । అనభిష్వఙ్గేన క్రోధాద్యభావశ్చ ఫలితః । కామాద్ధి క్రోధః । ఆరంబణమ్ - ఆలంబనమ్, శుభాశ్రయః । నాత్ర సాధ్యావిశిష్టతా, కాలాన్తరసంశీలనస్య యోగోపకారకత్వాత్ । భాష్యకారః - ద్రమిడాచార్యః । అతః సర్వం నిర్వచనం తేన దర్శితమితి విజ్ఞాయతే । స్మార్తమ్ ఇతి । శ్రౌతస్య అథ మునిః ఇత్యస్యాస్ఫుటార్థత్వాత్ స్ఫుటార్థంస్మార్తం దర్శితమ్ । శక్తితః -న హ్యశక్యం విధీయతే । బ్రహ్మవిదామ్ - న తు బ్రహ్మవి

విదిషూణామ్ । క్రియా

శబ్దవివరణమాహ - తమేతమ్ ఇతి । అభిధ్యా - పరకీయే స్వత్వబుద్ధిః, పరకృతాపకారానవరతస్మరణం వా,

నిష్ఫలచిన్తా వా । ఆది శబ్దః అమానిత్వమదంభిత్వమహిసా క్షాన్తిరార్జవమ్ ఇత్యాద్యార్జవాదిపరవాక్యపరః । శోకవస్తు - శోకనిమిత్తం వస్తు । ఆది శబ్దేన భయనిమిత్తం వస్తూక్తమ్। అతీతాగామ్యనిష్టజ్ఞాననిమిత్తచిత్తవికారౌ శోకభయే । చ శబ్దో భిన్నక్రమః । తజ్జం చ - బన్ధుజనదైన్యదర్శనజం చ దైన్యమిత్యర్థః । అభాస్వరత్వమ్ - స్వప్రవృత్త్యక్షమత్వమ్ - దైన్య శబ్దవివరణం ; భాస్వరత్వవిరోధీతి దైన్య విశేషణమ్ వా । యద్వా భిన్నవాక్యతయా యోజనీయమ్ - దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ జనితమభాస్వరత్వం మనసోఽవసాదః । కిముక్తం భవతీత్యత ఆహ - తజ్జం దైన్యమ్ ఇతి । దేశకాలవైగుణ్యాదిజనితం మనసో దైన్యమ్ అవసాదః ఇత్యుక్త భవతి । అవసాదలక్షణమాత్రం వాక్యోక్తమ్ । తద్విపర్యయః ఇతి తు భాష్యమ్ । బలం - మనోబలమ్ । తద్విపర్యయజా ఇతి । దేశకాలసాద్గుణ్యాతీతానాగతప్రీతినిమిత్తవస్తుజ్ఞానాదిజా । ఉద్ధర్ష లక్షణేన తద్విపర్యయః ఫలిత ఇతి నోక్తః । కథం స్వాధ్యాయశౌచసన్తోష ఇత్యాదిషు యోగాఙ్గతయోక్తస్య సన్తోషస్య హేయత్వమిత్యత్రాహ - అతి ఇతి । పదేషు వ్యాఖ్యాతేషు వాక్యార్థమాహ - ఏవమ్ ఇతి । ప్రవృత్తినివృత్తిరూపతావిభాగాత్ పృథఙ్నిర్దేశః । త్వదభిమతేనైవేతి ఏవ కారాభిప్రాయః । అవిహితనిషిద్ధకామ్యనివృత్తిరూపశమాదేః విహితప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధ ఇత్యభిప్రాయః ।।

తథా చ శ్రుత్యన్తరమ్ - విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ । … … … … బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయా ।।ఇతి।।

మానం చ దర్శితమ్ । అథ స్వమతే శ్రుత్యన్తరం చ ప్రమాణయన్ శఙ్కరయాదవప్రకాశమతయోజనే చ వ్యుదస్యన్ విద్యాం చ ఇతి శ్రుతిముపాదాయ వ్యాచష్టే - తథా చ శ్రుత్యన్తరమ్ ఇత్యాదినా । శ్రుత్యన్తరమ్ ఇతి - సన్నిహితతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిలక్షణా । సమసముచ్చయవాదిభిశ్చ తత్పరతయా చ స్వీకృతా శ్రుతిరిత్యర్థః । పరైః స్వాభిమతప్రమాణతయోక్తమపి మదుక్తార్థపరమిత్యర్థః । అత్ర కిం కర్మవాచీత్యత్రాహ - అత్ర ఇతి । అత్ర - న తు శ్రూయతాం చాప్యవిద్యాయాః ఇత్యాదౌ । పదద్వయేన విహితకర్మాజ్ఞానవ్యుదాసః । వాక్యార్థం యోజయతి - అవిద్యయా ఇతి । జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ; న తు ఫలవివిదిషావిరోధీతి భావః । ప్రాచీనం కర్మ - న తు విద్యావదుత్తరపూర్వాఘవిరోధిత్వమితి భావః । తీర్త్వా (?) - అపోహ్య । ప్రాప్య స్థితః ఇతి అస్వారస్యమధ్యాహారశ్చ గత్యన్తరసద్భావాన్న యుజ్యత ఇతి భావః । కర్మజ్ఞాన శబ్దాభ్యాం కషాయే కర్మభిః పక్వే

తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే ఇతి స్మృతి స్మారితా ఫలోపాయవిరోధిసాధారణస్య మృత్యుశబ్దస్య ప్రకృతిప్రత్యయార్థవేదనతదిచ్ఛాహేతుసాధారణస్య యజ్ఞాదివాక్యస్య చార్థనిష్కర్షార్థమ్ । అస్యాం స్మృతౌ, తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే ఇతి హి కర్మసాధ్యతయా జ్ఞానమేవోచ్యతే ; న తు మోక్షో వా వివిదిషా వా । అవిద్యా శబ్దస్య కర్మవాచిత్వం సహేతుకం దర్శయతి -మృత్యుతరణ ఇతి । ప్రతీతా - ప్రతీతిస్వారస్యాదిత్యర్థః । విద్యేతరత్ తదన్యార్థే నఞ్ ఇత్యర్థః । న త్వవిహితకర్మ జ్ఞానం చేతి భావః । ఉక్తం స్పష్టయితుమాహ - యథోక్తమ్ ఇతి । జ్ఞానమ్ - ఆగమోత్థమ్ ; విద్యా - వివేకాదిజా । తర్తుమ్ ఇతి । తరతేః ప్రాప్త్యర్థత్వవ్యుదాసః ।।

జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్యపాపరూపమ్ । బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయా … … … … కర్మమీమాంసావసేయమితి, సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా ।।

కర్మమాత్రస్య నిరసనీయత్వోక్తిరయుక్తా, పాపమేవ హి ధర్మనిరసనీయం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్క్యాహ- జ్ఞాన ఇతి । కథం పుణ్యపాపరూపస్య కర్మణః పాపమపనుదతి ఇతి పాపశబ్దేన నిర్దేశ ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మ ఇతి । న సుకృతం, న దుష్కృతం, సర్వే పాప్మానః ఇతి ప్రయోగోఽప్యభిప్రేతః । రజస్తమసీ హి తద్విరోధినీ ఇత్యత్రాహ - అస్య చ ఇతి । అస్య తయోశ్చ తాదృక్త్వే ప్రామాణికే హి ద్వారద్వారిభావక్లృప్తిరిత్యత్రాహ - పాపస్య చ ఇతి । అధో నయనమ్ - ఉపాస్తివైముఖ్యకరణం సంసారపతనహేతుతయా తత్రోక్తా । రజస్తమసోస్తథాత్వం దర్శయతి రజ ఇతి । ఏవ ఇత్యాప్తతమత్వసూచనమ్ ।।

తతః కిమిత్యత్రాహ - అతశ్చ ఇతి । చః త్వర్థః శఙ్కానివృత్తిపరః ।
అన్వయవ్యతిరేకసముచ్చయపరో వా । కేన నిరాస ఇత్యత్రాహ తత్ ఇతి । అనుష్ఠితేన - న తు జ్ఞాతమాత్రేణ । అవిద్యాశబ్దార్థస్య నిరాసకస్య ధర్మత్వం, మృత్యుశబ్దార్థస్య నిరసనీయస్య చ పాపత్వ స్పష్టయన్తీం శ్రుతిం దర్శయతి - తథా చ

ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - తదేవమ్ ఇతి । తత్ - శ్రుతిస్మృత్యుపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనైః । ఏవమ్ - స్వోత్పత్తివిరోధినిరాసాయ । తతః కిం బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారాపేక్షత్వ ఇత్యత్రాహ - అతః ఇతి । అతః - బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మసాపేక్షత్వాత్ । అపేక్షిత - ఇతి । హానాయోపాదానాయ చేత్యర్థః । సైవ - త్వత్ర్పతిక్షిప్తైవేతి భావః ।।

అపి చ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ న సంపత్స్యన్తే … … …
తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని । తేషాం చ కర్మస్వ

రూపాధిగమాపేక్షా సర్వసమ్మతా ।।

ఏవం కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వముపపాదితమ్ ; అథ పరోక్తసాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం నిరస్యతి - అపి చ ఇతి । మీమాంసా ఇత్యుభయభాగోక్తిః । ఫలమ్ - భుక్తిముక్తీ ; కరణమ్ - యజ్ఞాదికముపాసనం చ ; ఇతికర్తవ్యతా - ప్రయాజాదికా సాధనసప్తకం చ ; బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చాధికారీ । పదార్థనిశ్చయాద్వాక్యార్థనిశ్చయవత్ తత్తదధికరణాధీనప్రాతిస్వికార్థనిశ్చయాత్ పురుషార్థతత్సాధనసముదాయనిశ్చయ ఇతి భిదా సాఙ్గాధ్యయనాధీననిత్యానిత్యాపాతప్రతీతిః స్వర్గాపవర్గసాధారణీతి న సాఽన్యవిరాగముముక్షుత్వహేతుః । కాణాదాదిశాస్త్రాన్తరం తు నిత్యానిత్యవిపరీతధీహేతుర్వియత్పరమాణ్వాదినిత్యాద్యుక్తేః ; అనవసరగ్రస్తం చ పురుషస్య ప్రథమమధ్యయనవిధిగృహీతత్వాత్ । పురాణాది చ శ్రుతవేదార్థోపబృంహణమ్ ; న స్వాతన్త్ర్యేణ నిత్యాదినిశ్చాయకమ్ । తథా సతి తేనైవ బ్రహ్మస్వరూపనిశ్చయేనశారీరకవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ । శమాది తు నిరూపయిష్యతే - శమదమాద్యుపేతః స్యాత్ ఇతి । అతః పశ్చాద్భావినో న పూర్వవృత్తత్వమిత్యర్థః ।।

ఏవం వ్యాఖ్యేయవేదస్వభావాత్ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోః పౌర్వాపర్యముక్తమ్ । అథ వ్యాఖ్యానరూపమీమాంసాస్వభావాచ్చ కర్మచిన్తాయాః పూర్వవృత్తత్వమాహ - ఏషామ్ ఇతి ।

ఏషాం - శమాదీనామ్ ; వినియోగః - అఙ్గత్వజ్ఞాపనమ్ । తార్తీయః - తృతీయాధ్యాయసిద్ధః । ఇదం ప్రదర్శనార్థమ్ । తత్ర తత్ర పూర్వకాణ్డోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాదితి భావః॥

అథాభ్యుచ్చయహేతుమాహ - ఉద్గీథాది ఇతి । సమృద్ధిః - అప్రతిబద్ధఫలత్వమ్ । అన్యతరస్యోభయోర్వా అపేక్షావిరహేఽపి సాదృశ్యాదినా ధీస్థత్వం ప్రాసఙ్గికత్వమితి తద్వ్యుదాసాయ ప్రథమముద్గీథాదిధియో బ్రహ్మచిన్తాపేక్షామాహ - బ్రహ్మదృష్టి ఇతి । బ్రహ్మవిద్యాయా ఏతదపేక్షామాహ - తాన్యపి ఇతి । తచ్ఛబ్దో విద్యోత్పాదకకర్మపరః । సుతరామ్ - ఉభయాపేక్షయేత్యర్థః । కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాత్ పూర్వత్ర బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాదుత్తరత్ర చ చిన్త్యత్వే ప్రాప్తే కర్మసమృద్ధ్యర్థే చ సాధారణేఽపి, పూర్వత్ర బ్రహ్మణోఽచిన్తితత్వాత్ తద్దృష్టిరూపోద్గీథాదిధియాం చిన్తనం తత్రాశక్యమిత్యభిప్రేత్య ఇహైవ - ఇత్యుక్తమ్ । అస్త్వేవం సఙ్గతిః, తథాఽపి కిమిత్యత్రాహ - తేషామ్ ఇతి । ఏవముద్గీథవిద్యావిచారస్య సాక్షాత్సఙ్గతత్వాత్, తదపేక్షితం కర్మచిన్తనం పూర్వవృత్తమిత్యభ్యుచ్చయహేతుః । ఏకదేశాధ్యయనం త్వవైధమ్ । కృత్స్నాధ్యాయినోఽపి సుకృతవశాదుత్తరత్రైవాపేక్షా చేత్, తత్రాపి ఫలాధ్యాయ ఏవ సా కిం న స్యాత్ ? తస్య సమన్వయలక్షణాద్యపేక్షాఽస్తి చేత్ , ఇహాపి పూర్వభాగచిన్తాపేక్షా తుల్యా । ఆపాతతోఽనన్తప్రతీతిస్తు పూర్వత్రాపి తుల్యేత్యుక్తమ్ । అతోఽధీతక్రమేణ కర్మవిచార

ప్రాథమ్యాత్ తన్న్యాయసాపేక్షత్వాత్ బ్రహ్మవిచారస్యోద్గీథాదిచిన్తాపేక్షితత్వాచ్చ కర్మవిచారస్యైవ పూర్వవృత్తత్వమ్ ॥

ఇతి లఘుసిద్ధాన్తః ।

మహాపూర్వపక్షః ।

యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః, తదతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితం మిథ్యాభూతమ్ … … … వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః శాస్త్రైః నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యా ఇత్యభిధానాత్ ॥

ఏవం పూర్వపక్షోక్తహేతుషు వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తా హేతవః ఉపాయపరవాక్యాలోచనయా పరిహృతాః । వస్తుసామర్థ్యం తూపేయపరవాక్యపర్యాలోచనయా విస్తరేణోపన్యస్య పరిహరణీయమితి కృత్వా తత్ పూర్వం న పరిహృతమ్ । అతస్తద్విస్తరేణోపన్యస్యతే - యదప్యాహుః ఇత్యాదినా ... సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్తే ఇత్యన్తేన । యదప్యాహుః ఇతి అపిశబ్దబహువచనాభ్యామస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం బహుగ్రన్థకారాభిమతిశ్చ సూచితే । చిన్మాత్రసత్యత్వమన్యమిథ్యాత్వం చ ప్రతిజానీతే - అశేష ఇత్యాదిగ్రన్థద్వయేన । అశేషవిశేషః - జ్ఞాత్రాదిః వ్యావృత్తిరూపశ్చ । ప్రత్యనీకత్వమ్ - వస్తుతస్తదన్వయానర్హత్వమ్, జ్ఞాతత్వేన తన్నివర్తకత్వం చ । చిత్- శబ్దేన తుచ్ఛత్వం వ్యుదస్యతే । మాత్ర చా జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వే । ఏవ ఇతి । సగుణం తు కాల్పనికమితి భావః । చిన్మాత్రసత్యత్వం ప్రతిజ్ఞాతమ్ ; అథ ఏవకారాభిప్రేతం సమూలబన్ధధీనివర్త్యత్వసిద్ధయే తదన్యమిథ్యాత్వమాహ - తత్ ఇతి । తదతిరేకి - నేహ నానా ఇత్యాది నిషేధాస్తదన్యవిషయా ఇతి భావః । నానా శబ్దవిషయం దర్శయతి - జ్ఞాతృ ఇతి । తత్కృత ఇతి స్వరూపప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః । భేదః తు అవాన్తరవైవిధ్యమ్ । ఆది శబ్దో జన్మజరామరణాదిపరః । సర్వమ్ ఇతి । అతదధిష్ఠానః పరమార్థశ్చ న కశ్చిదర్థ ఇత్యర్థః । ఏవ ఇత్యధిష్ఠానానేకత్వవ్యుదాసః స్వప్రకాశత్వరూపవిరోధశఙ్కాస్ఫోరణం చ ।।

ప్రతిజ్ఞాతయోర్మానమాహ - సదేవ ఇత్యాది । షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గకం కారణవాక్యం విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావపరమ్ సదేవ ఇతి । ఏవ కారార్థస్పష్ట్యాయ కారణవాక్యాన్తరముదాహరతి - అథ పరా ఇతి । అద్రేశ్యమ్ అగ్రాహ్యమ్ -ప్రత్యక్షానుమిత్య గోచరః, చక్షుస్తద

న్యాక్షాగోచరో వా । గోత్రమ్ - నామ । సర్వగతమ్ - అధిష్ఠానతయాఽఽశ్రితమ్ । అథ శోధకవాక్యమ్ - సత్యమ్ ఇతి । కారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్య సామానాధికరణ్యైర్నిర్విశేషపరత్వమభిప్రేతమ్ । సత్యాదివాక్యస్య వ్యావృత్తిపరత్వస్పష్ట్యాయాహ -

నిష్కలమ్ ఇతి । కలాః - అవయవాః । శాన్తమ్ ఇత్యాది - ఊర్మిషట్కరహితమిత్యర్థః । యస్య ఇతి - జ్ఞేయత్వనిషేధః । న దృష్టేః ఇతి జ్ఞాతృత్వనిషేధః । అసుఖవ్యావృత్తిః ఆనన్దః ఇతి । అథ చిదన్యమిథ్యాత్వమాహ - ఇదం సర్వమ్ ఆత్మా ఇతి । రజ్జురేవ సర్పః ఇతివత్ బాధార్థం సామానాధికరణ్యమభిప్రేతమ్ । తస్మిన్నేవ ఇతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణః సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చ సూచితమ్ । బాధం స్ఫుటయతి - నేహ ఇతి । భేదదృగజ్ఞ ఇత్యాహ

మృత్యోః ఇతి । అత్ర మృత్యుః - అవిద్యా । తర్హి కదాచిన్నివృత్తిః స్యాదిత్యత్రాహ - యత్ర హి ఇతి । యత్ర -యదా ; తత్ -తదా । ఇతరేణ, కః ఇతి చ పదద్వయమధ్యాహర్తవ్యమ్ । దృష్టాన్తేనోపపాదయతి - వాచా ఇతి । ఉక్తమృత్యుకార్యభేదధీఫలం దర్శయతి - యదా ఇతి । అథ చిన్మాత్రసత్యత్వతదన్యమిథ్యాత్వపరం సూత్రద్వయమ్ - న స్థానతః ఇత్యాది ।।

అథ పురాణోక్తిమర్థద్వయేఽపి దర్శయతి - ప్రత్యస్తమిత ఇతి । ప్రత్యస్తమిత- భేదమ్ - సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితమ్ । సత్తామాత్రమ్ - వ్యావృత్తిరూపభేదరహితమ్ । తుచ్ఛతాం వ్యుదస్యతి - ఆత్మసంవేద్యమ్ ఇతి । స్వప్రకాశమిత్యర్థః । తత్ర హేతుః - జ్ఞానమ్ ఇతి । అత్యన్తనిర్మలమ్ - నిత్యాస్పృష్టదుఃఖిత్వజ్ఞాతృత్వాదిభేదమ్ । అర్థః - దేవాదిః । నాన్యోఽస్తి ఇతి జగదపారమార్థ్యముక్తమ్ । తద్వివరణాయ యదేతత్ ఇతి శ్లోకద్వయమ్ । ఉక్తభ్రమనివృత్తిః తత్త్వజ్ఞానేన ఇత్యాహ - యే తు ఇతి । జీవైక్యప్రకరణమాహ - తస్య ఇతి । ఏకమయమ్ - ఏకమ్ । ఆత్మ పర శబ్దనిమిత్తాత్మభేదశఙ్కాం వ్యుదస్యతి - యది ఇతి । నిదర్శయతి - వేణు ఇతి । ఉపదిశతి - సోహమ్ ఇతి । యథోపదేశమనుష్ఠానమ్ - తత్యాజ ఇతి । జీవబ్రహ్మభేదనివృత్తిః - విభేద ఇతి । అర్థద్వయేఽపి శ్రీగీతోక్తిః - అహమాత్మా ఇతి । భూత శబ్దస్య శరీరమాత్రస్పాష్ట్యాయ ఆహ - క్షేత్ర ఇతి । అన్యమిథ్యాత్వమ్ - న తదస్తి ఇతి । అనన్యపరత్వముక్తమ్ - వస్తుస్వరూప ఇతి ।।

మిథ్యాత్వం నామ ప్రతీయమానత్వపూర్వకయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ ... ... దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా।।

న అత్యన్తాసత్త్వం మిథ్యాత్వమ్, ఖ్యాతేర్నిరసనీయాభావేన శాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ ; న చాన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వమ్, క్వాఽపి సత్యత్వప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ - మిథ్యాత్వమ్ ఇతి ।

ప్రతీయమానత్వ ఇత్యసద్వ్యావృత్తిః । యథావస్థిత ఇతి సద్వ్యావృత్తిః । ప్రతీయమానత్వపూర్వక ఇతి తన్నియమపూర్వకత్వం వివక్షితమ్ । అబ్భక్ష ఇతివత్ । జ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ ఇతి - జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వమ్ । వస్తుశబ్దః కర్మధారయశఙ్కావ్యుదాసాయ । ఏవం సతి ముద్గరాదినివర్త్యశక్త్యుపబృంహిత జ్ఞాననివర్త్యభ్రాన్తిజ్ఞాననివర్త్యసమ్యగ్రజతనివర్తకధీప్రాగభావవ్యుదాసః । న చ భూరర్ధధీనివృత్తరజ్జుసర్పేఽతివ్యాప్తిః, తస్యాపి యథా- వస్థితరజ్జుధియా నివర్తనార్హత్వాత్ । నిదర్శయతి - యథా ఇతి । నను రజ్జ్వాదేర్జడత్వేన స్వరూపానవభాసాదధ్యాసః ; స్వప్రకాశవస్తుని తు స కథమిత్యత్రాహ - దోష ఇతి । దోష ఏవాధ్యాసప్రయోజకః, స్వతో వా

పరతో వా భానం తత్త్వధ్యాసోపయోగి అధిష్ఠానే భాతేఽపి హి సః ఇతి భావః I మిథ్యాలక్షణం తస్య దోషకల్పితత్వం చ దృష్టాన్తే దర్శితం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశన్ శఙ్కాద్వయం చ శమయతి - ఏవమ్ ఇతి I కథమేకత్ర బహ్వధ్యాస ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి - పర ఇతి I అధిష్ఠానవైలక్షణ్యాత్ రజ్జౌ సర్పభూరన్ధ్రాదివదితి భావః I సర్వజ్ఞే కథం భ్రాన్తిరితి చ శఙ్కాం వ్యుదస్యతి - పర ఇతి I సర్వజ్ఞత్వాదయః సగుణబ్రహ్మణః, న తు పరస్యేత్యర్థః I దోష ఇత్యాదిపదైః ప్రాగుక్తార్థద్వయాతిదేశః I ఇదం - ప్రతీయమానమ్ I నానావిధత్వవివరణమ్

దేవ ఇత్యాదిపదమ్ II

దోషః కః ? స సత్యశ్చేన్న ధీనివర్త్యః ; న చేద్దోషాన్తరాపేక్షయా అనవస్థా I స చేత్ బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్ప్యతే, భ్రమానుదయానుచ్ఛేదయోరన్యతరః స్యాత్ I తిరోహితే చేత్ ; యది తిరోధిః స్వతః, అనివృత్తిః స్వరూపనివృత్తిర్వా స్యాత్ I పరతశ్చేదనవస్థా I నానాధ్యాసా నానాదోషమూలాశ్చ దృష్టా ఇతి బహుశఙ్కాపరిహారాయాహ - దోషశ్చ ఇతి I అవిద్యా ఇతి , సదసదనిర్వచనీయ ఇతి, అనాది ఇతి, స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ ఇతి శబ్దైరిమాః శఙ్కాః ప్రత్యుక్తాః II

అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానమ్ … … … … బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవ- గమ్యతే II

ఏవంవిధావిద్యాయాం మానమాహ - అనృతేన ఇత్యాదినా I ప్రత్యూఢాః - ప్రతిబద్ధాః I ప్రత్యూఢశబ్దవివరణాయాహ - తేషామ్ ఇతి I బహువచనమ్ అదితిః పాశాన్ ఇతివత్ I నాసదాసీత్ ఇత్యనిర్వచనీయత్వమ్ I తమో హి సూక్ష్మావస్థప్రకృతిః, న తు మిథ్యారూపావిద్యేత్యత్రాహ - మాయాం తు ఇతి I బహుభ్రమహేతుత్వమాహ - ఇన్ద్ర ఇతి I ధియా వినా దుర్నిరసత్వమాహ - మమ ఇతి I అనా

దిత్వమాహ - అనాది ఇతి I ఆది శబ్దః ప్రాగుక్తస్వరూపపరశ్రుతిస్మృతిగణపరః I ఇన్ద్ర- మహేశ్వరాది శబ్దైః సవిశేషత్వశఙ్కాం నిరస్యన్ వాక్యానామర్థమాహ - నిర్విశేష ఇతి I స్వరూపపరవాక్యైకార్థ్యాత్ దోషపరవాక్యేష్వపి నిర్విశేషం వస్తు దోషాశ్రయతయా

వివక్షితమిత్యర్థః । స్వగత ఇతి అధిష్ఠానభూతేన స్వేన సంబన్ధమవగమ్యతే । యత ఇతి పూరణమ్ ।।

యథోక్తమ్#ః -

జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్ యతోఽసావాశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః । … … … … … … … … ।
ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం తే।।ఇతి।।

స్వరూపపరైరివ వాక్యైర్నిర్విశేషం వస్తు దోషాశ్రయతయా దోషపరస్మృత్యా అపిజ్ఞాయతే ఇత్యాహ - యథా ఇతి । వస్తు శబ్దో వక్ష్యమాణదేవాదిపరః । వివిధంజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానమ్ అవిద్యా । భేదదర్శనస్యాజ్ఞానకార్యత్వం వ్యతిరేకేణ వివృణోతి - యదా ఇతి । శుద్ధమ్ నిజరూపి - అవిద్యాకృతభేదదర్శనరహితమ్ । సమన్తాత్ కల్ప్యన్తే భేదా అనేనేత్యవిద్యా - సఙ్కల్పః । అవిద్యాతరుసంభూతిః ఇతి వక్ష్యతే । వస్తుషు - దేవాదిధర్మిషు । వస్తుభేదాః - దేవాద్యాకారభేదాః । వస్త్వస్తి ఇత్యాదిశ్లోకద్వయం సిద్ధాన్తే వక్ష్యతే । విజాతీయభేదనిషేధముపసంహరతి - తస్మాత్ ఇతి । సజాతీయభేదం నిషేధతి - విజ్ఞానమ్ ఇతి । స్వగతమపి నిషేధతి - జ్ఞానమ్ ఇతి । విశుద్ధం విమలమ్ అవిద్యాభేదదృష్టిరహితమ్ । సదైకమ్ వృద్ధ్యాదిరహితమ్ । నేదం పరమతమిత్యాహ - సత్ ఇతి । ఏతత్ - జ్ఞానమ్ ; భువనాశ్రితమ్ - భువనేనాధిష్ఠానతయాఽఽశ్రితమ్ । సంవ్యవహార- భూతమ్ - సమన్తాత్ వ్యవహారాస్పదం వర్తత ఇతి యత్, తత్ర హేతురవిద్యేత్యుక్త ఇత్యర్థః ।।

అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృతింఀత వదన్తి … … అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా।।

తతః కిం జ్ఞానస్య కర్మనైరపేక్ష్య ఇత్యత్రాహ - అస్యాశ్చ ఇతి । అజ్ఞాననివృతింఀత దర్శయితుం న పునః ఇతి వాక్యముపాత్తమ్ । జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వాయ తదేకమ్ ఇతి । తథా సత్యభయప్రాప్త్యై యదా ఇతి । ఆత్మ్యమ్ -శరీరమ్ । నిరుక్తిః - నామ । అభయమ్ - భయాభావాయ ; అవ్యయీభావసమాసః । బన్ధకత్వేన పరాభిమతస్యాపి జ్ఞానేన నివర్త్యత్వాయాఽఽహ - భిద్యత ఇతి । అత్ర భేదప్రతీతివ్యుదాసాయాహ - బ్రహ్మ ఇతి । ఉపాయాన్తరనిషేధమాహ - తమేవ ఇతి ।

నాత్రాజ్ఞాననివృత్తిః ప్రతీతేత్యత్రాహ - అత్ర ఇతి । కథమిత్యత్రాహ - యథా ఇతి । ప్రమాదమ్ ఇతి -అనవధానమ్, తద్ధేతురవిద్యేత్యర్థః ।।

నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యవిషయత్వం నావగతమిత్యత్రాహ - సత్యమ్ ఇతి । నిర్విశేషత్వం శోధకసిద్ధమ్ । తేన ఆత్మన ఐక్యం శ్రావయతి - అథయోఽన్యామ్ ఇతి । భేదధీర్నిషిద్ధా ; అథోపదేశం దర్శయతి - తత్త్వమ్ ఇతి । తథా దేవతాం ప్రత్యాహ - త్వం వా ఇతి । స్వస్మిన్ననుసన్ధత్తే -- తద్యోహమ్ ఇతి । అస్య సౌత్రతామాహ - వక్ష్యతి ఇతి । తదభిప్రాయజ్ఞోక్తిమాహ - తథా చ ఇతి । తన్నిష్పత్తేః - తస్మిన్ కల్పితత్వాత్ । మానానుగ్రాహకం దర్శయతి - అనేన చ ఇతి । మిథ్యారూపస్య ఇతి హేతుగర్భమ్ । సకారణస్య -సావిద్యస్య । సర్పభ్రమో హి రజ్జుజ్ఞానేన నివర్త్యః, న కర్మణేతి భావః ।।

నను చ - సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా కథమివ శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే ? ... ... యత్సంభావ్యమానాన్యథాసిద్ధి, తద్బాధ్యమ్ ; అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమ్ - ఇతి సర్వత్ర బాధ్యబాధకభావనిర్ణయః - ఇతి ।।

చోదయతి - నను చ ఇతి । ద్విచన్ద్రస్వప్నాదివ్యుదాసాయ సకల ఇతి । వ్యాప్తిలిఙ్గధర్మిధీవ్యుత్పత్త్యాద్యర్థం ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాత్ వహ్న్యనుష్ణత్వహేతుద్రవ్యత్వవత్ యూపాదిత్యైక్యవాక్యవత్ తద్విరుద్ధం శ్రుతిర్న బోధయేదితి భావః । ఏతత్ పరిహరన్ కిం ప్రత్యక్షస్య బాధ్యత్వం న సంభవతీతి మనుషే, ఉత పరోక్షస్య బాధకత్వం న సంభవతీతి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమం శిరః ప్రతివక్తి - కథం వా ఇతి । ప్రత్యక్షాభాసత్వం న ప్రతీతిదశాయాం భాతమ్ ; పశ్చాద్బాధస్తుల్య ఇతి భావః । పరోక్షస్య మూలినో న బాధకత్వమితి శఙ్కతే - తత్ర ఇతి । తుల్యత్వవ్యావృత్తయే తు శబ్దః । మూలిత్వపరోక్షత్వాభిప్రాయేణ ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ఇత్యుక్తమ్ । తుల్యత్వే విపర్యయోఽపి స్యాదితి ప్రయోజకాన్తరమభ్యుపగమయితుమాహ - తుల్యయోః ఇతి । తత్ర పరోక్తం శఙ్కతే పూర్వోత్తరయోః ఇతి । తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ - శాస్త్ర ఇతి । మూలమూలిభావాద్యభావవిశేషితౌ దుష్టహేతుజత్వతదభావౌ తయోః ప్రయోజకావిత్యత ఆహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । తుల్యత్వ ఇతి । తుల్యత్వే సతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావావిత్యర్థః । ఆది శబ్దాత్ పరోక్షాపరోక్షత్వం పూర్వోత్తరత్వం చ వివక్షితమ్ । కుత ఇత్యత్రాహ - జ్వాలా ఇతి । అన్యథా ఇత్యధ్యాహార్యమ్ । అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః । కింవిషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యత ఇత్యత్రాహ - తత్ర హి ఇతి । తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ - ఏవం చ ఇతి । త్వదుక్తేఽనుపపన్నే సతీత్యర్థః । ద్వయోః ప్రమాణయోః ఇతి । ద్వయోః ప్రత్యక్షయోః,

ప్రత్యక్షానుమానయోః, అనుమానయోః ప్రత్యక్షాగమయోః, అనుమానాగమయోః, ఆగమయోర్వేత్యర్థః । అనన్యథాసిద్ధత్వమ్ - విరుద్ధవిషయమానాబాధేనానుదయత్వమ్ ; తచ్చ విషయాన్తరాలాభాప్రమాణకోటినివేశాభావరూపాత్ అనవకాశత్వాత్ । సర్వత్ర - ప్రత్యక్షాదిషు సజాతీయయోర్విజాతీయయోః విరోధే ఇత్యర్థః । ఇతి ఏతదుక్తమ్ ఇత్యన్వయః ।।

తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయాసంభావ్యమానదోషగన్ధానవకాశశాస్త్రజన్య నిర్విశేషనిత్యశుద్ధముక్తబుద్ధస్వప్రకాశచిన్మాత్ర ... ... తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాత్ బలీయస్త్వమితి న కిఞ్చిదపహీనమ్ ।।

తతః కిం శాస్త్రప్రాబల్యస్య ఇత్యత్రాహ - తస్మాత్ ఇతి । అనాదినిధనా హ్యేషా ఇతి స్మృతిః అపౌరుషేయత్వసాధకలిఙ్గం చ స్మారితమ్ అనాది ఇత్యాదినా । యతో దోషాసంభావనా, తతోఽప్రమాణకోట్యనివేశః । అర్థవిరోధం దర్శయతి - నిర్విశేష ఇత్యాదినా । శుద్ధిః - అవిద్యావిరహః । తతః ముక్తమ్ - అవిద్యాకార్యబన్ధరహితమ్ । బుద్ధమ్ - భాసమానమ్ ; తచ్చ స్వతః । తచ్చ చిద్రూపతయా శ్రుతత్వాదితి పదార్థః । వివిధవికల్పరూపో బన్ధః । కశ్చ దోష ఇత్యత్రాహ - సంభావ్యతే చ ఇతి । భేదప్రపఞ్చః - భేదసముదాయః జ్ఞాత్రాదిః ; స చ దేవాదిరూపేణ వివిధః । స చ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వికల్పవానితి వివిధవికల్పభేదరూపః । ఆది శబ్దేన భేదదర్శనముక్తమ్ । తయోరన్యోన్యాశ్రయవ్యుదాసాయ అనాది శబ్దః । బీజాఙ్కురవత్ ప్రవాహానాదిః । కాచాదివ్యుదాసాయ అవిద్యాఖ్య శబ్దః । క్వాచిత్కేన కాచాదినా సర్వత్ర దోషానుమానే, వాక్యత్వాత్ వేదేఽపి ప్రసజేత్ । యోగ్యానుపలబ్ధిస్తు తుల్యేతి భావః । ఆది శబ్దః కారణావిద్యావిషయో వా ।।

చోదయతి - నను ఇతి । అనన్తరోక్తబాధ్యత్వప్రయోజకాభావమాహ - అనాది ఇతి । అపిః విరోధే । బాధ్యబాధకతాభ్యుపగమనిమిత్తం విరోధం దర్శయతి - జ్యోతిష్టోమేన ఇతి । బాధ్యత్వమఙ్గీకుర్వన్ దృష్టహేతుకత్వమనుపగచ్ఛన్ పరిహరతి - సత్యమ్ ఇతి । సావకాశత్వానవకాశత్వావాన్తరవిధారూపేణ పౌర్వాపర్యేణ నిర్వాహః । ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదయోర్నైమిత్తికత్వేనాదక్షిణసంస్థాపనసర్వస్వదక్షిణత్వే విహితే । ఏకప్రయోగే తయోర్విరోధః ; తత్ర యౌగపద్యే వికల్పః ; పౌర్వాపర్యే తు పూర్వప్రాబల్యమ్ అసఞ్జాతవిరోధితయోదయాత్, పరస్య సప్రతిపక్షతయైవోదయాచ్చ ఇతి పూర్వపక్షితమ్ । విరోధ్యసన్నిధానాత్ తదబాధేన పూర్వస్యోదయసంభవః ; ఉత్తరస్య తు సన్నిహితవిరో

ధ్యబాధేనోదయాసంభవాత్, బాధిత్వైవోదయ ఇతి ప్రాబల్యమ్ ; నిమిత్తోదయాన్నైమిత్తికశాస్త్రం చోదితమేవేతి సిద్ధాన్తితమ్ । తదుక్తమ్ పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్య హి సిధ్యతి ఇతి । పాఠక్రమాత్ త్రివర్గే సంసారిణాం ప్రథమప్రావణ్యరూపార్థక్రమాచ్చ పౌర్వాపర్యసిద్ధిరితి తేన న్యాయేన పూర్వబాధ ఇత్యర్థః ।।

తాదృశపౌర్వాపర్యాభావాత్ సగుణోపాస్తిశాస్త్రేషు నాయం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ -

వేదాన్త ఇతి । కుత ఇత్యత్రాహ - నిర్గుణత్వాత్ ఇతి । అపచ్ఛేదన్యాయఫలరూపబాధదర్శనాదిత్యర్థః । సగుణోపాసనస్య జక్షణాదిసాంసారికఫలశ్రవణాత్ పూర్వత్వమభిప్రైతి । స్వరూప పరసగుణవాక్యేషు కథమితి చోదయతి - నను చ ఇతి । పరిహరతి - నిర్గుణ ఇతి । కాని నిర్గుణవాక్యాని, కథం చ తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । కూటస్థమ్ - నిర్వికారమ్ । ఇతరాణి - యః సర్వజ్ఞః ఇత్యాదీని । గుణాపేక్షత్వేన - నిషేధస్య ప్రసఞ్జకసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః । న కిఞ్చిదపహీనమ్ - ఉపాసనార్థత్వాత్ సగుణవాక్యానామ్ న వైయర్థ్యమితి భావః । యద్వా - యః సర్వజ్ఞః ఇత్యాదేరప్యుపాసనార్థత్వం వివక్షన్నాహ - వేదాన్త ఇతి । పౌర్వాపర్యాభావాన్న గుణబాధః । తత ఏవ నోపాసనార్థత్వక్లృప్తిః ఇతి చోదయతి - నను చ ఇతి । విధినిషేధరూపపౌర్వాపర్యమభిప్రేత్య పరిహరతి - నిర్గుణ ఇతి । సర్వమన్యత్ పూర్వవత్ ।।

నను చ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే ।
నేత్యుచ్యతే, … … … … … ఏవమేకస్యైవ వస్తునః
సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయం చ పదత్రయమ్ ।।

నిర్గుణపరతయోపాత్తం సత్యాదివాక్యం సగుణపరం బుద్ధ్వా చోదయతి - నను చ ఇతి । సత్యజ్ఞానాదయః - సత్యత్వజ్ఞానత్వాదయః । ద్వ్యేకయోః ఇతివత్ ద్విత్వైకత్వయోరితి హ్యర్థః । అన్యథా ద్వ్యేకేషు ఇతి బహువచనప్రసఙ్గాత్ । పరిహరతి - నేతి ఇతి । ప్రతీతిః ఆపాతధీశ్చేన్న నః క్షతిః, ప్రమితిశ్చేన్నేత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యర్థః । కుత ఇత్యత్రాహ - సామానాధికరణ్యేన ఇతి । శఙ్కతే - అనేక ఇతి । వ్యధికరణవాక్యేష్వివ న పదార్థానేకత్వం వాక్యార్థైకత్వవిరోధీతి భావః । సమానాధికరణవ్యధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యుపాలభ్య పరిహరతి - అనభిధాన ఇతి । దేవానాం ప్రియః - ఛాగః, అజ్ఞః ఇతి భావః । కథమిత్యత్రాహ - ఏకార్థత్వమ్ ఇతి । న తు పృథగర్థ- పదసముదాయబోధ్యప్రధానార్థైకత్వమ్,

తత్తు వ్యధికరణవాక్యేష్విపి భావః । తతః కిమిత్యత్రాహ - విశిష్ట ఇతి ।
సమానాధికరణవాక్యస్థప్రాతిపది

కాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి, ఉత విశిష్టపరాణి, ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి ఇతి
వికల్పమభిప్రేత్య, ప్రథమే

విశేషణరూపార్థానేకత్వాన్నార్థైక్యమ్ ; ద్వితీయేఽపి తత్ తుల్యమ్ । కిఞ్చ విశేషణ- విశేష్య
రూపార్థభేదాచ్చ నార్థైక్యమ్ । విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ । విశేషణం హి భేదకమ్ ।
దేవదత్తః శ్యామో యువా ఇత్యాదౌ ప్రత్యక్షబలాదైక్యమ్ । బ్రహ్మ తు న తథ్గోచరమ్ । న చ
ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాత్ విశేష్యైక్యమ్, ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌః ఇత్యత్రాదృష్టేః
తద్వహుత్వం ప్రత్యక్షబలాత్ ఇతి చేత్ న, అప్రత్యక్షగోరపి పురుషస్యానేన వాక్యేన
గోబహుత్వప్రతీతేః । తస్మాదప్రత్యక్షే బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తవిశేష్యభేదో దుర్వార
ఇత్యాదిదూషణాని విశేషణభేదేన ఇత్యాదిగ్రన్థేనోక్తాని । అర్థ శబ్దో విశేష్యస్యాపి వాచకః ।
క్రమేణాభిధానం చేత్ విశేష్య ఇవ విశేషణేఽపి పదాన్తరవిహిత విశేషణాన్వయాత్
విశేషణయోర్మిథః సమవాయః । యుగపచ్చేత్ సమానవిభక్త్యా విశేష్యాంశ ఇవ
విశేషణేఽప్యైక్యప్రతిపాదనాత్ విశేషణైక్యమ్ ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగా- భావశ్చ
ఇత్యాదిదూషణాన్యన్యత్రోక్తాని ఇహాభిప్రేతాని । తతః కిమిత్యత్రాహ - తతశ్చ ఇతి ।
శిరోద్వయదూషణాత్ తృతీయశిరోఽర్థాత్ స్వీకృతమ్ । తద్వివృణ్వంశ్చోదయతి - ఏవమ్
ఇతి । ఏవం తర్హి - వస్తుమాత్రపరత్వే । ఏకతరపదవైయర్థ్యం
సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చాభిప్రేతే, పరిహరిష్యమాణత్వాత్ । ఇదం బహుగ్రన్థైః
పరిహర్తుం మధ్యే త్వరయా న చోదనీయమిత్యభిప్రాయేణాహ - ఏకార్థ ఇతి ।
ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽపి ఇతి చోద్య హేత్వనువాదః । పరిహరతి ఏకత్వ ఇతి ।
తాత్పర్యనిశ్చయః సమానవిభక్త్యా । లక్షణహానిపరిహారః చశబ్దాభిప్రేతః । అర్థవత్త్వమ్ -
ప్రయోజనవత్త్వమ్ । బహువ్యావర్త్యవ్యుదసనాత్ అర్థవత్త్వమ్ । ప్రవృత్తినిమిత్తభూతైస్తైః
అపర్యాయతా, సామానాధికరణ్యలక్షణానురోధశ్చ ఏకార్థత్వావిరోధేన సిధ్యన్తీత్యుక్తం భవతి ।।

తత్ త్వం పదయోరివాన్వయముఖేనోపలక్షణద్వారా స్వరూపపరత్వం కిం న స్యాత్ ?
వ్యావృత్తిబహుత్వాన్నైకార్థత్వం, వ్యావర్త్యానన్త్యాన్న తద్వ్యుదాసః కతిపయపదైః శక్యతే ;
యేభ్యో వ్యావృత్తిః, కాని చ తాని ? వ్యావృత్తిభిః సధర్మకత్వమ్ । వ్యావృత్తయో న ధర్మాశ్చేత్
పర్యాయతా స్యాదిత్యాశంక్యాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । కారణతయోక్తస్య
శఙ్కితదోషవ్యుదాసస్యాపేక్షితత్వాత్ తద్వ్యావృత్తిముఖేన స్వరూపపరత్వమభిప్రేత్య
లక్షణతః ఇత్యాద్యుక్తమ్ । సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతః ఇతి । ప్రయోజకేన

రూపేణానన్తవ్యావర్త్యవ్యుదాసః ఇతి భావః । వ్యుదాసస్తు ఫలితః । పదాని తు స్వరూపపాణీత్యేకార్థత్వం చాభిప్రేతమ్ । కేన కస్మాత్ వ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ - తత్ర ఇతి । కారణతయైవ తుచ్ఛత్వవ్యావృత్తేర్వికారివ్యావృత్తిరుక్తా । జడరూప ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్ అన్యా

ధీనప్రకాశ ఇతి । తాభిః సధర్మకత్వమిత్యత్రాహ - న చ ఇతి । వాదివిశేషాపేక్షయా భావాభావరూపతోక్తిః । తర్హి కిమిత్యత్రాహ - అపి తు ఇతి । నిదర్శయతి - యథా ఇతి । న ధర్మాన్తరమ్ ఇతి । అనుపలమ్భాత్, తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చేతి భావః । తర్హి పర్యాయతా స్యాదితి శఙ్కాయాం, శౌక్ల్యం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తమిత్యాదిప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణాహ - ఏకస్యైవ ఇతి । అర్థవత్తరమ్ - దృష్టాన్తాపేక్షయా పరాభిమతసగుణపరత్వాపేక్షయా చ । శౌక్ల్యం హి ప్రత్యక్షమ్ । అతో వాక్యం మన్దప్రయోజనమ్ । శోధకస్య శఙ్కితదోషవ్యుదాసో హి కృత్యమ్, న తు గుణాన్వయజ్ఞాపనమితి ॥

ఛ్డ్క్షదృదడ్థ ఘ్మ్డ్థ

ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః ॥

1. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణమ్ ।

ప్రథమే పాదే అధీతవేదః పురుషః కర్మమీమాంసా ... స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే ; తత్తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే॥

ప్రత్యధికారణమనుగతస్య ప్రథమపాదర్థస్య త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థం బుద్ధిస్థత్వాయ త్రి పాదీసూత్రవిషయభూతవాక్యానాం ప్రాగుక్తన్యాయావిషయతయా తస్యా ఆరమ్భణీయత్వసిద్ధయే చ ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమః । శాస్త్రారమ్భసిద్ధ్యర్థాయాః చతుస్సూత్ర్యా అర్థాత్ ప్రథమపాదే సఙ్గతిః । జనమాది త్రిసూత్ర్యాః

ప్రథమాధీనారంభాత్వాత్ ప్రాథమికార్థానుక్రమే శాస్త్రారంభసిద్ధయే ఇత్యుక్తమ్ । జన్మాది త్రిసూత్ర్యాః ప్రథమపాదే విశేషసఙ్గతిశ్చాస్తి, చిదచిద్విలక్షణవస్తులక్షణజన్మాదిపరత్వాత్ । చిదచిద్విలక్షణవస్తుమద్భావో హి ప్రథమపాదార్థః । శాస్త్రారంభ ఇతి పరముత్తరత్రానుషఙ్గేణ చతుస్సూత్ర్యర్థం వా ।।

ప్రథమాధికరణార్థమాహ - అధీత ఇతి । జన్మాద్యధికరణార్థమాహ అనన్త ఇతి। మహానన్తైకకారణమ్ ఇతి తద్వజిజ్ఞాసస్య ఇతి ఫలితార్థ ఉక్తః । అబ్రూమహి ఇత్యన్తం స్పష్టార్థమ్ । తత్తత్పదానాం ప్రయోజనవత్త్వం పూర్వానురోధే నానుసన్ధేయమ్ ।।

పాదార్థమాహ - తదేవమ్ ఇతి । అతిపతిత ఇతి కుతర్కాణాం ధర్మిగ్రాహకబాధోఽభిప్రేతః । చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వం పాదానుగతార్థ ఉక్తః । అతః పరమ్ ఇతి । ఉక్తస్య బ్రహ్మకారణత్వస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే ఇత్యర్థః ।।

జీవాది ఇతి । అస్పష్ట ఇత్యాదికం న బ్రహ్మలిఙ్గగతమితి భావః । తత్తత్ ఇతి । తచ్ఛబ్దో లిఙ్గిపరః । స్పష్టతరపూర్వపక్షబీజాని ఇత్యర్థః । ద్వితీయాద్యే జీవలిఙ్గావగమాత్ జీవాది ఇత్యుక్తిః । అవయవిస్వారస్యజీవపరతాయ ఇతి శఙ్కాయాఽవాన్తరసఙ్గతిః । సర్వతాదాత్మ్యమనఃప్రాణసంబన్ధార్భకౌకస్త్వాణుత్వాదీని జీవలిఙ్గాని దృశ్యన్తే ।।

సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ।। 1-2-1 ।।

ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే - అథ ఖలు క్రతుమయః ... ... ఉపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవ ఏవ పూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయతే ఇతి ।।

సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ । విషయమాహ - ఇదమ్ ఇతి । ప్రథమ

యోజనాపేక్షితమాత్రముపాత్తమ్ అథ ఖలు ఇత్యాదికమ్ , న తు సర్వమ్ ఇత్యాది । భారూపః ఇత్యాదే ద్వితీయసూత్రవిషయత్వాత్ భారూప ఇత్యన్తముపాత్తమ్ । భాష్యాన్తరానురోధేన ప్రథమయోజనా । సర్వం ఖలు ఇత్యాదేః పరవిషయత్వం స్ఫుటమ్ । అథ ఖలు ఇత్యాదివిషయమిదం సూత్రమన్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్ ।।

పూర్వపక్షః

పూర్వవాక్యస్య పరవిషయత్వాత్, తచ్ఛేషత్వాదుత్తరవాక్యాన్యపి తథేతి న జీవపరత్వశఙ్కా ఇత్యధికరణమనారంభణీయమిత్యత్రాహ - అత్ర ఇతి । విధ్యన్త రోపాస్యపరతయా న పూర్వణైకవిషయతేతి జీవపరత్వశఙ్కోచితేత్యర్థం#ః । ప్రతిపాదిత స్యోపాసనస్య ఇతి । క్రతుశబ్దః ఉపాసనపరః । న తు ప్రాగ్విహిత బ్రహ్మోపాసనాఙ్గభూతకర్మపరః , యథాక్రతుః ఇత్యనేన ఫలసంబన్ధదర్శనాత్ । తత్ర చ క్రతుః ఉపాస్తిః తం యథా యథోపాసతే ఇత్యేతద్రైకార్థ్యాత్ । ప్రాక్ బ్రహ్మోపాసనే విహితేఽపి జీవస్య క్రతుప్రచురత్వాత్ , తదుపాస్త్యన్తరవిధిశ్చోపపన్న ఇతి భావః । తత్ర ఇత్యాది స్పష్టమ్ । ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధ విశేషస్యాస్ఫుటత్వాత్ అస్పష్టలిఙ్గతా ।।

ప్రాక్ ప్రకృతం బ్రహ్మైవ క్రతుం కుర్వీత ఇత్యత్రోపాస్యతయా సంబధ్య మనోమయత్వాదివిశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం , కిం బ్రహ్మపదస్య విధిపదాకాంక్షయా, ఉత క్రతుం కుర్వీత ఇత్యస్యోపాస్యాకాంక్షయా వా బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య, ప్రథమం శిరః ప్రతివక్తి - న చ సర్వమ్ ఇత్ । అన్యార్థ తయా నిరాకాంక్షత్వాదిత్యర్థః । ద్వితీయం ప్రతివక్తి - న చ స క్రతుమ్ ఇతి అనన్యార్థేన స్వవాక్యార్థేన నిరాకాంక్షత్వాదిత్యర్థః । విభక్తి ఇతి । ప్రథమాన్తస్యైవ ద్వితీయాన్తస్యాప్యనన్వయః , అషష్ఠ్యన్తత్వావిశేషాత్ విపరిణామస్తు సన్నిహితానన్యార్థపదస్యైవోచిత ఇత్యర్థః । ఉభయాకాంక్షా - విధిపదమనోమయాది పదాకాంక్షా ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ । మనోమయత్వాది గుణకః ... ... మనాయత్తం జ్ఞానం ప్రాణాయత్తాం స్థితిం చ బ్రహ్మణో నిషేధతి ।।

రాద్ధాన్తమాహ - ఏవమ్ ఇతి । సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ । సర్వత్ర సామాన్యవిశేషశబ్దవత్సు ఇతి భావః । మనోమాత్రేణ

సంబన్ధమాత్రం దర్శితం మనోమయ ఇతి వాక్యే ;

హృదా ఇత్యత్ర సంబన్ధవిశేషః । న చక్షుషా ఇత్యత్రమనోవిశేషణ సంబన్ధవిశేషః। ప్రాణశరీరత్వం దర్శయతి - తథా ఇతి । ప్రాణః - ధారకః । ధారకో హి శరీరీ । ఉపసంహారవిరోధమాహ - ఏవమ్ ఇతి । నిషేధావిరోధమాహ - అప్రాణ ఇతి ।।

అథవా - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ జ్జలానితి ... ... అనాద్య విద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాऽవతిష్ఠతే ఇతి ।

పూర్వపక్షః 2

స్వామిమతయోజనామాహ - అథవా ఇతి । అధ్యాహార్యప్రతిజ్ఞత్వాత్ , ఆద్యన్తగతబ్రహ్మశబ్దద్వయవిషయైక్యఖారస్యవిరోధాత్ , ఏవంవిచ్చాన్తః ఇతి శాన్తేః శ్రవణమనననిష్పాద్యత్వదర్శనాత్ , తదుపాయోపాస్త్యాన్తరాదర్శనాత్ ఆశంసార్యత్వం శాన్తశబ్దాస్వారస్యాత్ , వృత్త్యననురోధాచ్చ ప్రాగ్యోజనా న వరమితి భావః । అత్రైవ ఇతి । న తు శాన్త్యుపాయముక్త్యుపాయయోరస్తి భిదా ఇత్యర్థః । శాన్త శబ్దస్వారస్యం దర్శయన్ వాక్యార్థమాహ - సర్వాత్మకమ్ ఇతి । ఉపాదానమ్ - విధానమ్ । అనువాదః - దధ్నా జుహోతి ఇత్యత్ర హోమవత్ । వాక్యార్థమాహ - అతః ఇతి । ఏవమేకవిషయత్వమఙ్గీకృత్య సంశయమాహ - తత్ర ఇతి । అవిద్యాకర్మణోరనాదిత్వం బీజాఙ్కురనయాత్ । పరస్య తదనుపపత్తిమాహ పరస్య తు ఇతి । బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ - ప్రత్యక్ ఇతి । ఉపపాదయతి అత ఇతి । ప్రవృత్తినిమిత్తోగం దర్శయతి - ప్రత్యక్ ఇతి । కారణత్వం నిర్వహతి - అవిదుషః ఇతి । బ్రహ్మత్వం శుద్ధే , కారణత్వం బద్ధే । తత్ కథం బ్రహ్మత్వసర్వత్వసామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ - తదయమ్ ఇతి ।।

అత్ర ప్రతివిధీయతే - సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ । ... ... యథాహ వృత్తికారః - సర్వం ఖల్వితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశః ఇతి ।। 1 ।।

సిద్ధాన్తః

రాద్ధాన్తమాహ - అత్ర ఇతి । సర్వత్ర ప్రసింద్ధోపదేశాత్ । సర్వత్ర సర్వ శబ్దో న వాచకపరః । కిం తు వాచ్యపర ఇతి భావః । ప్రసిద్ధస్య హి హేతుత్వమ్ । హేతుతయోక్త్యా జన్మాదీనం ప్రసిద్ధతయోపదేశః । ఖలునా తాదాత్మ్యస్య ప్రసిద్ధతయోక్తిరిత్యర్థః । ఉక్తం స్పష్టయతి - బ్రహ్మణ ఇతి । ప్రసిదింధ దర్శయతి తథా హి ఇతి। యతో వాచః ఇత్యాదేర్జీవపరత్వాఝ్యావృత్త్యర్థమాహ - ఆనన్ద ఇతి । ఆనన్ద శబ్దస్య ఆనన్దమయపరత్వం స్పష్టయతి - పూర్వానువాక ఇతి । వాక్యాన్తరమాహ - స కారణమ్ ఇతి । కారణత్వకృతతాదాత్మ్యమప్యర్థసిద మిత్యభిప్రేత్యాహ - అతః ఇతి । శ్రుత్యన్తరేషు కారణతయా

తాదాత్మ్యేపదేశాత్ ఇంహెూక్తం తాదాత్మ్యముపపన్న మిత్యర్థః । చిదచిద్విలక్షణస్య కథం తాదాత్మ్యమిత్యత్రాహ అతః ఇతి । శ్రుతిభిరేవ తదనత్వోక్తేః ఆత్మత్వసిద్ధరిత్యర్థః। స్థితో హి దేహాత్మావః న తు కారణదశాయామ్ ; తదానీమైక్యోక్తేరిత్యత్రాహ - పరం బ్రహ్మ హి ఇతి । వస్తుసామర్థ్యాత్ కణ్ఠోక్త్యా చేతి భావః । తత- కిమిత్యత్రాహ ఏవంభూత ఇతి ।।

యదుక్తమ్ ఇత్యాది స్ఫుటమ్ । జీవకర్మ ఇతి । కర్తృత్వోపాదనతే బ్రహ్మణః ; కర్మ తు వైషమ్యమాత్ర హేరిత్యర్థః । అతః ఇతి నిగమనమ్ । ఖోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వమాహ - ఇమమేవ ఇతి । సర్వం ఖలు ఇతి వాక్యే సర్వాత్మకత యోక్తం బ్రహ్మ ఈశః పరమాత్మేత్యర్థః

।। 1 ।।

వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ।। 1-2-2 ।।

వక్ష్యమాణాశ్చ గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే ... ... జోషమాసీన ఇత్యర్థః । త ఏతే వివక్షితా గుణాః పరమాత్మన్యేవోప పద్యన్తే ।। 2।।

వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ । వక్తుమిచ్ఛావిషయత్వమ్ - వివక్షితత్వమ్ । తదనన్తరభావివచనవిషయత్వమితి వక్ష్యమాణా ఇత్యుక్తమ్ । మనోమయ శబ్దం సామాన్యవిశేషవాక్యానుగుణం వ్యాచేష్టే - పరిశుద్ధేన ఇతి । ఏకేన ఇతి । అబ్భక్ష వత్ అవధారణగర్భత్వమభిప్రేతమ్ । తద్వివృణోతి- వివేక ఇతి । ఫలితమాహ -

అనేన ఇతి I కుత ఇత్యత్రాహ - మలిన ఇతి I వ్యాపక నివృత్త్యా వాయప్యనివృత్తిః I ఆధేయత్వాదిసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ కథమిత్యత్రాహ - ఆధేయత్వ ఇతి I భా దీప్తిః , తద్ధర్మకో భారూపః I తద్ధర్మకత్వం విగ్రహద్వారా ఇత్యాహ భాస్వర ఇతి I ఆకాశ ఏవ తదోతం ప్రోతం చ ఇత్యుక్తప్రత్యభిజ్ఞాభిప్రాయేణాహ సకలేతర ఇతి I ప్రకాశయతి , స్వస్మా ఇత్యర్థః I సర్వా వా ఇతి I సర్వకర్మారాధ్య ఇత్యర్థః I నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వమభిప్రేత్యాహ - తత ఇతి I కుత ఇతి - కుత ఇత్యత్రాహ ఇత్యర్థః I అత ఏవ - న తు వాక్యసామర్థ్యాభావాదితి భావః I తత్ వివృణోతి - పరిపూర్ణా ఇతి I నిగమయతి - త ఏతే ఇతి I I 2 I I

అనుపపత్తేస్తు న శారీరః I I 1-2-3 I I

తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచతయాం ... . నాస్మిన్ ప్రకరణే శారీరపరిగ్రశహఙ్కా జాయత ఇత్యర్థః I I 3 I I

ముక్తేఽప్యసంభవం వ్యతిరేకముఖేనాహ - అనుపపత్తేస్తు న శారీరః I ముక్తేఽప్యనుపపత్త్యర్థం యోగ్యశబ్దః I బద్ధోక్తిః దృష్టాన్తతయా I I 3 I I

కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ I I 1-2-4 I I

ఏతమితః ప్రేత్యామిసంభవితాఽస్మి ... ... ప్రాప్యం పరం బ్రహ్మోపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితి విజ్ఞాయతే I I 4 I I

కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ I వ్యతిరేకోపపాదనపరమిదమ్ I ప్రాప్యప్రాప్తృభేదః సూత్రః I తతః కిం సర్వం ఖలు ఇత్యుక్తస్యోపాస్యస్య జీవాత్ భేదస్య ఇత్యత్రాహ - అతః ఇతి I I4 I I

శబ్దవిశేషాత్ I I 1-2-5I I

ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయే ... ... పురుషో హిరణ్మయః ఇతి ప్రథమయోపాస్యః । అతఃపర ఏవోపాస్యః ।। 5 ।।

పరమసాధ్యస్య హేతుమాహ - శబ్దవిశేషాత్ । అసమానవిభక్తినిర్దేశోఽభిప్రేతః సనానప్రకరణే శాణ్డిల్యవిద్యాయామ్ ।। 5 ।।

ఇతశ్చ శారీరాదన్యః -

స్మృతేశ్చ ।। 1-2-6 ।।

సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టః ... ... పరమాత్మానం చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి ।। 6 ।।

స్మృతేశ్చ । హృదిస్థితౌ అపాస్యోపాసకభేదే చ స్మృతిర్దశింతా ।। 6 ।।

అర్భకౌకస్త్వాత్ తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న

నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ।। 1.2-7 ।।

అల్పాయతన్త్వమ్ - అర్భకౌకస్త్వమ్ । ... ... అత ఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ ।। 7 ।।

అర్భకౌకస్త్వాత్ తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వేయోమవచ్చ । అల్పత్వాక్షేపకోక్తేః తత్కణ్ఠోక్తేశ్చ ఇత్యర్థః । పరస్య తద్వైధర్మ్యమాహ - అపి తు ఇతి । విపరీతం కస్మాన్నేత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి । ప్రకరణావిచ్ఛేదాయ అథ ఖలు ఇత్యాద్యుక్తమ్ । స్వరూపగుణాన్ అద్వారకగుణాన్ । పూర్వత్ర ఉత్తరత్ర చ విభుత్వోక్తేః మధ్యేఽల్పత్వముక్తమౌపాధికమిత్యర్థః ।।

సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ ।। 1.2-8 ।।

జీవస్యేవ పరస్యాపి … … తయోరన్యః పిప్పలం స్వాదూత్తి అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి

ఇతి ।। 8 ।।

సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ । శరీరాన్తర్వర్తిత్వమ్ - హృది స్థితత్వమ్ । వైశేషయం - విశేషః ।। 8 ।।

ఇతి సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్ -1

2.అత్త్రధికరణమ్ ।।

యది పరమాత్మా న భోక్తా ఏవం తర్హి …

అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ।। 1-2-9 ।।

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే - యస్య బ్రహ్మ చ … …. జగదుపసంహారిత్వరూపం పరమాత్మన ఏవ ।। 9 ।।

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ - యది ఇతి । అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ । అత్తృశబ్దాశ్రుతేః ।

సూచిత ఇత్యుక్త్వా ।

రాద్ధన్తే చరాచరసంహారరూపతాయాం హేతుద్వయమాహ - సోఽధ్వనః ఇత్యాదినా ।
బ్రహ్మక్షత్ర శబ్దో కృత్స్నచరాచరప్రదర్శనార్థావితి భావః । మృత్యూపసేచనత్వం కథం
చరారరాద్యదనీయత్వమిత్యత్నాహ - ఉపసేచనం హి ఇతి ।। 9 ।।

ప్రకరణాచ్చ ।।1-2-10 ।।

ప్రకరణం చేదం పరస్యైవ బ్రహ్మణః .... తత్రప్రసాదాదృతే తస్య దురవబోధత్వమేవ
పూర్వప్రస్తుత ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ।। 10 ।।

ప్రకరణాచ్చ । ప్రకరణోక్యం కథణిత్యత్నాహ - క ఇత్థా ఇతి ।।

అథ స్యత్ - నాయం భ్రహ్మక్షత్నాదనసూచితః ... ... తదేతత్ ప్రకరణత్వాత్
పూర్వప్రస్తుతోఽత్తాఽపి స ఏవ భవితుమర్హతి

- ఇతి (143)

ఉత్తరత్య శఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । అనన్తరమ్ - న హ్యవ్యవహితస్య విచ్చేద ఇతి భావః ।
అత్ర ప్రకరణాత్ ఋుతపానలిఙ్గబలీయస్త్వముక్తమ్ । కథం భోవతుర్జివత్వం, కథం వా
ద్వితీయస్య బుద్ధిప్రాణయోరన్యతరత్వమింత్యత్రాహ - ఋుచపానం హి ఇతి ।
పూర్వోక్తాత్తృత్వవత్ జగత్సంహర్తృత్వమపి బవక్తుం న శక్యమితి భావః । యథా ఇతి । కరణం
కర్తృత్వోపచార ఇత్యర్థః । తతః కిమత్తుర్జివత్వస్యేత్యత్రాహ - తదేక ఇతి ।।

తత్రోచ్యతే -

గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ।। 1-2-11 ।।

న ప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌ వా గుహాం ప్రవిష్టౌ … … యద్వా ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానే కర్తృత్వం జీవపరయోరుపపద్యతే ।। 11 ।।

గుహాం ప్రవష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ । జీవస్యాపి ఇతి । గుహాప్రవేశో దృశ్యతే ఇత్యన్వయః । ప్రకరణవిచ్ఛేదకలిఙ్గాసిద్ధమాహ - ఏవం చ ఇతి । ముఖ్యకల్పం నిర్వాహాన్తరమాహ - యద్వా ఇతి । ప్రయోజకకర్తురపి కర్తృత్వమస్తి ।। 11 ।।

విశేషణాచ్చ ।। 1-2-12 ।।

అస్మిన్ ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావేవ …. …. ఛాయాతపౌ ఇత్యజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశేష్య వ్యపదిశ్యేతే ।। (244-245)

విశేషణాచ్చ । శకేమహి - ఉపాసితుమితి శేషః । ఇహాప్యుదాహృతవాక్యైకార్థ్యాదితి భావః ।।

అథ స్యాత్ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే … … తదపోక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశ ఇతి సర్వం సమాఞ్జసమ్ । అతః పరమాత్మైవాత్తేతి సిద్ధమ్ ।।12।।

చతర్థే పాదే వక్ష్యమాణావపి చోద్యపరిహారావిహ సుగ్రహత్వాయోక్తౌ, చోద్యస్య ధీస్థత్వాత్ । అథ స్యాత్ ఇతి । వరద్వయం కిం, వరణాయోగః కథమిత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి । అత్ర ఇతి । మోక్షజ్ఞానాయ తదనుబన్ధి జిజ్ఞాసయా ప్రశ్న ఇత్యర్థః । తదుపాయ ఇతి । ప్రతివచనప్రకారాదుపాయాదీనాం పృష్టత్వావగమః । నిఖిల ఇతి కారణశోధకాద్యర్థ ఉక్తః । విశేషాన్ ప్రణవాగ్రివిద్యాదీన్ ।। 12 ।।

ఇతి అత్త్రధికరణమ్ ।। 2 ।।

3. అన్తరాధికరణమ్ ।।

అన్తర ఉపపత్తే ।। 1-2-13 ।।

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః - య ఏషోఽక్ష ఇణి పురుషో దృశ్యతే । ... ... ఏవ హి సర్వేషు లోకేషు భాతి ఇత్యేషాం గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః ।। 13 ।।

అన్తర ఉపపత్తేః । పరస్య తం దుర్దర్శమ్ క ఇత్థా వేద ఇతి దుర్దర్శత్వోక్తేః , యఏష దృశ్యతే ఇత్యుక్తో న పరః ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిరర్థసిద్ధేని న కణ్ఠోక్తా । య ఏష ఇతి

ప్రసిద్ధవదుక్తిః । దృశ్యతే ఇతి అపరోక్షత్వోక్తిః ప్రతిబిమ్బాదీనాం క్రమాత్ అపరోక్షకాల్పనికశ్రుతిప్రసిద్ధయః ।।

రాద్ధాన్తే ఏషామ్ ఇతి । నిరుపాధికానామితి భావః ।। 13 ।।

స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ ।। 1-2-14 ।।

యక్షుషి స్థితినియమనాదయ ... ... యోగిభిర్దృశ్యమానాత్వా దుపపద్యతే ।। 14 ।।

స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ । ఆదిశబ్దాత్ ధారకత్వావేద్యత్వాది । సాధకహేతూక్తిఫలితాం పూర్వపక్షయుక్త్యోరన్యథాసిదింంధ చాహ - అతః ఇతి ।। 14 ।।

సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ ।। 1-2-15 ।।

ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః ... ... ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభి ధానాదయమక్ష్యాధారః పరమాత్మా ।। 15 ।।

సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ । అఙ్గత్వాదివిశేధ ఇత్యత్రాహ - న చ ఇతి । అఙ్గిఫలావిరోధశఙ్కావ్యదాసాయ తద్విరోధి ఇత్యుక్తమ్ । ఉచ్యతే ఇత్యాది । ఉభయత్ర - ఉపక్రమోపసంహారయోః । హేతుచతుష్ట్యేనాఙ్గఙ్గిత్వముక్తమ్ ।

ప్రాణో బ్రహ్మ ఇత్యాదనా ఫలవిరోధముపగమ్యాహ - ఏవం చ ఇతి । స చ నేత్యాహ - న చ ఇతి । పరిపాలయామః ఇతి భుజేః పరస్మైపదిత్వాత్

ఇతి భావః । నను ఇతి । స్థానగుణయోర్వక్ష్యమాణత్వాకథాత్ తయోర్న విధేయత్వమితి న తద్విధానాయాత్ర పరమాత్మోవ్యత ఇత్యనయపరమిత్యర్థః । పరిగరతి - తదభి ఇతి । స్ఫుటమ్ ।। 15 ।।

నను చ - కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ... ... మనో బ్రహ్మ ఇత్యాదివచనసారూప్యాత్ ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నను చ ఇతి । యావతా - ప్రత్యుత ఇత్యర్థః । వచనసారూప్యాత్ ఇతి । బ్రహ్మశబ్దస్య పశ్చాదుపాదానాత్ బ్రహ్మ దృష్టి విశేషమమిత్యర్థః । బ్రహ్మశబ్దేన నిగమనాభావాచ్చేతి భావః।।

తత్రాహ -

అత ఏవ చ స బ్రహ్మ ।। 1-2-16 ।।

యతస్తత్ర యదేవ కం తదేవ ఖమ్ . .. ... తదేవ చాత్రాక్ష్యాధారతయాఽభిధీయతే ఇత్యక్ష్యాధారః పరమాత్మా ।। 16 ।। (252-253)

అత ఏవ చ స బ్రహ్మ । నిగమనవాక్యానుసారాత్ సః ఇతి పుల్లిఙ్గతా । యదేవ కమ్

ఇత్యర్థోపాదానం, న వాక్యోపాదానమ్ I యద్వావకమ్ ఇతి వాక్యమ్ I అత్రాప్యన్యోన్యదృష్టివిధిః స్యాత్, కథం చ ఖ శబ్దోక్తస్య బ్రహ్మత్వమిత్యత్నాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి I జ్ఞాతత్వాజ్ఞాతత్వమితి బేషమ్యం చ కథం, కథం చ ఖస్య సుఖవిశిష్టత్వమితి శఙ్కాయాం తద్విపరీతుమాహ అస్యాయమ్ ఇతి I దృష్టివిధిపరత్వే జ్ఞాతత్వాజ్ఞావిభాగాయోగాత్ ముముక్షుం ప్రత్యుపదేశాత్ అర్థాన్తరాజ్ఞానం ప్రతి దృష్టివిధ్యన్తరస్యోత్తరత్వాయోగాచ్చ మిథో వ్యవచ్చేదకత్వే స్థితే సతి వాక్యస్యార్థమాహ - బ్రహ్మణః ఇతి I అతః - దృష్టివిధిత్వాయోగేన అనన్తసుఖరూపబ్రహ్మపరోక్రమవాక్యానుగుణ్యాదుపసంహారవక్యస్యేత్యర్థః I యయా శఙ్కయా సూత్రౌత్థానం, తస్యాః పరిహృతత్వమాహ - అతః కమ్ ఇతి I సూత్రార్థం పరమప్రకృతేన సఙ్గమయతి - తదేవ చ ఇతి II 16 II

శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ II 1.2.17 II

శుతోపనిషత్కస్య - అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్య … … … అతోఽప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా II 17 II

శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ I శ్రుతోపనిషత్కస్య ఇతి వ్యస్య నిర్దేశో వ్యాఖ్యానాయ II 17 II

అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః II 1-2-18 II

ప్రతిబిభ్బాదీనామక్షిణి నియమేనానవస్థానాత్ … … … తస్మాత్ అక్షిపురుషః పరమాత్మా II 18 II

అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః I పదద్వయేనాదిమసూత్రద్వయార్థవ్యతిరేకో ధీస్థక్రమేణ దర్శితః I రశ్మిభిః ఇతి విద్యానిష్ఠ ఇతివత్ వశీకారమాత్నాభి ప్రాయః ప్రతిష్ఠిత శబ్దః I ఖట్వాదిద్వారకప్రాసాదశయనవత్ సద్వారకతయా చక్షుః - సంబన్ధోపపత్తిరిత్యర్థః I అధికరణార్థఋపసంహరతి - తస్మాత్ ఇతి II 18 II

ఇతి అన్తరాధికరణమ్ -3

4.అన్తర్యాభ్యధికరణమ్ ।

స్వానాదివ్యపదేశాచ్చ ఇత్యత్ర ... ... పరమాత్మత్వం సాధితమ్ । ఇదనీం తదేవ సమర్థయతే ।।

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ - స్థాన ఇతి ।

అన్తర్యాభ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ।। 1-2-19 ।।

కాణ్వా మాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనేయినః ... ... నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా ఇతి ద్రష్టన్తరనిషేధాచ్చ ఇతి ।।

అన్తర్యభ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ । విషయం శోధయతి - కాణ్వా ఇత్యాదినా । వేదయజ్ఞశబ్దౌ అభిమానిదేవతాపరౌ । కథం విశ్వచిదచిన్నియన్తరి జీవత్వశఙ్కా ఇతి శఙ్కాయాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ వాక్యశేష ఇతి । తతః కిమన్తర్యామిణో జీవత్వస్యేత్యత్రాహ - ఏవం ద్రష్టుః ఇతి । తతః కిం రూపాదిసాక్షాత్కర్తృత్వమర్థం ఇత్యత్రాహ - నాన్య ఇతి । తన్నాన్యత్ర నిషేధ్యమ్, జీవేషు తత్సంభవాత్ కరణాధీనం తు తదన్యత్ర నిషేధ్యం, పరస్మిన్ తదయోగాదిత్యర్థః । యచ్ఛబ్దావృత్త్యా చ బహుత్వమ్ । స ఇతి జాతౌ, ఉపక్రమే యః ఇతి చ । ఆత్మని స్థిత్యాదయః స్వారస్యేన నేయా ఇతి భావః ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - అన్తర్యాభ్యధిదైవాధిలోకాదిషు ...
జీవస్యాత్మతయోపదిశ్యమానోఽన్తర్యమీ న ప్రత్యగాత్మా భవితుమర్హతి ।। 19 ।।

రాద్ధాన్తే పదచిహ్నానేషు ఇతి । అధిశబ్దసప్రభీపునరుక్తిప్రసఙ్గాన్నార్థపరత్వమితి భావః । పదద్వయోక్తిప్రయోజనమాహ - కాణ్వ ఇతి । తస్య ఉత్తరమస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ - తదేతత్ ఇతి । అన్యస్మిన్నసంభవే శ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి - తథా హి

ఇతి । సమానప్రకరణవాక్యమాహ - తథా ఇతి । పశ్యత్వచక్షుః ఇతి వ్యాహతమిత్యత్రాహ - న చ దర్శన ఇతి । అనుగతనిమిత్తమాహ - అపి తు ఇతి । అశబ్దత్వేఽపి వ్యాప్తిబలాత్ కరణాయత్తత్వమిత్యత్నాహ - స చ ఇతి । సోపాధికమిత్యర్థః । పరోక్తయుకిం్త ప్రతివక్తి- నాన్యోఽతః ఇతి । ఉక్తం వివృణోతి యం పృథివీ ఇతి । నిన్యత్రన్తరమ్ ఇతి । అతః శబ్దఖారస్యేన ఉక్తలక్షణద్రష్టన్తరం నిషిధ్యతే ఇతి నియన్తృరూపద్రష్టన్తరనిషేధ ఇత్యర్థః । వ్యతిరేకవిభక్తినిర్దేశోఽపి శబ్దవిశేషాత్ ఇతి పూర్వోక్తభేదహేతుతయా అత్రాభిప్రేత ఇత్యాహ - ఏష తే ఇతి ।। 19 ।।

న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛరీరశ్చ ।। 1-2-10 ।।

స్మార్తం - ప్రధానమ్ ... ... ప్రత్యగాత్మని వ్యచతిరేకశ్చ సూత్రద్వయేన దర్శితః ।। 20।।

న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీశ్చ । అప్రస్తుతస్మార్తనిరాసః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । సూత్రద్వయపౌనరుక్త్యం నేత్యాహ అమిషామ్ ఇతి ।। 20 ।।

నిరపేక్షం చ గేత్వన్తరమాహ -

ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే ।। 1-2-12 ।।

ఉభయే - మాధ్యన్దినాః కాణ్వాశ్చ ... ... ప్రత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణ ఇతి సిద్ధమ్ ।। 21 ।।

ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే । నియాభ్యతయా ఇతి భేదకధర్మోక్త్యా భేదసిద్ధిరిత్యర్థః । అపవాదాభావాత్ వ్యతిరేకనిర్దేశాదిఖారస్యసిద్ధిః ।। 21 ।।

ఇతి అన్తర్యామ్యధికరణమ్ - 4

5. అదృశ్యత్వాదిగుణకాధితకణమ్ ।।

అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ।। 1-2-22 ।.

ఆర్థర్వణికా అధీయతే … … అతోఽఽత్రాక్షరశబ్దో భూతసూక్ష్మమచేతనం బ్రూతే ।। 22 ।।

అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః । అక్షరాత్ పరతః పరస్య చ సూత్రవివక్షితత్వం పుల్లిఙ్గసూచతమ్ । అదృష్టో ద్రష్టా ఇత్యాదావివ ఇతి సఙ్గతిః సూచితా । న హ్యత్రాదృశ్యత్వం ద్రష్టృత్వవత్ నియన్తృత్వసహచరాతి ప్రధానపరత్వశఙ్కయా సఙ్గతిః । పరతోఽక్షరాత్ ఇతి విభక్తిసామ్యేన సామానాధికరణ్యం స్వతః ప్రాప్తమితి భావః । అదృశ్యత్వం సాధారణం, దృష్టాన్తశ్చ చేతనపరత్వానుగుణ ఇత్యత్నాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి । అన్తరఙ్గే సతి బహిరఙ్గం న గ్రాహ్యమితి భావః । దృష్టాన్తాను గుణ్యమాహ - తదధిష్ఠితమ్ ఇతి ।

రాద్ధాన్తే ఇదం వాక్యముక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి । అక్షరం న పరమాత్మా, పరత్వక్షవణాత్ ఇత్యత్నాహ - పశ్చాత్ ఇతి । పఞ్చమ్యపేక్షాస్వారస్యాత్ అన్వయస్వారస్యాచ్చ వైయధికరణ్యమితి భావః । అర్థవిరోధం హేతుమాహ తస్య ఇతి । యస్య పరధర్మన్వయః శ్రుతః, స హి పరః । అతః ఏతత్ప్రకరణస్థ బ్రహ్మశబ్దయోరివ భిన్నవపయత్వం యుక్తమితి భావః ।। 22 ।।

ఇతశ్చ న ప్రధానపురుషౌ-

విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ ।। 1-2-13 ।।

విశినష్టి … … మహదాదివన్నామాన్తరాభిలాపయోగ్యక్షరణాభావాద్వా అక్షరత్వం కథంచిదుపపద్యతే ।। 13 ।।

విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ తేతరౌ । కస్మాత్ కిం కార్దర్శైః విశినష్టీత్యత్రాహ - ప్రధానాత్ ఇతి । భేదవ్యపదేశం వివృణోతి - తథా ఇతి । ఉభయముపపాదయితుమాహ - తథా హి ఇతి । విశేషణవాచిశబ్దేనాపి పరవిషయత్వసిద్ధిమాహ - పరవిద్యైవ చ ఇతి । జ్ఞేయే బ్రహ్మణి కృత్స్నజ్ఞేయాన్తర్భాన్తర్భావాత్ తద్వేతనే కృత్స్నవేదనాన్తర్భావాత్ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా ఇత్యుక్తమ్ । విద్యయోర్భిన్నవిషయత్వవ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే - బ్రహ్మ ప్రేప్సునా ఇతి । విద్యే వేదితవ్యే ఇతి తపోఽతప్యత , ఓదనపాకం పచతి ఇతివత్ । విషయైక్యే కో భేద ఇత్యత్రాహ - పరోక్ష ఇతి । తథాత్వే సామగ్రీభేదం హేతుమాహ - తత్ర ఇతి । ప్రథమేనైవాలమిత్యత్రాహ - తయోః ఇతి । తద్ద్వైయర్థ్యం శ్రుతమిత్యత్నాహ - తచ్చ ఇతి । కిం ప్రథమేన ఇత్యత్రాహ - తదుపాయ ఇతి । సాధనసప్తకానుగృహీతమ్- సాయధనసప్తకసహితమ్ । ఉక్తం స్పష్టయితుమాహ ఆహ చ ఇతి । ఆగమోత్థపరం తత్ర ఇత్యాదివాక్యమిత్యాహ తత్ర ఇతి । కిం ధర్మశాస్త్రాదినా, న చాత్రాగమోత్థం ప్రతీతమిత్యత్రాహ - సాఙ్గస్య ఇతి । అథ ఇతి ఉక్తమ్ ఇత్యన్వయః । తపసా ఇత్యాదివాక్యం వ్యాచష్టే బ్రహ్మణః ఇతి ।

భోక్తృవర్గస్య ఇతి సత్యశబ్దార్థ ఉక్తః । పౌనరుక్త్యశఙ్కా వ్యుదాసాయాహ - యః సర్వజ్ఞః ఇతి । దధ్నా

జుహోతి ఇతివదితి భావః । భోగ్యభోక్తృ ఇతి । అద్యతేఽత్తి చ ఇతి హి అన్ననిరూక్తిరితి భావః । మన్త్రేషు ఇత్యాది । చతుర్ముఖలోకకామపరత్వవ్యావృత్త్యర్థణాహ - సార్వజ్ఞ్య ఇతి । తద్దైతత్ సత్యమ్ ఇత్యాద్యైకార్థ్యాదితి భావః । యేషు పురుషేషు ।।

సాత్ర హేత్వోర్ద్వితీయం వివృణోతి - భేదవ్యపదేశోఽపి ఇతి । అశ్నుతే ఇతి ప్రోక్షణీనయోఽభిప్రేతః ।। 23 ।।

రూపోపన్యాసాచ్చ ।। 1-2-24 ।।

అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ ... ... సర్వభూతాన్తాత్మనః పరమాత్మన ఏవ సంభవతి । అతశ్చ పరమాత్మా ।। 24 ।।

రూపోపన్యాసాచ్చ । స్ఫుటార్థమ్ । అధికరణార్థం నిగమయతి - అతః ఇతి ।। 24 ।।

ఇతి అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్ - 5

6. వైశ్వానరాధికరణమ్ ।।

వైశ్వానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ।। 1-2-25 ।।

ఇతదమామనన్తి ఛన్దోగాః - ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం ... ...వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి ।। 25 ।।

వైశ్వానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్ । ఉపన్యస్తం రూపం పరస్మాదన్యస్య దృశ్యతి ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । సాధారణ శబ్దస్య సూత్రస్థత్వాత్ శక్య నిర్ణయ ఉత న ఇత సంశయః కృతః । అహ్నాం కేతుః - ఆదిత్యః । ఆత్మబ్రహ్మశబ్దౌ కథమిత్యత్రాహ - వాక్య ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే విశేష్యత ఇతి న ఘఞ్ప్రత్యయార్థః సమాసాన్తర్గతషష్ఠ్యర్థః । కర్మణి షష్ఠీత్యర్థః । కృదన్తపదయోగ కర్మార్థషష్ఠీనిమిత్తమితి జ్ఞాపయితుం విశేష పదోపాదానమ్ । యద్వా విశేష్యత ఇతి ఘఞర్థోక్తిః । సమాసశ్చ కర్మధారయాః । విశేష్యమాణత్వాదితి ఫలతార్థః, న శాబ్దార్థః । కే పునర్ధర్మా ఇత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి । ధర్మ్యైకత్వానేకత్వజిజ్ఞాసయా వా పదద్వయవిశేషణే తాత్పర్యాద్వా కింశబ్దద్వయమ్ ।। 25 ।।

ఇతశ్చ వైశ్వానరః పరమాత్మా -

స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ।। 1-2-26 ।।

ద్యుప్రభూతి పృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన .... పరమపురుషస్యైవ రుపమితి వైశ్వానరః పరమపురుష ఏవ ।। 26 ।।

స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి I లిఙ్గవాచిశబ్దశ్రవణాత్ ఇతి శబ్దవైయర్థ్యమిత్యత్రాహ - ఇతిశబ్దః ఇతి I మూర్ధాదీనాముపదేశః సంభూయ కథం న కృత ఇత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి I విశ్వస్య రూపకత్వాత్ ప్రకాశకత్వాత్ ఆదిత్యో విశ్వరూపః I అన్యత్ స్పష్టమ్ II 26 II

పునరప్యనిర్ణయమేవాశఙ్క్య పరిహరతి -

శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాశ్చ నేతి చేన్న, తథా

దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్ పురుషమపి చైనమధీయతే II 1-2-27 II

శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాశ్చ ఇత్యాది I త్రేతాగ్నికౢప్తిప్రాణాహుత్యాధారత్వయోః ఆది శబ్దేనోపాదానమ్ ఏతచ్ఛ్రుతిస్థతయా సన్నికృష్టత్వాత్ I వాజినామ్ ఇతి - విప్రకర్షాత్ కణ్ఠోక్తిరితి భావః I ఉక్తహేత్వనుక్రమేణ శంకితమర్థం నిగమయతి - అతః ఇతి II

తన్న ఇత్యాది I జాఠరలిఙ్గపరమాత్మలిఙ్గశ్రవణాత్ విశిష్టోపాస్తిపరత్వమిత్యర్థః I విశిష్టప్రతిపాదనం కథమ్, తత్సిద్ధౌ హి విశిష్టోపాస్తిపరత్వమిత్యత్రాహ - అగ్నిశబ్దాదిభిః ఇతి

I కిం చ ఇతి I పురుషశబ్దస్య జీవాదిపరత్వం ప్రకరణాదివశాత్, న తు స్వతః ఇతి భావః II 27 II

అత ఏవ న దేవతా భూతశ్చ II 1-2-28 II

ఉక్తేభ్య ఏవ .... మహాభూతస్యాపి న వైశ్వానరత్వప్రసఙ్గః II 28 II

అత ఏవ న దేవతా భూతశ్చ I జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావేఽపి నాత్మబ్రహ్మశబ్దాదికృతన్ని హేతవ ఉపపన్నా ఇతి భావః II 28 II

సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ।। 1-2-29 ।।

వైశ్వానరసమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య .... పరమాత్మాసాధారణదర్మ విశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్త ఇతి ।। 29 ।।

సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః । సాక్షాత్ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ ।అవ్యవధానేన ఇతి వ్యారవ్యానమ్ । వైశ్వానర శబ్దః కేన గుణేన వర్తతే ; తద్వత్ అగ్నిశబ్దస్య కేన గుణేన వృత్తిరిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి ।। 29 ।।

యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రభివిమానమ్ ...

అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః ।। 1-2-30 ।।

ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థం ... ... విగతమానస్య హ్యభివ్యక్తేరేవ హేతోర్భవతి ।। 30 ।।

ఉత్తరసూత్రాశఙ్కామాహ - యస్తు ఇతి ।।

అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః । పరిచ్ఛిన్నత్వం భూతతృతీయదేవతయో రోవేతి శఙ్కాఽత్ర పరిహృతా । ద్యుప్రభృతి ఇత్యాదిభిః ప్రాదేశమాత్రాది శబ్దాః వివృతాః ।। 30 ।। అనన్తరస్య శఙ్కామాహ భూర్ధ ఇతి ।

భూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషావిధత్వం ...

అనుస్మృతేర్బాగరిః ।। 1-2-31 ।।

తథోపాసనార్థమితి బాదరిరాచార్యో ... ... తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహ న గృహ్యతే ।। 31 ।।

అనుస్మృతేర్బాదరిః । పురుషవిధత్వమ్ ఉపాసార్థమ్ । సా చముక్త్యర్థేత్యర్థః।। 31 ।।

యది పరమాత్మా వైశ్వానరః , కథం తర్హి ...

సంపత్తేరితి జౌమినిస్తథా హి దర్శయతి ।। 1-2-32 ।।

అస్య పరమాత్మన ఏవ వైశ్వానరస్య ... ... ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే ఇతి ।। 32 ।।

సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి । సంపత్తిః - అతస్మిన్ తత్కల్పనమ్ । తథా ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం వ్యచష్టే - తథా హి ఇతి । అగ్నిహోత్రక్లృప్తేః పరమాత్మారాధనార్థతాం ఫలమేవ దర్శయతీత్యర్థః ।। 32 ।।

ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ।। 1-2-33 ।।

ఏనం పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం ... . అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్ ।। 33 ।।

ఇతి వైశ్వానరాధికరణమ్ - 6

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీకరమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

న పరస్య ద్యుప్రభృతిశరీరత్వమ్; ఉపాసకాజ్ఞానాం ద్యుప్రభృతిత్వాద్యుక్తేరితి శఙ్కాయామనన్తరసూత్రమ్ ।।

ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ । ఏనమ్ ఇతిగర్మితం వివృణ్వన్ ఉక్తం వివృణోతి - అయమర్థః। ఇతి । స్పష్టమ్ । ఫలం చ ఇతి । ఫలవత్సన్నిధౌ అఫలం తదఙ్గమితి భావః । బుద్ధిసౌకర్యాయ ప్రాగుక్తమర్థమేతత్సూత్రార్థేన సఙ్గతమాహ ఏవమ్ ఇతి । అతః । ఇతి ।। 33 ।।

ఇతి వైశ్వానరధికరణమ్ - 6

ఇతి శ్రహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ -

వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత -

శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రదీపికాయాం

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

్ర్ఛ్్దధడ్డ ఫ్మ్డథ

ప్రథమాధ్యాయే తృతీయః పాదః ।।

---

1. ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్ ।

ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ।। 1-3-1 ।।

ఆథర్వణికా అధీయతే - యస్మిత్ ద్యౌః ... ... మనఃప్రభృతి జీవోపకరణాధారత్వం చ సర్వాధారస్య పరస్యైవోపపద్యతే ।। 1 ।।

ద్యుభ్వాద్యాయతనం శ్వశబ్దాత్ । పాదసఙ్గతిః ప్రాగుక్తా । ద్యుపృథివ్యాద్యాధారత్వం పరస్మాదన్యస్య దృశ్యత ఇతి శఙ్కయాఽవాన్తరసఙ్గతిః । స్పష్టజీవలిఙ్గకత్వాత్ అదృశ్యత్వాధికరణే ఏతదనిరూపణమ్ । ఆథర్వణికాః ఇత్యాది । స్ఫుటమ్ । యథాకథఞ్చిత్ - స్వరూపేణ వా కర్మణా వా ధారకత్వమ్ ఇతి భావః ।।

రాద్ధాన్తే - ఆత్మశబ్ద ఇతి । గగనదిగాదౌ ప్రయోగాభావాత్ యోగరూఢ ఇతి భావః । బహుధా ఇత్యాదినా హేతుఫలవైషమ్యం జన్మన ఉక్తమ్ । విశదయితుమాహ - స్మృతిరపి ఇతి ।। 1 ।।

ఇతశ్చ పరమపురుషః -

ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ ।। 1-3-2।।

అయం ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః ... నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యా ద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ ।। 2 ।।

ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ । న హి వాక్యే ముక్తశబ్దః ఇతి శఙ్కాయాం వ్యాచష్టే సంసార ఇతి । ప్రలయవ్యావృత్త్యర్థం విధూతపుణ్యపాపత్వమ్ ఉక్తమ్ । నిపఞ్చన శబ్దవ్యాఖ్యా ప్రకృతిసంసర్గరహితైః ఇతి ।। 2 ।।

పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవ బ్రహ్మ ...

ననుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ప్రాణభృచ్చ ।। 1-3-3 ।।

యథాఽస్మిన్ ప్రకరణే ప్రధానప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ .... అర్థాభావే యదవ్యయమ్ ఇత్యవ్యయీభావః ।। 3 ।।

ఏవమితి అన్వయ ఉక్తః । వ్యతిరేకో వక్ష్యత ఇత్యర్థః । నానుమాన మతచ్ఛబ్దాత్ ప్రాణభృచ్చ । అర్థాభావే యదవ్యయమ్ ఇతి అర్థోపాదానమ్, న సూత్రోపాదానమ్ ।। 3 ।।

ఇతశ్చాయం న ప్రత్యగాత్మా -

భేదవ్యపదేశాత్ ।। 1-3-4 ।।

సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో ... . తదా వీతశోకో భవతి ।। 4 ।।

ప్రకరణాత్ ।। 1-3-5 ।।

ప్రకరణం చేదం పరస్య బ్రహ్మణః ... . ప్రకరణవిచ్ఛేదాశఙ్కామాత్రమత్ర పర్యహార్ష్మ ।। 5 ।।

ప్రకరణాత్ । తర్హి కిమనేనాధికరణేన ఇత్యత్రాహ - నాడీ ఇతి ।। 5 ।।

స్థిత్యదనాభ్యాం చ ।। 1-3-6 ।।

ద్వా సుపర్ణ సయుజ సఖాయా ... ... అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధమ్ ।। 6 ।।

స్థిత్యదనాభ్యాం చ । అభ్యర్హితత్వాదల్పత్వాద్వా స్థితేః ప్రాథమ్యం సూత్రో । భాష్యే తు శ్రుత్యుక్తక్రమేణ వ్యాఖ్యాతమ్ । అధికరణార్థముపసంహరతి - అతః ఇతి ।। 6 ।।

ఇతి ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్ -1

------

2. భూమాధికరణమ్ ।।

భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ।। 1-3-7 ।।

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః - యత్ర నాన్యత్ పశ్యతి ... ... ఏవం ప్రత్యగాత్త్వే నిశ్చితే సతి తదనుగుణతయా వాక్శేషో నేతవ్య ఇతి ।।

భూతా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ । పరప్రకరణావిచ్ఛేదాత్ తత్పరత్వముక్తమ్ । తర్హి జీవపకరణావిచ్ఛేదాత్ జీవపరత్వమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః । పఠ్యతే, న త్వాకృతిగణస్థః । బహోః ఇతి । బహుశబ్దస్య భూశబ్దాదేశః ।ప్రత్యయాదేరచో లోపశ్చ ఇత్యర్థః । అత్ర ఇతి । తదల్పమ్ ఇతి అల్పధర్మి ప్రతియోగిపరత్వాత్ న సంఖ్యాపరత్వధర్మమాత్రపరత్వే ఇత్యర్థః । బహవః పురుషా రాజన్ , అల్పం వా బహు వా ఇత్యాదౌ బహుశబ్దస్య సంఖ్యావైపుల్యసాధారణ్య దర్శనాత్ అథం నిర్ణయః క్రియతే । ధర్మివస్త్వన్తరానుక్తిసహితేన ధర్మిప్రతియోగిత్వేన భూమ్నో ధర్మిత్వనిశ్చయః । ఉపక్రోశతదభావౌ సప్రాణత్వనిష్ప్రాణత్వనిబన్ధనౌ స్యాతామ్ . న తు సజీవత్వాజీవత్వకృతౌ ఇత్యత్రాహ - అప్రాణేషు ఇతి । హింస్యత్వం పరస్మాత్ పఞ్చవృత్తిప్రాణాచ్చ వ్యావర్తకమిత్యర్థః । ప్రాణశబ్దవాచ్యో జీవోఽస్తు, తస్య కథం భూమత్వమిత్యత్రాహ - అయమేవ చ ఇతి ।।

తు శబ్దాత్ ప్రకరణాన్తరత్వమాశఙ్క్యాహ - కిం చ ఇతి । ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీ యః సత్యం వదతి ఇతివత్ ఇతి భావః । యదా వై విజానాని ఇతి జీవవిషయశస్త్రజన్యజ్ఞానవానుక్తః । ఉపక్రమే సశోకత్వం జీవస్య ప్రతిపన్నమ్ , తత్ కథం

విపులసుఖత్వమిత్యత్రాహ - అవిద్యావియుక్తమ్ ఇతి । స్వే మహిమ్ని స్థితత్వాది కథమిత్యత్రాహ - తదనుగుణతయా ఇతి ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - భూమా సంప్రాదాదధ్యుపదేశాత్ … … ప్రకాన్త ఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే ।।

రాద్ధాన్తే, న హి ప్రాణశబ్దామన్తరం తతోఽధికో భూమాశబ్దః శ్రుత ఇత్యత్రాహ - సత్యశబ్దాభిధేయస్య ఇతి । ప్రకరణావిచ్ఛేదాత్ సత్యం భూమేత్యర్థః । సత్యం భూమాఽస్తు, తతః కిం తస్య పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ - సత్య ఇతి । అతివదతి ఇతి సత్యస్యాధికత్వోపదేశేఽపి, ఆధఇక్యస్య ప్రాణప్రతియోగికత్వాశ్రణాత్, సత్యం చాన-తం చ ఇత్యాదివత్ జీవస్యాపి సత్యశబ్దవాచ్యత్వసంభవాచ్చ సత్యస్య జీవాదర్థాన్తరత్వం న సిధ్యతీత్యత్రాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి । యద్యపి సత్యాధిక్యస్య ప్రాణః ప్రతియోగితయా న శ్రుతః, తథాఽపి ఆధిక్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షాయాం నామాదివదనన్తరసన్నిహితః ప్రాణ ఏవ ప్రతియోగీ భవితుమర్హతీతి తత్ప్రతియోగికాధిక్యవతః పరస్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమ్ ఇత్యాదిషు సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య తతోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమిత్యర్థః । తతః కిం భూమ్నః పరమాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ - సత్యశబ్ద ఇతి ।।

అధికతయోపదేశాదర్థాన్తరత్వముక్తమ్ । అథాధికతయోపదేశ ఏవ కథమితి శఙ్కతే ప్రణశబ్ద ఇతి । ప్రతివక్తి - స వా ఇతి । వ్యావర్తయతి అధికతయేత్యర్థః । ప్రాజ్నిర్దిష్టాదుత్తరస్యాధికతయోక్తిపరప్రకరణత్వాదితి భావః । నాతివాద్యన్తరప్రతీతిః, పూర్వాతివాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యత్రాహ - అత ఏవ ఇతి । అతః - తుశబ్దస్వారస్యాత్ । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతోఽస్య ఇతి ।

అగ్నిహోత్రదృష్టాన్తమభిప్రేత్య చోదయతి - నను ఇతి । పరిహరతి - నైతత్ ఇతి । దృష్టాన్తవైషమ్యం వక్తు తుశబ్దాత్ ధర్మ్యన్తరప్రతీతిమాహ - తుశబ్దేన ఇతి । వైషమ్యమాహ - ఏష తు ఇతి । అగ్నిహోత్ర్యన్తరత్వనిమిత్తాగ్నిహోత్రాన్తరత్వ హేతుద్రవ్యదేవతాన్తరాప్రతీత్యా తుశబ్దఖారస్యం భగ్నమ్

। అత్ర తు అతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తోపాసనాన్తరత్వహేతూపాస్యవస్తుసిద్ధేర్న స్వారస్యభఙ్గ ఇతి భావః । సత్యశబ్దస్యోపాస్యాన్తరపరత్వే తుశబ్దస్వారస్యమ్ ; తత్సిద్ధావుపాస్యాన్తరపరత్వమిత్యత్రాహ సత్యశబ్దశ్చ ఇతి । శ్రుతిప్రసిద్ధ్యా తుశబ్దశక్త్యా చ నోక్తదోష ఇత్యర్థః । ప్రాణనిష్ఠస్యాసాధారణమతివాదిత్వం స్వారస్యభఞ్జకమిత్యత్రాహ - అతివాదిత్వం హి ఇతి । న హ్యయం శబ్దో రూఢః , కిన్తు యౌగిక ఇత్యర్థః । పరబ్రహ్మవాదిన ఏవ ఇతి । అవయవార్థపౌష్కల్యాదితి భావః । తుశబ్దాతిశబ్దస్వారస్యమ్ ఏవ కారేణాభిప్రేతమ్ । అత ఏవ - అతివాదిశబ్దస్య యౌగికత్వాదేవ । ఆఖ్యాతనిర్దేశశిష్యప్రార్థనే ఇతి భావః । ఆచార్యశ్చ ఇతి । సత్యవదనపరత్వే జిజ్ఞాసితవ్యశబ్దాఖారస్యం చేతి భావః । ముఖఆన్తరేణాధికతయోపదేశమాహ - ఆత్మనః ఇతి ।।

యదుక్తమ్ - అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయః ఇతి ప్రశ్నస్య ... . సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరం బ్రహ్మ ।।

ఉక్తం చ ఇతి । తుశబ్దశ్రుతిః ఆత్మోత్పత్తిరూపలిఙ్గం చేత్యర్థః । ప్రశ్నాభావః । కింనిబన్ధన ఇత్యత్రాహ - అస్తి ఇతి । బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయ భూతమ్ ఇతి । యదా వై విజానాతి ఇత్యాదివాక్యస్య యదా సాక్షాత్కరోతి తదా సత్యమతివదతీత్యర్థః । అతివాదస్య ప్రకృతత్వాదిత్యభిప్రాయః । సుఖరూపతా జ్ఞానం యాదృచ్ఛికవిద్వద్వాక్యైః అనుభూయమానే ఇతి అర్థవశాదధ్యాహృతమ్ । ఇహ వాక్యే విశిష్టాన్యనిషేధః । కథమీశదృష్టాపీశితవ్యదృష్టిరిత్యత్రాహ - అత ఐశ్వర్య ఇతి । గుణశబ్దోఽపృథక్సిద్ధివాచీ । ఆత్మగుణవిశేషో హి సుఖమిత్యత్రాహ తదేవ హి సుఖమ్ ఇతి । ఉపాధినా దుఃఖరూపత్వే, సంబన్ధాజ్ఞానాదననుకూలత్వే దృష్టాన్తద్వయమ్ । అన్యరాజానః స్వారాట్ ఇతి ఉపాధితద్విగమౌ దర్శితౌ । విభూత్యాదివిశిష్టస్యానన్ద రూపత్వమాహ - నిరతిశయ ఇతి । తగాత్మానం స్వయమకురుత, రసో వై సః ఇతి హి తత్ర శ్రుతమ్ । సత్రార్థముపసంహరతి - అతః ఇతి ।। 7 ।।

ధర్మోషపత్తేశఅచ ।। 1-3-8 ।।

అస్య భూమ్నో యే ధర్మా ఆమ్నాయన్తే ... . తస్మాత్ బూమవిశిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధమ్ ।। 8 ।।

ధర్మోపపత్తేశ్చ । అహగ్రహేణ - అహమర్థశబ్దయోః పరమాత్మపర్యన్తత్వ బుద్ధయా । తర్హి అతస్మిన్ తద్ధీః స్యాదిత్యత్రాహ - అహమర్థస్య ఇతి । పరస్య సర్వాత్మత్వం న

పరమాన్తర్యామిబ్రహ్మణాదిసిద్ధమ్ , అస్మిన్నపి ప్రకరణే తదవగమ్యతే ఇత్యాహ - పరమాత్మనః ఇతి । పరమాత్మా ఇత్యన్తేనార్థోక్తిః । తతో వయోపాదానమ్ । ఏతదేవ ఇతి । విజానతః ఇతి షష్ఠ్యన్తమ్ ఇత్యర్థః । అధికరణార్థముపసంహరతి - తస్మాత్ ఇతి ।। 8 ।।

ఇతి భూమాధికరణమ్ - 2 .

3.అక్షరాధికరణమ్ ।।

అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ।। 1-3-9 ।।

వాజసనేయినో గార్గిప్రశ్నే సమామనన్తి - స హోవాచైతద్వై తదక్షరం ... ... అర్థస్వరూపం యేన ప్రమాణేనావగమ్యతే, న తత్ ప్రతిపాదన దశాయామపేక్షణీయమ్ ।। 9 ।।

అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః । భూమ్నః స్వే మహిమ్ని స్థితిరుక్తా । సా పాత్మాదన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । అహస్వమదీర్ఘమ్ ఇత్యనేనైవ వర్ణత్వశఙ్కానుదయాన్న తత్పరత్వమిహ పూర్వపక్షితమ్ । ప్రమాణాన్తర ఇతి । అనుమానాత్ శ్రఉతిర్విలమ్బితా ; ప్రత్యక్షానుమితిసాపేక్షత్వాత్ శ్రుతేరితి భావః । శ్రుతేః వ్యుత్పత్తిసాపేక్షత్వాత్ , వ్యుత్పత్తేః ప్రత్యక్షానుమానాపేక్షత్వాచ్చ ఇతి భావః ।।

రాద్ధాన్తం స్పష్టమ్ । పూర్వపక్షయుకింॅత పరిహరతి - తన్న ఇతి । శబ్దవాచ్యతయా ప్రతిపత్తేర్న మానాన్తరాపేక్షేత్యర్థః । కథమనపేక్షా, వ్యుత్పత్త్యాదౌ అపేక్షితత్వాదిత్యత్రాహ - సంబన్ధ ఇతి ।। 9 ।।

ఏవం తర్హి అక్షరశబ్దనిర్దిష్టో జీవోఽస్తు … …

సా చ ప్రశాసనాత్ ।। 1-3-10 ।।

సా చామ్బరాన్తధృతిరస్యాక్షరస్య … … అతః పురుషోత్తమ ఏవ ప్రశాసిత్రక్షరమ్ ।। 10 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - ఏవం తర్హి ఇతి । సా చ ప్రశాసనాత్ । జీవస్యాపి నియమనలేశసంభవాత్ తద్వ్యుదాసాయాహ - ప్రకృష్టమ్ ఇతి । అప్రతి హతం శాసన మ్ ఇత్యర్థః।

।। 10 ।।

అన్యభావ్యావృత్తేశ్చ ।। 1-3-11 ।।

అన్యభావః - అన్యత్వమ్ , ప్రధానాదిభావః । … … యద జ్ఞానాత్ సంసారప్రాప్తిః

యజ్జ్ఞానాచ్చ అమృతత్వప్రాప్తిః , తదక్షరం పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్ ।। 11 ।।

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ । అదృష్టమ్ - స్వధార్యైరదృష్టమ్ । తద్ధారకతయా దృష్టమ్ । తాదృశద్రష్టుః ప్రకృతత్వాత్ । నాన్యదతోఽస్తి ధార్యేణ పరమాత్మనా అదృష్టమ్ , అస్య ధారకతయా ద్రష్టృ నేత్యర్థః । చిదచిద్వ్యావృత్తిమ్ ఆది శబ్దాత్ ధారకద్రష్టన్తరాభావో వివక్షితః ।।

అస్యాం యోజనాయాం చిదచిద్వ్యావృత్తికణ్ఠోక్తిసిద్ధిః । తద్వ్యావర్తకసకలధర్మవాచివాక్యవివక్షా చ స్యాత్ । అపరస్యాం తు వ్యావృత్తిరర్థసిద్ధా । ధారకద్రష్టన్తరరాహిత్యమేవ కణ్ఠోక్తం స్యాత్ । నాన్యదస్తి ఇతి విషయవాక్యం సూత్రశబ్దైరనుసృతం స్యాత్ । వ్యావర్తయన్ ఇత్యన్తేన సూత్రార్థోక్తిః । తతః పరం ఫలితార్థోక్తిః ।।

సౌత్రః చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయపర ఇత్యభిప్రయంస్తదర్థమాహ - కిం చ ఇతి ।।

ఇతి అక్షరాధికరణమ్ - 3

4. ఈక్షతికర్మాధికరణమ్ ।।

ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ సః ।। 1-3-12 ।।

ఆథర్వణికాః సత్యకామప్రశ్నేఽధీయతే - యః పునరేతం .... ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితే అజరత్వాదయో యథాకథఞ్చిత్ నేతవ్యాః ।।

ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ సః । ఆకశశబ్దవత్ అన్తరీక్షబ్రహ్మలోకశబ్దయోర్నాన్యథా నిర్వాహ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । అస్మిన్నధికరణే ధ్యానేక్షణయోర్విషయమేదం పూర్వపక్షీకృత్య తదైక్యం సిద్ధాన్తయతి । పరాన్ ప్రతిక్షిపతి అత్ర ఇత్యాదినా । ధ్యాన ఇతి స్పుటమ్ । ఉభయత్ర ఇతి పరం పురుషమ్ ఇతి । పరశబ్దవిశేషితపురుషశబ్దేన నిర్దిష్టస్య విషయస్యోభయత్రైకత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ; పరత్వస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ , ఉత్తరత్ర జీవఘనాత్ పరాత్ ఇతి నిర్దిష్టస్యైవ ప్రతియోగినః పూర్వత్రాప్యనుషఙ్గేణ ప్రతియోగితయాఽవగమాత్ ప్రతియోగ్యన్తరానుక్తేశ్చ న విషయభేదశఙ్కా ఇతి పరోక్తౌ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ న యుక్తావితి భావః । చతుర్ముఖస్య సమష్టిత్వం దేవాద్యపేక్షయా ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ సః । ... పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్యతయోపదిశతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్ । అత ఈక్షతికర్మ పారమాత్మా ।। 12 ।।

రాద్ధాన్తే పరమాత్మన ఏవ ఇతి । చతుర్ముఖపరత్వే పుల్లిఙ్గతా స్యాదితి భావః ।

చతుర్ముఖస్యాపి ఇతి । ఉపదేశజన్యజ్ఞానప్రసరత్వాత్ కర్మవశ్యతా ఇతి భావః । న చ ఇత్యాది । అఖారస్యం తుల్యమితి భావః । పూర్వం ప్రాకృతాప్రాకృతవిభాగాభావాత్ తదానీ లోకత్రయోక్త్యోగాత్ ప్రాకృతలోకద్వయానన్తరోక్తలోకః ప్రాకృత ఏవేత్యత్రాహ - ఏతద్వై ఇతి । సర్వం సమఞ్జసమ్ ఇతి । అన్తరిక్షశబ్దస్య ప్రదర్శనార్థత్వమేవాస్వరసమస్మన్మతే । పరస్య తు సర్వమఖరసమిత్యర్థః ।।

ఇతి ఈక్షతికర్మాకరణమ్ - 4

------

5. దహరధికరణమ్ ।।

దహర ఉత్తరేభ్యః ।। 1-3-13 ।।

ఇదమామనన్తి ఛన్దోగాః అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే ... . తథా సతి హృదయావచ్ఛిన్నస్య ద్యావాపృథివ్యాదిసర్వాక్షయత్వం నోపపద్యతే ।।

దహర ఉత్తరేభ్యః । పూర్వం పురిశయస్య పరమాత్మత్వముక్తమ్ । తస్యాపరమాత్మత్వమిహోచ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః।ఆకాశాన్తరిక్షబ్దవాచ్యాదన్యస్య పరత్వనిశ్చయాత్ అక్షరేక్షతికర్మాధికరణయోః సాహచర్యమ్ ; తదభావాత్ అక్షరదహరాధికరణయోః సాహచర్యాభావః । పరస్మిన్నపి తత్ప్రయోగాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థ ప్రకర్షశబ్దః । అపహతపాప్మత్వాదిబ్రహ్మగుణశ్రవణాత్ దహరాకాశో బ్రహ్మేత్యత్రాహ - తస్మిన్ ఇతి । ఏతచ్చ అథ స్యాత్ ఇత్యాదినా వ్యక్తీభవిష్యతి ।।

రాద్ధాన్తే - న హి పరమాత్మధర్మాణాముత్తరాధరభావ । అత ఉత్తరత్వం వాక్యద్వారకమిత్యాహ - వాక్యగతేభ్యః ఇతి । హుతు శబ్దః చతుర్థ్యన్తత్వ శఙ్కావ్యుదాసాయ ।।

నను చ - దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం న సంభవతి .. ... అత ఏతేభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పరమేవ బ్రహ్మ ।।

అథ స్యాత్ ఇతి । అవ్యవహితత్వాత్ ఆకాశాధికరణత్వప్రథమాన్త నిర్దేశరూపప్రాధాన్యాత్

ఏష ఇతి పరామృష్టమన్వేష్టవ్యమ్ । అపహతపాప్మత్వా దయస్తద్గుణ ఇతి న దహరకాశగుణా ఇత్యర్థః । పరిహరతి - స్యాదేతత్ ఇతి । గుణిధ్యానే గుణధీరార్థి, న తు గుణధ్యానే గుణ్యన్తర్భావః । నాత్రోభయో పస్థాపనా విధీయతే , ఉభయోపస్థాపకశబ్దాదర్శనాత్। తచ్ఛబ్దో హి తదన్తర్వర్తిమాత్రవిషయః యద్వృత్తనిర్దిష్టవిషయత్వాత్ తచ్ఛబ్దస్య ఇత్యత్రాహ - అత్ర ఇతి

। న తచ్ఛబ్దః ఉభయపరః , యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టపరామర్శిత్వాత్ తచ్ఛబ్దస్య , తస్య చ తదన్తర్వర్తిమాత్రపరత్వదిత్యత్రాహ - యదిదమ్ ఇతి । త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్ నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ ఇత్యాదినా ఏకశేష ఏకవచనం తేతి భావః।।

దహరాకాశ ఇత్యాది । ఉక్తార్థే ప్రామాణికే హి క్లిషఅటనిర్వాహక్షయణం యుష్యత ఇత్యర్థః । ప్రతివక్తి - తదవహిత ఇతి । యావాన్ వా ఇత్యాదివాక్యై ర్వ్యవహితమన్వేష్టవ్యమ్ న పరమృశతి ఏషా ఆత్మా ఇత్యేతచ్ఛబ్దః । కిం తు అవ్యవహితాకాశాపరామర్శిత్యర్థః। నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి ఇత్యాద్వైరర్థమాహ తస్య ఇతి । అన్యత్ స్పష్టమ్ ।। 13 ।।

గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లిఙ్గం చ ।। 1-3-14 ।।

ఇతశ్చ దహరాకాశః రం బ్రహ్మ - తద్యథా హిరణ్యనిధిం ... ... సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం గతిరస్య పరబ్రహ్మత్వే పర్యాప్తం లిఙ్గమ్ ।।

గతిశబ్దాభ్యాం థా హి దృష్టం లిఙ్గం చ । నిషాద ఇతి । అశ్రుతవిభక్త్యర్థక్లృప్తితః ఆశ్రయాన్తరకల్పనాత్ శ్రుత స్యైవ సాథాపత్యసంబన్ధోన్యాయ్య- ఇత్యేవంరూపన్యాయాదిత్యర్థః । గతి శబ్దమాత్రస్యార్థాన్తరమాహ - అథవా ఇతి । అన్తరాత్మత్వేన ఇతి । ధర్మైక్యాదుక్తమ్ ।। 14 ।।

ఇతశ్చ దహరాకాశః పరం బ్రహ్మ -

ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః || 1-3-15 ||

అథ య ఆత్మా ఇతి ప్రకృతం ... ... మహిమాఽస్మిన్ దహరాకాశ ఉపలభ్యతే ; అతో దహరకాశః పరం బ్రహ్మ || 15 ||

ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః | ధృతిః - విధృతిః , అసఙ్కీర్ణత్వేన ధారణమ్ || 15 ||

ప్రసిద్ధేశ్చ || 1-3-16 ||

ఆకాశశబ్దశ్చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ... ... ప్రసిద్ధః భూతాకాశప్రసిద్ధర్వలీయసీత్యభిప్రాయః || 16 ||

ప్రసిద్ధశ్చ | ప్రసిద్ధ్యతిశయో భూతాకాశ ఇత్యత్రాహ - అపహత ఇతి ||

ఏవం తావత్ దహరకాశస్య భూతాకాశత్వమ్ ... ...

ఇతరపరపరమర్శాత్ స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ || 1-3-17 ||

యుదుక్తం వాక్యశేషవశాత్ దహరాకాశః ... ... న హ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా జీవే సంభవన్తి || 17 ||

ఉక్తం వదన్ వక్ష్యమాణమాహ - అథ ఇతి | ఇతరపరామర్శాత్ స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ | సాక్షాత్ ఇతి | అథ య ఏష ఇత్యేతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్ ప్రాక్ ప్రకృతోఽపి జీవ ఇత్యర్థః | అన్యత్ స్పష్టమ్ || 17 ||

ఉత్తరాచ్చేత్ ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు ।। 1-3-18 ।।

ఉత్తరాత్ ప్రజాపతివావయాత్ , జీవస్యైవ ... ... జగద్వ్యాపార వర్జమ్ ఇత్యత్రోపపాదయిష్యామః।। 18 ।।

ఉత్తరాత్ చేత్ ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు । కిం ప్రజాపతివాక్యమ్ ; తచ్చ పరమాత్మపరం కిం న స్యాత్ ? జీవపరత్వే చ కిమాయాతమ్ ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ప్రాప్యస్య ఇతి । జీవస్య ప్రాప్యతయా పరమపురుషస్య ప్రసఙ్గః । న తు ప్రకరణప్రతిపాద్యతయేతి భావః । ఇతి చేత్ ఇతి । ఏతదుక్తమ్ ఇత్యన్వయః । తు శబ్దాభిప్రేతమాహ - ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి ఇతి ।। 18 ।।

యద్యేవం , దహరవాక్యే అథ య ఏష సంప్రసాదః ...

అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ।। 1-3-19 ।।

దహరాకాశస్యైవాపహతపాత్మత్వజగద్విధరణత్వాదివత్ ... ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ ।। 19 ।।

అన్యార్థశ్చ పరామర్శః । దహరధీరేవ ముక్తిదా చేత్ , కిమర్థ జీబోపాస్తివిధిరిత్యత్రాహ - ప్రజాపతివాక్యే చ ఇతి । అఙ్గస్య కథం ఫలోక్తిరిత్యత్రాహ - సర్వాన్ ఇతి ।। 19 ।।

అల్పశ్రుతేరితి చేత్ తదుక్తమ్ ।। 1-3-10 ।।

దహరోఽస్మిన్ ఇత్యల్పపరిమాణశ్రుతిః ... ... ఆవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాది గుణస్వస్వరూప ఇతి న దహరాకాశః ।। 20 ।।

ఉపసంహారస్థహేతుః ప్రత్యుక్తః । అథోపక్రమగతం ప్రతివక్తి । అల్పశ్రుతేరితి చేత్ తదుక్తమ్ । ఉపక్రమప్రాహల్యాదధికాశఙ్కా । మహావాక్యస్య తతోఽపి ప్రాబల్యాత్ పరిహారః। ఉత్తరసూత్రయోః పరమప్రకృతేన సఙ్గతిం జ్ఞాపయితుమాహ అతః - ఇతి । జ్ఞానాదయః

సత్యసఙ్కల్పత్వఫలితాః ।। 20 ।।

ఇతశ్చైతదేవమ్ -

అనుకృతేస్తస్య చ ।। 1-3-12 ।।

తస్య దహరాకాశస్య ... ... అనుకార్యం బ్రహ్మ దహరాకాశః ।। 21 ।।

అనుకూతేస్తస్య చ । స్పష్టమ్ ।। 21 ।।

అపి స్మర్యతే ।। 1-3-22 ।।

సంసారిణోఽపి ముక్తావస్థాయం ... ... పరస్య బ్రహ్మణో భారూపత్వా వగతేశ్చ పూర్వపక్షానుత్థానాదయుక్తమ్ । సూత్రాక్షరవైరూప్యం చ ।। 22 ।।

అపి స్మర్యతే । పరోక్తమధికరణాన్తరత్వమనూద్య వ్యదస్యతి - కేచిత్ ఇతి । తేజసః ప్రాకృతత్వవ్యుదాసాయారమ్భ ఇత్యత్రాహ - జ్యోతిశ్చరణ ఇతి । శఙ్కాధిక్యాభావ ఉక్తః సూత్రాక్షర ఇతి । అనుశబ్దోక్తేః ఇత్యర్థే న యుక్తః । ఇహ శాస్త్రే శబ్దస్వరూపపరత్వస్యాపరిభాషితత్వాత్ । తస్య ఇతి సౌత్రపదస్య యదేవ విద్యయేతి హి ఇత్యవత్ ఇతశబ్దవిధురస్య తస్య భాసా ఇతి శ్రుత్యుపాదానపరత్వం చ అస్వరసమితి భావః ।। 22 ।।

ఇతి దహరాధికరణమ్ - 5

----

6. ప్రమితాధికరణమ్ ॥

శబ్దాదేవ ప్రమితః ॥ 1-3-13 ॥

కఠవల్లీషు శ్రూయతే - అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః ... ... న చ భూత భవ్యస్య సర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే ॥ 23 ॥

శబ్దాదేవ ప్రమితః । అల్పశ్రుతే ; ఇతి పరస్య అల్పపరిమాణత్వముక్తమ్ । తద్విశేషో జీవస్య శ్రూయతే ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । పరస్యాప్యల్పపరిమాణత్వముక్తమిత్యత్రాహ - న చ ఇతి । కృత్వా చిన్తేయమ్ , అన్యత్ర పరస్య తచ్ఛ్రవణాత్ । ఈశానత్వం కథమిత్యత్రాహ - ఈశానత్వమ్ ఇతి । ప్రథమశ్రుతాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్వారస్యాత్ చరమశ్రుతేశానత్వారస్యం పూర్వపక్షిణో మతమ్ ॥

రాద్ధాన్తే - శబ్దాదేవ, న లిఙ్గాత్ । పర్థాయశబ్దాదేవేత్యర్థః ॥ 23 ॥

కథం తర్హి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత్రాహ -

హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ 1-3-24 ॥

పరమాత్మన ఉపాసనార్థమ్ ... ... స్థితం తావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే ॥ 24 ॥

హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ । జీవస్యాపి ఇతి । ఉభయాస్వారస్యాత్ ఏకాఖారస్యం న్యాయ్యమిత్యర్థః । అఙ్గుష్ఠమితత్వమననుగతమిత్యత్రాహ మనుష్యాణామ్ ఇతి । ప్రసఙ్గికార్థస్యాచిన్త్యత్వం బుద్ధ్వాహ - స్థితం తావత్ ఇతి ॥ 24 ॥

7. ప్రమితాధికరణగర్భే దేవతాధికరణమ్ ।।

తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్ ।। 2-3-25 ।।

పరస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోపపత్తయే ... ... అతః సామర్థ్యార్థిత్వయోరభావాత్ దేవాదీనామనధికార ఇతి ।।

తదుపర్యపి వాదరాయణః సంభవాత్ । ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతిమాహ - పరస్య ఇతి । మనుష్యశబ్దవ్యావర్త్యం కిం తర్యఙ్మాత్రమ్ , ఉత దేవాదయోఽపీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః ఇత్యర్థః । సామర్థ్యాభావాత్ ఇతి । అర్థిత్వాభావస్యాప్యుపలక్షణమ్ । ఉపసంహారః - అనుష్ఠానమ్ । యద్యపి ఇతి । ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్ బ్రహ్మవత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాచ్చ । న విగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యమిత్యర్థః । అన్యపరత్వాత్ - స్తుత్యనుష్ఠేయప్రకాశనయోః । కర్మణో ద్రవ్యదేవతానిరూప్యత్వాత్ తదపేక్షితత్వాత్ విగ్రహాదిసిద్ధిరిత్యత్రాహ - కర్మవిధయశ్చ ఇతి । అత ఏవ - శరీరా భావాదేవ ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - తదుర్యపి బాదరాయణః ... ... అతో విగ్రహాదిత్త్వాద దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ ।। 25 ।।

రాద్ధాన్తే అర్థిత్వసామర్థ్యే క్రమాదివృణోతి - అర్థిత్వమ్ ఇత్యాదినా । కాని విగ్రహవత్త్వాభిధాయీని వచాంసి, కథం తైస్తత్ప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ తథా హి ఇతి । నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా శ్రుయత్యన్తరతదుపబృంహణస్మృత్యాదిసిద్ధతచ్చాతుర్విధ్యమభిప్రేతమ్ । ఇన్ద్రో వరుణః సోమో రుదం#ః ఇత్యాదీన్యపి చ సన్తి ఇతి భావః । తతః కిమిత్యత్రాహ - దేవాది ఇతి ।।

ఉపాసనప్రకరణేఽపి దర్శయతి - తథా ఇతి । విధిశేషత్వేన తత్సిద్ధిమాహ - కర్మవిధి ఇతి । న చ అసతా ఇతి । వేదవాక్యానాం నిరూపకాధఇ కారికతయా న బాలాద్యుపచ్ఛన్దనతుల్యతా

యుక్తేతి భావః । ఆపో వై శాన్తాః , ఆదిత్యో యూపః ఇత్యాదిషు ప్రమాణఆన్తరసిద్ధతద్విరుద్ధార్థస్యాప్యుచ్యమానత్వాన్న సర్వత్ర ప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ - తత్ర ప్రమాణాన్తర ఇతి । విధ్యపేక్షితే హి తాత్పర్యమ్ । కథం దేవతావిగ్రహాదేః విధ్యపేక్షితత్వమిత్యత్రాహ - కర్మవిధేః ఇతి । శ్రఉతహానాశ్రుతక్లృప్తీ ఇతి భావః ।

వ్యుత్పత్తిసమయానవగతమ్ ఇతి । వాచ్యాపూర్వపక్షే వల్కృప్తిర్గుర్వీతి భావః । ఫలమత ఇత్యత్ర వక్ష్యమాణ బుద్ధిసౌకర్యాయేహోక్తమ్ । స్తుతిప్రకాశనాభ్యాం తత్సిద్ధిరత్రాసాధారణార్థః । సఙ్కీర్ణ ఇతి । నిత్యానుమేయశ్రుతివ్యుదాసః ।। 25 ।।

విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తే

ర్దర్శనాత్ ।। 1-3-26 ।।

దేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమే ... ... సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః ।। 26 ।।

విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ । న యోగ్యాదృష్టిః విగ్రహాణాం , మన్త్రౌషధాదిభిరివ అదృశ్యత్వసంభవాదితి భావః ।। 26 ।।

శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ।। 1-3-27 ।।

విరోధ ఇతి వర్తతే । మా భూత్ కర్మణి ... ... వైదికశబ్దానామానర్థక్యం వైదస్యాదిమత్త్వం చ న ప్రసజ్యతే ।। 27 ।।

శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ । అనిత్యత్వమ్ - అనుచ్చార్యమాణత్వమ్ । కథం శబ్దార్థజన్మ , తతశ్చ కథం చోద్యపరిహార ఇత్యత్రాహ -

ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ఆకృత్యనిత్యత్వేఽపి పశువ్రీహ్యాద్యనన్యత్వ ఇవ ప్రవాహనిత్యతయా పరిహారః ।। 27 ।।

అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్ ।। 1-3-28 ।।

యత ఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం ... ... అచశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమ్ , ఏషాం చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే ।। 28 ।।

అర్థద్వారకమనిత్యత్వం పరిహృతమ్ । శబ్దద్వారకమనిత్యత్వం పరిహరతి । అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్ । కథమిత్యపేక్షాయామ్ , ఉక్తం విశదయతి ఏభిరేవ ఇతి । అనధీత్యైవ అస్ఖలితస్వరవర్ణతయా దర్శనం మన్త్రకృత్త్వమ్ ।।

ఉత్తరసూత్రత్య శఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి ।।

అథ స్యాత్ - నైమిత్తికప్రలయాదిషు ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తౌ ... ...

సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ ।। 1-3-19 ।।

కృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి ... ... అతో దేవాదీనామపి అర్థిత్వసామర్థ్యయోగాత్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్ ।।

సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ । పూర్వా క్తాదేవ ఇతి । తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకసృష్ట్యా సమాననామరూపత్వం ఫలితమితి భావః । తదనుపపన్నమ్ , శబ్దస్మృతిపూర్వకార్థస్మర్తుః అభావాదిత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి । శక్తిమాత్రావశేషమ్ - భోక్తృత్వాదియోగ్యతాఽస్తి , న చు తత్కార్యకరత్వమితి భావః । సర్వత్ ఇతి । నామరూపసామ్యం, వేదనిత్యత్వం, సార్థకత్వం చ ।।

శబ్దస్యోత్పత్త్యాద్యభ్యుపగమే కథం వేదనిత్యతా ఇత్యత్రాహ - ఏతదేవ చ ఇతి ।
వర్ణనిత్యత్వాదైః పౌరుషేయే వ్యభిచారాత్ నిత్యతయా విభుతయోపగతవర్ణానామ్
ఆనుపూర్వీనిబన్ధనోచ్చారణానిత్యత్వాత్ , పూర్వక్రమతుల్యక్రమతయా
ఉత్తరోత్తరముచ్చార్యమాణత్వం నిత్యత్వమిత్యర్థః । స్మృత్యోచ్చారణే
పరస్యాన్యాధీనధీత్వమాశఙ్క్యాహ ఇత్యాన్ ఇతి । స్వయమేవ అధ్యాపయితృనిరపేక్షమ్ ।
అవధారణద్వయేన అస్మదాదేః పాశ్చాత్యప్రాథమికోచ్చారణ వ్యావృత్తిః । బుహు స్తామ్ ఇతి
ఈదృశోచ్చారణస్వస్వాతన్యాధీనః । ఉదాహృతశ్రుతిస్మృతిషు సర్వాసు సృష్ట్యుపయోగినో
వేదోపగేశస్యకాచిత్కత్వేఽప్యనుక్తత్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్ సర్వాసు తత్సిద్ధిః ।।

ఈశ్వరసిద్ధౌ సంప్రదాయావిచ్ఛేదసిద్ధ్యా నిత్యత్వే సిద్ధే , వేదప్రామాణ్యసిద్ధావీశ్వరసిద్ధిరితిం న
చక్రకం శఙ్కనీయమ్ , ప్రమాణ్యస్య స్వతస్త్వాత్ ।
అపవాదే హేతోర్యోగ్యానుపలమ్భనిరస్తత్వాచ్చ । కృత్స్న_వేదప్రామాణ్యమితి తక్రకం యథా
పరిహృతం , తద్వతే ।। 29 ।।

ఇతి దేవతాధకరణమ్ - 7

8.మధ్వధికరణమ్ ।।

పూర్వపక్షసూత్రమ్

మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః ।। 1-3-30 ।।

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తీతి ... వమూనాపేవైకో భూత్వాషగ్నినైవ
ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతి ఇత్యాదినా ।। 30 ।।

మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః । ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాధికారో
నిరూపితః । అథ ప్రాప్తఫలత్వాచ్చ తద్విశేషాణాం స నిరూప్యతే ఇతి సఙ్గతి ।
కర్మకర్తృవిరోధాత్ ప్రాప్తఫలత్వాచ్చ సామర్థ్యార్థిత్వాభావౌ । తదుమ్యం విశదయతి -

మధువిద్యాయమ్ ఇతి ఉపాస్యత్వమ్ ఇత్యర్థః ।। 30 ।।

జ్యోతిషి భావాఞ్చ ।। 1-3-31 ।।

తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః ... ... అత ఏషు వస్వాదీనామనధికారః ।। 31 ।।

జ్యోతిషి భావాచ్చ । దేవా ఏత్ర ఇత్యుక్తమ్ , మనుధ్యానధికార ప్రసఙ్గాత్ అతో జ్యోతిరేవేత్యర్థ ఇతి భావః ।। 31 ।।

సిద్ధాన్తసూత్రమ్ -

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే -

భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ।। 1-3-32 ।।

ఆదిత్యవాస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం ... ... బ్రహ్మణ ఏవ సర్వత్ర నిచాయ్యపత్వాత్ ఇతి ।। 32 ।।

భావం తు వాదరాయణోఽస్తి హి । అక్షరార్థముక్త్వా పూర్వపక్షయుకిం్త పరిహరతి గ్రన్థద్వయేన అస్తి హి ఇత్యాదినా । ఉపాస్తిఫలయోర్బ్రహ్మతత్ప్రాప్తిపర్యన్తత్వే సిద్ధే హ్యేవం పరిహార ఇత్యత్రాహ - అత్ర హి ఇతి । ఉభయావస్థాదిత్యోపాసనం ప్రతీనం , న తు తచ్ఛరీరకపరవిషయం , తత్ప్రాప్తిఫలం చేత్యత్రాహ న హ వా ఇతి । ఉపనిషదం వేద - ఉపాస్తిం కురుతే ; ఆదేనపాకం పచతి ఇతివత్ । ఉపసంహరతి - అతః ఇతి ।।

వస్వాదిసముదాయస్యోపాస్యత్వేన ఏకైంస్యోపాసకత్వేన చ కర్మకర్తృవిరోధపరిహారః । కల్పాన్తరే వఖాదిత్వప్రాప్తిమాత్రస్య ఫలత్వసంభవశ్చ పరైర్వ్యాఖ్యాతౌ న ప్రామాణికావితి

దర్శితౌ స్వాభిమతార్థస్య ప్రామాణికత్వేపపాదనేన I ఖమతస్య సాంప్రదయికత్వం వదన్ , పరమతస్య అసాంప్రదాయికత్వం చ సూచయతి తదాహ ఇతి II 32 II

ఇతి మధ్వధికరణమ్ - 8

---

9. అపశూద్రాధికరణమ్ II

శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి II 1-3-33 II

బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి న వా ... ... అతః శూద్రస్యాప్యధికారఃసంభవతి II

శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదావణాత్ సూచ్యతే హి I అర్థిత్వసామర్థ్యయోఃఋ

ప్రయోజకత్వే శూద్రాదేరప్యధికారః స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః I యజ్ఞాదికర్మనధికార ఏవ , న తూపాసనానధికార ఇత్యర్థః I న్యాయసిద్ధః కర్మకాణ్డే అపశూదాధికరణ న్యాయసిద్ధః I ప్రధానయుక్తిమా - తథా ఇతి II

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే న శూద్రస్యాధికారః ... ... ప్రారబ్ధకర్మవశచ్ఛేదృశజన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వమ్ II

రాద్ధాన్తే - బ్రహ్మస్వరూపాద్యనవగమలక్షణాసామర్థ్యస్య హేతుమాహ అసామర్థ్యం చ ఇతి I ఉపాసనవిధఇన శూదాధికారః కల్ప్య ఇత్యత్రాహ యద్యైవ హి ఇతి I అనుష్ఠానాయ హి తత్వవ్యప్తిః రథకారాదౌ యజ్ఞాదౌ త్రైవర్ణికైస్తత్సిద్ధః న తత్క్వ్యప్తిర్న్యాయ్యా I అధ్యయనస్యాపి

ప్రయోజకతయా గౌరవం చ స్యాత్ , ఏవముపసనేష్వపీత్యర్థః । ఇతిహాస ఇతి । యథా వ్యాఖ్యేయం వినావ్యాఖ్యానమాత్రాన్నార్థపౌష్కల్యం తద్వత్ ఇత్యర్థః ।।

ఢదృద్వఢ్దద్యణ్ ఝ్మడ్ఢ

ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థః పాదః ।।

------

1. ఆనుమానికాధికరణమ్ ।।

ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ

।। 1-4-1 ।।

ఉక్తం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయా జిజ్ఞాస్యం .... ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాస్వానుమానికం ప్రధానమపి కారణమామ్నాయత ఇతి చేత్ ।।

ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ।।

పాదసఙ్గతిః ప్రాగుక్తా తత్తచ్ఛబ్దో లిఙ్గిపర ఇతి । తృతీయస్యాన్త్యే అధికరణే ఉక్తం జీవవైలక్షణ్యమయుక్తమ్ ; తత పరస్య నిషేధాదిత్యవాన్తరసఙ్గతిః । ఉక్తమ్ ఇత్యాదినా ఇహ త్రిపాద్యర్థోక్తిః సూత్రానురోధాత్ । ఆనుమానికమపి ఇతి అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం హి దర్శితమ్ । శ్రీభాష్యేఽపి బ్రహ్మైకకారణత్వస్థేమ్నే ఇతి ఏక - స్థేమ శబ్దాభ్యా తత్ సూచితమ్ । తత్తచ్ఛబ్దో లిఙ్గిపర ఇతి ప్రధానపురుషాదిశబ్దేన వ్యఞ్జితమ్ । ఉచ్యతే , ఉత న ఇతి

సంశయకరణమ్ అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రకృత్యవాచకత్వస్య సిద్ధాన్త్యభిమతత్వాత్ । అన్యథా కి బ్రహ్మాత్మకమ్ ఉత న ఇతి సంశయితవ్యమ్ । శఙ్కాయా అనుత్సూత్రత్వమాహ - తదిదమ్ ఇతి ।।

సిద్ధాన్తః

అత్రోత్తరమ్ - నేతి । నావ్యక్తశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మకం ... ... అతః కాపిలతన్త్రసిద్ధస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గ ఏవ నాస్తి ।।

రూప్యత ఇతి రూపకమ్ - దృష్టాన్తః । రూపకత్వేన విన్యస్తమ్ - కల్పితమిత్యర్థః । కాని కథం రూపితాని ఇత్యత్రాహ - ఆత్మ ఇతి । కిం రూపకవాక్యమ్ ; రూపితానామిహోక్తిరితి కథం జ్ఞాయతే ; సా చ కిమర్థా ; తత్ర అవ్యక్తశబ్దస్య శరీరపరత్వం కథమిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । సర్వస్య ఇతి । సమ్యగధ్యవసాయస్యాపి ఇత్యర్థః । శరీరస్య వశీకార్యత్వం సాత్త్వికాహారపోష్యత్వమ్ । ఉపాసనోపకరణకోటినివేశః పరస్య కథమిత్యత్రాహ స ఖలు ఇతి । పురుషాన్న పరమ్ సా కాష్ఠా ఇత్యన్యయోగవ్యవచ్ఛిత్తిః । అవ్యక్త శబ్దస్య శరీరపరత్వం పరిశేషాదిత్యాహ - తదేవమ్ ఇతి । పసఙ్గ ఏవ - ప్రధానపరత్వోపగమేన బ్రహ్మాత్మకత్వమన్యత్రోక్తమ్ । ఇహ తు న ప్రధానవాచిత్వమేవ ఇతి భావః ।।

న చాత్ర తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞా ... ... ఏవంభూతేన రథినా వైష్ణవం పదం

గన్తవ్యమిత్యర్థః ।। 1 ।।

తన్త్రప్రత్యభిజ్ఞాం దూషయతి - న చ ఇతి । గ్రహణమ్ ఇత్యన్తమ్ ఏతదుక్తమ్ ఇతి పూర్వేణాన్వితమ్ । దర్శయతి చ ఇతి సూత్రఖణ్డః । తదేవ వశీకార్యత్వే పరత్వమేవ । ఛాన్దసో దీర్ఘ ఇతి । అన్యథా వాఙ్మనసే ఇతి వక్తవ్యమ్ । న తు వాఙ్మనసీ ఇతి । అతః ఛాన్దసత్వే తుల్యేఽపి ప్రకరణానుగుణ్యమధికమితి భావః । ఆత్మనః పరబ్రహ్మణి నియమనం తత్రప్రవణీకరణమ్ । వ్యత్యయేన తత్ ఇత్యత్ర తత్ ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్ । సుప్తిఙుపగ్రహ ఇత్యాదేరర్థోఽభిప్రేతః ।। 1।।

అవ్యక్తశబ్దేన కథం వ్యక్తస్య శరీరస్యాభిధానమ్ ? తత్రాహ -

సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ ।। 1-4-2 ।।

భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం హ్యవస్థావిశేషమాపన్నం … … రథవత్ పురుషార్థసాధనప్రవృత్త్యర్హత్వాత్ ।। 2 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అవ్యక్త ఇతి । సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ । కార్యే కారణోపచార ఇత్యర్థః । విపరీతం కస్మాన్న ఇత్యత్రాహ - తదర్హత్వాత్ ఇతి । అర్థవిరోధాదిత్యర్థః ।। 2 ।।

యది భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమభ్యుపగమ్యతే …

తదధీనత్వాదర్థవత్ ।। 1-4-3 ।।

పరమకారణభూతపరమపురుషాధీనత్వాత్ … … పరమాత్మా చ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః ఇతి చ ।। 3 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - యది - ఇతి । తదధీనత్వాదర్థవత్ । ప్రధానోపగమానుపగమచోద్యమర్థవత్త్వోక్త్యా కథం పరిహృతమిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । స్వరూపస్థితి ఇతి । కార్యకరత్వస్య సత్తాస్థితిసాపేక్షత్వాత్ తస్య తాదధీన్యే కథితే

తయోస్తాదధీన్యమపి సిద్ధమితి భావః । మహిమవాదశ్రుతిః - యస్య పృథివీ శరీరమ్ ఇత్యాదిః ।।3।।

జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ ।। 1-4-4 ।।

యది తన్త్రసిద్ధమిహ అవ్యక్తమ్ … … అతో న తన్త్రసిద్ధస్యేహ గ్రహణమ్

I I 4 I I

జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ I స్పష్టమ్ I I 4 I I

వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్ I I 1-4-5 I I

అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్ … … పూర్వప్రకృతాజ్జీవాత్మనః పరత్వమేవోచ్యతే

I I 5 I I

వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్ I స్పష్టమ్ I I 5 I I

త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ I I 1-4-6 I I

అస్మిన్ ప్రకరణే హి ఉపాయోపేయోపేతౄణాం … … తస్మాన్నేహ తాన్త్రికస్యావ్యక్తస్య గ్రహణమ్ I I 6 I I

ప్రాజ్ఞపరత్వం న ప్రధానపరత్వవిరోధి ; ప్రాజ్ఞైకపరత్వాభావాదిత్యత్రాహ - త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ I ఏవముపన్యాసః ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ I తత్ర ఏవంపదం వ్యాచష్టే- జ్ఞేయత్వేన ఇతి I మోక్షోపాయభూతామ్ ఇతి I మోక్షోపాయత్వమఙ్గిద్వారా I యేయమ్ ఇతి I త్రయాణాం ప్రశ్నః , ప్రతివచనప్రకారాత్ I ధర్మః - ఉపాయః I అధర్మః - ధర్మాదన్య ఉపేయః I కృతాకృతమ్ వర్తమానమ్ I తపాంసి ఇతి - జ్ఞానప్రధానా బ్రహ్మపరా ఇతి చ ఉపరిభాగాః I యస్య జ్ఞానమయం తపః , శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే ఇత్యాదిషు తపఃశబ్దస్య జ్ఞానపరతయా బ్రహ్మపరతయా చ ప్రయోగదర్శనాత్ I పదమ్ - ప్రాప్యమ్ I I 6 I I

మహద్వచ్చ I I 1-4-7 I I

యథా బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః ఇత్యత్ర ... ... న కాపిలతన్త్రసిద్ధం గృహ్యాత ఇతి స్థితమ్ ।। 7 ।।

మహద్వచ్చ । స్పష్టమ్ ।। 7 ।।

ఇతి ఆనుమానికాధికరణమ్ - 1

------

2. చమసాధికరణమ్ ।।

చమసవదవిశేషాత్ ।। 1-4-8 ।।

అత్రాపి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియా నిరస్యతే ... ... స్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాం బహ్వీనాం స్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చ ఇతి ।।

చమసవదవిశేషాత్ । పూర్వం కారణశబ్దస్య కార్యశరీరపరత్వముక్తమ్ । ఇహ తు కార్యవాచిశబ్దాశ్రవణాత్ కారణం ప్రధానమేవోచ్యత ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః। పరైః కిం ప్రధానపరముత తేజోబన్నపరమితి విచారః కృతః తత్ర స్వవాక్యస్వారస్యాభావం వక్ష్యన్ శ్రుత్యన్తరాస్వారస్యజ్ఞాపనాయ ప్రధానవిషయం వాక్యజాతముదాహర్తుమాహ - అత్రాపి ఇతి ।।

అధ్యాసితా - అధిష్ఠితా । తన్యతే - సమష్టిరూపేణ ప్రేర్యతే వ్యష్టిసృష్ట్యర్థమ్ । అథ తదన్తర్యామిపరవాక్యజాతముదాహర్తుమాహ - యదాత్మకాః ఇతి । అపరే చ ఇతి । ఇహ చ వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్ బ్రహ్మాత్మకత్వసిద్ధిరితి భావః । తత్త్వభావాత్ - తత్త్వావిర్భావాత్ । ప్రకృత్యాదయః । ఆది శబ్దేన మహదాదిః । విషయమాహ - శ్వేత ఇతి । స్వాతన్త్ర్యేణ ఇతి। సృజమానామ్ ఇతి కర్తరి శానచ్ । స్వతన్త్రః కర్తా ఇతి భావః ।।

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - చమసవదవిశేషాత్ । ... . అతోఽనేన మన్త్రేణ నాబ్రహ్మాత్మికా అజా అభిధీయతే ।। 8 ।।

రాద్ధాన్తే ప్రతిజ్ఞాఽధ్యాహర్తవ్యా । చమసః - చమనసాధనమ్ । అజాత్వమాత్రశ్రవణం బ్రహ్మాత్మకస్య ప్రామాణికత్వే తదవిరోధీత్యర్థః । న చాస్యాః ఇతి । నిరుపపదత్వాన్న స్వాతన్త్ర్యేణ సృష్టిత్వప్రతీతిరిత్యర్థః ।। 8 ।।

బ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణ ఏవ విశేషహేతురస్తీత్యాహ -

జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే ।। 1-4-9 ।।

తు శబ్దోఽవధారణార్థః ... ... తస్యా ఏవ ప్రతీతేర్నాస్మిన్ మన్త్రే తన్త్రసిద్ధస్వతన్త్రప్రకృతిప్రతిపత్తిగన్ధ #ః ।। 9 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - బ్రహ్మాత్మక ఇతి । జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే । నాత్ర మన్త్రే ఉత్పత్తిప్రతీతిరిత్యత్రాహ - సర్వస్య ఇతి । ప్రయాజాదీనామఙ్గత్వవదితి భావః । అన్యేన ఇతి న ముక్తకీర్తనమ్ సృష్టిప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ ; కిం తు తద్విశేషణత్వేన । యస్మాజ్జాతా న పరా నైవ కిఞ్చనాస ఇతి ఉత్తరత్ర సృష్ట్యనువృత్తేరితి భావః । ఇయం చ కృత్వాచిన్తా ఇహాపి ఇత్యాదినా స్వశాఖాయామేవ బ్రహ్మాత్మకత్వఖ్యాపనాత్ ।। 9 ।।

కథం తర్హి జ్యోతిరుపక్రమాయా ... ...

కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ।। 1-4-10 ।।

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థశ్చశబ్దః । ... ... సంబన్ధయోగ్యచ్ఛాగత్వపరికల్పన మత్యన్తవిరుద్ధమ్ ।। 10 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ -

కథం తర్హి ఇతి । కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః । చః త్వర్థః । జ్యోతిఃకల్పన శబ్దౌ వేదనిర్దేశానుసారాత్ సంప్రసాదాత్ ఇతివత్ । సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే - మధు ఇతి । ఉదయాస్తమయమధుత్వక్లృప్తితదభావయోరివ అవస్థాభేదాదవిరోధ ఇత్యర్థః ।।

సూత్రద్వయస్య పరోక్తార్థం దూషయితుం ప్రథమస్యైతదుక్తార్థమ్ అన్యే తు ఇత్యాదినానూదితం వికల్పయతి - కిమ్ ఇతి । అజాత్త్రైకత్వసిద్ధ్యర్థం మధ్యమశిర ఉక్తిః। ప్రత్యేకమ్ ఇతి న సముదాయైకత్వమ్ । సముదాయత్రికమేవేత్యర్థః । ద్వితీయం వికల్పయతి - ద్వితీయ ఇతి । కిం తేజోబన్నరూపా అవస్థా అజాశబ్దోక్తాః , ఉత స్వరూపమితి వికల్పః । ద్వితీయేఽపి ఇతి శ్రుత్యస్వారస్యముక్తమ్। సూత్రాస్వారస్యమాహ - తేజోఽబన్న ఇతి । జ్యోతిరుపక్రమ శబ్దః తేజోబన్నవాచీతి హి పరైః వ్యాఖ్యాతమ్ । ప్రాథమికవికల్పేషు తృతీయం దూషయతి - తృతీయేఽపి ఇతి ।।

అథ తృతీయసూత్రస్య పరోక్తార్థమనూద్య వ్యుదస్యతి - యత్ పునః ఇత్యాదినా । ముఖ్యార్థే సంభవతి గౌణస్వీకారాయోగాత్ ప్రయోజనాభావాత్ అర్థవిరోధాత్ ఆత్మానం రథినమ్ ఇతివత్ రూప్యరూపకవాచిశబ్దాభావాత్ గౌరనాద్యన్తవతీ ఇతివత్ ఉచితవిశేషణాభావాత్ ప్రయోజనసాధనత్వాదిమాత్రవివక్షాయామస్వారస్యాత్ తస్య చ పదాన్తరస్వారస్యార్థాభావాచ్చ ఛాగత్వక్లృప్తిరయుక్తేత్యర్థః । అస్మదుక్తార్థస్తు వైదికనిర్దేశానుసారిణాం స్వరస ఏవ

।। 10 ।।

ఇతి చమసాధికరణమ్ -2

----

3. సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్ ।।

న సంఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ।। 1-4-11 ।।

వాజసనేయినః సమామనన్తి - యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః … …. పఞ్చసంఖ్యాకా విశేష్యన్తే , పఞ్చ పఞ్చజనా ఇతి , సప్త సప్తర్షయ ఇతివత్ ।। 11 ।।

న సంఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ । ప్రకృతేర్బ్రహ్మాత్మకత్వం సాధితమ్ । తదత్రాయుక్తమ్ । పరమాత్మపరత్వే సంఖ్యాధిక్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః । పఞ్చశబ్దద్వయాత్ దశసంఖ్యా స్యాత్ । సమసంఖ్యాపరశబ్దయోః కథం విశేషణవిశేష్యభావః , కథం చ కాపిలతన్త్రార్థసిద్ధిరిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ఆత్మాకాశాభ్యాం సప్తవింశతిప్రతీతిః సత్త్వరజస్తమసాం పృథగ్ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ యుక్తేతి భావః ।।

రాద్ధాన్తే నానాత్వం - పృథక్త్వమ్ అన్యత్వం వివక్షితం , న తు బహుత్వమ్ । వినా నా హిరుక్ పృథక్ ఇతి పర్యాయపాఠాత్ । కాలస్య వస్త్వన్తరవిశేషణత్వే షడ్వింశత్వమ్ ; వస్త్వన్తరవివక్షాయాం సప్తవింశత్వమ్ । పఞ్చసు ఇతి । ఏకోపాధిగృహీతత్వం హి సమూహత్వమ్ । తన్నేత్యర్థః । శాబ్దదూషణముక్తమ్ అన్యథా ఇతి । సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వమసిద్ధమ్ , గుణత్వాత్ ।।

11 ।।

కే పునస్తే పఞ్చజనా ఇత్యత ఆహ -

ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ।। 1-4-12 ।।

ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుః … …. ప్రాణాదయ ఏవ పఞ్చ పఞ్చజనాః ఇతి విజ్ఞాయన్తే ।। 12 ।।

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - కే పునః ఇతి । ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ । స్పష్టమ్

।। 12 ।।

అథ స్యాత్ - కాణ్వానాం మాధ్యన్దినానాం చ ...

జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ।। 1-4-13 ।।

ఏకేషాం కాణ్వానాం పాఠే ... ... న కాపిలతన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతీతిరితి స్థితమ్ ।। 13 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే । కథం వాక్యశేషే చతుష్టయోక్తిః ఇత్యత్రాహ - తేషామ్ ఇతి । జ్యోతిషా ఇత్యస్య కోఽర్థ ? కథం చేన్ద్రియావగమ ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । జ్యోతిషా ఇతి శబ్దస్వరూపనిర్దేశః । జ్యోతిఃశబ్దేన ప్రదర్శనాయోగాత్ । అయం సిద్ధాన్తేఽపి తుల్యః । ఇన్ద్రియప్రకరణం పదత్రయస్వారస్యప్రాబల్యం చ జ్ఞాపయితుం చక్షురాదీనాం స్వశబ్దేన వ్యాఖ్యానమ్ । పఞ్చత్వం నిర్దేశాపేక్షయా । జ్యోతిష్ట్వపఞ్చత్వమనోయోగపరిశేషైః తన్త్రోపాదాననిశ్చయః । ఫలితమాహ - తదేవమ్ ఇతి । ద్విధా పరిహారోక్తిప్రయోజనం వదన్ నిగమయతి - అతః ఇతి ।। 13 ।।

ఇతి సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్ -3

------

4. కారణత్వాధికరణమ్ ।।

కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్టోక్తేః ।। 1-4-14 ।।

పునః ప్రధానకారణవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠతే ... ... అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి నిశ్చీయతే ।। 14 ।।

ప్రధానకారణత్వం నిరస్తమ్ I తదయుక్తమిత్యుత్థానాత్ సఙ్గతిః I కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః I ఏకస్మాత్ - ఏకరూపాత్ I బ్రహ్మణి ఇవ ఇతి వైధర్మ్యదృష్టాన్తః II

రాద్ధాన్తే -- త్వర్థేన చశబ్దేన ఫలితాం ప్రతిజ్ఞామాహ - సర్వజ్ఞాత్ ఇతి I యథా వ్యపదిష్టమ్ ఇతి శ్రుతౌ వ్యపదిష్టత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ - జన్మాది ఇతి I ఆకాశాదిషు - ఆకాశాదీనామ్ II 14 II

నను - అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ... ...

సమాకర్షాత్ II 1-4-15 II

అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యత్రాపి ... ... అతో బ్రహ్మైకకారణం జగదితి స్థితమ్ II 15 II

సమాకర్షాత్ I బ్రహ్మణా విపశ్చితా ఇత్యాదివాక్యాన్యభిప్రేత్య విపశ్చిత్త్వాదికముక్తమ్ I స్పష్టమ్ I ప్రధానస్యాపి కార్యానుప్రవేశో యుక్త ఇత్యత్రాహ -

అన్తః ప్రవిష్ట ఇతి I అన్యేన వ్యాకృతతత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే - తదేవ అవిభక్త ఇతి

II 15 II

ఇతి కారణత్వాధికరణమ్ - 4

----

5. జగద్వాచిత్వాధికరణమ్ II

జగద్వాచిత్వాత్ II 1-4-16 II

పునరపి సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యద్యపి ... ... చేతనధర్మా అస్మిన్నేవోపపద్యన్తే ఇత్యేతదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ జగత్కారణమ్ ।।

జగద్వాచిత్వాత్ । సఙ్గతిమాహ - యద్యపి ఇతి । న అర్థాన్తరమ్ - న ఈశ్వర ఇత్యర్థః । పూర్వాధికరణ ఈక్షత్యధికరణాక్షేపాత్ ఇహ ఆనన్దమయాధికరణాక్షేపః ఫలితః । తత్తదుత్పత్తిహేతుకర్మవత్త్వం హి కర్తృత్వమ్ । అతః పురుషాణాం కర్తా ఇత్యుక్తే యస్య వైతత్ కర్మ ఇత్యుక్తివైయర్థ్యం స్యాత్ । బద్ధస్వరూపం చ నోపదేశ్యమిత్యత్రాహ - తదయమర్థ ఇతి । కృతిమత్త్వం కర్తృత్వమ్ । శుద్ధస్వరూపమవిదితమ్ । కర్మసంబన్ధస్తూపలక్షణమిత్యర్థః । ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాః ఇతి । ప్రాణశబ్దః ప్రఙ్వృత్తిప్రాణపరః పూర్వపక్షే । అస్మిన్ ప్రాణే ఇతి । ప్రాణ శబ్దస్య లాక్షణికత్వవ్యుదాసాయ యోజనాన్తరమాహ - అథవా ఇతి । పరమాత్మపరత్వమాశంక్యాహ -

ప్రాణశబ్దస్య ఇతి ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - జగద్వాచిత్వాత్ । ... ప్రసిద్ధం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే ।। 16 ।।

రాద్ధాన్తే - స్వపక్షే కర్త్రాదిశబ్దస్వారస్యోపపాదకవిశేషణాని వదన్ ప్రతిజానీతే - అత్ర ఇత్యాదినా । అవిదితత్వం కర్మసంబన్ధరహితస్వరూపస్య భవతీత్యత్రాహ - పురుషస్య ఇతి । కర్మసంబన్ధ వాచిశబ్దస్య తద్రహితస్వరూపపరత్వే లక్షణేత్యర్థః । జగద్వాచిత్వే యుక్త్యన్తరమాహ - యస్య ఇతి । పృథఙ్నిర్దేశప్రయోజనమాహ - య ఏతేషామ్ ఇతి । జగదుత్పత్తేః ఇతి । కులాలస్య హి ఘటకర్తృత్వం న ఘటవినియోగాదృష్టవతః ఇతి భావః । ప్రసిద్ధమ్ ఇతి । యచ్ఛబ్దనిర్దేశాత్ యతో వా ఇమాని ఇతివత్ ప్రసిద్ధం కారణమనూద్యవేదితవ్యత్వవిధిరిత్యర్థః ।। 16 ।।

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్

తద్వ్యాఖ్యాతమ్ || 1-4-17 ||

అథ యదుక్తమ్ - జీవలిఙ్గాత్ ముఖ్యప్రాణసఙ్కీర్తనాచ్చ ... ... ప్రాణశరీరకబ్రహ్మోపాసనార్థం ప్రాణసఙ్కీర్తనం లిఙ్గం యుజ్యతే || 17 ||

అథ ఉపరితనవాక్యగతహేతుమనూద్య ప్రతివక్తి - జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్ తద్వ్యాఖ్యాతమ్ | ప్రతర్దనవిద్యాయాం కథం పరిహృతం , తత్రాతిదేష్టవ్యాంశః కః , స చ కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి | వర్ణనీయాని ఇత్యన్తేన అతిదేష్టవ్యాంశ ఉక్తః | న తూపాసనార్థత్వమత్యతిదేష్టవ్యమిత్యర్థః | అత ఏవ హి జీవలిఙ్గస్య తదర్థత్వానుక్తిః

|| 17 ||

జీవలిఙ్గానాం పునః కథం బ్రహ్మపరత్వమిత్యత్రాహ -

అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే || 1-4-18 ||

తు శబ్దో జీవసఙ్కీర్తనేన వాక్యస్య ... ... కారణత్వం క్వచిదపి వేదాన్తే ప్రతీయత ఇతి స్థితమ్ || 18 ||

ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ - జీవలిఙ్గానామ్ ఇతి | అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే ||

తుశబ్ద ఇత్యాది | న తు మతాన్తరేణ నిర్వాహాన్తరపరః | అపి తు పూర్వపక్షాత్ వ్యావృత్త్యర్థః ఇత్యర్థః | క్వైషః క్వ వా ఇతి ప్రశ్నద్వయం స్వప్నసుషుప్తిస్థానవిషయమ్ | ప్రాణాః జీవాః | నాడీనామ్

ఇతి । యదా సుప్తః ఇత్యస్మాత్ పూర్వభావితయా స్వప్నపరే పూర్వవాక్యే నాడీవచనాదితి భావః । విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ - మనసా సహ జ్ఞానమాదాయ ఉపరతవ్యాపారం మనః ప్రతీన్ద్రియమిత్యర్థః । పరమాత్మగుణతత్సామానాధికరణ్యాభావాత్ జీవశ్రుతేః ఉపాసనార్థత్వానుక్తిః । జీవలిఙ్గనిర్వాహముపసంహరతి - అతః ఇతి । వేదాన్తానాం ప్రకృతిపురుషపరత్వాసిద్ధిముపసంహరతి - తస్మాత్ ఇతి ।। 18 ।।

ఇతి జగద్వాచిత్వాధికరణమ్ - 5

6. వాక్యాన్వయాధికరణమ్ ।।

వాక్యాన్వయాత్ ।। 1-4-19 ।।

అత్రాపి కాపిలతన్త్రసిద్ధపురుషతత్త్వావేదనపరం ... ... తన్త్రసిద్ధం పురుషమేవాభిదధతీతి తదధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ జగదుపాదానమ్ , నేశ్వరః ఇతి ।।

వాక్యాన్వయాత్ । కర్మవశ్యవాచిపదేన తద్రహితస్వరూపోక్తిః లాక్షణికీతి జీవపరత్వం నిరస్తమ్ । అత్ర తు బద్ధముక్తసాధారణాత్మశబ్దశ్రవణాత్ ముక్తలిఙ్గశ్రవణాచ్చ తత్పరత్వం యుక్తమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః । పూర్వమేవాత్ర న కర్మసంబన్ధోఽన్యథా నేయః భోక్తృత్వశ్రవవణాదితి వా శఙ్కయా సఙ్గతిః । విజ్ఞాతారమ్ ఇతి జీవలిఙ్గా నుగృహీతత్వాత్ విజ్ఞాతృశబ్దో జీవపర ఇతి భావః । స్పష్టమ్ ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - వాక్యాన్వయాత్ ఇతి । సర్వేశ్వర ఏవ ... ... గుణాః పరమాత్మన ఏవ సంభవన్తి । అతః స ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే ।।

రాద్ధాన్తే - సమఞ్జసః - స్వారసికః । స్వారస్యం చ సజాతీయ శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ - తమేవ ఇతి । ప్రజాపతివాక్యాద్యైకార్థ్యాత్

స్వారస్యమిత్యత్రాహ - పరమపురుష ఇతి । ప్రధానార్థపరవాక్యైకార్థ్యం స్వారస్యమిత్యర్థః . ఉపక్రమస్వారస్యం దర్శితమ్ ; ఉపరితనానాం కారణత్వప్రతిజ్ఞానైక్యోపదేశపరవాక్యానాం సామఞ్జస్యం దర్శయతి - తథా ఇత్యాది । ఏతత్ అయమ్ ఇతి శ్రుతిస్థేదంశబ్దస్థానే భాష్యే ఏతత్ శబ్దః । జీవస్యైక్యోపదేశాత్ అనుపపతిం్త దర్శయతి - న హి ఇదంశబ్దవాచ్యమ్ ఇత్యాదినా ।

స్థూలసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరత్వాభావాన్న కార్యేణ జగదైక్యసంభవ ఇత్యర్థః । అత ఏవ - సర్వస్య పరమాత్మకత్వాదేవ ।।

యత్తూక్తం పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదిప్రియాన్వయినో ... ... స పరమాత్మైవ ద్రష్టవ్య

ఇత్యుపదిశ్యతే ।।

యత్ తు ఇత్యాది । కథమనన్వయః , కథం వా తస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ ఆత్మా వా ఇతి । పూర్వవాక్యస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపయోగిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే ఇత్యర్థః । జీవపరత్వేఽనన్వయముపపాదయతి - ఆత్మన ఇతి త్యాదినా । శ్రుతౌ ప్రియ శబ్దో భోగార్హత్వపరః । కామాయ - ప్రీత్యై । న పత్యాదిశేషతయా పత్యాదీనాం ప్రయత్వమ్ ఇతి । పత్యాదీనాం భోగార్హత్వం న పత్యాదిప్రీతి హేతుతయా , కిన్తు స్వప్రీతి హేతుతయా , ఇత్యర్థః । వాక్యభేదః - మహావాక్యభేదః । సోఽయమ్ ఇత్యాది । స్వయం నిరతిశయానన్దః సన్ ఇతి । స్వాశ్రితానన్దావహస్య స్వయం నిరతిశయానన్దత్వమర్థసిద్ధమితి భావః । శ్రుత్యన్తరేషు తథా స్పష్టత్వాచ్చ । ఉపదిశ్యతే ఇత్యన్తేన తాత్పర్యార్థ ఉక్తః ।।

తదయమర్థః - న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ... ... ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః ఇతి పూర్వోక్తప్రక్రియయోభయత్రాత్మశబ్దావేకవిషయౌ ।। 19 ।।

కథమస్య శాబ్దత్వమిత్యత్రాహ - తదయమర్థః ఇతి । జీవపరత్వేఽప్యన్వయో ఘటతే । స్వప్రీతయే స్వాతన్త్ర్యాత్ పత్యాదీనాముపాదానం చేత్ నానిత్యానన్దపత్యాద్యనుభవాయ ప్రవర్తేత, కిం తు నిత్యానన్దస్వరూపానుభవాయ ప్రవర్తేత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయం నిర్వాహమాహ - జీవాత్మపరత్వేఽపి ఇతి । జీవాదప్యతిశయానన్దత్వాత్ పరమాత్మప్రాప్తౌ ప్రవర్తేత ఇత్యర్థ ఉచితతర ఇత్యర్థః । తర్హి అయమేవ నిర్వాహః స్యాదితి శఙ్కాయామాహ -

అస్మింస్తు ఇతి । పరమాత్మన ఏవ అభిధానాత్ ఇతి వక్ష్యమాణసూత్రప్రకారేణేత్యర్థః । సమాధిభేదాయోగో హేతుతయా వివక్షితః । అత ఏవ ప్రథమస్య ఆత్మ శబ్దస్య సద్వారకత్వం చాస్వరసమ్ । తస్మాదద్వారకబ్రహ్మవిషయౌ పూర్వోత్తరవాక్యస్థాత్మశబ్దౌ ।।19।।

మతాన్తరేణాపి జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానోపపాదనాయాహ -

ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః ।। 1-4-10 ।।

ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధేః ... ... అతో జీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమితి ।। 20 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - మతాన్తరేణ ఇతి । ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః । ప్రతిజ్ఞోపపాదకకార్యకారణభావకృతైక్యసిద్ధేరిత్యర్థః ।। 20 ।।

ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ।। 1-4-21 ।।

యదుక్తం జీవస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మణైక్యేన ... ... జీవశబ్దేన

పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే స్మ ।। 21 ।।

ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః । పూర్వావిరుద్ధమతోదయాయోగాత్ సూత్రాభిప్రేతం ప్రాక్తనమతదూషణమాహ - యదుక్తమ్ ఇత్యాదినా । స్పష్టమ్ ।।

అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ।। 1-4-22 ।।

యదుక్తమ్ - ఉత్క్రమిష్యతో జీవస్య బ్రహ్మభావాత్ ... ... న పురుషస్తదధిష్ఠితా చ ప్రకృతిరితి స్థితమ్ ।। 22 ।।

అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః। స్పష్టమ్ । కాశకృత్స్నమతవైషమ్యమాహ ఏవమ్ ఇతి ।
స్వీకృతవాన్ ఇతి । ఏవం వాదరాయణ #ః ఇతి మతాన్తరాకథనాత్ అస్య సామఞ్జస్యాచ్చ ఇతి భావః ।।

ఇహ ప్రకరణే జీవవాచిపదం కిమ్ , తేన పరస్యాభిధానం కథమిత్యత్రాహ అయమత్ర ఇతి ।
ప్రోత్సాహనాయ ఇతి । స్వరూపస్య ప్రాప్యత్వజ్ఞానాత్ ప్రవృత్తిరధికా స్యాత్ ఇత్యర్థః । ఏకీకృత్య ఇతి । సమిత్యేకీకారే ఇతి భావః । యత్ర హి ఇత్యాది । తత్ కేన కమ్ ఇతి అతదాత్మకద్రష్టృదృశ్యతత్సాధననిషేధః ।।

యేన ఇదమ్ ఇతి వాక్యం తత్ప్రసాదాదృతే తస్య దురవగమత్వపరమ్ । విజ్ఞాతారమ్ ఇతి వాక్యముక్తోపాయాదృతే తత్ప్రసాదనస్య దుర్లభత్వపరమ్ । ఉపసంహరతి - అతః ఇతి ।। 22।।

ఇతి వాక్యాన్వయాధికరణమ్ -6

7. ప్రకృత్యధికరణమ్ ।।

ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ।। 1-4-23 ।।

ఏవం నిరీశ్వరసాంఖ్యే నిరస్తే సతి సేశ్వరసాంఖ్యః ... ... నోపాదానమ్ । ఉపాదానం తు తదధిష్ఠితం ప్రధానమేవ ఇతి ।।

ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ । సఙ్గతిమాహ - ఏవమ్ ఇతి । శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ - ఏవమశ్రుతేఽపి ఇతి । శ్రుతేరనుగ్రాహకతర్కమాహ ఏవమేవ ఇతి । వైజాత్యేఽపి వృశ్చికో గోమయం వా వృశ్చికోపాదానం , తథా ప్రకృతిర్వా ఈశ్వరో వా జగదుపాదానం స్యాత్ , ఏకైకస్య కారణత్వశ్రుతేరిత్యత్రాహ కార్యనిష్పత్తిశ్చ ఇతి । శ్రుతిప్రతిపన్నం కథం త్యాజ్యమిత్యత్రాహ - ఏవమితి । తర్కానుగృహీతవాక్యమితరస్మాత్ ప్రబలమ్ । ఇతరత్ తు యూపాదిత్యైక్యవాక్యవత్ ఇత్యర్థః ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ఇతి । ... .
వికారజననీమజ్ఞామ్ అజామేకామ్ ఇత్యాదిభిరభిధీయతే ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే ప్రధానస్వభావవ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్ - ఉపాదానం చ ఇతి । చార్థంవదన్ వాక్యార్థమాహ - న నిమిత్త ఇతి । విజ్ఞాతమేవ స్యాత్ ఇత్యన్తేన హేతువాచిపదం వివృతమ్ । వైశేషికమతేన ప్రతిజ్ఞానుపపత్తిమాశఙ్క్య పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ - కారణమేవ

ఇతి ।।

నిమిత్తాన్తరాశఙ్కాం పరిహర్తుం యత్తు ఇతి పరోక్తమనూద్య వ్యదస్యతి తదసత్ ఇతి । ఉపదేశతత్కర్మత్వవ్యుదాసాయ ప్రకృతిప్రత్యయౌ వ్యాచష్టే ప్రశిష్యతేఽనేన ఇతి । అన్యతరాస్వారస్యసామ్యేఽపి అర్థౌచిత్యమధికమాహ ఏతస్య ఇతి । శాసితృత్వం హ్యసాధారణమ్ । అకర్త్రర్థప్రత్యయాన్తత్వమాశఙ్క్యాహ సాధక ఇతి । వివక్షాతః కారకాణి ఇతి న్యాయాదితి భావః ।।

కారణవాక్యేఽపి నిమిత్తోపాదనైక్యం దర్శయతి - సదేవ ఇతి । ప్రకృతిశబ్దేన - ప్రకృతివాచకశబ్దేన । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తదాత్మకత్వపరం సర్వం ఖలు యత్ర తు ఇతి వాక్యద్వయమ్ । బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం నాస్తి చేత్ వికారాపురుషార్థౌ బ్రహ్మణి స్యాతామిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । తర్హి కార్యకారణదశయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ - కదాచిత్ ఇతి । తతః కిం ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ ఏవం సర్వదా ఇతి ।।

నను చ మహానవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్తమక్షరే లీయతే ... ... అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ ।। 23 ।।

సూక్ష్మావస్థస్యాప్యుత్పత్తిముఖేన చోదయతి - నను చ ఇతి । అవ్యక్తావస్థాయా అపి సూక్ష్మావస్థాసంభవాత్ । తదవస్థాచిద్విశిష్టం బ్రహ్మావ్యక్తకారణమితి । పరిహరతి నైష ఇతి ।

తత్ర ప్రమాణమాహ - యదా తమః ఇతి I అత ఏవ - తమఃశబ్దవాచ్యాచితస్తదా సద్భావాదేవ I పృథివీత్వాదివత్ తమస్త్వావస్థాప్రహాణేన పరమాత్మద్రవ్యం భవతి చేత్ , లయశబ్దః శ్రూయేత ; న చ శ్రుతః I అతః తమస్తస్మిన్ స్థితమిత్యర్థః I వస్తుభేదసద్భావేఽప్యనుద్భూతత్వాత్ ఏక శబ్దో యుక్తః , యథా వహ్నిగర్భే దారుణి, యథా చాన్తర్వ్యత్యామ్ I ఇదం తమోభూతమ్ ఇత్యనేనావస్థాన్తరాపత్తిరేవ లయః , న తు ద్రవ్యవినాశ ఇతి స్ఫుటమ్ అగ్న్యవస్థే చ సలిలే ఇత్యాదినా చ II

యత్ తు ఇత్యాదినా పరోక్తస్య సతర్కశ్రుతిప్రాబల్యస్య పరిహార ఉచ్యతే I మృదాదేః ఇతి I కేవలనిమిత్తత్వే కేవలోపాదానత్వే బహుకారకాపేక్షత్వే చ అసార్వజ్ఞ్యాసర్వశక్తిత్వాసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యుపాధయః ఇత్యర్థః II 23 II

అభిధ్యోపదేశాచ్చ II 1-4-24 II

ఇతశ్చోభయం బ్రహ్మైవ - సోఽకామయత ... ... సఙ్కల్పపూర్వికా హి సృష్టిరుపదిశ్యతే II 24 II

అభిధ్యోపదేశాచ్చ I స్ఫుటమ్ II 24II

సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ II 1-4-25 II

న కేవలం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభిధ్యోపదేశాదిభిః .... బ్రహ్మైవోపాదానముపకరణాని చేతి పరిహృతమ్ I అతశ్చోభయం బ్రహ్మ II 25 II

సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ I ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణోక్తిఫలమాహ - అత్ర హి ఇతి

II 25 II

ఆత్మకృతేః II 1-4-26 II

సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ ఇతి ... స్వయమేవాత్మానం తథాఽకురుత ఇతి నిమిత్తముపాదానం చ ।। 26 ।।

ఆత్మకృతేః । స్వస్య కర్తృత్వం విరుద్ధమ్ । సిద్ధః కర్తా సాధ్యం కార్యమితి ఏకస్య

సిద్ధ్యసిద్ధివిరోధమాశఙ్క్యాకారభేదేన పరిహరతి - అవిభక్త ఇతి ।
ఆకారైక్యాన్నిమిత్తోపాదానైక్యమాహ - స్వయమేవ ఇతి ।।

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ , ఆనన్దో బ్రహ్మ ... ...

పరిణామాత్ ।। 1-4-27 ।।

పరిణామస్వాభావ్యాత్ ; నాత్రోపదిశ్యమానస్య ... ... అనాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ ఇతి ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - సత్యం జ్ఞానమ్ ఇతి । పరిణామాత్ । పరిణామాత్ ఇత్యుక్తే తస్య విరోధిహేతుత్వమేవ ఇత్యాశఙ్క్యాహ పరిణామస్వాభావ్యాత్ ఇతి । స్వభావ ఏవ హి విరోధహేతురిత్యత్రాహ - నాత్ర ఇతి । కథమిత్యపేక్షాయామ్ ఉక్తం వివృణోతి - ఏవమేవ హి ఇతి । తత్త్వక్రమసృష్టివత్ తదుపయోగిగుణవచ్చ అనుక్తం సద్వారకత్వమన్యతో గ్రాహ్యమితి దర్శయన్ ప్రధానవిషయశ్రుతీనాం పరపర్యన్తతామాహ - అశేష ఇతి । స్వశరీరతయా అపి ఇతి ఏక శబ్దవ్యాఖ్యానమ్ । ఉక్తార్థే మానమాహ - తథైవ ఇతి । ఆవరణత్వాత్ తమః అనర్థమూలత్వాత్ మృత్యుః స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ - అవిభాగ ఇతి ।।

ఏవం స్వస్మాద్విభాగవ్యపదేశానర్హతయా పరమాత్మనా ... ... అతో బ్రహ్మైవ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ ।। 27 ।।

ఉదాహృతశ్రుతిసిద్ధమర్థమాహ - ఏవం స్వస్మాత్ ఇతి । తతః కిం ప్రస్తుతవిరోధస్య ఇతి శఙ్కాయామ్ , అవిరోధేన పశ్చాత్ వ్యాఖ్యాతుం విరోధస్ఫోరకమేతత్ప్రకరణస్థవాక్యమాదత్తే - సత్యం జ్ఞానమ్ ఇతి । వ్యాఖ్యేయపదాని వ్యాచష్టే అత్ర ఇతి । తప ఆలోచనే ఇతి ధాతు #ః ।।

శ్రుత్యన్తరానుగృహీతే తత్ప్రకరణవాక్యానామర్థమాహ - తదయమర్థ ఇతి । ఉదాహృతవాక్యేషు ఘటకవాక్యస్యార్థమాహ - తదేవ ఇతి । కథం విరోధః పరిహృత ఇత్యత్రాహ - ఏవమ్ ఇతి । కార్యత్వదోషాసఙ్కరం చాహ - పరమాత్మని ఇత్యాదినా । అవాప్తకామలీలాసృష్టౌ మానమాహ - సర్వాణి ఇతి । పూర్వపక్ష్యుపాత్తశ్రుత్యర్థమాహ - అస్మాత్ ఇతి స్పష్టమ్ ।

ఇదం సూత్రం మృషావాదినాం విరుద్ధమ్ । భేదాభేదపక్షేఽపి భోగ్యాంశేన పరిణామః । అస్మన్మతే తు విశేషణాంశేన ఇతి అస్వారస్యం తుల్యమ్ । శ్రుత్యన్తరోపపత్త్యానుగుణ్యం త్వధికమితి వైషమ్యమ్ ।। 27 ।।

యోనిశ్చ హి గీయతే ।। 1-4-28 ।।

ఇతశ్చ జగతో నిమిత్తముపాదానం చ బ్రహ్మ ... ... యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ ఇతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే ।। 28 ।।

యోనిశ్చ హి గీయతే । స్పష్టమ్ ।। 28 ।।

ఇతి ప్రకృత్యధికరణమ్ - 7

8. సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్ ।।

ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః ।। 1-4-29 ।।

ఏతేన - పాదచతుష్టయోక్తన్యాయకలాపేన ... . వ్యాఖ్యాతాః ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః ।। 29 ।।

ఇతి సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్ - 8

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

।। సమాప్తశ్చాధ్యాయః ।।

ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః । పూర్వాధికరణశేషత్వ వ్యుదాసాయాహ - పాద ఇతి ।।

ఇన్ద్రాదిసృష్టి హిరణ్యగర్భరుద్రాదీనాం కారణత్వం సంభవతి ఇత్యధికాశఙ్కా । తేషామపి

పరమాత్మసృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రవణావిశేషాత్ అథర్వశిరఃప్రభృతయః తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః ఇతి పరిహారః పదాభ్యాస ప్రయోజనమాహ - వ్యాఖ్యాతాః ఇతి

।। 29 ।।

ఇతి సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్ -8

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ

వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత

శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రదీపికాయాం

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

।। సమాప్తశ్చాధ్యాయః ।।

--------------- --------------

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః ।।

1. స్మృత్యధికరణమ్ ।।

స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ।। 2-1-1 ।।

ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరాత్ ... ... తదిదమాశఙ్క్యతే - స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేత్ - ఇతి ।।

స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ । సఙ్గత్యర్థం ప్రాథమికార్థసుగ్రహార్థం చ ప్రథమాధ్యాయార్థమనువదతి - ప్రథమ ఇతి । ద్వితీయార్థమాహ - అనన్తరమ్ ఇతి । సమస్త ఇతి । తత్త్వాదనిరసనీయతర్కద్వైవిధ్యం వివక్షితమ్ । అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేన బ్రహ్మకారణత్వం నిరూపితం ప్రథమే । ద్వితీయే తు విరోధః పరిహ్రియతే ఇత్యర్థః ।।

ద్వితీయాద్యప్రతిపాద్యమాహ - ప్రథమమ్ ఇతి । ఉత్థానమాక్షిపతి కథమ్ ఇతి। పరిహరతి - సత్యమ్ ఇతి । ఔదుమ్బర్యాదివాక్యేషు శ్రుతిన్యాయానపేక్షం శ్రుత్యర్థస్య నిశ్చిత్వాత్ తద్విరుద్ధస్మృత్యనాదరో యుక్తః । ఇహ తు శ్రుతివైవిధ్యాత్ శ్రుత్యర్థే సంశయ్యమానే , తద్విరోధేన స్మృతిత్యాగాయోగాత్ విచారో యుక్త ఇత్యర్థః ।।

కపిలస్య మహర్షిత్వే కిం మానమ్ ? సత్యపి తస్మిన్ బృహస్పత్యాద్యుక్తలోకాయతాదివత్ కిం న స్యాత్ ? ఉక్తప్రాథమికన్యాయతో నిర్ణీతత్వాత్ న చ స్మృత్యపేక్షేత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి ।

అభ్యుపగచ్ఛతా ఇత్యన్తేన లోకాయతాదివ్యావృత్తిరుక్తా । ఋషిమ్ ఇతి మానోక్తిః । స్మృత్యుపబృంహణమ్ స్మృతిరూపోబృంహణమ్ । అల్పశ్రుతైః ఇత్యాదినా తదపేక్షా దర్శితా । న చ న్యాయత స్మృత్యనపేక్షతా , వచనవిరోధే న్యాయదౌర్బల్యాదితి భావః । సకలాయాః ఇతి మన్వాదిస్మృతివ్యావృత్తిః । తాసాం సావకాశత్వాత్ । అస్యాశ్చాప్తప్రణీతాయా అనవకాశత్వమయుక్తమ్ । పూర్వపక్షస్యానుత్సూత్రత్వమాహ - తదిదమ్ ఇతి ।।

సిద్ధాన్తః

తత్రోత్తరమ్ - నాన్యస్మృత్యనవకాశశేషప్రసఙ్గాత్ ఇతి । అన్యా హి ...తత్రప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యస్థాపనప్రసక్తేః - ఇతి ।। 1 ।।

పరిహారఖణ్డమవతారయతి - తత్రోత్తరమ్ ఇతి । సర్వకర్మారాధ్యత్వాయ కార్యభూతసర్వదేవతాత్మత్వసిద్ధయే పరమకారణత్వం వక్తుం సృష్టేః పూర్వత్వాత్ ప్రలయదశా సుబాలశ్రుత్యనుసారేణోచ్యతే - ఆసీత్ ఇతి । ఇదం - జగత్ , తమోభూతమ్ తమోవస్థమ్ ఆసీత్ ; అగ్న్యవస్థే చ సలిలే ఇతివత్ । అప్రజ్ఞాతమ్ ప్రకృష్టరూపప్రత్యక్షజ్ఞానాగోచరః । కుతః ? అలక్షణమ్ ; శబ్దస్పర్శరూపాదిలక్షణరహితత్వాదిత్యర్థః । కార్యగుణసిద్ధ్యర్థం కారణేనాపి విశేషగుణవతా భావ్యమిత్యత్రాహ - అప్రతర్క్యమ్ - తర్కాగోచరః । అవిజ్ఞేయమ్ - విభజ్య జ్ఞాతుమశక్యమ్ । తమ ఏకీభవతి ఇత్యుక్తావిభక్తావస్థమిత్యర్థః ।।

స్వరూపైక్యశఙ్కాం వ్యుదస్యతి ప్రసుప్తమివ । సుషుప్తావివ పృథగ్వ్యవహారా నర్హాతిసూక్ష్మావస్థాపన్నమ్ । స్వాపాద్వైషమ్యమాహ - సర్వతః ఇతి । తతః - సర్గకాలే ప్రాప్తే ।

స్వయంభూః ఇతి కారణాన్తరవత్త్వవ్యుదాసః । భగవాన్ ఇతి ।
సృష్ట్యుపయోగిగుణపౌష్కల్యదేవతావిశేషోక్తిః యోగరూఢిభ్యామ్ । ఇదం - వ్యష్టి కార్యం
వ్యఞ్జయితుమ్
మహాభూతానామాదిభూతమహదహఙ్కారవిషయప్రవృత్తస్వసఙ్కల్పరూపజ్ఞానః తదర్థం
తమః ప్రేరయన్ అవ్యక్తావస్థప్రకృతిశరీరకః ప్రాదురాసీత్ । అక్షరావస్థాఽప్యర్థసిద్ధా ।।

స్వరూపపరిణామనిబన్ధననిర్దోషత్వాదివిరోధశఙ్కావ్యుదాసాయాహ - శరీరాత్ స్వాత్ ఇతి । అప్
- శబ్దోఽణ్డకారణతత్త్వప్రదర్శనార్థః । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ఇత్యుక్తత్వాత్ । వీర్యమ్ -
త్రివృత్కరణజనితామణ్డోత్పాదనశకిం్త ;

తదభావే నాశక్నువన్ ప్రజాః స్రష్టుమ్ ఇతి హ్యుక్తమ్ । ఆసీదిదమ్ ఇత్యాదిసప్తశ్లోక్యనుసన్ధేయా
। అహం కృత్స్నస్య ఇత్యాది స్ఫుటమ్ ।।

మన్వాదిస్మృతయః సావకాశాః , కపిలశ్చాప్తః । ఉపబృంహణం చాపేక్షితమిత్యుక్తమ్ । కథం
తత్స్మృతిం హిత్వా స్మృత్యన్తరమాదీయత ఇత్యత్రాహ - అయమర్థ ఇతి । భూతార్థ ఇతి ।
సిద్ధార్థ ఇత్యర్థః । కార్యరూపార్థ ఇవ వికల్పో దుర్వచ ఇతి అన్యతమత్యాగోఽవశ్యంభావీతి భావః
। ఆప్తతమ - శబ్దేన యథావద్దర్శనసహితయథాదృష్టవాదిత్వం వివక్షితమ్ । కపిలస్య
ఋషిత్వమేవ । అత్ర ఆప్తిమాత్రమ్ । యద్వై మనురవదత్ తద్భేషజమ్ ఇత్యుభయం
మన్వాదీనామస్తి ఇతి ఆప్తతమమ్ । ప్రణీతాః బహ్వ్యః న్యాయోపేతాశ్చ ఇతి
వైషమ్యత్రయముక్తమ్ । హేత్వన్తరం చాహ - ఉపబృంహణం చ ఇతి ।।

న చ ఇత్యాది స్ఫుటమ్ । విద్యాఙ్గకర్మణాం హి భగవదారాధనరూపత్వం , స్వర్గాదిఫలానాం తు
తదభావాత్ ఆరాధ్యభూతబ్రహ్మణి న తాత్పర్యమిత్యత్రాహ న చైహిక ఇతి । స్పష్టమ్ ।।

యదుక్తమ్ ఇత్యాది । శ్రుతిప్రామాణ్యాఙ్గీకారేఽపి శ్రుత్యర్థవిరోధస్యానాదరణీయత్వే
ప్రయోజకత్వాత్ తత్ కాపిలలోకాయతమతయోరవిశిష్టమితి త్యాజ్యత్వమిత్యర్థః ।। 1 ।।

అథ స్యాత్ - కపిలస్య స్వయోగమహిమ్నా ... .

ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ।। 2-1-2 ।।

చశబ్దస్తుశబ్దార్థః .... న తయా యథోక్తో వేదాన్తార్థశ్చాలయితుం శక్య ఇతి సిద్ధమ్ ।। 2 ।।

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । మన్వాదీనాం ధర్మప్రవర్తనాన్యపరత్వాత్ న యోగావసర ఇతి భావః । ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః । బహూనాముపలబ్ధిభిః ఏకోపలబ్ధేః భ్రాన్తిత్వనిశ్చయః । ధర్మానుష్ఠానపరత్వం తు మనోనైర్మల్యహేతురితి మన్వాద్యుపలబ్ధిప్రాబల్యహేతుః । తద్రాహిత్యం మనోమాలిన్యాత్ భ్రాన్తిత్వావహమిత్యర్థః ।।2 ।।

ఇతి స్మృత్యధికరణమ్ -1

----

2. యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్ ।।

ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ।। 2-1-3 ।।

ఏతేన - కాపిలస్మృతినిరాకరణేన ... ... న తయా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమ్ ఇతి ।। 3 ।।

ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః । అక్షరార్థముక్త్వా శఙ్కాయాం తాత్పర్యార్థమాహ యోగ ఇతి । అబ్రహ్మాత్మక ఇతి । తత్త్వవైషమ్యముక్తమ్ । ధ్యానాత్మకస్య ఇత్యనుష్ఠానవైషమ్యమ్

।। 3 ।।

ఇతి యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్ -2

-----

3. విలక్షణత్వాధికరణమ్ ।।

న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ।। 2-1-4 ।।

పునరపి స్మృతివిరోధవాదీ తర్కమవలమ్బమానః ... నైతదేవమ్ , యతస్తత్రాప్యచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావః ।। 4।।

న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ । మన్వాదిస్మృతిభిర్వేదానాముపబృంహణం కార్యమిత్యుక్తమ్ । తాస్తర్కవిరుద్ధాః । తర్కానుగృహీతసాంఖ్యస్మృత్యైవ కార్యమితి ప్రత్యవస్థానాత్ సఙ్గతిః । సోత్రం న ఇతి పదం వ్యాచష్టే యత్ ఇతి । అస్య ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । విలక్షణత్వాత్ ఇతి పదం వ్యాచష్టే భవదభిమత ఇతి । తథాత్వమ్ ఇత్యాదిసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే న కేవలమ్ ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - యద్ధి ఇతి । శాస్త్రేణ తర్కో బాధ్య ఇత్యత్రాహ అవశ్యం చ ఇతి । అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య । న హి తర్కో మానమ్ ; అతోఽఙ్గత్వాదపేక్షిత ఇత్యర్థః । క్వచిత్ క్వచిత్ - స్వతోఽస్పష్టార్థవిషయేషు ।।

తర్కేంణ మానస్య కిఞ్చిత్కారమాహ - తర్కో హి ఇతి । శాస్త్రస్య తు ఇతి తుశబ్దః సాధ్యవైషమ్యే । విశేషేణ ఇతి సాధనవైషమ్యే । స్వాపే చైతన్యానుపలమ్భః , తచ్ఛక్తియోగశ్చ వేదతదితరాభిమతౌ । కథం బ్రహ్మోపాదానతోక్తేః ఘటాదౌ ధీనిశ్చయాపేక్షేత్యత్రాహ - విలక్షణయోర్హి ఇతి । యూపాదిత్త్రైక్యవదితి భావః । కిం పునః ఇత్యాదినా వైలక్షణ్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా । నను చ ఇత్యాదినా అనైకాన్త్యమ్ ।। 4 ।।

అథ స్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి ... ...

అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ।। 2-1-5 ।।

తు శబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః ... ... జగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే - ఇతి ।। 5 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ । చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః , న తు పూర్వపక్షవ్యుదాసార్థ ఇతి భావః । స్ఫుటమ్ ।। 5 ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే -

దృశ్యతే తు ।। 2-1-6 ।।

తుశబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే - ... ... మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే ।। 6 ।।

దృశ్యతే తు । స్పష్టమ్ । పరాభిమతసాలక్షణ్యం చ సువచమ్ । చిదచిద్విశిష్టస్య కారణత్వస్యైవ కార్యత్వాచ్చ । ఇదానీం తు పరాభిమతసాలక్షణ్యనియమో భగ్నః ।। 6 ।।

అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ।। 2-1-7 ।।

యది కార్యభూతాత్ జగతః కారణభూతం .... సతి చ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్యమస్త్యేవ ।। 7।।

అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ । ప్రత్యభిజ్ఞార్హసాలక్షణ్యనియమనిషిద్ధః , న తు ద్రవ్యైక్యమిత్యర్థః ।। 7 ।।

అత్ర చోదయతి -

అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ ।। 2-1-8 ।।

అపీతావిత్యపీతిపూర్వకసృష్ట్యాదేః .... బ్రహ్మకారణవాదే వేదాన్తవాక్యానామసామఞ్జస్యమ్ - ఇతి ।। 8 ।।

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - అత్ర ఇతి । అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ । సృష్ట్యాదేః । ఆదిశబ్దాత్ స్థితిః । సిద్ధాన్తం శఙ్కతే అథ ఇతి । చేష్టాశ్రయత్వముక్తమ్ పఞ్చవృత్తి ఇతి । ఆయతన శబ్దః సాధనవిశేషపరః । అత ఏవ హి భోగసాధనమాత్రస్య ఇత్యుక్తమ్ । సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణం దూషయతి - అథ మతమ్

ఇతి । అవ్యాప్తిమాహ - శరీరతయా ఇతి । అతివ్యాప్తిమాహ - సాల ఇతి । పక్షైకదేశవ్యాప్తిమాహ - చేతనస్య ఇతి । క్రియాదిషు । ఆది శబ్దాత్ గుణః ।। 8 ।।

అత్రోత్తరమ్ -

న తు దృష్టాన్తభావాత్ ।। 2-1-9 ।।

నైవమసామఞ్జస్యమ్ - ఏకస్యైవ ... ... సూత్రద్వయేన ఇతరవ్యపదేశాత్ ఇత్యధికరణసిద్ధోఽర్థః స్మారితః।। 9 ।।

న తు దృష్టాన్తభావాత్ । హేయాసంభవే కో దృష్టాన్త ఇత్యత్రాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి । అముఖ్యత్వమాశఙ్క్యాహ - అథ చ ఇతి । అపామేవ దేవత్వాదిధర్మాః , న పురుషస్యేత్యత్రాహ - భూతసూక్ష్మ ఇతి । సోఽభిధ్యాయ ఇత్యత్ర చిదచితోరస్పష్టత్వాదాహ - భూతసూక్ష్మాత్ ఇతి ।

ఆసీదిదమ్ ఇత్యాదినా ప్రకృతత్వాదితి భావః । లోకే చ ఇత్యాది । క్రిమికీటపతఙ్గాదావనుగతత్వాయ హి త్వయా చేష్టాశ్రయత్వాది లక్షణముక్తమ్ ; న తు ద్విపాత్త్వాది । అనుయాయిని సంభవతి , అననుగతస్వీకారాయోగాత్ । ఏవం

లౌకికవైదికసర్వప్రయోగానుగతలక్షణే సంభవతి , అననుగతస్వీకారేణ క్వచిత్ గౌణత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః । అతః - అనుయాయినో లక్షణత్వాత్ , త్వదుక్తస్య చాననుయాయిత్వాదిత్యర్థః ।।

అనుగతలక్షణమాహ - యస్య ఇతి । చేష్టాశ్రయత్వాదికం త్రితయమననుగతమ్ ; ఇదం తు లక్షణత్రయమనుగతమ్ । యస్య చేతనస్య యత్ ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యం తత్ తస్య శరీరమ్ , యస్య చేతనస్య యత్ ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యం , తత్ తస్య శరీరమ్ ; యస్య చేతనస్య యత్ ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపం చ , తత్ తస్య శరీరమితి విభాగః । స్వార్థే స్వవిషయే శక్యేఽర్థే । సర్వాత్మనా - యావద్ద్రవ్యభావితయా । ఏతత్స్థానే తృతీయే ఏకశబ్దః । స్వార్థశక్య శబ్దానపేక్షణాత్ తృతీయస్య పృథగుక్తిః । యస్య ఇతి - పిత్రాదివత్ దేహస్య సప్రతియోగికవస్తుత్వం దర్శితమ్ । తావతా పిత్రాదేర్దేహత్వం ప్రసజేదిత్యుక్తం నియామ్యమ్ ఇతి । ద్రవ్యమ్ ఇతి క్రియాదివ్యుదాసః । సర్వాత్మనా ఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః । మనుష్యాదీనాం గగనగమనాదేరశక్యత్వాత్ అసంభవవ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థే ఇతి । శక్యమ్ ఇతి రుగ్ణదేహాదౌ అవ్యాప్తివ్యుదాసః। చేతనస్య ఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః । న హి తత్ జ్ఞానవిశిష్టేన నియామ్యమ్ । ద్వితీయతృతీయయోః ప్రభావ్యావృత్తిశ్చ । తృతీయే తు ఏక శబ్దేన గృహాదివ్యావృత్తిః . శరీరత్వ ప్రయుక్తదోషమాశఙ్క్యాహ - ఉపరితన ఇతి ।। 9 ।।

స్వపక్షదోషాచ్చ ।। 2-1-10 ।।

న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య .... అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ఇత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే ।। 10 ।।

స్వపక్షదోషాచ్చ । అనభ్యుపగమాత్ - నిత్యనిర్వికారత్వోపగమాదిత్యర్థః

।। 10 ।।

తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి ।। 2-1-11 ।।

సర్వస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి ... ... తర్కాణామన్యోన్యవ్యాఘాతాత్ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం గమ్యతే ।। 11 ।।

తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి । స్పష్టమ్ ।। 11 ।।

అన్యథాఽనుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః ।। 2-1-12 ।।

ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం ... ... వేదార్థవిశదీకరణ రూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాంఖ్యస్మృతిర్నాదరణీయా ।। 12 ।।

అన్యథాఽనుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః । భూతస్య భూతేనేవ భావినో భావినా తర్కాన్తరేణ ప్రతిహతిః సంభవతీత్యర్థః । వేదశాస్త్ర శబ్దవైయధికరణ్యేన సాంఖ్యానుమతిశఙ్కావ్యుదాసాయాహ - వేదాఖ్య ఇతి । వేదశ్చక్షుః సనాతనమ్ ... ... వేదశాస్త్రమితి స్థితిః ఇతి ప్రకరణాత్ ।। 12 ।।

ఇతి విలక్షణత్వాధికరణమ్ - 3

----

4. శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్ ।।

ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః ।। 2-1-13 ।।

శిష్టాః పరిశిష్టాః , న విద్యతే ... ... విసంవాదదర్శనాచ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః ।। 13 ।।

ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః । తృతీయాసమాసవ్యుదాసాయ వ్యాచష్టే - శిష్టాః ఇతి । కర్మధారయత్వే హి సాంఖ్యస్య శిష్టాపరిగ్రహత్వసిద్ధిః । అనేకాన్తత్వసత్యాసత్యాత్మకత్వాది । ఆది శబ్దాత్ చాతుర్విధ్యైకరూప్యే ।। 13 ।।

ఇతి శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్ - 4

------

5. భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్ ।।

భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్ స్యాల్లోకవత్ ।। 2-1-14 ।।

పునరపి సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యదుక్తం .... స్వరూపపరిణామే చ బ్రహ్మణ ఏవ భోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ ।।

భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్ స్యాల్లోకవత్ । పూర్వాధికరణే దేహా దృష్టాన్తితః । తత్ర్పయుక్తభోక్తృత్వశఙ్కాయా ఉత్థానాత్ సఙ్గతిః । నను చ ఇత్యాది । అన్యగృహ ఇవ కార్యాన్తరవశాత్ త్యన్నిధౌ భోక్తృత్వమితి పూర్వత్రోక్తమ్ । ఇహ శరీరస్వామిత్వే భోక్తృత్వం న నివార్యతే ఇత్యర్థః । స్థవిరత్వాదివికారాసంభవేఽపి ఇతి అనేన ప్రాగుక్తదృష్టాన్తపరిహృతాంశ ఉక్తః । అపరిహృతాంశమాహ - శరీర ఇతి । స్యాత్ లోకవత్ ఇతి । సశరీరస్య కారణత్వే దోషః పరిహృతః

। కేవలబ్రహ్మణః కారణత్వే దోషమనుపగమేన ప్రతివక్తి మృత్సువర్ణ ఇతి ।।

యత్ తు ఇత్యాదినాఽనూదితం పోక్తార్థం దూషయతి - తదయుక్తమ్ ఇతి । ఉపాధిశ్చ ఇతి ఉపాధిశబ్దః శక్త్యవిద్యోపాధిపరః । వాదశబ్దవదయంశబ్దః । ఉపాధితదుపహితయోరవిభాగః శఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ - విలక్షణయోః ఇతి । స్వరూపపరిణామే శఙ్కాపరిహారౌ యుక్తావిత్యత్రాహ - స్వరూప ఇతి । కుత ఇత్యత్రాహ - న కర్మ ఇతి । ఉపగమ్య దూషయతి - స్వరూప ఇతి ।

కాలాన్తరేణ ఘటశరావాదిసఙ్కరోఽస్తీతి చేత్ ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేఽపి సమానోఽయం దోషః ।
యస్తు తేన పరిహ్రియతే స్వరూపపరిణామేఽపి పరిహార్యః ।
పూర్వాధికరణోక్తవికారాపుమర్ద్దోషపరిహారానుపపత్తిమాహ - స్వరూప ఇతి ।। 14 ।।

ఇతి భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్ - 5

---

6. ఆరమ్భణాధికరణమ్ ।।

తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః ।। 2-1-15 ।।

అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ఇత్యాదిషు ... ... తస్య చానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధమ్ ।।

తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః । సఙ్గతిమాహ - - అసత్ ఇతి । సత్యపి ఇతి ।
కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయా । న చ ఇతి । పిణ్డే

ఘటో న చేత్ కులాలేన తన్తురుపాదీయేత , తత్ర ఘటాసత్త్వావిశేషాదిత్యర్థః । మత్పిణ్డేఽస్తి ఘటః , న తన్తుషు ఇతి కుతః ? మృత్పిణ్డ ఏవ ఘటసద్భావయోగ్య ఇతి చేత్ తర్హి తదుత్పాదనయోగ్యః స ఏవ ఇత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి - కారణ ఇతి । స్పష్టమ్ । ఆహుః - సిద్ధాన్త్యేకదేశినః ఇత్యర్థః ।।

వాచారమ్భణమ్ ఇత్యాదేరర్థమభిప్రయన్నాహ - అతో యథా ఇతి । వికారేషు ఇతి అనువర్తమానత్వహేతురభిప్రేతః । ఏకమేవ అద్వితీయమ్ ఇత్యస్యార్థమాహ - తథా ఇతి । కార్యస్య సదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణమాహ - సత ఇతి । సదసదన్యత్వం మిథ్యాత్వేఽన్వయిహేతురిత్యాహ - అనిర్వచనీయం చ ఇతి । సపక్షే సాధకధర్మం దర్శయతి - తస్య చ ఇతి ।।

కిం చ కార్యముత్పాదయన్ మృదాది కారణద్రవ్యం ... . జీవేశ్వర-
బద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యస్థా చ న స్యాత్ ।।

వ్యావర్తమానత్వస్య నిరుపాధికత్వాయ కార్యదుర్నిరూపతామ్ అనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ - కిం చ ఇతి । సత్యం చేత్ సునిరూపం స్యాదిత్యర్థః । ఉక్తతర్కస్య ప్రత్యక్షవిరోధమాశఙ్క్యాహ - న చ ఇతి

। రుచకాది - రూచకాద్యవస్థా । సమవాయివిషయా ప్రత్యభిజ్ఞా ఇత్యత్రాహ - తదతిరిక్త ఇతి । వ్యక్తిద్వయానుపలబ్ధేరిత్యర్థః । పటే తన్తవ ఇవ ఇతి పటప్రక్రియయోక్తమ్ । నాపి ఇతి । విశిష్టస్య కార్యే ప్రత్యభిజ్ఞానప్రసఙ్గః ఇత్యర్థః । అతః ఇతి । కారణాతిరిక్తానుపలమ్భాత్ నాధ్యక్షబాధః ఇత్యర్థః । తత ఏవ న సోపాధికత్వం , పక్షేఽపిబాధాదితి భావః ।

కృత్స్నం మిథ్యా చేత్ , కథం మృదాదిసత్యతేత్యత్రాహ - తదిదమ్ ఇతి । కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ - ఐతద్ ఇతి । యూపాదిత్యైక్యసామ్యమాశఙ్క్యాహ - న చాగమ ఇతి । శఙ్కితమన్యపరత్వం ప్రతీత్యభావాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాద్వా ఇతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం వ్యదస్యతి - యథోక్త ఇతి । ద్వితీయం వ్యదస్యతి ప్రత్యక్షస్య చ ఇతి । ఉపగమ్యాహ - విరోధే సత్యపి ఇతి । దోషః - భేదవాసనా । అపచ్ఛేదమభిప్రేత్యాహ - చరమ ఇతి ।

స్వరూపసద్భావః - జ్ఞానోదయః । ఆది శబ్దాత్ సామగ్ర్యుత్పత్తిః । ప్రమితౌ - ప్రమితత్వే । అర్థపరిచ్ఛేదకత్వేన హి స్మృతివత్ జ్ఞాతతయాఽర్థం జ్ఞాపయతీత్యర్థః ।।

అత్ర కేచిదద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవ ... ... జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వాన్న తద్ధేతురన్వేషణీయః - ఇతి ।।

నను ఇత్యాద్యుక్త లౌకికవైదికవ్యవస్థాసిధ్యర్థం జీవాజ్ఞానపక్షం ప్రస్తౌతి అత్ర ఇతి । కస్య - కిమాశ్రయా । అవస్తుభూతాయాం - మిథ్యాభూతాయామ్ । అనవక్లప్తిః - అసిద్ధిః । బ్రహ్మవ్యతిరేకస్వతఃశుద్ధిభ్యాం బ్రహ్మణ ఇవ జీవస్యాపి అవిద్యాన్వయో న స్యాదిత్యత్రాహ - వస్తుతః ఇతి । స్వతః శుద్ధస్యాపి ఔపాధికాశుద్ధిసంభవాత్ అవిద్యాన్వయోపపత్తేః

జన్మజరాదీనాం కాల్పనికత్వోపపత్తిరిత్యర్థః । అశుద్ధిః దోషార్హతా । తస్యా ధీనివర్త్యత్వాయాహ అశుద్ధిరపి ఇతి । అశుద్ధిర్భ్రమాత్ అవిద్యాన్వయః , తేనాశుద్ధిర్భ్రమః ఇత్యన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ - జీవానామ్ ఇతి ।।

తదేతదవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం ... .. బ్రహ్మైవ కల్పకమితి చేత్ బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతమ్ ।।

జీవాజ్ఞానపక్షం దూషయతి - తదేతత్ ఇతి । కిం జీవస్య అకల్పిత స్వరూపేణావిద్యాశ్రయత్వమ్ , ఉత కల్పితాకారేణ , అథ కల్పితాకారవిశిష్టస్వరూపేణ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య , ప్రథమం శిరో దూషయతి- జీవస్య ఇతి । ద్వితీయం దూషయతి - తదతిరిక్తేన ఇతి । జీవో హ్యావిద్యాశ్రయః తత్ కథం జడస్య తదాశ్రయత్వమిత్యత్రాహ - న ఖలు ఇతి । తృతీయం శఙ్కతే

- కల్పిత ఇతి । దూషయతి - తన్న ఇతి । కుత ఇత్యత్రాహ - స్వరూపస్య ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి । అవిద్యాశ్రయత్వే సతి విశిష్టత్వం విశిష్టాకార ఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః ।

అవిద్యాయా ఏకత్వే దూషణమాహ - తత్రైకస్మిన్ ఇతి । బహుత్వం శఙ్కతే ప్రతి ఇతి। భన్త్స్యతే - బద్ధో భవిష్యతి । దూషయతి - తన్న ఇతి । అద్వైతహానిప్రసఙ్గాత్ స్వాభావికత్వానభ్యుపగమః । కిమస్యాః ఇతి । జీవభేదకల్పకాఽవిద్యా తత్క్లృప్తేః ప్రాగేవ నాశ్రయితుం క్షమా, జీవాసిద్ధేరిత్యర్థః । బీజాఙ్కురేషు ఇతి । తత్ర నోత్పాదకస్య ఉత్పాదకతయోత్పాద్యాపేక్షేతి భిదా । అశకనీయతా - సాధయితుమశక్యతా । కృతనాశాది ఇతి । ఆది శబ్దాత్ జీవనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధ ఉక్తః ।।

జీవాఖ్యధర్మిక్లృప్తేః ప్రవాహానాదిత్వే కథితం దూషణం జీవత్వధర్మక్లృప్తి-ప్రవాహానాదిత్వేఽప్యతిదిశతి - అత ఏవ ఇతి । ధర్మక్లృప్తిపక్షస్య నిరస్తతాం వివృణోతి - అవిద్యాప్రవాహే ఇతి । పక్షద్వయేఽపి దూషణమేకమాహ ఆమోక్షాత్ ఇతి । జీవస్య - జీవభావవిశిష్టస్య ।।

దుర్ఘటత్వేన పరిహారం దూషయతి - యచ్చోక్తమ్ ఇతి । శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్ - శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్ । ఉక్తాభిః - అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః । అనిర్మోక్షః ఆవిద్యజీవావస్థితేరిత్యర్థః ।।

దార్ష్టాన్తికాలోచనయా దూషితమ్ । అథ దృష్టాన్తాలోచనయా దూషయతి యచ్చోక్తమ్ ఇతి । దోషప్రతిభాసానుపపత్త్యా దూషయతి - కిం చ ఇతి । అన్యస్య ఇతి శిరోదృష్టాన్తానురోధాదుక్తమ్ ।।

అవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయనిరూపణయా దూషయతి - కిం చ ఇతి । కః కల్పకః కో భ్రమాశ్రయః । ఆత్మాశ్రయ ఇతి । జీవసిద్ధేః స్వవిషయభ్రమాశ్రయస్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాత్ ఆత్మాశ్రయః ఇత్యర్థః ।।

కిం చ బ్రహ్మాజ్ఞానానభ్యుపగమే , కిం బ్రహ్మ ... ... పరమార్థతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావాత్ తదనన్యత్వం జగతః ఇతి ।।

కిం చ ఇతి । స్ఫుటమ్ । అత ఏవ - ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యర్థమస్య జీవదర్శనార్థం చావిద్యాన్వయస్య ఉపగమాదిత్యర్థః। మాయా - పరభ్రమహేతుః ; స్వభ్రమహేతుః అవిద్యా

ఇతి తన్మతమ్ । జీవదార్శిత్వమ్ - అపరమార్థజీవదర్శిత్వమ్ । పరమోహనహేతురేవ మోహనీయదర్శనహేతురితి శఙ్క్యతే - అథ ఇతి । తర్హి ఇత్యాది । స్ఫుటమ్ । అపుమర్థదృష్టిహేతుత్వాభావానుగమేనాపి దూషయతి - తన్నిరసనే

చ ఇతి । దుఃఖహేతుత్వేఽపి అవస్తుభాసనమేవ అపుమర్థః నిరసనీయత్వాత్ అతో మాయాయాశ్చ తద్ధేతుత్వాదవిద్యాత్వమితి భావః । అవిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే ఇతి । మృషాత్వాదితి భావః । నిత్యయా - అపుమర్థాభావేనానిరసనీయత్వాదితి భావః। ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యా చ దూషయతి - మాయాశ్రయతయా ఇతి ।।

యత్ తు ఇత్యాది । అత ఏవ - ఆశ్రయైకత్వేఽపి సర్వవ్యవస్థోపపాదకహేతునా కాల్పనికత్వేన । కార్యపారమార్థ్యే ఏవ కారణబహుత్వమ్ , న త్వపారమార్థ్య ఇత్యాహ - పరమార్థికీ ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - అపారమార్థికీ తు ఇతి ।।

ప్రయోగశ్చ ఇతి । ఆద్యౌ జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి కథితౌ । అన్త్యౌ ద్వౌ తం భేదవాదినం చ ప్రతి । జడత్వాదయః ఏకైకమనపేక్షాః। భిన్నత్వే చ ఇతి వ్యతిరేకిత్రయమ్ । అభిన్నత్వం సాధ్యమ్ । వస్తుపరిచ్ఛేదాత్ పరిచ్ఛేదాన్తరద్వయం ప్రసఞ్జయతి - వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య ఇత్యాదినా । తతఃకిమిత్యత్రాహ ఏవం చ ఇతి । ఉత్పత్తి ఇతి । అవికారశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః। ఏకావిద్యయా సర్వవ్యవస్థోపపత్తిముపసంహరతి - అతః ఇతి । బ్రహ్మాజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి తస్మాత్ ఇతి । అనన్యత్వం జగతః ఇతి । పరమార్థభూతాన్యత్వం న భవతి ఇత్యర్థః। అభావః నఞర్థః ।।

అత్రోచ్యతే - నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రం బ్రహ్మ .... అహంత్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మా త్వన్మతే ।।

బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినం వైశేషికః ప్రతివదతి - అత్రోచ్యతే ఇతి । నిరంశస్య ఇతి । తిరోధానేఽపి జడాంశః స్థితః ఇతి దుర్వచమితి భావః । స్వవచనవిరుద్ధమ్ - నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధమ్ । ఉక్తమ్ - అస్మిన్ ప్రబన్ధే సిద్ధాన్తినా ఇత్యర్థః । మిథ్యాత్వానిత్యత్వభేదమాహ - యద్దేశ ఇతి । అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధ్యతా ; మిథ్యాత్వే తు సోపాధికత్వవ్యాఘాతబాధితత్వానైకాన్త్యాదీని ఇతి భావః । దేశకాలాది ఇతి । ఆది శబ్దాత్ క్రియాది । దేశకాలభ్రమేషు దేశకాలాన్తరరూపోపాధ్యభావాత్ సాధ్యసమవ్యాప్తిర్నేతి న వాచ్యమ్ । తత్రాపి క్రియాదేరుపాధిత్వాదితి భావః । బాధార్హత్వం సాధ్యమ్ ; బాధితత్వం లిఙ్గమితి న సాధ్యావిశిష్టతా । దాహార్హత్వదాహకార్యత్వవత్ । సమవహితాత్ - సమన్వితాత్ । కారణాన్తరమ్ - అదృష్టేశ్వరసఙ్కల్పాది । ఏతదాయత్తత్వాభావాత్ - వస్తుమాత్రానాయత్తత్వాత్ అవికృతతత్వధర్మితయా తద్ధి ప్రకృతమ్ ।।

అనుగ్రాహ్యమాహ - కారణస్య చ ఇతి । పరోక్తతర్కో జాత్యుక్తిః । కార్యకారణత్వభఙ్గవాచిస్వవచనస్య ప్రమితిజనకత్వోపగమాత్ । న చేత్ సుతరాం న

కార్యకారణత్వభఙ్గః । యథోక్తపరికరః - దేశకాలాదిః । హేమప్రత్యభిజ్ఞాకథమిత్యత్రాహ - ప్రాక్ ఇతి । యచ్చాన్యత్ ఇతి । ఆది శబ్దాత్ విరోధేఽపిశాస్త్రబలీయస్త్వమ్ ।।

యచ్చోక్తమ్ ఇత్యాది । దేహభేదాదప్రతిసన్ధిరిత్యత్రాహ - సౌభరి ఇతి । అన్తః కరణభేదాదిత్యత్రాహ - న చ ఇతి । ఏకశరీరవర్త్యాత్మన ఏకత్వే సిద్ధసాధ్యతా ।

అనేకశరీరవర్తినాం చేత్ ధర్మిగ్రాహకబాధ ఇత్యర్థః । సర్వశరీరాణామవిద్యాకల్పితత్వాభావాత్ ఇతి । సపక్షభూతదేహస్యాపి అవిద్యాకల్పితత్వాభావాత్ దృష్టాన్తస్య

సాధ్యవైకల్యమిత్యభిప్రేతమ్ ।।

యచ్చ చేతనాత్ ఇత్యాదినా అహమేవ సర్వం చేతనజాతం చేతనత్వాత్ ఇతీదమర్థతోఽనూదితమ్ । కాలాత్యాపదేశేన దూషయతి -- తదపి ఇతి । ఉక్తిదూషణమాహ - యత్ తు ఇతి ।।

కిం చ నిర్విశేషచిన్మాత్రాతిరేకి సర్వం మిథ్యేతి వదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నో నిష్ఫలః … … భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణః సర్వప్రకారత్వాత్ స్వతః పరతోఽపి పరిచ్ఛేదో న విద్యతే ।।

ప్రతితర్కానాహ - కిం చ ఇతి । అవిద్యాకార్యత్వాదౌ నిష్ఫలత్వాదిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః । కర్మహేతుకత్వాత్ తద్వదేవ త్వన్మతేఽపి నిష్ఫలత్వాదితి చేత్ , న , శ్రుతేస్తుల్యదోషత్వాభావేన తద్బాధేన పరిహారస్య సువచత్వాదితి భావః । స చ వ్యక్తీభవిష్యతి ।।

ద్విధా మృషావాదినాం గతిః । బ్రహ్మ స్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యమితి , బ్రహ్మ తు న ప్రతిపాద్యం భేదనిషేధపరా వేదాన్తాః ఇతి చ । తత్ర ప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి - కిం చ నిర్విశేష ఇతి । అనుమానైః - తర్కైః । ఊహస్తర్కోఽనుమానోక్తిః ఇతి ప్రసిద్ధేః । నిరస్తాన్ ఇతి । స్వాభిమతార్థసాధకత్వం నిరస్తమిత్యర్థః । అతాదృశస్య - కర్మకర్తృరహితస్య । తాదృశస్య ఇతి పాఠే సకర్తృకర్మణస్తస్య నిర్విశేషత్వేఽభిమతే సా న సిధ్యతీతి ।।

పూర్వమవిద్యాహేతోః నైష్ఫల్యముక్తమ్ । తన్న ; అసత్యాత్ సత్యోత్పత్తేః ఇత్యత్రాహ - యః పునః

ఇతి । పరమతే తదసిద్ధిమాహ - సోఽపి ఇతి । స్వమతే తదసిద్ధిమాహ - అస్మాభిరపి ఇతి ।।

బాధాదృష్టిముపగమ్య దూషయతి - దుష్టకారణ ఇతి । సా చ నేత్యాహ - కిం చ ఇతి । మాధ్యమికవచో దోషమూలమిత్యత్రాహ - దోషమూలత్వం తు ఇతి । అతః ... న సేత్స్యతి ఇత్యన్వయః । అసిద్ధిముపపాదయతి - లోక ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - నిర్విశేష ఇతి । జ్ఞాతృత్వసవిశేషత్వయోరభావాత్ ఆశ్రయతయా కరణతయా చ న ప్రతిభాసాదిహేతుత్వమిత్యర్థః । ఆది శబ్దాత్ వ్యవహారః ।।

న కశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరంభాత్ ఇతి । అయమభిప్రాయః - అధిష్ఠానస్య

మిథ్యాత్వేఽధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయా అనవస్థా దోషమృషాత్వేఽపి తుల్యా । స్వరూపప్రవాహానాదిత్వాభ్యాం దౌర్ఘట్యస్వపరనిర్వాహకాభ్యాం చ పరిహృతిశ్చ తథా । ఉపపత్త్యనపేక్షత్వే చాతిప్రసఙ్గాః ప్రాక్ దర్శితాః । దోషసత్యత్వాపేక్షా చాపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపేతి ।।

యత్తు ఇత్యాది । ఆనన్త్యం - సావధిసంఖ్యారాహిత్యమ్ । స్వరూపానన్త్యాత్ - దేశకాలాద్యుపాధిరహితస్వరూపానన్త్యాత్ । దేశకాలాది ఇతి ఆది శబ్దాత్ కర్త్రాది । కర్త్రాదినాఽప్యవచ్ఛేదదర్శనాత్ గృహాద్యవచ్ఛిన్నాత్మపక్షీకారే సిద్ధసాధ్యతా । అవచ్ఛిన్నఘటేషు సపక్షీకృతేషు భిన్నత్వం సోపాధికమ్ । అన్యథా దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యమ్ ।।

యత్తు ఆత్మనామ్ ఇతి బాధితవిషయత్వముక్తమ్ । యత్ తు భిన్నత్వే ఇతి । దేశకాలపరిచ్ఛేదౌ న్యూనాధికత్వరహితౌ , పరిచ్ఛేదత్వాత్ . వస్తుపరిచ్ఛేదవత్ ఇతివత్ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వమ్ అబాధితమ్ ఇత్యర్థః । వస్తుతః ఇత్యాది । స్ఫుటమ్ ।।

అవిద్యాబ్రహ్మభేదానుపగమే దూషణమాహ - యది ఇతి । శుక్తిత్వమృషాత్వే పురోవర్తి రజతమేవ యథా స్యాదితి భావః । ప్రతిసంబన్ధిన్యవిద్యా మృషేతి చేత్ , ఘటోఽపి మృషేతి తద్విలక్షణపటస్యైవ వస్తుపరిచ్ఛేదతత్ప్రయుక్తదోషాః స్యుః । అథ సామాన్యేన భేదానుపగమేన దూషణమాహ - భేదతత్త్వ ఇతి । స్వపక్షో నిర్దోషః , పరపక్షః సదోషః ఇతి విభాగసత్యత్వే భేదసత్యత్వమ్ , అసత్యత్వే భేదసత్యత్వమ్ ఇత్యర్థః । వైశేషికానన్త్యే స్వాభిమతిప్రకారమాహ - ఆనన్త్య ఇతి । సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్షే తదుపపత్తిమాహ - భేదవాదినస్తు ఇతి । స్వతః ఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః । పరతః ఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః ।

సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్థత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదస్వనిష్ఠ - వస్త్వన్తరాభావ ఇత్యర్థః ।
గుణానన్త్యం చ యథా షడ్వర్ణాపేక్షయా దశవర్ణనిష్కస్యాపరిచ్ఛేదః ।
ప్రాగుక్తోఽప్యేతదన్తర్భూతః ।।

తదేవం కారణాత్ భిన్నస్య కార్యస్య సత్యత్వాత్ బ్రహ్మకార్యం కృత్స్నం జగత్
బ్రహ్మణోఽన్యదేవ ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః । ... . బాలో యువా స్థవిరః ఇతి
వృద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యన్తే ।।

అథ వైశేషికపక్షముపసంహరన్ రాద్ధాన్తమవతారయతి - తదేవమ్ ఇతి ।
తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః । అస్య

కస్మాదనన్యత్వమిత్యత్రాహ తస్మాత్ ఇతి ।

అనన్యత్వమ్ ఐక్యమ్ । విరోధో నఞర్థః । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయం
ప్రకృత్యధికరణవిషయః । వైశేషికనిరాసేన కార్యకారణైక్యోపపాదకత్వాదస్య వాక్యస్య
ఏతదధికరణవిషయత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం తదుపపాదయద్భ్యః ఇతి ।
ఐకపద్యవ్యుదాసాయ వాచాదిభ్యః ఇత్యనుక్తిః । షష్ఠీతత్పురుషవ్యుదాసాయాహ ఆరమ్భణశబ్ద
ఇతి ।।

ఉదాహృతవాక్యానాం తదనన్యపరత్వముపపాదయతి - తథా హి ఇతి । దృష్టాన్తవాక్యం
వ్యాచష్టే - యథైక ఇతి । వాచా ఇత్యాదివాక్యస్య తదుపపాదకత్వమాహ - అత్ర ఇతి । నామ్నో
మృదారబ్ధత్వాభావాత్ స్పర్శార్థతయా వ్యాఖ్యాతమ్ । ఘటేన ఇతి వాచా
ఇత్యజహల్లక్షణేత్యర్థః । సిద్ధయే ఇతి ప్రయోజనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః । తేనేవ -
పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన । స్పర్శశబ్దార్థం వివృణ్వన్ ఉక్తం సంగ్రహేణాహ ఉదక ఇతి ।
బుద్ధ్యాదిభేదః ఘటః పటః ఆస్తే శేతే ఇత్యాదౌ బుద్ధిభేదాదవస్థాభేదాచ్చ దృష్టః । అత్ర

త్వవస్థాభేదనిబన్ధనత్వే కిం నియామకమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి । ఏవకారార్థమాహ - న తు ఇతి । సామాన్యేన బుద్ధ్యాదిభేదానామన్యథాసిద్ధిమాహ - అతః ఇతి । దేహక్షణికత్వేఽపి బాలాదిశబ్దానాం చేతనపర్యన్తత్వాన్న సాధ్యవికలతా దృష్టాన్తస్య , దేహస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాచ్చ ।

యదుక్తమ్ - సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహారాత్ ... ... తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వముపపాద్యతే ।।

భావాభావవిరోధం పరిహరతి - యదుక్తమ్ ఇతి । కార్యభేదం పరివక్తి - తత్తత్ ఇతి । కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం వ్యుదస్యతి - సంస్థానయోగ ఇతి । భూతప్రత్యయనిర్దేశః ప్రథమక్షణాపేక్షయేతి యోగశబ్దస్య భావః । అతో నోత్పద్యతే ఇతి వ్యాహారః నాత్ర శక్త్యుత్పన్నవ్యాహారాభావశ్చ । తత ఏవ కపాలత్వే సతి ఘటస్య నిష్ఠత్వోక్తిశ్చ ఏవం యుక్తా ।

సంస్థానస్య ఇత్యాదినోపన్యస్తచోద్యం ప్రతిబన్దీముఖేన పరిహరతి - అసత్కార్యవాదినోఽపి ఇతి । యథోత్పత్తేరుత్పత్తిచోదనం నిత్యసమజాత్యుక్తిః తథాఽవస్థాయా ఉత్పత్తిముఖేన చోద్యమపి ; అవస్థావిశేషస్య చోత్పత్తిరూపత్వాదిత్యర్థః । అస్మాకం తు ఇతి । పృథక్స్థితిప్రతీతికార్యానర్హాణాం న పృథగుత్పత్త్యాద్యపేక్షా యథోత్పత్తేః ,

కిం తు తదర్హాణామేవ పృథగుత్పత్త్యాద్యపేక్షేత్యర్థః । సంఖ్యాభేదం పరిహరతి - కపాలత్వ ఇతి ।।

అథ సౌత్రాదిశబ్దోపాత్తేషు వాక్యేషు దార్ష్టాన్తికవాక్యస్యార్థమాహ తథా ఇతి । సదేవ ఇతి ఏవకారాత్ కార్యాసత్త్వవ్యుదాసః । కథమ్ అసత ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యాత్ తథా ...

ఉపపాదితమ్ ఇత్యన్వయః ।।

పదానాముక్తార్థపరత్వం ద్రఢయితుముపరితనవాక్యానామర్థం వదన్ , అనన్యత్వసిద్ధిమాహ - తథా తదైక్షత ఇతి । బహుత్వేక్షితృత్వశబ్దాభ్యామ్ ఏక అద్వితీయ శబ్దార్థం#ః స్ఫుటీకృతః ।

వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్య శఙ్కామాహ - సచ్ఛబ్ద ఇతి । సచ్ఛబ్దో బ్రహ్మపరశ్చేదిదం సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్ । జగత్పరశ్చేదీక్షణాద్యయోగ ఇత్యర్థః ।।

తాదాత్మ్యస్య వ్యాప్తిహేతుకత్వజ్ఞాపనాయోదాహృతవాక్యం వివృణోతి - తిస్రః ఇతి । కృత్స్నమ్ తిస్ర ఇతి న్యూనతాం వ్యావర్తయతి । న తు మానాన్తరసిద్ధమధికమితి భావః । అచిద్వస్తు - ఇదంశబ్దసమానాధికరణ దేవతా శబ్దో లక్షణయాఽధిష్ఠేయాచిత్పర ఇతి భావః । వస్తుశబ్దో ఽచిత్పారమార్థ్యసూచకః । తత్పారమార్థ్యం తు అసృజత ఇతి సృజ్యత్వోక్తేః ।।

స్వాత్మక ఇతి । అనేన జీవేనాత్మనా ఇతి ఆత్మ శబ్దః స్వవాచీతి భావః । నామరూపే కస్యేత్యత్రాహ - ఏతత్ ఇతి । సన్నిహితమేవ నామరూపభాగితి భావః । విచిత్ర ఇతి । దేవాదివ్యష్టినామరూపే ఇత్యర్థః । అనేన తేజఃశబ్ద-తేజస్త్వప్రభృతిసమష్టినామరూపవ్యావృత్తిః । సమష్టినామరూపే హి ప్రాగేవ వ్యాకృతే । స్వవాచకస్య ఆత్మనా ఇతి పదస్య జీవవిశేషణశఙ్కావ్యుదాసాయ జీవేన ఇతి పదస్య ఆత్మవి శేషణత్వం దర్శయన్ , సమష్ట్యవస్థజీవానుప్రవేశవ్యావృత్త్యర్థమనుప్రవేశం విశింషన్ జీవస్యాపి నామరూపభాక్త్వం దర్శయతి - అనేన ఇతి । అత్ర ఏతచ్ఛబ్దో జీవవిశిష్టాచిత్పరః । ఆత్మతయా - నియన్తృతయా । జీవపరయోః స్వరూపైక్యవ్యుదాసాయ స్వాత్మకత్వం వివృణోతి - స్వాత్మనః ఇతి । సిహేన మయా ఇతివదిత్యర్థః ।।

శ్రుత్యన్తరేణేదం స్పష్టయతి తత్ - సృష్ట్వా ఇతి । కార్యదశాయాం హ్యయమనుప్రవేశః , న తు కారణదశాయామిత్యత్రాహ - తదేతత్ ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - అనేన ఇతి । సత్ ఇదం శబ్దయోః కేవలబ్రహ్మకేవలజగత్పరత్వాభావాదితి భావః । తరపో ముఖ్యత్వమర్థః । స్పష్టమ్ । ఆది శబ్దోపాత్తప్రకరణాన్తరవాక్యైరనన్యత్వమాహ - తథా ఇతి ।।

అత్రేదం తత్త్వమ్ - చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ ... ... సదాత్మనా చ సర్వస్య అభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన

సర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్ సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చ పూర్వమేవోక్తః । అతో యథోక్తప్రకారమేవ అనన్యత్వమ్ ।। 15 ।।

విభక్తతమఃకార్యం హ్యక్షరాది । తమసః ఏకీభావశ్రవణాత్ చిదచితోరుత్పత్తిప్రలయశ్రవణాత్ , అగ్రే బహుత్వాభావేన శరీరశరీభావాన్న స్వభావవ్యవస్థా యుక్తా । భేదవ్యపదేశాత్ తదనన్యత్వమ్

ఇత్యాదిసూత్రాణాం వ్యాహతిశ్చేత్యత్రాహ అత్రేదమ్ ఇతి । పరమాత్మనిత్యత్వోపాదానత్వజీవనిత్యత్వబహుత్వవైషమ్యాదిపరిహారోచితదేహాత్మ-భావశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యా తదానీమపి చిదచిచ్ఛరీరకత్వసిద్ధిరితి భావః ।।

అస్య సూత్రస్య మృషావాదిభిరుక్తమర్థం దూషయతి - యే తు ఇతి । భాస్కరోక్తం వ్యదస్యతి - యే చ ఇతి । ఉపాధిసంబన్ధాత్ ఇత్యన్తేన చిద్గతదోషసఙ్గ ఉక్తః । హేయాకార ఇత్యచిద్దోషసఙ్గః । న స్వరూపే హేయాన్వయః , శక్తేరచిద్రూపపరిణామాదిత్యత్రాహ - శక్తి ఇతి ।।

యాదవప్రకాశోక్తం వ్యదస్యతి - యే పునః ఇత్యాదినా । విప్లవః - వికారః । సదైవ - కారణదశాయామపీతి భావః । యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ ... తస్మాదేతత్ ఇతి హి శ్రుతిః । తతః స్వయంభూః ఇతి । భగవచ్ఛబ్దః ఈశ్వరపరః ఇతి భావః । న్యాయవిరోధమాహ - న చ ఇతి । సవిశేషత్వాత్ - నియన్తృరూపవిశేషవత్త్వాత్ । న లక్షణా ; శక్తౌ ప్రత్యయవిధానాత్ ఇత్యత్రాహ - న చ పాచక ఇతి ।

కేషాఞ్చిదేవ ఇతి । అన్యథా విశేషోపాదానవైయర్థ్యమితి భావః । పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ - పాచక ఇతి ।।

అనువృత్తం సత్త్వం ధర్మ ఇతి పక్షే దూషణమాహ - న చ ఇతి । ప్రసఙ్గాదసత్త్వం శిక్ష యతి - విరోధి ఇతి । ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ - ద్రవ్యమేవ ఇతి । ద్రవ్యసంబన్ధః క్రియాదేః సత్త్వమిత్యత్రాహ - క్రియాదిషు ఇతి । సూత్రార్థముపసంహరతి అతః ఇతి ।। 15 ।।

అథోచ్యేత - ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేఽపి ... .

భావే చోపలబ్ధేః ।। 2-1-16।।

కుణ్డలాదికార్యసద్భావే చ కారణభూత ... ... బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే I తస్మాత్ కారణాదనన్యత్ కార్యమ్ I I 16 I I

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథోచ్యేత ఇతి I భావే చోపలబ్ధేః I మృత్తికా ఇత్యాదేరర్థ ఇహోక్తః I సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞవివక్షితా I ప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః I న హి ఘటస్థేమ్నసి ఘటప్రతిసన్ధానమిత్యర్థః I చోద్యం శఙ్కతే - గోమయ ఇతి I న తత్రాపి ఇతి I సమవాయ్యనువృత్తివాదినా త్వయాఽపి ఆదికారణప్రతిసన్ధిర్వాచ్యా ఇతి భావః I స్ఫుటమ్ I I 16 I I

ఇతశ్చ

సత్త్వాచ్చాపరస్య I I 2-1-17 I I

అపరస్య కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చ ... ... వేదే చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి

I I 17 I I

సత్త్వాచ్చాపరస్య I పూర్వసూత్రే ద్రవ్యైక్యధీప్రత్యభిజ్ఞోక్తా ; ఇహ తు తథా వ్యపదేశః I వ్యపదిశ్యతే ఇతి హి భాష్యమ్ I యద్వా అయం స ఇత్యభిజ్ఞోచ్యతే I I

అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేః

శబ్దాన్తరాచ్చ I I 2-1-18 I I

యదుక్తం కారణే కార్యస్య సత్త్వం ... ... తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత ఇతి సుస్పష్టముక్తమ్ I I 18 I I

అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ । ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమ్ ఇతి । వ్యవహారయోగ్యతా హి సత్త్వమ్ ఇత్యాదినా । అన్తర శబ్దార్థమాహ - తత్ర ఇతి । అశ్రుతవాక్యశేషేషు ప్రదేశేషు నిర్వాహమాహ - తద్వైకార్థ్యాత్ ఇతి । స్ఫుటమ్ ।। 18 ।।

ఇదానీం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వే నిదర్శనద్వయం … …

పటవచ్చ ।। 2-1-19 ।।

యథా తన్తవ ఏవ వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పట ఇతి నామరూపకార్యాన్తరాదికం భజన్తే , తద్వత్ బ్రహ్మాపి ।। 19 ।।

అనన్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ - ఇదానీమ్ ఇతి । ఇదానీమ్ - అనన్యత్వే సాధితే । అతో న సాధ్యవికలతేతి భావః । నిదర్శనద్వయమ్ ఇతి । లౌకికం వైదికం చ । పటవచ్చ । బహూనామేకావస్థత్వం నిదర్శితమ్ ।। 19 ।।

యథా చ ప్రాణాదిః ।। 2-1-20 ।।

యథా చ వాయురేక ఏవ శరీరే వృత్తివిశేషం … … పరమకారణాత్ పరస్మాద్బ్ర హ్మణోఽనన్యత్వం జగతః సిద్ధమ్ ।। 20।।

యథా చ ప్రాణాదిః । ఏకస్య బహ్వవస్థత్వం నిదర్శితమ్ । అధికరణార్థముపసంహరతి - ఇతి ఇతి ।। 20 ।।

ఇతి ఆరమ్భణాధికరణమ్ - 6

7. ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్ ।।

ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః ॥ 2-1-21 ॥

జగతో బ్రహ్మానన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః ... ... అత ఇదమసఙ్గత బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్ ॥ 21 ॥

ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః । సఙ్గత్యాదికం స్పష్టమ్ । ఇత్యాదయః ఇతి । ఆదిశబ్దాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వమ్ ॥ 21 ॥

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే -

అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ 2-1-22 ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి ; ఆధ్యాత్మికాది ... ... సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ఇత్యాదిభిః ॥

రాద్ధాన్తే - అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ 22 ॥

అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ 2-1-23 ॥

శ్రుతిర్దర్శితా । అథ శ్రుత్యర్థాపత్తిరుచ్యతే । అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః । అశ్మకాష్ఠ ఇతి । సామానాధికరణ్యే తుల్యేఽపి ఐక్యాసంభవాద్ధి అచిద్వ్యావృత్త్యుపగమః । స చేతనేఽపి తుల్య ఇతి భావః । అవస్థితేః ఇతి సూత్రమ్ ఏతదధికరణశేషమ్ । ఆదిశబ్దాత్ న తు దృష్టాన్తభావాత్ ఉభయేఽపి హి ఇత్యాది వివక్షితమ్ ॥

చిత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహః కృతః , జగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ - అతః సర్వం ఇతి । న వ్యవస్థితిః , అవిభాగోక్తేరిత్యత్రాహ సదేవ ఇతి । స కథమిత్యత్రాహ - అవిభాగస్తు ఇతి ।।

యే పునః ఇత్యాది । వియుక్తవిషయత్వే దోష ఉక్తః । సంసృష్టవిషయత్వే దూషణమాహ - న చ ఇతి । అకల్పితజిజ్ఞాస్యస్వరూపస్య ప్రక్రాన్తత్వాదిత్యర్థః ।।

వైలక్షణ్యమ్ అపీతౌ ఇత్యత్రోక్తమిత్యత్రాహ - అపీతౌ ఇతి । అనువదతి - అస్య శేషత్వేన వదతి । తర్హి తత్ర కోఽర్థః ప్రతిపాద్యః ఇత్యత్రాహ - తత్ర హి ఇతి । న తత్ర విలక్షణయోః కార్యకారణసంభవ ఏవ ప్రతిపాద్యః , అసత్కార్యవాదనిరాసనిదర్శనాదిత్యత్రాహ - అసద్ ఇతి । ప్రసఙ్గాదారమ్భణాధికరణానువాద ఇత్యర్థః । ఇహాభేదశ్రుత్యవిరోధ్యేన భేదశ్రుతిముఖ్యార్థత్వం వర్ణితమ్ । అపీతౌ ఇతి న తు దృష్టాన్త ఇతి అచిద్గతదోషః , ఇతరవ్యపదేశాత్ ఇతి చిద్గతదోషశ్చ పరిహృతౌ । సామానాధికరణ్యమ్ అవస్థితేః ఇతి నిరూఢమితి సూత్రత్రయమ్ ఏతదధికరణశేషమ్ ।। 23 ।।

ఇతి ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్ - 7

----

8. ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్ ।।

ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి ।। 2-1-24 ।।

పరస్య బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య ... ... క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షా న దధ్యాదిభావాయ । అపి తు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థం వా ।। 24 ।।

సత్యసఙ్కల్పత్వాదిధర్మైర్హి వ్యావృత్తిరుక్తా । తత్ర సత్యసఙ్కల్పత్వస్యా సఙ్కోచో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః స్ఫుటమ్ । క్షీరాదిషు ఇతి । రవికరా ఉత్సర్గంమాత్రహేతవః , న తు జలస్య హిమరూపపరిణామ ఇతి భావః ।। 24 ।।

దేవాదివదపి లోకే ।। 2-1-25 ।।

యథా దేవాదయః స్వే స్వే లోకే … … బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేః సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్ ।। 25 ।।

దేవాదివదపి లోకే । స్ఫుటోఽర్థః ।। 25 ।।

ఇతి ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్ -8

------

9. కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణమ్ ।।

కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ।। 2-1-26 ।।

సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ …. … అతో బ్రహ్మకారణత్వం నోపపద్యతే

।। 26 ।।

కృత్స్నప్రసక్తిః నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా । ప్రాక్ దృష్టాన్తితక్షీరవత్ సావయవం వా న వేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । ఇతి వచనభఙ్గ్యా ఏవముక్తం భవతీత్యర్థః । సత్ ఇతి । యావద్బాధం హి సఙ్కోచః । ఇహ తదభావాదసఙ్కుచితమేకపదమ్ అవయవతోఽపి భేదాసహమితి భావః । అవయవ శబ్దః అంశపరః । తత్తచ్చిదచిద్విశిష్టప్రదేశభేదస్వరూపం న సంభవతీతి హృదయమ్ । ఇదం వా ఇతి । పృథివ్యాద్యవయవవిభాగనిషేధాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితి భావః । ఆది శబ్దాత్ నిష్కలమ్ ఇత్యాది గృహ్యతే । ఏక శబ్దవ్యాఖ్యానం నిరవయవ పదమ్ । ఆసీత్ ఇత్యన్తేనోపాత్తవాక్యానామర్థ ఉక్తః ।।

ఫలితమర్థమాహ - కారణావస్థాయామ్ ఇతి । అవిభాగమేకం నిరవయవమ్ । ఏక శబ్దవాచ్యత్వాత్ నిరవయవమ్ । అత ఏవ నిరస్తచిదచిద్విభాగమ్ ఇత్యర్థః । యద్యపి ఇతి

। ఏకశరీరే శరీర్యంశః సమాప్త ఇతి నాన్యత్ర స్యాదిత్యర్థః ।। 26 ।।

ఇత్యాక్షిప్తే సమాధత్తే -

శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ।। 2-1-27 ।।

తుశబ్ద ఉక్తదోషం వ్యావర్తయతి । ... ... న సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణం వా అర్హతి బ్రహ్మ ।। 27 ।।

శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ । శ్రుతేస్తు ఇతి ధర్మవిషయమ్ । శబ్దమూలత్వాత్ ఇతి ధర్మివిషయమ్ । మానాన్తరాగోచరే ధర్మిణి స్వమానేన ధర్మ్యన్తరవిజాతీయతయాఽవగతే తద్ధర్మవిజాతీయధర్మాన్వయస్యాపి స్వమానేనైవ అవగతౌ న మానవిరోధ ఇత్యర్థః । సామాన్యతో దృష్టమ్ - యేన కేనచిదాకారేణ సామ్యనిబద్ధమ్ ।। 27 ।।

ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ।। 2-1-28 ।।

కిం చ - ఏవం వస్త్వన్తరసంబన్ధినో ... ... చోద్యం సర్వవస్తువిలక్షణే పరే బ్రహ్మణి నావతరతీత్యర్థః ।। 28 ।।

ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి । తదప్రసక్తిశ్చ ఇత్యధ్యాహారేణ సూత్రఖణ్డయోజనా । విచిత్ర శబ్దవిశేష్యా భావాః । స్ఫుటార్థత్వాత్ పురాణవచః - ప్రాథమ్యమ్ । పరిచోద్య , యథోక్తమ్ ఇత్యన్వయః ।। 28 ।।

ఇతశ్చ

స్వపక్షదోషాశ్చ ।। 2-1-29 ।।

స్వపక్షే - ప్రధానాదికారణవాదే ... ... సంయుజ్యమానా అపి న స్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః ।। 29 ।.

స్వపక్షదోషాచ్చ ।

దర్శనానుగుణమ్ అనుమీయమానస్యైవ లోకదృష్టదోషప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః ।। 29 ।।

సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ ।। 2-1-30 ।।

సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా ... ... సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః ఇతి చ ।। 30 ।।

సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ । నిరవయవత్వశ్రుతిబలాత్ ధర్మివైజాత్యవిలక్షణశక్తియోగౌ కల్ప్యావిత్యుక్తమ్ । ఇహ తత్కణ్ఠోక్తిరితి భిదా । అపహతపాప్మా ఇతి పాప్మానర్హత్వాత్

ధర్మివైజాత్యసిద్ధిః । మనోమయః ఇతి మలినమనోగ్రాహ్య ధర్మివైలక్షణ్యసత్యసఙ్కల్పత్వఫలితత్వాత్ సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి ఇత్యుక్తమ్

।। 30 ।।

వికరణత్వాన్నేతి చేత్ తదుక్తమ్ ।। 2-1-31 ।।

యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణమ్ .... అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యేవమాద్యా ।। 31 ।।

వికరణత్వాన్నేతి చేత్ తదుక్తమ్ । దణ్డచక్రాద్యనపేక్షత్వేఽపి దేహాద్యపేక్షాఽత్ర పరిహ్రియతే । కార్యం - శరీరమ్ । సూత్రే కరణ - ఉక్తిః ప్రదర్శనార్థా ।। 31 ।।

ఇతి కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణమ్ - 9

----

10. ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ ।।

న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ।। 2-1-32 ।।

యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ ... ... బ్రహ్మణః కారణత్వం నోపపద్యతే ఇతి

।। 32 ।।

న ప్రయోజనవత్త్వాత్ । సఙ్గత్యాది స్ఫుటమ్ ।। 32 ।।

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

లోకవత్ తు లీలాకైవల్యమ్ ।। 2-1-33 ।।

అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య ... .. లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్ ।। 33 ।।

లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్ I కేవల ఇతి పణబన్ధవ్యుదాసః II 33 II

వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ తథా హి దర్శయతి II 2-1-34 II

యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతర ... ... స్వశక్త్యా స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుతాప్రాప్తిరితి II 34 II

వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ తథా హి దర్శయతి I సాధారణత్వాత్ అప్రధానో హేతుర్నిమిత్తమ్ యథా క్షిత్యాది I ప్రధానకారణీభూతాః ఇత్యుక్తవాత్ I అసాధారణ్యమ్ ప్రాధాన్యమ్ , యథా బీజశక్తిః II 34 II

న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే

చాభ్యుపలభ్యతే చ II 2-1-35 II

ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞా నామ న సన్తి I ... ... విచిత్రసృష్టియోగాత్ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్ II 35 II

న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ I అపి శబ్దార్థమాహ - తదనాదిత్వేఽపి ఇతి I చ - అర్థమాహ - అకృత ఇతి II

సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ II 2-1-36 II

ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే ... ... బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి స్థితమ్ II 36 II

ఇతి ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ - 10

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితేశారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ||

సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ | ఏతత్పాదసర్వాధికరణ శేషభూతమిదం సూత్రమ్

||ఇతి ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ - 10

ఇతి హరికులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర-

నామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ||

ఛ్డక్షదృదడ్డ ఘ్ఞ్డథ్థ

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః ||

1. రచనానుపపత్త్యధికరణమ్ ||

రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ || 2-2-1 ||

ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి । ... ... అత్రస్త్రిగుణం జగత్ గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితి నిశ్చీయతే ।।

రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ । పాదపఞ్చకార్థమనువదన్ సఙ్గతిమాహ - ఉక్తమ్ ఇత్యాదినా । స్వపక్షే కారణవిషయపరోక్తదోషః పరిహృతః । పరపక్షే కారణవిషయదోష ఉచ్యతే ఇతి సఙ్గతి #ః । అనేన తృతీయపాదస్య ద్వితీయత్వశఙ్కా వ్యుదస్తా , తస్య కార్యవిషయత్వాత్ ।।

కాపిలనిరాసప్రాథమ్యే హేతుమాహ - తత్ర ఇతి । ఆది శబ్దాత్ చదుర్వింశతితత్త్వాఙ్గీకార ఉచ్యతే । పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ - ఈక్షతేః ఇతి । తత్సఙ్గ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే - మూలప్రకృతిర్నామ ఇతి । ఉపష్టమ్భనమ్ - పరాభిభవః । యేన కేనాప్యాకారాన్తరేణ సామ్యశఙ్కావ్యుదాసాయాహ - అన్యూన ఇతి । నిర్ధర్మకః - జ్ఞాతృత్వరహితః నిరస్తప్రాయః - తన్నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః ।।

తే చైవమ్ ఇత్యాదినా స్థలశుద్ధిః కృతా । భేదానామ్ ఇత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే - అయమర్థః ఇతి । సరూపకారణకత్వమస్తు , కథం ప్రధానసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం సమన్వయాత్ ఇతి పదం వ్యాచష్టే - సత్త్వరజస్తమోమయ ఇతి । జగత్ విచిత్రసన్నివేశత్వాత్ కార్యమ్ ; కార్యత్వాత్ సరూపకారణకమ్ ఇత్యనుమితిః । కార్యే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాత్ పరిమితస్య కారణత్వేఽనవస్థితేశ్చ ప్రధానం కారణమితి పక్షధర్మతాబలసిద్ధమ్ ।।

అత్రోచ్యతే - రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ ... ... కార్యారంభాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్ ।। 1 ।।

అత్రోచ్యతే ఇత్యాది । అధిష్ఠితదార్వాదేః చేతనస్య చ వ్యావర్తకం హేతుపదద్వయమ్ । ప్రత్యనుమానోపయోగినీం వ్యాప్తిం శిక్షయతి - యదేవమ్ ఇతి । నిమిత్తానుమితావివ విశేషవిరోధప్రసఙ్గోపయోగినీం వా । దృష్టాన్తేఽన్వయవ్యతిరేకౌ దర్శయన్ వాక్యార్థమాహ - దార్వాదేః ఇతి । చకారాత్ ఇతి । కార్యాన్వితమృదాదేరివ సత్త్వాదిమయసుఖాదేః కార్యే అన్వయాత్ సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి యత్ , తత్ శౌక్ల్యాదావనైకాన్తికతయా దృష్టమిత్యర్థః । గుణా ఇతి ఇతి । స్వారస్యం చాభగ్నమితి భావః ।।

జగత్ ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితా చిత్కారణకం న భవతి , కార్యత్వాత్ ; యత్ కార్యం , తదభిజ్ఞాధిష్ఠితాచిత్కారణకం యథా ఘటః ఇత్యనుమానమ్ । ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచిత్కారణకత్వప్రసఙ్గః

ఇతి వా । నను ఏవమ్ ఈశ్వరానుమితినిరాసో వ్యాహతః । కార్యత్వాదినా చేతనే సిద్ధే , ఇన్ద్రియాదిసృష్టేః ప్రాక్ తదనపేక్షాధిష్ఠాతృతయా విశేషసిద్ధిరితి । నైవమ్ । విషమావస్థస్య కార్యారంభకదృష్ట్యా సమావస్థం కారణమసిద్ధమ్ । సిద్ధేఽపి న త్వదీప్సితసిద్ధిరితి అభ్యుపగమేనోక్తిః । అనధిష్ఠితస్యాచితో దార్వాదేరివానారమ్భకత్వాప్రసఙ్గః ఇతి వా ।।

యచ్చ ఇత్యాది । అత ఏవ - అనేకత్వాదేవ । అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి - సామ్య ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి । అపరిమితత్వాత్ వ్యవస్థా ఇత్యత్రాహ - న చ ఇతి । కథమిత్యత్రాహ - అపరిమితత్వే హి ఇతి । పృథుకార్యారమ్భోఽనేకేషాం సంయుక్తపార్శ్వైః సంయోగవత్త్వాత్ , తచ్చ పరిమితత్వాత్ , తచ్చ వైషమ్యాత్ ; మితానాం విషమాణాం చ సకారణకత్వాత్ , తేషామపి కారణానామీదృశత్వాదనవస్థేత్యర్థః ।।

యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం , … ….

పయోఽమ్బువచ్చేత్ తత్రాపి ।। 2-2-2 ।।

యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య … … న ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతమ్ , యోఽప్సు తిష్ఠన్ ఇత్యాదిశ్రుతేః ।। 2 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - యత్ర ఇతి । క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయసి చేత్ , తత్ పక్షీకృతమిత్యాహేత్యర్థః ।।

పయోఽమ్బువచ్చేత్ తత్రాపి । ఆద్యశబ్దాత్ చక్రభ్రమణవ్యుదాసః । స్పన్దః - అన్యథా భావః , న చు చలనమ్ । ప్రతిప్రతి - ప్రతివస్తు గుణోన్మేషవిశేషాత్ । ప్రాగుక్తేన విరుద్ధమిదమిత్యాశఙ్క్యాహ - ఉపసంహార ఇతి ।।

వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ।। 2-2-3 ।।

ఇతశ్చ సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్ష ... ... క్షిపామ్యజస్రమశుభానా సురీష్వేవ యోనిషు ।। ఇతి చ ।।

వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ । అవాప్తా ఏవ కామాః ఇతి అవాప్తసమస్తకామః । అబ్భక్ష ఇతివత్ । అవాప్తవ్యం నేత్యర్థః । తత్ర హేతుః పరిపూర్ణత్వమ్ గుణవిభూత్యాదిభిః । విభూత్యాదేరనుకూలత్వమాహ - అనవధిక ఇతి । నిరవద్యస్య - అకర్మవశ్యస్య । నిరఞ్జనస్య - సత్త్వాదిరహితస్య । అతః ఇచ్ఛాద్యభావాన్న సర్గాదిరిత్యర్థః । పరి ఇతి । పరిణామవిశేషప్రతీక్షణాన్న స్వాతన్త్ర్యహానిః తస్య స్వసఙ్కల్పాధీనత్వాత్ । యథాసఙ్కల్పం ప్రవృత్తిక్షమత్వం హి స్వాతన్త్ర్యమ్ ।।

నను ఇత్యాదినా కృతం చోద్యం పరిహరతి - అనభిజ్ఞ ఇతి । కపిలాగమవ్యావృత్త్యర్థమాహ - శాస్త్రం చ ఇతి । శాస్త్రాభిజ్ఞైరుక్తమిత్యాహ - తథా చాహ ఇతి । బిభర్తి - ఆరాధనతయా స్వీకరోతి । పాపస్య తదపచారరూపత్వజ్ఞాపనాయాహ - తథా చ భగవతా ఇతి ।।

స భగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామః ... ... అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం న కారణమ్ ।। 3 ।।

ఏభిర్వచనైః కథం చోద్యపరిహారః కృతః ? దయాలుః కథమ హితే ప్రవర్తయతి ? కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే స్వాతన్త్ర్యహానిః ; స్వతన్త్రశ్చేత్ జీవానాం ఫలాన్వయో న స్యాత్ , స్వతన్త్రకర్తర్యేవ ఫలాన్వయస్య యుక్తత్వాత్ ఇత్యత్రాహ స భగవాన్ ఇ తి । ఉభయలిఙ్గత్వం , తత్కృతవైలక్షణ్యం , సాపేక్షత్వవ్యుదాసః , ఫలదానానుగుణజ్ఞానాదిమత్త్వం

చ దర్శితం భగవాన్ ఇత్యాదిపదైః । బహ్వాయాసస్య లీలాత్వాయోగం వ్యుదస్యతి - స్వమాహాత్మ్య ఇతి । స్వతన్త్రశ్చేత్ పుణ్యాపుణ్యే విపర్యయేణకల్పయేదిత్యత్రాహ - ఏతాని ఇతి। అనాదితద్వ్యవస్థా చ అనాదితత్స్వాతన్త్ర్యాధీనేత్యర్థః ।।

సర్వప్రవృత్తేః తదిచ్ఛాధీనత్వే జీవానాం న ఫలాన్వయః స్యాదిత్యత్రాహ - తదుపాదాన ఇతి I ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకః అనుమన్తా I పరాపేక్షా దర్శితా I జీవానాం స్వాతన్త్ర్యావకాశం దర్శయతి - క్షేత్రజ్ఞాస్తు ఇతి I స్వయమేవ ప్రథమప్రవృత్తితదనుగుణేచ్ఛాజ్ఞానేషు భగవానుపేక్షక ఇత్యర్థః I తతః కిమిత్యత్రాహ - అతః స్వాతన్త్ర్య ఇతి I ఆది శబ్దాన్నిర్దయత్వముక్తమ్ I జీవానాం ఫలాన్వయాయోగశ్చ I దయాస్వరూపం శిక్షయతి - దయా హి ఇతి I ఉపజీవినాముపజీవ్యదుఃఖాసహిష్ణుత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ - స్వార్థ ఇతి I తస్యా అస్థానే దోషమాహ - సా చ ఇతి I తర్హి సాఽనవకాశేత్యత్రాహ - స్వశాసన ఇతి I ప్రీతిపూర్వకం దదామి ఇత్యన్వయః , సతతయుక్తానామ్ ఇతి క్తస్యాశంసార్థత్వాత్ I న చేత్ భజతామ్ ఇతి పునరుక్తిః I

సామాన్యేన ధారకత్వకరణకలేవరప్రదత్వానుమన్తృత్వఫలప్రదత్వైరీశ్వరాపేక్షత్వాత్ సర్వత్రాదధీన్యమ్ I ప్రవృత్తివిశేషేషు జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాత్ ఫలాన్వయః I న చ కృత్స్నస్య ఈశ్వరాధీనత్వహానిః , తత్స్వాతన్త్ర్యస్యాపి తదధీనత్వాత్ I న చ వ్యాహతిః I అమాత్యాదిస్వాతన్త్ర్యస్య నృపాధీనత్వదృష్టేః I ఫలాన్వయశ్చామాత్యాదేః I ఈశ్వరః ప్రథమప్రవృత్తావుపేక్షకః , తతోఽనుమన్తా I ఉన్మస్తకప్రీత్యప్రీతికారిషు ప్రయోజయితా చ ఉపేక్షా చ స్వాతన్త్ర్యాత్ I తచ్చ న దోషః I ధర్మిగ్రాహకత్వాత్ I అనుమతిశ్చ దణ్డకల్పా I నృపాదిషు దృష్టేః I దయా చేన్న గుణః , నిగ్రహశ్చేన్న దోషః అస్థానపాతినోస్తయోః విపరీతరూపత్వదర్శనాత్ I తతో హేతురనేకాన్తః I రాజ్ఞో

దణ్డ్యదణ్డనం శాస్త్రవశ్యత్వాత్ గుణ ఇతి చేత్ దయాఽపి తథేత్యశాస్త్రవశ్యే ఈశ్వరే యథాశాస్త్రం గుణ ఇత్యుపేత్యమ్ I దయావకాశస్తు దర్శిత ఇతి న కాఽప్యనుపపత్తిః I ఉపసంహరతి - అతః ఇతి I అతః బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషత్వాత్ తవైవ దోషస్థితేరిత్యర్థః II

అథ స్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః … …

అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ II 2-2-4 II

నైతదుపపద్యతే I తృణాదేః … … అత్ర ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారప్రదర్శనాయ

II 4 II

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి ।
కేవలదార్వాదివ్యవచ్ఛేదాయచిత్సన్నిధిరేవాలమ్ , న తు
సఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషావశ్యంభావః । గవి సుప్తాయామపి తదుప్త- తృణాదేః
క్షీరత్వాపత్తిదర్శనాత్ న చ తదపి పక్షీకార్యమ్ । తావతా కార్యే సంభవతి , అధికక్లృప్తిరయుక్తేతి
భావః ।।

అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ । అనడుదాద్యపయుక్తం ప్రహీణం వా ఇతి పదద్వయేన
చిత్సన్నిధిమాత్రవతః కేవలస్య చాచితః పరిణామే దృష్టాన్తత్వం దూషితమ్ ।
సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానం తు పరానిష్టమిత్యభిప్రేతమ్ ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమ్ ఇతి
పదేన ప్రపఞ్చితమ్ । కేవలదార్వాదివ్యవచ్ఛేదకేన సఙ్కల్పాద్యశక్తచిత్సన్నిధిమాత్రేణ
పరిణామే దృష్టాన్తోఽస్తీత్యధికా శఙ్కాఽత్ర పరిహృతేతి భావః ।। తత్రైవ - పయోదృష్టాన్తే ఏవ ।।
4 ।।

పురుషాశ్మవదితి చేత్ తథాఽపి ।। 2-2-5 ।।

అథోచ్యేత - యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః ... .. నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావోఽపవర్గాభావశ్చ ।। 5
।।

పురుషాశ్మవదితి చేత్ తథాఽపి । ఉపభోగ శబ్దేన దర్శనశబ్దో వ్యాఖ్యాతః । విభుత్వాత్
సమీపగమనానపేక్షా చేత్ నిత్యసర్గప్రసఙ్గః ఉక్తః ।।

అఙ్గిత్వానుపపతేశ్చ ।। 2-2-6 ।।

గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గిభావాద్ధి ... ... అతశ్చ న ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్
।। 6।।

అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ । ఏవమన్తేన పరోక్తానుమితేర్విశేషవిరోధ ఉక్తః ।।

అన్యథాఽనుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ।। 2-2-7 ।।

దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ … … అతో న కథఞ్చిదప్యనుమానేన

ప్రధానసిద్ధిః ।। 7 ।।

అనుమానాన్తరేఽప్యుక్తమతిదిశతి - అన్యథాఽనుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ । జ్ఞాతృత్వే సతి హి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాత్రన్తరానపేక్షప్రవృత్తిసంభవః । తచ్చ నేతి నిత్యసర్గప్రసఙ్గః ఇత్యర్థః ।। 7 ।।

అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ।। 2-2-8 ।।

అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేఽపి … … ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో న సేత్స్యతి ।। 8 ।।

అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ । నిత్యనిర్వికారస్య భోగాపవర్గాయోగ ఉక్తః ।। 8 ।।

విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ ।। 2-2-9 ।।

విప్రతిషిద్ధం చేదం సాంఖ్యానాం దర్శనమ్ । …. … బ్రహ్మణోఽయమేవ స్వభావ ఇత్యుపాధిసంబన్ధాద్యనుపపత్తేరసామఞ్జస్యం పూర్వమేవోక్తమ్ ।। 9 ।।

తథాఽపి తదభ్యుపగమశఙ్కాయామనన్తరసూత్రమ్ - విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ । పరార్థత్వప్రతియోగ్యాకారః అధిష్ఠాతృత్వం - స్వాతన్త్ర్యమ్ । సాక్షిస్వరూపేణ అనుసన్ధాతా ।

ద్రష్టా - ఇన్ద్రియాదిభిః । త్రిగుణాదివిపర్యయాత్ త్రిగుణతత్కార్యస్య జడస్య అధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్ । కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ - న హి త్యాజ్యమేవ త్యాగకర్తా । ఉక్తార్థేషు విప్రతిషేధం దర్శయతి - సాక్షిత్వ ఇత్యాదినా । స చ ఇతి । చేతనధర్మ త్వాత్ న ప్రకృతేః వికారత్వాన్న పురుషస్యేత్యర్థః । పురుషస్య స్వాత్మదర్శనమ్ ఇతి । పురుషకర్తృకదర్శనమ్ । స్వకర్తృకత్వేన నాధ్యస్యతి చ ఇత్యర్థః ।।

సాంఖ్యపక్షనిరాసో మృషావాదినాం స్వకణ్ఠగ్రహీత్యాహ - యేఽపి ఇతి । నిత్యనిర్వికారత్వాత్ అధ్యాసాద్యనుపపత్తిః । దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్ ఇతి । అవిద్యానుభవతద్బాధకజ్ఞానరూపవికారౌ నోపపద్యేతే ఇత్యర్థః । అయమేవ నిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిరేవ । ఉభయలిఙ్గకత్వశ్రుతివిరోధోఽభిప్రేతః । యద్వా

ఉపాధిసంబన్ధిత్వాత్ సదుఃఖమ్ ; వృహత్త్వాత్ దుఃఖప్రతిభటమ్ ఇత్యేవం విరుద్ధోఽయం స్వభావః స్యాదితి అసామఞ్జస్యమ్ ఇత్యర్థః ।। 9 ।।

ఇతి రచనానుపపత్త్యధికరణమ్ - 1

- -----

2. మహద్దీర్ఘాధికరణమ్ ।।

మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్ ।। 2-2-10 ।।

ప్రధానకారణవాదస్య యుక్త్యాభాసమూలతయా ... ... తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవ సూత్రార్థః ।। 10 ।।

మహద్దీర్ఘవద్వా హస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్ । ప్రకృతి పరమాణ్వోరానుమానికత్వాత్ తన్నిరాసో సఙ్గతౌ । ద్వ్యణుకత్రయాద్ధి త్ర్యణుకోత్పత్తిః న తు ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యామిత్యత్రాహ - పరమాణుభ్యః ఇతి । అణుహ్రస్వస్యాపి ప్రదర్శనార్థం మహద్దీ పాదానమిత్యర్థః ,

మహద్దీర్ఘాణుహస్వోత్పత్తివత్ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ I సర్షపమహీధరయోరేవాసిద్ధేః ఇతి I సాంశత్వే అవయవానన్త్యాత్ వైషమ్యాఖ్యధర్మాసిద్ధిః I తత్పరిజిహీర్షయా నిరంశత్వే ధర్మిణోరేవ సర్షపమహీధరావయవినోః అసిద్ధిరిత్యర్థః I కిం కుర్మః ? కిం మతమవలమ్బనీయమిత్యర్థః I వైదికః - యుక్తిబాధాగోచరః ఇతి భావః I అసఙ్గతమ్ - పాదాసఙ్గతమ్ I అసఙ్గతిపునరుక్తీ గ్రన్థద్వయేనోపపాదయతి - బ్రహ్మ ఇత్యాదినా II 10 II

కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత్రాహ -

ఉభయథాఽపి న కర్మాతస్తదభావః II 2-2-11 II

పరమాణుకారణవాదే హి ... ... అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః II 11 II

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ - కిమత్ర ఇతి I ఉభయథాఽపి న కర్మాతస్తదభావః ఆత్మగతస్య ఇతి I వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః I విపాకః - ఫలార్హదశా II 11 II

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః II 2-2-12 II

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసమ్ ... ... సమవాయమభ్యుపగమ్య తస్యైష స్వభావ ఇతి కల్పయితుం యుక్తమ్ - ఇతి II 12 II

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః I అవయవాదీనాం కథముపపాదకాపేక్షా ? కథమస్య తత్సామ్యం స్వపరనిర్వాహకస్యేత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ - ఇతి II 12 II

సమవాయస్య నిత్యత్వే అ#నిత్యత్వే చ ....

నిత్యమేవ చ భావాత్ II 2-2-13 II

సమవాయస్య సంబన్ధత్వాత్ … … జగతశ్చ నిత్యమేవ భావాదసమఞ్జసమ్

। । 13 । ।

నిత్యమేవ చ భావాత్ । తతశ్చ నిత్యత్వాత్ కారణభూతపరమాణ్వీశ్వరక్లృప్తిరయుక్తేతి భావః । । 13 । ।

రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్ । । 2-2-14 । ।

పరమాణూనాం పార్థివాప్యతైజస … … రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే । అతోఽప్యసమఞ్జసమ్ । । 14 । ।

రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్ । పరమాణూనామయం విశేషో యన్నిత్యత్వాదినా ఘటాదివైధర్మ్యమిత్యత్రాహ - న హి ఇతి । । 14 । ।

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం ……

ఉభయధా చ దోషాత్ । । 2-2-15 । ।

న కేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమ్య … … పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయధా చ దోషాదసమఞ్జసమ్ । । 15 । ।

ఉభయధా చ దోషాత్ । అన్యథా ఇత్యనుక్తత్వాత్ శిరోన్తరం నేతి భావః । । 15 । ।

అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా । । 2-2-16 । ।

కాపిలపక్షస్య శ్రుతిన్యాయవిరోధ ... ... అత్యన్తమనపేక్షైవ నిఃశ్రేయసార్థిభిః కార్యా ॥ 16 ॥

అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా । అత్యన్త శబ్దవ్యావర్త్యమాహ - కాపిల ఇతి । శ్రుతివిరోధో దూషణతయోక్తః ॥ 16 ॥

ఇతి మహద్దీర్ఘాధికరణమ్ -2

------

3. సముదాయాధికరణమ్ ॥

సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥ 2-2-17 ॥

పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికాః ... ... స చ జ్ఞాత్రైవేతి చోపపాదితం పురస్తాత్ ॥ 17 ॥

సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ।

పరమాణుషు చాతుర్విధ్యైకాన్తత్వోపగమసామ్యాత్ సఙ్గతిః । సౌగతేషు పరమాణుకారణవాదినో వివేక్తుం తద్విధాభేదం దర్శయతి - తే చ ఇతి । అణూపగమవతోర్ద్వయోః ప్రస్తావాత్ ఈతరయోస్తత్సాజాత్యాత్ సఙ్గతిరితి భావః ॥

చిత్త ఇతి । చిత్తం - విజ్ఞానసన్తానః । చైత్తం - రాగాదికమ్ । రూపస్కన్ధోఽపి

చిత్తవిషయత్వాత్ చిత్తచైత్తాన్తర్గత ఇతి వాచస్పత్యాదయః । రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరీయే । భూతేన్ద్రియవిషయో రూపస్కన్ధః । అహమితి గ్రాహకత్వాభిమానారూఢో జ్ఞప్తిసన్తానః విజ్ఞానస్కన్ధః । ప్రియాప్రియానుభవజనితసుఖదుఃఖస్య చిత్తస్య అవస్థావిశేషః - వేదనాస్కన్ధః ।

సవికల్పకప్రత్యయః - సంజ్ఞాస్కన్ధః I రాగద్వేషాదయః - సంస్కారస్కన్ధః I తత్రాప్తిః - సముదాయత్వప్రాప్తిః I వ్యాప్రియన్త ఇతి వ్యాపారః - చలనమ్ I కిం శబ్దః క్షేపే I స్పృశతి - ఇన్ద్రియేణ సంబన్ధం కరోతి I కదా - న కదాచిత్ I తదేవోపపాదయతి - స్పృష్ట్వా హి ఇతి I తతః కిమిత్యత్రాహ - కథమ్ ఇతి I జ్ఞానస్యాత్మత్వమయుక్తమిత్యాహ అహమర్థ ఏవ ఇతి I ఉభయహేతుక పదం న బ్రాహ్యాన్తరహేతుకత్వపరమ్ I చిత్తచైత్తానాం

సఙ్ఘాతత్వాయోగాత్ I అతోఽర్థాన్తరోక్తిః I I 17 I I

ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాత భావానిమిత్తత్వాత్ I I 2-2-18 I I

అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం … … సంస్కారానువృత్తిరపి న శక్యా కల్పయితుమ్ I I 18 I I

ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ I అయం సమ్యక్ పాఠః I ఆది శబ్దాత్ జ్ఞానవిషయత్వవ్యవహారగ్రహణమ్ I అవిద్యాదయః కే , కథం తేషామన్యోన్యహేతుత్వం కథం చ తేన సంఘటితభావోపపత్తిః ఇత్యత్రాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి I ఏతశ్చ ఇతి I ఏతత్ - అవిద్యాదిభిః సఙ్ఘాతః , సఙ్ఘాతాదవిద్యా ఇత్యుపలభ్యమానం చక్రకమ్ అవిద్యాదిహేతుభూతసఙ్ఘాతానభ్యుపగమే నోపపద్యత ఇత్యర్థః I శుక్తి ఇతి I న హి శుక్తౌ రజతభ్రమః శుక్తిద్వయసంహతిహేతురిత్యర్థః I సూత్రాభిప్రేతమాహ - కిం చ ఇతి I సంస్కారేణేతి చేత్ తత్రాహ - సంస్కారాశ్రయమ్ ఇతి I I 18 I I

ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ I I 2-2-19 I I

ఇతశ్చ క్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తిః … …. న కస్యచిదర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సంభవతి I I 19 I I

ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ I ఘటక్షణస్తద్దేశసన్తానస్థఘటక్షణాన్తరహేతురితి చాయుక్తమ్ I దేశాన్తరనయనే ఘటక్షణాదుత్పత్తిప్రసఙ్గాదితి భావః I ఉత్పత్తావుక్తో దోషో జ్ఞప్తావపి తుల్య ఇత్యాహ - కిం చ ఇతి I I 19 I I

అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ।। 2-2-20 ।।

అసత్యపి హేతౌ కార్యముత్పద్యతే ... ... ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత ।। 20 ।।

అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా । క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేత్ ఇతి । ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణవర్తీతి చేదిత్యర్థః । దూషయతి ఇన్ద్రియస్య ఇతి । కార్యకారణభావభఙ్గప్రసఙ్గః ఇత్యర్థః । జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యాపాదనమర్థేష్వపి ఘటాదిషు ప్రదర్శనార్థమ్ ।।20।।

ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తి రవిచ్ఛేదాత్ ।। 2-2-21 ।।

ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా ... ... తత్రాపి అవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్ ।। 21 ।।

ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ । ప్రతిపాదితః ఇతి । అనుపలబ్ధికల్పకాన్యథాసిద్ధిభ్యామిత్యర్థః । నిశ్చితే - అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయేతి భావః ।। 21 ।।

ఉభయధా చ దోషాత్ ।। 2-2-22 ।।

క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తిః ... ... న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ ।। 22 ।।

ఉభయధా చ దోషాత్ । న చ ప్రతీయతే , తుచ్ఛతయా ఇతి శేషః ।।

ఆకాశే చావిశేషాత్ ।। 2-2-23 ।।

బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వ ... ... పఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వాత్ చాక్షుషత్వేఽప్యవిరోధః ।। 23 ।।

ఆకాశే చావిశేషాత్ I క్షణికత్వనిరాసానుపయోగాత్ ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతి #ః

II 23 II

అనుస్మృతేశ్చ II 2-2-24 II

పూర్వప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవ ... ... న హ్యన్యేనోపక్రాన్తమజానద్భిః అన్యైః సమాపయితుం శక్యమ్ II 24 II

అనుస్మృతేశ్చ I తచ్చ ఇతి I తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞా బలీయసీతి భావః I ప్రత్యక్షానుమిత్యోః సాధారణం దూషణముక్తమ్ I ప్రత్యక్షం ప్రతివక్తి కిం చ ఇతి I వ్యావృత్తిర్గమయతి ఇతి గమ్యగమకత్వనిర్దేశో లోకప్రసిద్ధ్యనుసారాత్ I వర్తమానకాలయోగ ఏవ హి అవర్తమానాత్ వ్యావృత్తిః I పూర్వోత్తరావస్థాతో వర్తమానత్వావస్థాభేదశ్చేతి క్షణికత్వసాధకతయోచ్యతే I ఏకస్య నీలత్వోత్పలత్వయోగవత్ కాలద్వయయోగావిరోధాత్ న

క్షణికత్వసాధకతా I అభిమతవిపరీత ఇతి I విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసంభవాత్ విరుద్ధార్థస్యాపి సాధకమితి I విరుద్ధమ్ - విపరీతమ్ I ప్రకరణసమమిత్యర్థః II

అర్థక్రియాకారిత్వం విరుద్ధమేవేత్యాహ - కిం చ ఇతి I ఘటక్షణసత్త్వహేతోః సోపాధికత్వమాహ - తథాఽన్య ఇతి I

పూర్వం ఇతి I న హ్యన్యదవభాస్యమ్ , అన్యో విషయః I అతిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః I ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సంస్కారసచివేన్ద్రియం సామగ్రీ I ఏకస్య కాలద్వయసంబన్ధో విషయః I తథేదమ్ ఇతి పరార్థానుమిత్యయోగ ఉక్తః II 24 II

నాసతో దృష్టత్వాత్ II 2-2-25 II

ఏవం తావత్ సౌత్రాన్తికవైభాషికయోః .... జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవ భవతి ।। 25 ।।

నాసతో దృష్టత్వాత్ । ఉత్తరోత్పాదే ఇత్యాదిసూత్రషట్కం దృష్టానుబన్ధిదూషణపరమితి , తదనన్తరం తత్పరిహారాయ సౌత్రాన్తికావసరః । స ఏా#బ యోగాచారమతమాశఙ్క్యాహ - న చ పూర్వం ఇతి । అత్ర ఇత్యాది । ప్రతిబిమ్బాది ఇతి ఆది శబ్దేన స్ఫటికే జపాయా ఇవ ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా ।। 25 ।।

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ -

ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ।। 2-2-26 ।।

ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుక ... . ఉదాసీనానామప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిద్ధ్యేత్ ।। 26 ।।

ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః । ప్రసఙ్గస్యానిష్టత్వమాహ - ఇష్ట ప్రాప్తిః ఇతి । సంస్కారాదిః స్వర్గాయ ; విద్యాదిః మోక్షాయ ।। 26 ।।

ఇతి సముదాయాధికరణమ్ -3

------

4. ఉపలబ్ధ్యధికరణమ్ ।।

నాభావ ఉపలబ్ధేః ।। 2-2-27 ।।

విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ... ... ద్రవ్యత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తమ్ । అతో న బాహ్యార్థాభావః ।। 27 ।।

నాభావ ఉపలబ్ధేః। వైచిత్ర్యం కథమిత్యత్రాహ - తచ్చ ఇతి । విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథమిత్యత్రాహ - యద్ఘటాకార ఇతి । యథా అర్థస్య విజాతీయోత్పాదకత్వముపగతమ్ తద్వదితి భావః । జ్ఞానార్థయోః ఇతి । యథా చన్ద్రయోరితి భావః ।।

ఏవం ప్రాప్తే ఇతి । ఏవంరూపేణ ఇతి । జ్ఞానేతరాపారమార్థ్యం కిమనేన వా జ్ఞానాన్తరేణ వా సాధ్యతే ? ప్రథమేఽపరేక్షతయా భాతత్వావిశేషాత్ జ్ఞానమపి తథా కిం న స్యాత్ । ద్వితీయమనుపలబ్ధిహతమితి భావః ।।

సహధీనియమం పరిహరతి - యత్ తు ఇతి । అభేదహేతునియమోఽతీవ భేదసాధక ఇత్యాహ - తత్ ఇతి । సంబన్ధశ్చ ఇతి । సంబన్ధః - సాక్షాత్సంబన్ధః । ద్రవ్యస్య కథం నియతప్రకారత్వమిత్యత్రాహ - ప్రభా ఇతి ।। 27 ।।

యత్ పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన ....

వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ।। 2-2-28 ।।

స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాత్ జాగరిత ... ... జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్ సుతరామర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః ।। 28 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - యత్ పరైః ఇతి । వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ । స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వాభ్యుపగమేనోక్తమ్ । తత్సత్యత్వం హి వక్ష్యతే సూత్రకారైః ।।

న భావోఽనుపలబ్ధేః ।। 2-2-29 ।।

న కేవలమర్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య .... నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్ ।। 29 ।।

న భావోఽనుపలబ్ధేః । క్వచిదపి ఇతి । సుషుప్తౌ ధర్మిస్ఫురణమేవ , న తు ధర్మధీస్ఫురణమితి భావః ।। 29 ।।

ఇతి ఉపలబ్ధ్యధికరణమ్ - 4

----

5. సర్వథానుపపత్త్యధికరణమ్ ।।

సర్వథాఽనుపపత్తేశ్చ ।। 2-2-30 ।।

అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః .... సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్ ।। 30 ।।

సర్వథాఽనుపపత్తేశ్చ । ప్రయోజనాభావాచ్చ ఇతి । స్వసత్తా హ్యుత్పత్తేః ఫలమ్ । సా ప్రాగేవాస్తీతి నోత్పత్తేః ఫలమిత్యర్థః । ఇతి ప్రాప్తే ఇతి । సత్ ఇతి । దృష్టాన్తార్థముక్తమ్ । ఘటః స్వాపేక్షయా సన్ , కపాలాపేక్షయా అసన్ । అతః సదసదాత్మకత్వం చ యుక్తమ్ । అనుభయాత్మకం చ ఘటో హి స్వాపేక్షయా నాసన్ ; కపాలాపేక్షయా న సన్ అనుభయాత్మకం నేతి తు

ఉభయాత్మకసదసదితి ఉక్తం స్యాత్ ఇత్యవస్థావిశేషయోగాత్ తుచ్ఛత్వాసిద్ధిః । సర్వథా - శబ్దేన మానకల్పనానుపపత్తిశ్చాభిప్రేతా ఇతి మన్వాన ఆహ - కించ ఇతి । అధికరణత్రయాత్మకః సౌగతనిరాసః ।। 30 ।।

ఇతి సర్వథాఽనుపపత్త్యధికరణమ్ - 5

------

6. ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణమ్ ।।

నైకస్మిన్నసంభవాత్ ।। 2-2-31 ।।

నిరస్తాః సౌగతాః । జైనా అపి ... ... ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్తదోషాస్తథైవావతిష్ఠన్తే ।। 31 ।।

నైకస్మిన్నసంభవాత్ । ఏకాన్తత్వాత్ చాతుర్విధ్యోపగమసామ్యాత్ కాణాదసౌగతనిరాసయోః సఙ్గతత్వాత్ సౌగతానన్తరమార్హతనిరాససఙ్గతిః । స్థితి హేతుభూతః - స్థావరత్వాదిహేతుః అప్రవృత్తికర ఇత్యర్థః । తత్ర్వయుక్తసుఖదుఃఖో పేక్షా ఇత్యేకరాశిః । అన్యథా చతుష్టయాయోగాత్ ।।

రాద్ధాన్తే - ఆకారభేదాదవిరోధ ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ద్రవ్యావస్థయోర్భిన్నత్వపక్షే దూషణమాహ - ద్రవ్యస్య ఇతి । తయోరభేదే నాకారభేదాదవిరోధసిద్ధిః । భేదాభేదే త్వాకారాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి ప్రాగుక్తత్వాన్న

కణ్ఠోక్తమ్ । ప్రస్తుతవిరోధః కథమిత్యత్రాహ - తథా హి ఇతి। సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వవిరోధా ఉపపాదితాః । పదార్థవిశేషణతయైవ ఇతి । సహోపలబ్ధినియమాభిప్రాయేణోక్తమ్ , న తు జాత్యాదివత్ ఏకాశ్రయత్వాభిప్రాయేణ సర్వపదార్థవిశేషణతయా కాలాణుత్వనిరాసః ఫలితః । ఏకస్మిన్ కాలే అనేకే పదార్థాః సన్తీతి కాలవిశిష్టప్రతీతిః। అనైకాన్త్యస్య వ్యభిచారమాహ - కిం చ ఇతి ।। 31 ।।

ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్ ।। 2-2-32 ।।

ఏవం భవదభ్యుపగమే సతి … … అకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యతే ఇత్యర్థః ।। 32 ।।

ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్ । అసంఖ్యాతప్రదేశః - ఏకరూపసంఖ్యాహీనదేశః । అనియతప్రదేశ ఇత్యర్థః ।। 32 ।।

అథ సఙ్కోచవికాసధర్మతయా … …

న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః ।। 2-2-33 ।।

న చ సఙ్కోచవికాసరూప … … దోషప్రసక్తేః ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్

।। 33।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ ఇతి । న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః । వికారః - ఉత్పత్త్యాదిః । తేన పరిమితకాలవర్తిత్వమ్ అనిత్యత్వమ్ ।। 33 ।।

అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ।। 2-2-34 ।।

జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణమ్ … … అసఙ్గతమేవేదమార్హతమతమ్ ।। 34 ।।

అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః । యథా స్వరూపం ముక్తిదశాస్థాయి పూర్వమపి సత్ । ఏవమన్త్యపరిమాణమపి మోక్షస్థాయిత్వాత్ పూర్వమపి సదితి న దేహపరిమాణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః ।। 34 ।।

ఇతి ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణమ్ - 6

----

7. పశుపత్యధికరణమ్ ।।

పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ।। 2-2-35 ।।

కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామ్ .... కాపాలం వ్రతమాస్థాయ యతిర్భవతి మానవః ।। ఇతి ।।

పత్యురసామఞ్జస్యాత్ వేదవిరోధిత్వసామ్యాత్ ధీస్థతయా సఙ్గతిః । ప్రధానోపగమసామ్యేఽపి సాంఖ్యానన్తర్యమతిలఙ్ఘ్య , ఆర్హతానన్తరమేతన్నిరాసోఽస్యాత్యన్త బాహ్యత్వజ్ఞాపనాయ కృతః నిమిత్త ఇతి తత్త్వవిరోధః । తథా ఇత్యనుష్ఠానవిరోధశ్చోక్తః । మిథో వ్యాధాతమాహ - - ముద్రికా ఇతి । ముద్రికాఘారణాదయో నానాతన్త్రేషూక్తాః న త్వేకత్ర ।।

సిద్ధాన్తః

తత్రేదముచ్యతే - పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ఇతి । ... ... వేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్ పశుపతిమతమనాదరణీయమేవ ।। 35 ।।

తత్రేదమ్ ఇత్యాది । వైదికపక్షస్య తద్వైషమ్యమాహ - వేదాః ఖలు ఇతి । ఏకతాం గతాః - సర్వశాఖాప్రత్యయనయాదితి భావః । శమ్భుశివాదిశబ్దార్థనిష్కర్షాయాహ - కేవల ఇతి । యస్య పర్ణమయీ ఇతి ద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరవాక్యవత్ నారాయణానువాకో

దేవతావిశేషనిర్ణయపరః । దుఘ్నే జుహోతి హోమసాధనత్వవిధిపరవాక్యవత్ ఉపాసనపరవాక్యాని తదనుగుణార్థానీతి భావః ।।

కారణవాక్యేషు దేవతాన్తరప్రతీతిరిత్యత్రాహ - తథా ఇతి । ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః । యతో

వా ఇమాని ఇతి వాక్యాభిప్రేతత్వాత్ జన్మాది ఇతి సూత్రేఽప్యభిప్రేతోఽయమర్థ ఇతి పరస్మాత్ పుంసః ఇత్యన్తేన సూచితమ్ ।।

అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ ।। 2-2-36 ।।

వేదబాహ్యానామనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్త ... . శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఇత్యత్ర దోషస్యోక్తత్వాత్ ।। 36 ।।

అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ । వక్ష్యమాణదూషణస్య స్వాస్పర్శిత్వాయాహ - వేదబాహ్యానామ్ । ఇతి ।। 36 ।।

కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః ।। 2-2-37 ।।

యథా భోక్తుర్జీవస్య కరణకలేవర ... .. సర్వం ప్రసజ్యేత । అతో నాధిష్ఠానసంభవః ।। 37 ।।

కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః । శరీరత్వేన జగదధితిష్ఠతి చేత్ భోగాదిః స్యాత్ । న చేత్ , దేహాన్తరాపేక్షా స్యాత్ । శరీరే తు తదనపేక్షా శరీరత్వస్వపరనిర్వాహకత్వప్రయుక్తా

।। 37 ।।

అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ।। 2-2-38 ।।

వాశబ్దశ్చార్థే । పశుపతేః పుణ్యాపుణ్య ... . సర్వమసమఞ్జసమేవేతి అసామఞ్జస్యాత్ ఇత్యుక్తమ్ ।। 38 ।।

అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా । ఇవశబ్దో విప్రలమ్భార్థత్వద్యోతకః ।।

ఇతి పశుపత్యధికరణమ్ - 7

8.ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్ ।।

ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ।। 2-2-39 ।।

కపిలాదితన్త్రసామాన్యాత్ భగవదభిహిత ... . న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ ఇత్యాద్యాః ।। 39 ।।

ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ।

అవాన్తరసఙ్గతిమాహ కపిలాది ఇతి । ఆశఙ్క్య నిరాక్రియతే ఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్త సూత్రద్వయద్వికార్థౌ । కథమాశఙ్కా ఇత్యత్రాహ - తత్రైవమ్ ఇతి ।। 39 ।।

న చ కర్తుః కరణమ్ ।। 2-2-40 ।।

సఙ్కర్షణాత్ ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే ... ... అస్యాపి తన్త్రస్య ప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యతే ఇతి ।। 40 ।।

న చ కర్తుః కరణమ్ । కర్తా - జీవః। సఙ్కర్షణాది శబ్దానాం జీవాది విశేషణత్వం పూర్వపక్ష్యభిమతమ్ । జీవాదిశబ్దానాం సఙ్కర్షణాదివిశేషణత్వం తు

రాద్ధాన్త్యభిమతమ్ ।। 40 ।।

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః ।। 2-2-41 ।।

వాశబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే । ... ... యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్ ।। 41 ।।

విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః । సిద్ధాన్తసూత్రతాం దర్శయతి - వాశబ్దాత్ ఇతి । అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాత్ ఇతివత్ ఇతి భావః । విజ్ఞానం చ ఇతి । చైతన్యస్వరూపిణే , ఇతి పరా ప్రకృతిః ఇతి చ మన్త్రాద్యనుసారేణ జ్ఞానస్వరూపపరమకారణభూతవాసుదేవపరో విజ్ఞానాది శబ్ద ఇత్యభిప్రాయః । వాక్యార్థమాహ - సఙ్కర్షణ ఇతి ।।

కే సఙ్కర్షణాదయః ? కథం తేషాం పరబ్రహ్మత్వమ్ ? తదా కథం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిః ? తతశ్చ శాస్త్రప్రామాణ్యమ్ కథమ్ ? ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । చాతురాత్మ్యముపాస్యత ఇత్యనేన చాతుర్విధ్యస్య ఆశ్రయణీయతార్థత్వసిద్ధిః । స్వసంజ్ఞామభిః - నమోన్తైః వ్యూహనామభిః । తేషాం పరబ్రహ్మత్వం కథమిత్యత్రాహ తచ్చ ఇతి । చాతురాత్మ్యోపాస్తిపరశాస్త్రస్య వాసుదేవాఖ్యబ్రహ్మోపాసనపరత్వోక్తిః వాసుదేవస్యైవ చాతుర్విధ్యే ఘటతే ఇత్యర్థః । న పరం చాతురాత్మ్యోపాసనమ్ , విభవార్చనం చోచ్యతే । చే కిమర్థే ? వాసుదేవ ఏవ హి మోక్షదః ఇత్యత్రాహ - తద్ధి ఇతి । విభవాదయః కే ఇత్యత్రాహ - విభవో హి ఇతి । చతుర్వ్యూహ - చతుర్విభాగః । ఆదిశబ్దోపాత్తవచనేషు వ్యూహవిభవార్చనఫలాది ద్రష్టవ్యమ్ । తేషాం పరబ్రహ్మత్వమస్తు , కథముత్పత్తిసంభవ ఇత్యత్రాహ -

అతః ఇతి । అజాయమానః ఇతి । న పరం శ్రుతివిరోధాభావః , తదానుగుణ్యం చేతి భావః । జీవాదిసామానాధికరణ్యం నిర్వహతి - తత్ర ఇతి ।। 40 ।।

విప్రతిషేధాచ్చ ।। 2-2-42 ।।

విప్రతిషిద్ధా హి జీవోత్పత్తిః ... ... పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి నిరవద్యమ్ ।।

సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గముక్తమ్ । జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే - విప్రతిషేధాచ్చ । విశేషేణ వివిధం వా ప్రతిషేధః విప్రతిషేధః , యథా తచ్ఛాస్త్రైః విప్రతిషిద్ధమ్ ఇతి । ఏతత్పాదస్థయోః విప్రతిషేధ శబ్దయోః అర్థవైరూప్యం ముణ్డోపనిషది బ్రహ్మశబ్దయోరివార్థవశాదుపపద్యతే । యద్వా తదుత్పత్తినిషేధకే శాస్త్రే తదుత్పత్తివచనం వ్యాహతమ్ । నిషేధం దర్శయతి - యథోక్తమ్ ఇతి । ఉత్పత్తిప్రతిపాదనేఽపి , తస్య శ్రుతావపి దర్శనాదవిరోధనిర్వహణస్య చ తుల్యన్యాయత్వాత్ న శాస్త్రస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వమిత్యాహ - జన్మ ఇతి । శరీరసంయోగవియోగకృతజ్ఞానవికాస సఙ్కోచరూపతయా వక్ష్యతే ఇత్యర్థః । ఉపసంహరతి - అతః ఇతి ।।

జీవోత్పత్త్యుక్త్యా శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం రాద్ధాన్తయద్భిః శాస్త్రావివక్షితార్థం వివక్షితత్వేనారోప్య దూషణముక్తం స్యాదితి మతాన్తరమసమీచీనమ్ । జీవోత్పత్త్యతిరిక్తశఙ్కాహేతుమనూద్య వ్యుదస్యతి - యశ్చైషః ఇత్యాదినా । పరోక్తార్థముపగమ్య పరిహృతమ్ । అర్థాన్తరం వక్తుం తద్దృష్టాన్తే శిక్షయతి - అథవా ఇతి । దార్ష్టాన్తికేఽప్యాహ - ఏవమ్ ఇతి । కథమిదమిత్యత్రాహ - పశ్చాత్ ఇతి । వేదార్థవిశదీకరణరూపతాం దర్శయతి - తథా ఇతి ।।

ప్రశ్నశ్లోకానాముత్తరరూపశ్లోకః

వేదాన్తేషు యథా సారం సఙ్గృహ్య భగవాన్ హరిః ।

భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సఞ్చిక్షేప యథాసుఖమ్ ।। ఇతి ।

యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సు చ ।

గృణన్తి సత్యధర్మాణః సత్యం సత్యే చ సామసు ।।

మహతో వేదవృక్షస్య మూలభూతో మహానయమ్ ।

స్కన్ధభూతా ఋగాద్యాస్తే శాఖాభూతాస్తథా మునే ॥

ఇత్యాది చానుసన్ధేయమ్ ॥

వేదార్థోఽత్ర వివక్షితశ్చేత్ వేదా ఏవ ప్రవర్తయితవ్యాః। కిం గ్రన్థాన్తరనిర్మాణేన ? బుద్ధాగమాదివత్ ఇదం విప్రలిప్సామూలం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ అతః స భగవాన్ ఇతి ।

వేదైకవేద్యః - పురుషత్వాత్ అస్మద్వత్ ఇతి తర్కో బాధిత ఇతి భావః । వేదాన్తవేద్యం హి బ్రహ్మేత్యత్రాహ - పరబ్రహ్మాభిధాన ఇతి । భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాసిద్ధమర్థమాహ - నిఖిల ఇతి । విప్రలిప్సాద్యభావాయాహ - అపార ఇతి । భక్తాన్ ఇతి బుద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః ।

దుష్కృతామసురాదీనాం వినాశాయ హి తత్ప్రణీతిః , న తు నారదశాణ్డిల్యాది సాధుపరిత్రాణాయ ణాయ । ఇదం తు తథేతి । ఋగ్యజుః ఇతి । వేదానన్త్యాత్ గ్రన్థాన్తర - నిర్మాణమిత్యర్థః ॥

వేదాప్రామాణ్యాఙ్గీకారే కిం బహుశస్తదర్థోక్తిః ? తదర్థవైశద్యార్థత్వకణ్ఠోక్తిః భారతాదిషు వేదార్థపరత్వేన ప్రతిపాదితత్వం సాధుపరిత్రాణాయ ప్రవృత్తత్వ చ । ఏతద్విపర్యయశ్చాస్య సుగతాగమాదేశ్చ వైషమ్యమ్ । నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలిప్సయేతి చేత్ , వేదేఽప్యనాశ్వాసః । కేనాపి కృత్వాఽపౌరుషేయత్వం ఖ్యాపితమితి కథం న శక్యతే ?

యత్ తు - పరైః సూత్రచతుష్టయం కస్యచిద్విరుద్ధాంశస్య ... ... యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభుః । ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్ ॥

ఇతి ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్ - 8

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

అథ పరోక్తం సూత్రార్థమనూద్య వ్యుదస్యతి - యత్ తు ఇత్యాదినా । అక్షరాననుగుణత్వమ్ - వాశబ్ద అప్రతిషేధ శబ్దాననుగుణత్వమ్ । అభిప్రాయవిరోధం వివృణోతి - తథా హి ఇతి । వేదాన్తన్యాయ ఇతి । నాన్యతరేణాలమ్ , ప్రయోజనభేదాదితి భావః । అధీతశాఖార్థస్య విశయవిపర్యయాపనోదః సూత్రఫలమ్ । అనధీతశాఖార్థైః సహ తన్నిష్కర్ష ఉపబృంహణఫలమ్ । ఇదం శ్రేయః - ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యమౌపచారికమ్ । ఏతత్ప్రతిపాద్యం స్వర్గాదిసాధనమ్ బ్రహ్మ ప్రాప్యమ్ । హితమ్

- మోక్షసాధనమ్ ।।

భారతప్రశస్తత్వమస్యానైకాన్తికమితి చోదయతి - నను చ ఇతి । ఇదం కార్త్స్న్యేన వేదావిరోధాత్ కృత్స్నప్రామాణ్యరూపమ్ । ఏకనిష్ఠత్వే తత్త్వవిశేషబుభుత్సా ; పృథఙ్నిష్ఠత్వే

మానబుభుత్సా । కిం గ్రన్థకారాభిప్రాయః పృష్టః , ఉత అర్థతత్త్వమితి వికల్పే ప్రథమశిరస్యుత్తరం జ్ఞానాన్యేతాని ఇతి । కృత్స్నస్య స్వయమ్ ఇతి వక్తవ్యవక్తృవిశేషణద్వయం శ్రూయతే । ఏభిః ఉలితమాహ - ఏవం వదతః ఇతి ।।

న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ - అబ్రహ్మాత్మకతయా ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతో వేదాన్త ఇతి । ఉక్తమర్థం వచనాన్తరేణ విశదయతి - అతస్త్రైవేదమ్ ఇతి । ఏకీభూతాని ఇతి । పరస్పరాఙ్గత్వాదార్థమేకత్వముక్తమ్ । వ్యాఖ్యేయస్థమ్ ఏకపదం పఞ్చరాత్రవిశేషణమ్ । కిమ్ అఙ్గీ , అఙ్గానాం కథమఙ్గత్వమ్ , కస్మిన్నంశేఽపేక్షా , తత్ సర్వం కథం పఞ్చరాత్రమాసీత్ ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । తర్హీహ కథం నిరాకరణమిత్యత్రాహ శారీరకే చ ఇతి । సాంఖ్యాదీనాం కార్త్స్న్యేన ప్రామాణ్యపరమివ భారతం వచనం వ్యాచష్టే - అతః ఇతి । సాంఖ్యాదీనాం కృత్స్నప్రామాణ్యం చేదుక్తం ,

తదేవ వచనమప్రమాణం స్యాత్ , వేదవిరుద్ధాంశేఽపి ప్రామాణ్యాభిధాయిత్వాత్ । అవిరుద్ధాంశస్య స్వీకార్యత్వే బుద్ధాగమాదావపి తథా న శఙ్కనీయమ్ । తత్ర వేదప్రామాణ్యానఙ్గీకారాత్ । అతో యథోక్త ఏవార్థః ।। 42 ।।

ఇతి ఉత్పత్త్యసంభవధికరణమ్ - 8

ఇతి హరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర-

నామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీసమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

ఛ్ణ్ర ధఢ్డ ఢ్మ్ఢ్డర్థ

ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః ।।

1. వియదధికరణమ్ ।।

న వియదశ్రుతేః ।। 2-3-1 ।।

సాంఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా ....శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తిః అర్థవిరోధాద్బాధ్యతే - ఇతి ।। 1 ।।

న వియదశ్రుతేః । సఙ్గతిమాహ - సాంఖ్యాది ఇతి । కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌ పాదద్వయేన కృతౌ । అథ కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః

పరిహ్రియన్తే ఇతి సఙ్గతిః । ఆత్మన ఉత్పత్త్యసంభవః ప్రస్తుతః । తద్వన్నిరవయవద్రవ్యస్య వియతోఽనుత్పత్తిరితి అవాన్తరసఙ్గతిః । చితోఽచితశ్చ కార్యత్వం కిమేకరూపమ్, ఉత భిన్నరూపమితి సంశయః । ఐకరూప్యం పూర్వపక్షీకృత్య వైరూప్యం సిద్ధాన్తీక్రియతే పాదద్వయేన ।।

తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ - తత్ర ఇతి । కథమశ్రుతిః ? అకాశః సభూతః ఇతి 1శ్రుతిరస్తీత్యత్రాహ- సంభావితస్య ఇతి । శ్రవణమ్- శబ్దజన్యప్రమితిః। న హ్యయోగ్యే 2యూపాదిత్యతాదాత్మ్యాదావివ ఇతి భావః । ఖపుష్పం దృష్టాన్తతయోక్తమ్ । అసంభవం నిరవయవద్రవ్యత్వేన సర్వగతత్వేన చోపపాదయతి- న ఖలు ఇతి । కేవలతర్కోం బాధ్య ఇత్యత్రాహ - అతః ఇతి । తేజస్సర్గప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః । తర్కాపేతశ్రుతేః తద్యుక్తా సా బలీయసీతి భావః ।। 1 ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-

అస్తి తు ।। 2-3-2।।

అస్తి త్వాకాశస్యోత్పత్తిః । అతీన్ద్రియార్థ......ఆత్మనోఽనుత్పత్తిర్న నిరవయవత్వప్రయుక్తేతి వక్ష్యతే ।। 2 ।।

అస్తి తు । న మానాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా, యాగాదేః స్వర్గసాధనత్వాది- ప్రమిత్యయోగాత్ । బాధకం తు న ధర్మిణోఽధ్యక్షతామాత్రేణ నాగమోక్తధర్మబాధః ప్రాగుక్తదోషాత్ కిం త్వధ్యక్షావగతధర్మవిరోధాత్ అయోగ్యతా యథా యూపాదిత్యైక్యస్య । న చేహ సాఽస్తి । సర్వగతత్వనిరవయవద్రవ్యత్వే అసిద్ధే । దశగుణత్వపఞ్చీకరణత్వోక్తేః। 1 చరమం తు మహదాదావనైకాన్తికం చ । 2అ#నుమానం చాగమబాధితమిత్యర్థః । తర్హి కథమాత్మనిత్యత్వమిత్యత్రాహ- ఆత్మనోఽపి ఇతి ।। 2 ।।

పునశ్చోదయతి-

గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ ।। 2-3-3।।

"తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః....ఇతి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ ।। 3 ।।
ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ - పునః ఇతి । గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ । తేజఃప్రాథమ్యాత్ తతః ప్రాక్ న వియత్సృష్టిసంభవః । పశ్చాత్తు త్వన్మతేఽపి నేత్యర్థః ।। కథమేకస్య సంభూతశబ్దస్య ఆకాశాపేక్షయా...

స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ।। 2-3-4।।

ఏకస్యైవ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్... అనుషఙ్గే చ శ్రవణా - వృత్త్యావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవ ఇత్యర్థః ।। 4 ।।

స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ । తత్ర బ్రహ్మ శబ్దో ద్విః ప్రయుక్తః । ఇహ తు అనుషఙ్గాదేకస్య కథం ముఖ్యగౌణత్వే ఇత్యత్రాహ - అనుషఙ్గే చ ఇతి । 1 ప్రయోగభేదేఽపి వృత్తిభేదక్లృప్తిః అభిధానావృత్త్యా । సాఽనుషఙ్గేఽపి తుల్యేతి తయా తత్క్లృప్తిరవిరుద్ధా ఇత్యర్థః । 2 అభిధానావృత్తిః- బోధనవ్యాపారావృత్తిః।।

పరిహరతి-

ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ।। 2-3-5।।

ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం....ఆకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి ।। 5 ।।

అన్తరస్య రాద్ధాన్తసూత్రతామాహ - పరిహరతి ఇతి । ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ।

స్ఫుటమ్ ।।5 ।।

శబ్దేభ్యః ।। 2-3-6 ।।

ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే... శ్రుత్యన్తర ప్రతిపన్నాం వియదుత్పతింిత న నివారయితుమలమ్ ।। 6 ।।

శబ్దేభ్యః । ఐతదాత్మ్యమ్ ఇత్యాదివాక్యం కృత్స్నకార్యస్య 3 కారణబ్రహ్మాత్మ-కత్వపరత్వాదుపాత్తమ్ । ఆది శబ్దాత్ సన్మూలాః ఇత్యాది గృహ్యతే । న చ ఇతి । న హి ఘటోత్పత్తివచనం పటోత్పత్తివారకమిత్యర్థః । ప్రాథమ్యం వారకమిత్యత్రాహ - వియత్ ఇతి । శ్రుతప్రహాణేన 1అశ్రుతప్రాథమ్యక్లృప్తిరయుక్తేతి భావః ।।

యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ।। 2-3-7 ।।

తుశబ్దశ్చార్థే । ఐతదాత్మ్యమ్ ... ... సురాణామివ చిరకాల స్థాయిత్వాభిప్రాయమ్ ।। 7 ।।

యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ । వికారత్త్వమ్ - కార్యత్వమ్। ఆది శబ్దాదేకత్వావధారణాది । ఏవం చ ఇతి । అన్యథా వాయోరప్యనుత్పత్తిః స్యాదితి భావః ।। 7 ।।

ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ।। 2-3-8।।

అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోరపి .... మాతరిశ్వపరామర్శార్థమ్ ।।8।।

ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః । అతిదేశసూత్రత్వాభావః శఙ్కాధిక్యాభావాత్। మాతరిశ్వనః పృథగ్యోగమకృత్వా తేజో మాతరిశ్వనః ఇత్యుత్తరసూత్రం న కృతమ్ । అతః ఇత్యాదేస్తత ఊర్ధ్వమనువృత్త్యర్థమ్ । అసంభవస్తు ఇతి సూత్రస్య మహదాదివిషయత్వాత్ 5 వియత్సూత్రానన్తర్యం మాతరిశ్వసూత్రస్య ।। 8 ।।

అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః ।। 2-3-1।।

తుశబ్దోఽవధారణార్థః । అసంభవః....అవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తి- ర్నోపపద్యతే ఇతి ।।9 ।।

అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః । న హి బ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వాచ్యా । వియదాదికం వినా కేషామనుత్పత్త్యసంభవః ? కస్య చానుపపత్తిరిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ప్రతిజ్ఞాదిభిః ఇతి ఆదిశ బ్దాత్ ఏకత్వావధారణాద్యుక్తమ్ ।।

ఇతి వియదధికరణమ్-1

తేజోధికరణమ్ ।।

తేజోఽతస్తథా హ్యాహ ।। 2-3-10।।

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య....."వాయోరగ్నిః" ఇతి హ్యాహ ।। 10 ।।

తేజోఽతస్తథా హ్యాహ । అవాన్తరసఙ్గతిమాహ - బ్రహ్మ ఇతి ।। 10।।

ఆపః ।। 2-3-11 ।।

ఆపోఽపి, అతః తేజసః...."తదపోఽసృజత" ఇతి హ్యాహ ।।11।। ఆపః । అతః ఇత్యాద్యనుషఙ్గః ।। 11।।

పృథివీ ||2-3-12||

పృథివీ అద్భ్య ఉత్పద్యతే...."తా అన్నమసృజన్త" ఇతి హ్యాహ || 12 ||

పృథివీ | తథా ఇహాప్యనుషఙ్గః || 12 ||

నన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే ? అత ఆహ-

అధికారరూపశబ్దాన్తరరేభ్యః || 2-3-13||

మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్ పృథివ్యేవ .... బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వేఽప్యుపపద్యన్తే ఇతి || 13 ||

ఉత్తరసూత్రావతారాయాహ - నను ఇతి | అధికారరూపశబ్దన్తరేభ్యః | అధికారః- ప్రస్తావః || 13 ||

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే-

తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్ సః || 2-3-14||

తుశబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః..."యస్య బుద్ధిః శరీరమ్," "యస్యావ్యక్తం శరీరమ్" ఇత్యాది || 14 ||

తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్ సః | తల్లిఙ్గాత్ - అభిధ్యానమేవ పరలిఙ్గమ్ | సర్వశాఖాప్రత్యయనయాత్ మహదాదిష్వపి ఈక్షాసిద్ధిమాహ - మహదహఙ్కార ఇతి | న

పరమీక్షానుపపత్త్యా తత్తచ్ఛరీరకస్య కారణత్వమ్ , శ్రౌతం చ తత్తచ్ఛరీర- కత్వమిత్యాహ- శ్రూయతే చ ఇతి ।। 14 ।।

యచ్చోక్తమ్ "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో ....

విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యత చ ।।2-3-15।।

తుశబ్దోఽవధారణార్థః । ... ... ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్సంభవస్యోత్తంభనమ్ ।। 15।।

విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ । అతః- శబ్దార్థమాహ- స చ ఇతి । ఉపరుధ్యేత ఇతి స్వారస్యహానిరుక్తా । ఉత్తంభనమ్ - స్థాపకమ్ ।। 15 ।।

అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ।। 2-3-16 ।।

విజ్ఞానసాధనత్వాత్ ఇన్ద్రియాణి విజ్ఞానమ్ .... తేజః ప్రభృతయశ్చ శబ్దాస్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి ।। 16।।

అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ । వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే - విజ్ఞాన ఇతి । అత్రాపి- న కేవలం శ్రుత్యన్తరేష్వేవ ఇతి భావః। తైః సహ పాఠలిఙ్గాత్ - అగ్న్యప్రాయన్యాయాదితి భావః । కస్యావిశేష ఇత్యత్రాహ - ఏతస్మాత్ ఇతి । ఏతస్మాత్ ప్రాణః, ఏతస్మాన్మనః ఇతి ఈదృశో హ్యన్వయ ఇతి భావః । దీపే కణ్ఠోక్తతయా వ్యాఖ్యాతమ్ । శ్రుత్యన్తరసిద్ధ ఇతి । వాయువికారస్య ప్రాణస్య భూతేభ్యః ప్రాగుత్పత్తివిరోధాదితి భావః । వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్, కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ - తేజఃప్రభృతయః ఇతి ।।

నను ఏవం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే.....

చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్ యద్వ్యయపదేశోఽభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్

||2-3-17||

తుశబ్దః చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః| ....నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా హి తథాఽవగతమ్ || 17 ||

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నను ఇతి | చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్ తద్వ్యయపదేశోఽభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ | హేతుఖణ్డం వివృణ్వన్ వాక్యార్థమాహ సమస్త ఇతి | ప్రథమయోజనాయాం వ్యుత్పత్త్యభావాన్యథాసిద్ధిః కణ్ఠోక్తా స్యాత్| ద్వితీయస్యాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వే మానోపన్యాసః శ్రోతః స్యాత్ | ఉభయోః అన్యతరార్థః ఆర్థః ||

ఇతి తేజోఽధికరణమ్ - 2

3.ఆత్మాధితకరణమ్ ||

నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః || 2-3-18||

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాత్ బ్రహ్మణః... సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే ||

నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః | సఙ్గతిమాహ - వియదాదేః ఇతి| ఏవం స్వానన్తరకారణశరీరకబ్రహ్మణో

వియదాద్యుత్పత్తిరుక్తా । తర్హి తద్వన్నిరవయవస్యాత్మనోఽపి సేతి సఙ్గతిః । వియదాదివత్ ఉత్పత్తిరస్తి నాస్తీతి సంశయః । శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్రుతిభిః పూర్వపక్షః । ప్రజాశబ్దశ్చ సంసృష్టజీవపరః ।।

రాద్ధాన్తే ఆత్మనః ఇతి । తాభ్యః సిద్ధాన్తితత్వాత్ ఇతి శబ్దార్థః । కథమ్ ఇతి కృతం చోద్యం పరిహరతి - ఇత్థమ్ ఇతి । వ్యాహర్తి పరిహర్తుం కార్యలక్షణమాహ - కార్యత్వం హి ఇతి । వైషమ్యమాహ - ఇయాన్ ఇతి ।।

ఏతదుక్తం భవతి - భోగ్యభోక్తృనియన్తౄన్.... ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమఞ్జసమ్ ।। 18 ।।

అచితః కార్యత్వం స్వరూపాన్యథాత్వరూపమ్, చితస్తు ధీసఙ్కోచవికాసరూపమితి కృతో విభాగః । పరస్య చ కార్యత్వం తయోరన్యతరప్రకారేణేతి చేతనత్వాత్ ధర్మాన్యథాభావరూపకార్యత్వం , తేన చ కర్మమూలాసార్వజ్ఞ్యం స్యాదిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । భోగ్యగతమ్ - న తు స్వాసాధారణమితి భావః । ఉత్పత్త్యాది ఇతి వినాశగ్రహణమ్ । ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ - సర్వావస్థయోః ఇతి । సదైవం చేత్ కథం కార్యకారణభావ ఇత్యత్రాహ - తత్ కదాచిత్ ఇతి । కార్యత్వమ్ అవస్థాన్తరాపత్తిరూపమితి ఫలితమ్ । కార్యత్వావాన్తరభిదాముపపాదయతి - తత్ర ఇతి । తథా సతి బ్రహ్మణః కార్యత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం సాధారణం కార్యత్వమాహ - కారణావస్థాయా ఇతి । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కథమిత్యత్రాహ - అత ఏవ ఇతి । అనేకాకారవిశిష్టైకవస్తునోఽవస్థాభేదమాత్రే దృష్టాన్తః । కాఠిన్యాదివత్ మానవిరుద్ధాకారస్తు త్యాజ్య ఇతి భావః । ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విషయభేదమాహ - ఈదృశ ఇతి। అనిష్ట శబ్దః సద్వారకావస్థానియన్తృత్వవ్యుదాసార్థః ఏకత్వావధారణం నిర్వహతి - ఏవమ్ ఇతి ।।

యే తు ఇతి । సౌత్రత్వాత స్వోపగమాచ్చేత్యర్థః । తర్హి తత్పక్ష ఏవ స్వీకార్య ఇత్యత్రాహ - ఇయాన్ ఇతి । నియన్త్రంశస్య న భోక్తృత్వమిత్యత్రాహ - నియన్త్రంశస్య ఇతి ।।18।।

ఇతి ఆత్మాధికరణమ్-3

4.జ్ఞాధికరణమ్ ।।

జ్ఞోఽత ఏవ ।। 2-3-19।।

వియదాదివజ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్, తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే। .... కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశకలాః" ఇతి ।। 19।।

జ్ఞోఽత ఐవ । సఙ్గతిమాహ - వియదాదివత్ ఇతి । సఙ్గతిః ప్రాసఙ్గికీ । కార్యతాప్రకారో హి పాదనిరూప్యః । స్వాత్మానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వమ్ స్వస్వాన్యభానప్రతిసంబన్ధిత్వం వివక్షితమ్ । స్వరూపమ్ - స్వాభావికాకారః అకాదాచిత్కమిత్యర్థః । అతః శిరోద్వయప్రతియోగిత్వం తృతీయశిరసః । ఇదమేవాత్ర నిరూప్యమ్ । తత్ర స్వభానప్రతిసంబన్ధితయా ప్రత్యక్త్వమ్ ; తస్య స్వాపేఽపి విద్యమానత్వాత్ అజడస్వరూపత్వమ్ । అన్యభానప్రతిసంబన్ధితయా జ్ఞానాశ్రయత్వమ్ । శఙ్కావిశేషపరిహారార్థమణుత్వమిత్యేషామర్థానాం జ్ఞత్వనిరూపణాన్తర్భావాదైకాధికరణ్యమ్

।।

అపరః- కాణాదాదిః । సర్వగతత్వం చ ఇతి । జ్ఞానాదికం కార్య శబ్దార్థః । భోగ్యవస్తు చాభిప్రతమ్ । అణుత్వగత్యోర్ద్వయోః క్లృప్తేః విభుత్వక్లృప్తిర్వరమితి లాఘవమభిప్రేతమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీతి శ్రుతివ్యక్తిభేదావిరోధః ।।19।।

యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి.....

ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ ।। 2-3-20।।

నాయం సర్వగతః, అపి త్వణురేవాయమాత్మా....విభుత్వే హ్యేతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్ ।। 20 ।।

ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ । శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా ।। 20।।

స్వాత్మనా చోత్తరయోః ।। 2-6-21।।

చశబ్దో ఽవధారణే । యద్యపి శరీరవియోగరూపత్వేన .... అత స్తే స్వాత్మనైవ సంపాద్యే ।। 21।।

స్వాత్మనా చోత్తరయోః । కథఞ్చిత్ ఇతి అస్వారస్యసూచన్ । గతేః శ్రౌతత్వాత్ అణుత్వమేవ కల్ప్యమితి న గౌరవమ్ । విభుత్వక్లృప్తిస్తు శ్రుతివిరుద్ధేతి భిదేత్యర్థః ।।

నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ।। 2-3-22 ।।

"యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి జీవ.....మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి తత్సంబన్ధీదం మహత్త్వమ్ ; న జీవస్య ।। 22 ।।

నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ । యస్య - జీవస్య , అనువిత్తః- ఉపాస్యః, ప్రాప్యో వా । విదేర్జ్ఞానలాభార్థత్వాత్ । జ్ఞానార్థత్వే ఇడనిత్యత్వం ఛాన్దసమ్ । అదృష్టో ద్రష్టేతివత్ అర్థార్థీయా నిష్ఠా । ప్రతిబుద్ధః- ప్రాజ్ఞః ।। 22 ।।

స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ।। 2-3-23।।

సాక్షాదణుశబ్ద ఏవ శ్రూయతే "ఏషోఽణురాత్మా....అతోఽణురేవాయమాత్మా ।।23।।

స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ । ఇహ శ్రుతిర్దర్శితా । అణుత్వం చ శ్రౌతమితిన కిఞ్చిత్ కల్ప్యమ్ । స్వశబ్దః అణుత్వవాచకః । న త్వాక్షేపకః।।

అథ స్యాత్-ఆత్మనోఽణుత్వే....

అవిరోధశ్చాన్దనవత్ ।।2-3-14।।

యథా హరిచన్దనబిన్దుః .... ద్రైహైకదేశవర్తీ సకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి ।।24 ।।

శఙ్కామాహ - అథ ఇతి। వేదనా- దుఃఖానుభవః ;ప్రదర్శన వా సుఖస్య ।।

అవిరోధశ్చన్దనవత్ । వేదనామనుభవతి - దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః ।।

అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ।।2-3-25।।

హరిచన్దనబిన్ద్వాదేర్దేహదేశవిశేష... చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః,న తు చన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా ।।25 ।।

అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి । కార్యకరత్వౌపయికత్వాత్ తత్రైకశతమ్ ఇత్యుపాత్తమ్ । న తు ఇతి । న తు హన్మాత్రాపేక్షా । నాసానయనాదిమర్మస్థిత్యా కార్యకరత్వాదిత్యర్థః ।।

ఏకదేశవర్తినః సకలదేహవ్యాపి...

గుణాద్వాఽఽలోకవత్ ।।2-3-26।।

వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః ; ఆత్మా...అన్యత్రవృత్తిర్మణిప్రభావ- దుపపద్యత ఇతి ప్రథమసూత్రే స్థాపితమ్ ।।26 ।।

సౌభర్యాదీనామేకేతరదేహేషు ప్రాగుక్తదిశా కార్యకరత్వయగాన్నిర్వాహాన్తరోక్తిః ।।
గుణాదవాऽऽలోకవత్ । కథమయుతసిద్ధధర్మస్య దేశాన్తరే వృత్తిరిత్యత్రాహ- జ్ఞాతుః

ప్రభా ఇతి ।। 26 ।।

నను-ఉక్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి ।....

వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి ।। 2-3-27 ।।

యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేన .... దర్శయతి చ శ్రుతిః "జానాత్యేవాయం పురుషః" ఇతి ।। 27।।

నను ఇతి జ్ఞానస్వరూపవచనమభిప్రేతమ్ । తన్నిర్వాహాయ వ్యతిరేకే మానం దర్శ్యతే ।।

వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి । జానాతి ఇతి విశిష్టవాచకశబ్దః ।। 27 ।।

పృథగుపదేశాత్ ।। 2-3-28 ।।

స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే - న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే ఇతి ।। 28 ।।

పృథగుపదేశాత్ । విశేషణస్య పదాన్తరేణ నిర్దేశో దర్శితః ।। 28 ।।

యత్ తు ఉక్తమ్ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ ....

తద్గుణసారత్వాత్ తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ।। 2-3-29 ।।

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి । ... ... యః సర్వజ్ఞః ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణ ఇతి విజ్ఞాయతే ।। 29 ।।

వ్యతిరేకే మానసిద్ధే జ్ఞానరూపత్వవచనం నిర్వోఢుం ప్రాగుక్తశఙ్కాముద్ఘాటయతి - యత్ తు ఇతి ।।

తద్గుణసారత్వాత్ తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ । తచ్ఛబ్దార్థమాహ విజ్ఞాన ఇతి । షష్ఠీతత్పురుషశఙ్కావ్యుదాసాయాహ -

విజ్ఞానమేవ ఇతి । గుణ శబ్దః అప్రధానవాచీ । గుణః శేషభూతః , తస్య సారత్వం గుణాన్తరాపేక్షయా ప్రకృష్టత్వమ్ । తచ్చ హేయామాదిగుణభూతదధ్యాదివ్యావర్తకమ్ అపృథక్సిద్ధత్వమ్ । తేన గుణిపర్యన్తబోధనస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః । విజ్ఞానమేవ - ద్రవ్యమేవ సదయుతసిద్ధమితి భావః । ప్రాజ్ఞవత్ ఇత్యంశం వ్యాచ ష్టే - యథా ఇతి । దృష్టాన్తే ధర్మధర్మిభావస్య ప్రామణికత్వం దర్శయతి - యదేష ఇతి । స్పష్టమ్ ।। 29 ।।

యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ।। 2-3-30 ।।

విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్ ... ... స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి

వ్యపదేశో న దోష ఇతి సముచ్చినోతి ।। 30 ।।

పటః శుక్ల ఇత్యాదౌ గుణపదేన గుణ్యుక్తిః ధర్మిసమర్పకపదాన్తరసమ- భివ్యాహారాత్ । ఇహ తు తదభావాన్న గుణ్యుక్తిర్యుక్తేతి స్వరూపమేవ జ్ఞానముచ్యతే , న ధీధర్మకం స్వరూపమిత్యత్రాహ - యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ । ఆత్మ శబ్దో ధర్మిపరః । తద్వ్యపదేశః న దోషః । దూష్యత ఇతి దోషః । కర్మణి ఘఞ్ । ధర్మివాచిపదాన్తరాభావస్వరూపదోషదుష్టో న భవతీత్యర్థః । తద్దర్శనాత్ ఇత్యేతత్ వ్యాచ ష్టే - తథా ఇతి । కథం శఙ్కయాః పరిహృతత్వమిత్యత్రాహ -

స్వరూప ఇతి । శౌక్ల్యస్య పటనిరూపకత్వాభావాత్ ధర్మివాచిపదాన్తరాపేక్షా । గోత్వాదేస్తు నిరూపకత్వాత్ న గవదిపదానాం తదపేక్షా । జ్ఞానపదం తద్వదిత్యర్థః । జ్ఞానమచిదపేక్షయా జీవస్య నిరూపకమ్ । పరస్య తు స్వతో నిత్యాసంకుచితం జ్ఞానం నిరూపకమ్ । అత్ర పూర్వసూత్రోక్తస్యాయుతసిద్ధత్వస్య హేతోః అసిద్ధిశఙ్కా చ యావదాత్మభావిత్వోక్త్యాఽర్థాన్నిరస్తా భవతి । అయావదధర్మిభావినామపి గుణానామయుతసిద్ధిరస్తి । కిం పునర్యావద్ధర్మింభావినామితి ।।

యచ్చోక్తమ్ - సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ … …

పుంస్త్వాదివత్ త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ ।। 2-3-31 ।।

తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః । … … మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ ।। 31 ।।

పుంస్త్వాదివత్ త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ । న బాల్యే పుంస్త్వమిత్యత్రాహ - సప్తధాతు ఇతి । స్వాపేఽపి ధియః స్వప్రకాశతార్థత్వాన్న జడత్వమ్ । స్వసిద్ధ్యహమర్థస్యాపి జ్ఞానస్యైవోపలభ్యో విషయసంబన్ధాపేక్ష ఇత్యత్రాహ - సుషుప్త్యాదిష్వపి ఇతి । అహన్ధీవేద్యత్వే జడత్వాదీత్యత్రాహ - ఏతే చ ఇతి । నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గాయాహ - స చాయమ్ ఇతి । న ప్రేత్య ఇతి । దేహాత్మధీర్నేత్యర్థః ।। 31 ।।

సంప్రతి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ -

నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా ।। 2-3-32 ।।

అన్యథా సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షే చ …. … కరణైః సర్వదా సంయుక్తత్వాత్ అదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషః సమానః ।।

నిత్యోపలబ్ధ్యనులబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా । నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజతు । కథమనుపలబ్ధిః ? ఉభయం చ సదా ప్రసజేదిత్యత్రాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి ।

వికల్పితశిరోఽభిప్రాయేణోక్తమిత్యర్థః । స్వమతే త్వప్రసఙ్గమాహ - అస్మాకమ్ ఇతి । జడాత్మవిభుత్వపక్షేఽపి శిరోభేదేన దూషణత్రయసామ్యమాహ - కరణాయత్త ఇతి । అదృష్టాదేః ఇతి । దేహసాధారణ్యాత్ తత్కృతాదృష్టానియమ ఇత్యర్థః ।। 32 ।।

ఇతి జ్ఞాధికరణమ్ - 4

------

5. కర్త్రధికరణమ్ ।।

కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ।। 2-3-33 ।।

అయమాత్మా జ్ఞాతా , స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్ । ఇదానీం .... య ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే , న స పశ్యతీత్యర్థః ।। 33 ।।

కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ । జ్ఞాతృత్వసాపేక్షత్వాత్ కర్తృత్వస్య , తదనన్తరం తచ్చిన్తాసఙ్గతిః । హన్తారమ్ ఇతి । మహాన్తం విభుమ్ ఇతి ప్రకరణోక్తే పరమాత్మని న జాయతే ఇత్యచిద్ధర్మః , హన్తారమ్ ఇతి పుణ్యపాపకర్తృత్వరూపజీవధర్మశ్చ నిషిధ్యత ఇతి శఙ్కావ్యుదాసాయోక్తం జీవస్య ఇతి । అవాన్తరప్రకరణే పరస్య న ప్రసఙ్గ ఇతి భావః । ప్రకృతౌ నిత్యాయాం కర్తృత్వరూపజీవధర్మః నాశిత్వం చ నిషిధ్యతి ఇతి శఙ్కావ్యుదాసాయోక్తం సర్వం ప్రకృతిధర్మమ్ ఇతి । కార్త్స్న్యేన ప్రకృతిధర్మనిషేధపరం ప్రకరణమితి భావః

। హన్తుమ్ ఇతి ద్వితీయాన్తః , జన్తుమ్ ఇతివత్ । హననమాత్రే కర్తృత్వనిషేధః , న సర్వక్రియాసు ఇతి శఙ్కావ్యుదా సాయాహ - తథా చ ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే - శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ఇతి । ప్రయోజనతయా హేతుత్వమ్ । అవయవార్థనిరూపణేన కర్తృత్వమాహ - శాసనాచ్చ ఇతి । గుణానామేవ కర్తృతా ఇతి ఔపచారికోక్తిః । గుణసహకృతత్వం స్ఫుటయతి - తథా చ ఇతి । ఆత్మనః కర్తృత్వం భగవద్గీతాయామభ్యుపగతమిత్యాహ - తథా ఇతి । ఇదమపి వచనం విశదయితుమాహ - అధిష్ఠానమ్ ఇతి । శరీరవాఙ్మనోభిః ఇత్యాదిరప్యనుసన్ధేయః ।। 33 ।।

ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ ।। 2-3-34 ।।

స యథా మహారాజః ఇతి ప్రకృత్య ... ... ప్రాణానాముపాదానే విహారే చ కర్తృత్వముపదిశ్యతే ।। 34 ।।

ఉపాదనాద్విహారోపదేశాచ్చ । ఇన్ద్రియప్రాణదేహప్రేరణకర్తృంత్వముక్తమిత్యర్థః ।।

వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః ।। 2-3-35 ।।

విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే .... బుద్ధేః కరణత్వాత్ విజ్ఞానేనేతి కరణధిభక్తినిర్దేశః స్యాత్ ।। 35 ।।

వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః । విజ్ఞానేన ఇతి । ఉపచరితత్వే తదేవ దోష ఇతి భావః ।। 35 ।।

ఉపలబ్ధివదనియమః ।। 2-3-36 ।।

ఆత్మనోఽకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే । ... ... అన్తఃకరణాదీనామపి నియమో నోపపద్యతే ; యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్ ।। 36 ।।

ఉపలబ్ధివదనియమః । అన్తఃకరణభేదాత్ వ్యవస్థేత్యత్రాహ - అత ఏవ చ ఇతి ।। 36 ।।

శాక్తివిపర్యయాత్ ।। 2-3-37 ।।

బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వానుపపత్తేః ... . పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్ ఇతి హి తేషామభ్యుపగమః ।। 37 ।।

శక్తివిపర్యయాత్ । కథం మానాభావ ఇత్యత్రాహ - పురుషోఽస్తి ఇతి ।।

సమాధ్యభావాచ్చ ।। 2-3-38 ।।

బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి ... . ప్రకృతిః సమాధాతుమలమ్ । అతోఽప్యాత్మైవ కర్తా ।। 38 ।।

సమాధ్యభావాచ్చ । అచేతనత్వాత్ ప్రకృతేన్యథావిషయత్వాచ్చ సమాధ్యనుపపత్తిః ।। 38 ।।

యథా చ తక్షోభయథా ।। 2-3-39 ।।

వాగాదికరణసంపన్నోఽప్యాత్మా ... ... భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్ సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్ ।। 39 ।।

యథా చ తక్షోభయథా । త్వదుక్తో దోషస్త్వన్మతే ఏవేత్యాహ - వృద్ధస్తు ఇతి

।। 39 ।।

ఇతి కర్త్రధికరణమ్ - 5

----

6. పరాయత్తాధికరణమ్ ।।

పరాత్ తు తచ్ఛ్రుతేః ।। 2-3-40 ।।

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ ? .... భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా ఇతి ।। 40 ।।

పరాత్ తు తచ్ఛ్రుతేః । సఙ్గతిః స్ఫుటా ।।

రాద్ధాన్తే -

తత్ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । కర్తృత్వమ్ ఇతి వ్యాఖ్యానమ్

।। 40 ।।

నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ....

కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ।। 2-3-41 ।।

సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం .... క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ఇత్యుక్తమ్ ।। 41 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నను ఇతి । కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః । ఆది శబ్దం వ్యాచష్టే -

నిగ్రహ ఇతి । భాష్యస్థ - ఆది శబ్దేన ఫలదానగ్రహణమ్ । ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకోఽనుమన్తా । అన్యసాపేక్షత్వే ప్రథమప్రవృత్తస్య చ ఫలాన్వయే చ దృష్టాన్తమాహ - యథా ఇతి । రాజసంశ్రయణాదికముదాహరణమ్ । అన్యాపేక్షత్వేఽపి విధినిషేధభాక్త్వం రథాకర్షకేషు దృష్టమ్ । అంశే పారతన్త్ర్యాత్ న ఫలమితి పూర్వః పక్షః । అంశే స్వాతన్త్ర్యాత్ ఫలమితి సిద్ధాన్తః ।।

సాధారణకారణమీశ్వరః కరణకలేవరచిత్ప్రవృత్తిదానాదినా । విశేషకర్తృత్వే తు ప్రాగుపేక్షకః పశ్చాత్ త్వనుమన్తా । అనుమతిశ్చ ఫలదానతుల్యా । అతః పరాయత్తత్వమ్ । ప్రథమప్రవృత్తౌ స్వాతన్త్ర్యాత్ ఫలాన్వయః । దయా త్వన్యత్ర సావకాశా । అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం దశ్యత ఇతి చోదయతి - నను ఇతి । ఫలదానకల్పమితి బుద్ధ్యా పరిహరతి - ఉచ్యతే ఇతి । లోకదృష్ట్యాఽనుమన్తృత్వాత్ దోషాపాదనం ధర్మిగ్రాహకధ్వస్తమ్ । అనుమన్తుః ఫలాన్వయశ్చ శాస్త్రవశ్యత్వే సత్యనుమన్తృత్వాత్ । న త్వనుమన్తృత్వమాత్రాత్ । అతః సర్వముపపన్నమ్ ।।

ఇతి పరయత్తాధికరణమ్ - 6

----

7. అంశాధికరణమ్ ।।

అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే

।। 2-342 ।।

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమ్ ... ... ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపేత్యమ్ ।। 42 ।।

అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే । జీవోఽనుమతిదానాత్ ప్రవృత్తిశ్చేత్ రాజభృత్యాదివత్ స్పష్టభేదః స్యాత్ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । బ్రహ్మాంశ ఇతి పక్షే చ కిం విశేష్యైకదేశతయాంశః , ఉత విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణతయా ఇతి వికల్పో గర్భితః శ్రుతి ఇతి । వాదివిమతేరపి శ్రుతివైవిధ్యమూలత్వాత్ ఇతి భావః । నను ఇతి శఙ్కితం పౌనరుక్త్యం పరిహరతి సత్యమ్ ఇతి । పూర్వం శరీరాత్మభావేనాభేదశ్రుతిముఖ్యత్వముక్తమ్ । తచ్చాత్ర శరీరవాచినామాకృతినయవిషయత్వే స్థాపితే సిధ్యేత్ । తచ్చ ప్రభాయా ఇవాయుతసిద్ధవిశేషణతయాంశత్వే సిధ్యతి । విశేషణతయాంశత్వాత్ విలక్షణత్వసిద్ధిరితి ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహైవ ప్రతిష్ఠితమిత్యర్థః । కిం తావత్ ఇత్యాది । విశేష్యైకదేశరూపాంశవాదినమ్ అత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి - బ్రహ్మర్ణోఽశః ఇతి । యద్వా ఇతి । అభేద షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసద్భావోఽభిప్రేతః ।।

రాద్ధాన్తే - తతశ్చ ఇతి । నికృష్టైరపి సామానాధికరణ్యమ- భేదస్యౌపచారికత్వవిరోధీతి భావః । పరోక్తాన్యథాసిద్ధి దూషయతి - న చ ఇతి । అభేదశ్రుతివిరోధపరిహారాదికం పూర్వవత్ । స్పష్టమ్ । సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి - ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమ్ ఇత్యాదినా ।। 42 ।।

మన్త్రవర్ణాత్ ।। 2-3-43 ।।

పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని .... అసన్తతేశ్చాధ్యతికరః ఇత్యనన్తరమేవ చాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి ।। 43 ।।

మన్త్రవర్ణాత్ । కథమంశత్వాప్రతీరిత్యత్రాహ - అంశవాచీ ఇతి । నిత్యో నిత్యానామ్ ఇతి విశిష్టవిధిః । భేదస్య స్వాభావికత్వమలౌకికమ్ । భేదకాకారాభావన్ముక్తౌ కథం భేదధీరిత్యత్రాహ - ఏవమ్ ఇతి । జ్ఞానస్వరూపత్వేన ఇతి జీవాద్వైతవచననిర్వాహః సూచితః । ప్రత్యక్తయా పరాక్తయా చ భేదః ।।

అపి స్మర్యతే ।। 2-3-44 ।।

మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః ... ... పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే । అతశ్చాయమంశః ।। 44 ।।

అపి స్మర్యతే । స్పుటమ్ ।

అంశత్వేఽపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన … …

ప్రకాశాదివత్ తు నైవం పరః ।। 2-3-45 ।।

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి …. …. జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వే
నైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః ।। 45 ।।

శఙ్కామాహ - అంశత్వేఽపి ఇతి । ప్రకాశాదివత్ తు నైవం పరః । ఆది శబ్దార్థమాహ - యథా గవాశ్వ ఇతి । కథమంశత్వమిత్యత్రాహ ఏకవస్తు ఇతి । తతః కిం ప్రకృతశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ - విశేషణవిశేష్యయోః ఇతి । బహులత్వవిరలత్వాదిస్వభావే వైలక్షణ్యమ్ । అయమర్థః సౌత్ర ఇత్యాహ తదిదమ్ ఇతి । సూత్రఖణ్డేఽముమర్థం దర్శయతి - యథాభూతః ఇతి

। వాక్యార్థమాహ - యథైవ హి ఇతి । తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ - ఏవమ్ ఇతి । భానుః భానుమాన్ ఇత్యాదయః సపక్షాః ఇతి । ప్రాగేవ ఇతి । ప్రాగుక్తార్థ ఏతత్సూత్రాభిప్రేత ఇత్యర్థః ।। 45 ।।

స్మరన్తి చ ।। 2-3-46 ।।

ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ … …. ఆత్మశరీర - భావేనాంశాంశిత్వం వదన్తి ఇత్యుచ్యతే ।। 46 ।।

స్మరన్తి చ । అం శత్వే స్మృతిః ప్రాగుక్తా । విశేషణతయాంశత్వే త్వియముపాత్తా । స్మృతౌ దృష్టాన్తేన వైశద్యాత్ తత్కణ్ఠోక్తిః ।। 46 ।।

ఏవం బ్రహ్మణోంశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే ... ...

అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ।। 2-3-47 ।।

సర్వేషా బ్రహ్మాంశత్వజ్ఞత్వాదినై - కరూపత్వే .... .. శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే । అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే ।। 47 ।।

అధికరణత్రయార్థమనువదన్ అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - ఏవమ్ ఇతి । అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ । ఆది శబ్దార్థమాహ - యథా చ ఇతి ।। 47 ।।

అసన్తతేశ్చావ్యతికరః ।। 2-3-48 ।।

బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వే సత్యపి .... ఇత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః ।। 48 ।।

అసన్తతేశ్చావ్యతికరః । సమన్తాత్ తతిః సన్తతిః , తదభావః అణుత్వమ్ । తాత్పర్యమాహ - భ్రాన్త ఇతి ।। 48 ।।

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేఽపి ... ...

ఆభాస ఏవ చ ।। 2-3-49 ।।

అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య ... ... ఏకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ ।। 49 ।।

ఆభాస ఏవ చ । తిరోధానాదికమేవానుపపన్నమ్ । ఉపపన్నేఽపి న వ్యవస్థోపపత్తిరిత్యర్థః ।। 49 ।।

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదే .. ....

అదృష్టానియమాత్ ।। 2-3-50 ।।

ఉపాధిపరంపరాహేతుభూతస్యాదృష్టాస్యాపి .... స్వసంబన్ధేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసంభవాత్ ।। 50 ।।

అదృష్టానియమాత్ ప్రదేశభేదాన్నియమ ఇత్యత్రాహ - ఉపాధిభిః ఇతి ।। 50 ।।

అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవమ్ ।। 2-3-51 ।।

అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవ హేతోరనియమ ఏవ ।। 51 ।।

అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవమ్ । చః అవధారణే । ఆది శబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదిః । ఉక్తాత్ - అచ్ఛేద్యత్వాదికాత్ ।। 51 ।।

ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ।। 2-3-51 ।।

యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపమ్ , తచ్ఛేదానర్హమ్ .... సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే ।। 52 ।।

ఇతి అంశాధికరణమ్ - 7

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ I ఉపాధీనామ్ ఇత్యాదిగ్రన్థద్వయే జీవానాం మిథ ఈశ్వరేణ చ వ్యతికర ఉక్తః I పునరుక్తిమాశఙ్క్యాహ - పూర్వత్ర ఇతి II 52 II

ఇతి అంశాధికరణమ్ - 7

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధబేదవ్యాసాపర -

నామధయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యయస్య తృతీయః పాదః II

ఢదృద్వ్ఢద్యణ్ ష్మ్డఢ

ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః II

1. వియదధికరణమ్ II

న వియదశ్రుతేః II 2-3-1 II

సాంఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా ....శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తిః అర్థవిరోధాద్బాధ్యతే - ఇతి II 1 II

న వియదశ్రుతేః । సఙ్గతిమాహ - సాంఖ్యాది ఇతి । కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌ పాదద్వయేన కృతౌ । అథ కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహ్రియన్తే ఇతి సఙ్గతిః । ఆత్మన ఉత్పత్త్యసంభవః ప్రస్తుతః । తద్వన్నిరవయవద్రవ్యస్య వియతోఽనుత్పత్తిరితి అవాన్తరసఙ్గతిః । చితోఽచితశ్చ కార్యత్వం కిమేకరూపమ్, ఉత భిన్నరూపమితి సంశయః । ఐకరూప్యం పూర్వపక్షీకృత్య వైరూప్యం సిద్ధాన్తీక్రియతే పాదద్వయేన ।।

తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ - తత్ర ఇతి । కథమశ్రుతిః ? అకాశః సభూతః ఇతి 1శ్రుతిరస్తీత్యత్రాహ- సంభావితస్య ఇతి । శ్రవణమ్- శబ్దజన్యప్రమితిః। న హ్యయోగ్యే 2యూపాదిత్యతాదాత్మ్యాదావివ ఇతి భావః । ఖపుష్పం దృష్టాన్తతయోక్తమ్ । అసంభవం నిరవయవద్రవ్యత్వేన సర్వగతత్వేన చోపపాదయతి- న ఖలు ఇతి । కేవలతర్కోం బాధ్య ఇత్యత్రాహ - అతః ఇతి । తేజస్సర్గప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః । తర్కాపేతశ్రుతేః తద్యుక్తా సా బలీయసీతి భావః ।। 1 ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-

అస్తి తు ।। 2-3-2।।

అస్తి త్వాకాశస్యోత్పత్తిః । అతీన్ద్రియార్థ......ఆత్మనోఽనుత్పత్తిర్న నిరవయవత్వప్రయుక్తేతి వక్ష్యతే ।। 2 ।।

అస్తి తు । న మానాన్తరాగోచరత్వమయోగ్యతా, యాగాదేః స్వర్గసాధనత్వాది- ప్రమిత్యయోగాత్ । బాధకం తు న ధర్మిణోఽధ్యక్షతామాత్రేణ నాగమోక్తధర్మబాధః ప్రాగుక్తదోషాత్ కిం త్వధ్యక్షావగతధర్మవిరోధాత్ అయోగ్యతా యథా యూపాదిత్యైక్యస్య । న చేహ సాఽస్తి । సర్వగతత్వనిరవయవద్రవ్యత్వే అసిద్ధే । దశగుణత్వపఙ్గీకరణత్వోక్తేః। 1 చరమం తు

మహదాదావనైకాన్తికం చ I 2అు#నుమానం చాగమబాధితమిత్యర్థః I తర్హి కథమాత్మనిత్యత్వమిత్యత్రాహ- ఆత్మనోఽపి ఇతి II 2 II

పునశ్చోదయతి-

గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ II 2-3-3II

"తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః....ఇతి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ II 3 II ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ - పునః ఇతి I గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ I తేజఃప్రాథమ్యాత్ తతః ప్రాక్ న వియత్సృష్టిసంభవః I పశ్చాత్తు త్వన్మతేఽపి నేత్యర్థః II కథమేకస్య సంభూతశబ్దస్య ఆకాశాపేక్షయా...

స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ II 2-3-4II

ఏకస్యైవ "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్... అనుషఙ్గే చ శ్రవణా - వృత్తావివాభిధానావృత్తిర్విద్యత ఏవ ఇత్యర్థః II4 II

స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ I తత్ర బ్రహ్మ శబ్దో ద్విః ప్రయుక్తః I ఇహ తు అనుషఙ్గాదేకస్య కథం ముఖ్యగౌణత్వే ఇత్యత్రాహ - అనుషఙ్గే చ ఇతి I 1 ప్రయోగభేదేఽపి వృత్తిభేదక్లృప్తిః అభిధానావృత్త్యా I సాఽనుషఙ్గేఽపి తుల్యేతి తయా తత్క్లృప్తిరవిరుద్ధా ఇత్యర్థః I 2 అభిధానావృత్తిః- బోధనవ్యాపారావృత్తిః II

పరిహరతి-

ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ II 2-3-5II

ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం....ఆకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి ।। 5 ।।

అన్తరస్య రాద్ధాన్తసూత్రతామాహ - పరిహరతి ఇతి । ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ।

స్ఫుటమ్ ।। 5 ।।

శబ్దేభ్యః ।। 2-3-6 ।।

ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే... శ్రుత్యన్తర ప్రతిపన్నాం వియదుత్పతింత న నివారయితుమలమ్ ।। 6 ।।

శబ్దేభ్యః । ఐతదాత్మ్యమ్ ఇత్యాదివాక్యం కృత్స్నకార్యస్య 3 కారణబ్రహ్మాత్మ-కత్వపరత్వాదుపాత్తమ్ । ఆది శబ్దాత్ సన్మూలాః ఇత్యాది గృహ్యతే । న చ ఇతి । న హి ఘటోత్పత్తివచనం పటోత్పత్తివారకమిత్యర్థః । ప్రాథమ్యం వారకమిత్యత్రాహ - వియత్ ఇతి । శ్రుతప్రహాణేన 1అశ్రుతప్రాథమ్యక్లృప్తిరయుక్తేతి భావః ।।

యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ।। 2-3-7 ।।

తుశబ్దశ్చార్థే । ఐతదాత్మ్యమ్ ... ... సురాణామివ చిరకాల స్థాయిత్వాభిప్రాయమ్ ।। 7 ।।

యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ । వికారత్త్వమ్ - కార్యత్వమ్ । ఆది శబ్దాదేకత్వావధారణాది । ఏవం చ ఇతి । అన్యథా వాయోరప్యనుత్పత్తిః స్యాదితి భావః ।। 7 ।।

ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ।। 2-3-8 ।।

అనేనైవ హేతునా మాతరిశ్వనో వాయోరపి .... మాతరిశ్వపరామర్శర్థమ్ ।।8।।

ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః । అతిదేశసూత్రత్వాభావః శఙ్కాధిక్యాభావాత్। మాతరిశ్వనః పృథగ్యోగమకృత్వా తేజో మాతరిశ్వనః ఇత్యుత్తరసూత్రం న కృతమ్ । అతః ఇత్యాదేస్తత ఊర్ధ్వమనువృత్త్యర్థమ్ । అసంభవస్తు ఇతి సూత్రస్య మహదాదివిషయత్వాత్ 5 వియత్సూత్రానన్తర్యం మాతరిశ్వసూత్రస్య ।। 8 ।।

అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః ।। 2-3-1 ।।

తుశబ్దోఽవధారణార్థః । అసంభవః....అవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తి- ర్నోపపద్యతే ఇతి ।। 9 ।।

అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః । న హి బ్రహ్మణోఽనుత్పత్తిర్వాచ్యా । వియదాదికం వినా కేషామనుత్పత్త్యసంభవః ? కస్య చానుపపత్తిరిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ప్రతిజ్ఞాదిభిః ఇతి ఆదిశ బ్దాత్ ఏకత్వావధారణాద్యుక్తమ్ ।।

ఇతి వియదధికరణమ్-1

తేజోధికరణమ్ ।।

తేజోఽతస్తథా హ్యాహ ।। 2-3-10 ।।

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య....."వాయోరగ్నిః" ఇతి హ్యాహ ।। 10 ।।

తేజోఽతస్తథా హ్యాహ । అవాన్తరసఙ్గతిమాహ - బ్రహ్మ ఇతి ।। 10 ।।

ఆపః ||2-3-11 ||

ఆపోఽపి, అతః తేజసః...."తదపోఽసృజత" ఇతి హ్యాహ ||11|| ఆపః | అతః ఇత్యాద్యనుషఙ్గః ||11||

పృథివీ ||2-3-12||

పృథివీ అద్భ్య ఉత్పద్యతే...."తా అన్నమసృజన్త" ఇతి హ్యాహ ||12 ||

పృథివీ | తథా ఇహాప్యనుషఙ్గః ||12 ||

నన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే ? అత ఆహ-

అధికారరూపశబ్దాన్తరరేభ్యః ||2-3-13||

మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్ పృథివ్యేవ .... బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వేఽప్యుపపద్యన్తే ఇతి ||13 ||

ఉత్తరసూత్రావతారాయాహ - నను ఇతి | అధికారరూపశబ్దన్తరేభ్యః | అధికారః- ప్రస్తావః ||13 ||

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే-

తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్ సః ||2-3-14||

తుశబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః..."యస్య బుద్ధిః శరీరమ్," "యస్యావ్యక్తం శరీరమ్" ఇత్యాది ।। 14 ।।

తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్ సః । తల్లిఙ్గాత్ - అభిధ్యానమేవ పరలిఙ్గమ్ । సర్వశాఖాప్రత్యయనయాత్ మహదాదిష్వపి ఈక్షాసిద్ధిమాహ - మహదహఙ్కార ఇతి । న పరమీక్షానుపపత్త్యా తత్తచ్ఛరీరకస్య కారణత్వమ్ , శ్రౌతం చ తత్తచ్ఛరీర- కత్వమిత్యాహ- శ్రూయతే చ ఇతి ।। 14 ।।

యచ్చోక్తమ్ "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో ....

విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యత చ ।।2-3-15।।

తుశబ్దోఽవధారణార్థః । ... ... ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్సంభవస్యోత్తంభనమ్ ।। 15।।

విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ । అతః- శబ్దార్థమాహ- స చ ఇతి । ఉపరుధ్యేత ఇతి స్వారస్యహానిరుక్తా । ఉత్తంభనమ్ - స్థాపకమ్ ।। 15 ।।

అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ।। 2-3-16 ।।

విజ్ఞానసాధనత్వాత్ ఇన్ద్రియాణి విజ్ఞానమ్ .... తేజః ప్రభృతయశ్చ శబ్దాస్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి ।। 16।।

అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ । వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే - విజ్ఞాన ఇతి । అత్రాపి- న కేవలం శ్రుత్యన్తరేష్వేవ ఇతి భావః। త్రైః సహ పాఠలిఙ్గాత్ - అగ్ర్యప్రాయన్యాయాదితి భావః । కస్యావిశేష ఇత్యత్రాహ - ఏతస్మాత్ ఇతి । ఏతస్మాత్ ప్రాణః, ఏతస్మాన్మనః ఇతి ఈదృశో హ్యన్వయ ఇతి భావః । దీపే కణ్ఠోక్తతయా వ్యాఖ్యాతమ్ । శ్రుత్యన్తరసిద్ధ ఇతి । వాయువికారస్య ప్రాణస్య భూతేభ్యః ప్రాగుత్పత్తివిరోధాదితి భావః ।

వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్, కథం తేజఃప్రభృతిశబ్దైరభిధానమిత్యత్రాహ - తేజఃప్రభృతయః ఇతి ।।

నను ఏవం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే.....

చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్ యద్వ్యయపదేశోఽభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్

।। 2-3-17 ।।

తుశబ్దః చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః । ....నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా హి తథాఽవగతమ్ ।। 17 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నను ఇతి । చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్ తద్వ్యయపదేశోఽభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ । హేతుఖణ్డం వివృణ్వన్ వాక్యార్థమాహ సమస్త ఇతి । ప్రథమయోజనాయాం వ్యుత్పత్త్యభావాన్యథాసిద్ధిః కణ్ఠోక్తా స్యాత్। ద్వితీయస్యాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వే మానోపన్యాసః శ్రౌతః స్యాత్ । ఉభయోః అన్యతరార్థః ఆర్థః ।।

ఇతి తేజోఽధికరణమ్ - 2

3.ఆత్మాధితకరణమ్ ।।

నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః ।। 2-3-18 ।।

వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాత్ బ్రహ్మణః... సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తిర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే ।।

నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః । సఙ్గతిమాహ - వియదాదేః ఇతి । ఏవం స్వానన్తరకారణశరీరకబ్రహ్మణో

వియదాద్యుత్పత్తిరుక్తా । తర్హి తద్వన్నిరవయవస్యాత్మనోఽపి సేతి సఙ్గతిః । వియదాదివత్ ఉత్పత్తిరస్తి నాస్తీతి సంశయః । శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్రుతిభిః పూర్వపక్షః । ప్రజాశబ్దశ్చ సంసృష్టజీవపరః।।

రాద్ధాన్తే ఆత్మనః ఇతి । తాభ్యః సిద్ధాన్తితత్వాత్ ఇతి శబ్దార్థః । కథమ్ ఇతి కృతం చోద్యం పరిహరతి - ఇత్థమ్ ఇతి । వ్యాహర్తి పరిహర్తుం కార్యలక్షణమాహ - కార్యత్వం హి ఇతి । వైషమ్యమాహ - ఇయాన్ ఇతి ।।

ఏతదుక్తం భవతి - భోగ్యభోక్తృనియన్తృన్.... ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమఞ్జసమ్ ।। 18 ।।

అచితః కార్యత్వం స్వరూపాన్యథాత్వరూపమ్, చితస్తు ధీసఙ్కోచవికాసరూపమితి కృతో విభాగః । పరస్య చ కార్యత్వం తయోరన్యతరప్రకారేణేతి చేతనత్వాత్ ధర్మాన్యథాభావరూపకార్యత్వం , తేన చ కర్మమూలాసార్వజ్ఞ్యం స్యాదిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । భోగ్యగతమ్ - న తు స్వాసాధారణమితి భావః । ఉత్పత్త్యాది ఇతి వినాశగ్రహణమ్ । ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ - సర్వావస్థయోః ఇతి । సద్రైవం చేత్ కథం కార్యకారణభావ ఇత్యత్రాహ - తత్ కదాచిత్ ఇతి । కార్యత్వమ్ అవస్థాన్తరాపత్తిరూపమితి ఫలితమ్ । కార్యత్వావాన్తరభిదాముపపాదయతి - తత్ర ఇతి । తథా సతి బ్రహ్మణః కార్యత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం సాధారణం కార్యత్వమాహ - కారణావస్థాయా ఇతి । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ కథమిత్యత్రాహ - అత ఏవ ఇతి । అనేకాకారవిశిష్టైకవస్తునోఽవస్థాభేదమాత్రే దృష్టాన్తః । కాఠిన్యాదివత్ మానవిరుద్ధాకారస్తు త్యాజ్య ఇతి భావః । ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విషయభేదమాహ - ఈదృశ ఇతి। అనిష్ట శబ్దః సద్వారకావస్థానియన్తృత్వవ్యుదాసార్థః ఏకత్వావధారణం నిర్వహతి - ఏవమ్ ఇతి ।।

యే తు ఇతి । సాత్రతత్వాత స్వోపగమాచ్చేత్యర్థః । తర్హి తత్పక్ష ఏవ స్వీకార్య ఇత్యత్రాహ - ఇయాన్ ఇతి । నియన్తంశస్య న భోక్తృత్వమిత్యత్రాహ - నియన్తంశస్య ఇతి ।।18।।

ఇతి ఆత్మాధికరణమ్-3

4.జ్ఞాధికరణమ్ ।।

జ్ఞోఽత ఏవ ।। 2-3-19।।

వియదాదివజ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్, తత్రప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే। .... కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాఃషోడశకలాః" ఇతి ।। 19।।

జ్ఞోఽత ఐవ । సఙ్గతిమాహ - వియదాదివత్ ఇతి । సఙ్గతిః ప్రాసఙ్గికీ । కార్యతాప్రకారో హి పాదనిరూప్యః । స్వాత్మానం ప్రతి జ్ఞాతృత్వమ్ స్వస్వాన్యభానప్రతిసంబన్ధిత్వం వివక్షితమ్ । స్వరూపమ్ - స్వాభావికాకారః అకాదాచిత్కమిత్యర్థః । అతః శిరోద్వయప్రతియోగిత్వం తృతీయశిరసః । ఇదమేవాత్ర నిరూప్యమ్ । తత్ర స్వభానప్రతిసంబన్ధితయా ప్రత్యక్త్వమ్ ; తస్య స్వాపోఽపి విద్యమానత్వాత్ అజడస్వరూపత్వమ్ । అన్యభానప్రతిసంబన్ధితయా జ్ఞానాశ్రయత్వమ్ । శఙ్కావిశేషపరిహారార్థమణుత్వమిత్యేషామర్థానాం జ్ఞత్వనిరూపణాన్తర్భావాదైకాధికరణ్యమ్

।।

అపరః- కాణాదాదిః । సర్వగతత్వం చ ఇతి । జ్ఞానాదికం కార్య శబ్దార్థః । భోగ్యవస్తు చాభిప్రతమ్ । అణుత్వగత్యోర్ద్వయోః క్లృప్తేః విభుత్వక్లృప్తిర్వరమితి లాఘవమభిప్రేతమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీతి శ్రుతివ్యక్తిభేదావిరోధః ।।19।।

యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికే సతి.....

ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ ।। 2-3-20।।

నాయం సర్వగతః, అపి త్వణురేవాయమాత్మా....విభుత్వే హ్యేతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్ ।। 20 ।।

ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ । శ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా ।। 20।।

స్వాత్మనా చోత్తరయోః ।। 2-6-21।।

చశబ్దో ఽవధారణే । యద్యపి శరీరవియోగరూపత్వేన .... అత స్తే స్వాత్మనైవ సంపాద్యే ।। 21।।

స్వాత్మనా చోత్తరయోః । కథఞ్చిత్ ఇతి అస్వారస్యసూచన్ । గతేః శ్రౌతత్వాత్ అణుత్వమేవ కల్ప్యమితి న గౌరవమ్ । విభుత్వక్లృప్తిస్తు శ్రుతివిరుద్ధేతి భిదేత్యర్థః ।।

నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ।। 2-3-22 ।।

"యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి జీవ.....మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి తత్సంబన్ధీదం మహత్త్వమ్ ; న జీవస్య ।। 22 ।।

నాణురతచ్ఛ్రతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ । యస్య - జీవస్య , అనువిత్తః- ఉపాస్యః, ప్రాప్యో వా । విదేర్జ్ఞానలాభార్థత్వాత్ । జ్ఞానార్థత్వే ఇడనిత్యత్వం ఛాన్దసమ్ । అదృష్టో ద్రష్టేతివత్ అర్థార్థీయా నిష్ఠా । ప్రతిబుద్ధః- ప్రాజ్ఞః ।। 22 ।।

స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ।। 2-3-23।।

సాక్షాదణుశబ్ద ఏవ శ్రూయతే "ఏషోఽణురాత్మా....అతోఽణురేవాయమాత్మా ।।23।।

స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ । ఇహ శ్రుతిర్దర్శితా । అణుత్వం చ శ్రౌతమితిన కిఞ్చిత్ కల్ప్యమ్ । స్వశబ్దః అణుత్వవాచకః । న త్వాక్షేపకః।।

అథ స్యాత్-ఆత్మనోఽణుత్వే....

అవిరోధశ్చాన్దనవత్ ।। 2-3-14।।

యథా హరిచన్దనబిన్దుః .... దైహైకదేశవర్తీ సకలదేశవర్తినీం వేదనామనుభవతి ।। 24 ।।

శఙ్కామాహ - అథ ఇతి। వేదనా- దుఃఖానుభవః ;ప్రదర్శన వా సుఖస్య ।।

అవిరోధశ్చన్దనవత్ । వేదనామనుభవతి - దుఃఖమనుభవతీత్యర్థః ।।

అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ।। 2-3-25।।

హరిచన్దనబిన్ద్వాదేర్దేహదేశవిశేష... చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః,న తు చన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా ।। 25 ।।

అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి । కార్యకరత్వౌపయికత్వాత్ తత్రైకశతమ్ ఇత్యుపాత్తమ్ । న తు ఇతి । న తు హన్మాత్రాపేక్షా । నాసానయనాదిమర్మస్థిత్యా కార్యకరత్వాదిత్యర్థః ।।

ఏకదేశవర్తినః సకలదేహవ్యాపి...

గుణాద్వాఽఽలోకవత్ ।। 2-3-26।।

వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః ; ఆత్మా...అన్యత్రవృత్తిర్మణిప్రభావ- దుపపద్యత ఇతి ప్రథమసూత్రే స్థాపితమ్ ।। 26 ।।

సౌభర్యాదీనామేకేతరదేహేషు ప్రాగుక్తదిశా కార్యకరత్వయగాన్నిర్వాహాన్తరోక్తిః ।। గుణాదవాఽఽలోకవత్ । కథమయుతసిద్ధధర్మస్య దేశాన్తరే వృత్తిరిత్యత్రాహ- జ్ఞాతుః

ప్రభా ఇతి ।। 26 ।।

నను-ఉక్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి ।....

వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి ।। 2-3-27 ।।

యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేన .... దర్శయతి చ శ్రుతిః "జానాత్యేవాయం పురుషః" ఇతి ।। 27।।

నను ఇతి జ్ఞానస్వరూపవచనమభిప్రేతమ్ । తన్నిర్వాహాయ వ్యతిరేకే మానం దర్శ్యతే ।।

వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి । జానాతి ఇతి విశిష్టవాచకశబ్దః ।। 27 ।।

పృథగుపదేశాత్ ।। 2-3-28 ।।

స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే - న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే ఇతి ।। 28 ।।

పృథగుపదేశాత్ I విశేషణస్య పదాన్తరేణ నిర్దేశో దర్శితః II 28 II

యత్ తు ఉక్తమ్ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ ....

తద్గుణసారత్వాత్ తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ II 2-3-29 II

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి I ... ... యః సర్వజ్ఞః ఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణ ఇతి విజ్ఞాయతే II 29 II

వ్యతిరేకే మానసిద్ధే జ్ఞానరూపత్వవచనం నిర్వోఢుం ప్రాగుక్తశఙ్కాముద్ఘాటయతి - యత్ తు ఇతి II

తద్గుణసారత్వాత్ తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ I తచ్ఛబ్దార్థమాహ విజ్ఞాన ఇతి I షష్ఠీతత్పురుషశఙ్కావ్యుదాసాయాహ -

విజ్ఞానమేవ ఇతి I గుణ శబ్దః అప్రధానవాచీ I గుణః శేషభూతః , తస్య సారత్వం గుణాన్తరాపేక్షయా ప్రకృష్టత్వమ్ I తచ్చ హెూమాదిగుణభూతదధ్యాదివ్యావర్తకమ్ అపృథక్సిద్ధత్వమ్ I తేన గుణిపర్యన్తబోధనస్య ముఖ్యత్వసిద్ధిః I విజ్ఞానమేవ - ద్రవ్యమేవ సదయుతసిద్ధమితి భావః I ప్రాజ్ఞవత్ ఇత్యంశం వ్యాచష్టే - యథా ఇతి I దృష్టాన్తే ధర్మధర్మిభావస్య ప్రామణికత్వం దర్శయతి - యదేష ఇతి I స్పష్టమ్ II 29 II

యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ II 2-3-30 II

విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్ ... ... స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి

వ్యపదేశో న దోష ఇతి సముచ్చినోతి II 30 II

పటః శుక్ల ఇత్యాదౌ గుణపదేన గుణ్యుక్తిః ధర్మిసమర్పకపదాన్తరసమ- భివ్యాహారాత్ I ఇహ తు తదభావాన్న గుణ్యుక్తిర్యుక్తేతి స్వరూపమేవ జ్ఞానముచ్యతే , న ధీధర్మకం స్వరూపమిత్యత్రాహ - యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ I ఆత్మ శబ్దో ధర్మిపరః I తద్వ్యపదేశః న దోషః I దూష్యత ఇతి దోషః I కర్మణి ఘఞ్ I ధర్మివాచిపదాన్తరాభావస్వరూపదోషదుష్టో న భవతీత్యర్థః I తద్దర్శనాత్ ఇత్యేతత్ వ్యాచష్టే - తథా ఇతి I కథం శఙ్కయాః పరిహృతత్వమిత్యత్రాహ - స్వరూప ఇతి I శౌక్ల్యస్య పటనిరూపకత్వాభావాత్ ధర్మివాచిపదాన్తరాపేక్షా I గోత్వాదేస్తు నిరూపకత్వాత్ న గవదిపదానాం తదపేక్షా I జ్ఞానపదం తద్వదిత్యర్థః I జ్ఞానమచిదపేక్షయా జీవస్య నిరూపకమ్ I పరస్య తు స్వతో నిత్యాసంకుచితం జ్ఞానం నిరూపకమ్ I అత్ర పూర్వసూత్రోక్తస్యాయుతసిద్ధత్వస్య హేతోః అసిద్ధిశఙ్కా చ యావదాత్మభావిత్వోక్త్యాఽర్థాన్నిరస్తా భవతి I అయావదధర్మిభావినామపి గుణానామయుతసిద్ధిరస్తి I కిం పునర్యావద్ధర్మింభావినామితి II

యచ్చోక్తమ్ - సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ … …

పుంస్త్వాదివత్ త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ II 2-3-31 II

తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః I … … మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ II 31 II

పుంస్త్వాదివత్ త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ I న బాల్యే పుంస్త్వమిత్యత్రాహ - సప్తధాతు ఇతి I స్వాపేఽపి ధియః స్వప్రకాశతార్థత్వాన్న జడత్వమ్ I స్వసిద్ధ్యహమర్థస్యాపి జ్ఞానస్యైవోపలభ్యో విషయసంబన్ధాపేక్ష ఇత్యత్రాహ - సుషుప్త్యాదిష్వపి ఇతి I అహన్ధీవేద్యత్వే జడత్వాదీత్యత్రాహ - ఏతే చ ఇతి I నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గాయాహ - స చాయమ్ ఇతి I న ప్రేత్య ఇతి I దేహాత్మధీర్నేత్యర్థః II 31 II

సంప్రతి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ -

నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా II 2-3-32 II

అన్యథా సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షే చ .... కరణైః సర్వదా సంయుక్తత్వాత్ అదృష్టాదేరప్యనియమాదుక్తదోషః సమానః ।।

నిత్యోపలబ్ధ్యనులబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా । నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజతు । కథమనుపలబ్ధిః ? ఉభయం చ సదా ప్రసజేదిత్యత్రాహ ఏతదుక్తమ్ ఇతి ।

వికల్పితశిరోఽభిప్రాయేణోక్తమిత్యర్థః । స్వమతే త్వప్రసఙ్గమాహ - అస్మాకమ్ ఇతి । జడాత్మవిభుత్వపక్షేఽపి శిరోభేదేన దూషణత్రయసామ్యమాహ - కరణాయత్త ఇతి । అదృష్టాదేః ఇతి । దేహసాధారణ్యాత్ తత్కృతాదృష్టానియమ ఇత్యర్థః ।। 32 ।।

ఇతి జ్ఞాధికరణమ్ - 4

------

5. కర్త్రధికరణమ్ ।।

కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ।। 2-3-33 ।।

అయమాత్మా జ్ఞాతా , స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్ । ఇదానీం .... య ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే , న స పశ్యతీత్యర్థః ।। 33 ।।

కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ । జ్ఞాతృత్వసాపేక్షత్వాత్ కర్తృత్వస్య , తదనన్తరం తచ్చిన్తాసఙ్గతిః । హన్తారమ్ ఇతి । మహాన్తం విభుమ్ ఇతి ప్రకరణోక్తే పరమాత్మని న జాయతే ఇత్యచిద్ధర్మః , హన్తారమ్ ఇతి పుణ్యాపాపకర్తృత్వరూపజీవధర్మశ్చ నిషిధ్యత ఇతి శఙ్కావ్యుదాసాయోక్తం జీవస్య ఇతి । అవాన్తరప్రకరణే పరస్య న ప్రసఙ్గ ఇతి భావః । ప్రకృతౌ నిత్యాయాం కర్తృత్వరూపజీవధర్మః నాశిత్వం చ నిషిధ్యతి ఇతి శఙ్కావ్యుదాసాయోక్తం సర్వం ప్రకృతిధర్మమ్ ఇతి । కార్త్స్న్యేన ప్రకృతిధర్మనిషేధపరం ప్రకరణమితి భావః

। హన్తుమ్ ఇతి ద్వితీయాన్తః , జన్తుమ్ ఇతివత్ । హననమాత్రే కర్తృత్వనిషేధః , న సర్వక్రియాసు ఇతి శఙ్కావ్యుదాసాయాహ - తథా చ ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే - శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ఇతి । ప్రయోజనతయా హేతుత్వమ్ । అవయవార్థనిరూపణేన కర్తృత్వమాహ - శాసనాచ్చ ఇతి । గుణానామేవ కర్తృతా ఇతి ఔపచారికోక్తిః । గుణసహకృతత్వం స్ఫుటయతి - తథా చ ఇతి । ఆత్మనః కర్తృత్వం భగవద్గీతాయామభ్యుపగతమిత్యాహ - తథా ఇతి । ఇదమపి వచనం విశదయితుమాహ - అధిష్ఠానమ్ ఇతి । శరీరవాఙ్మనోభిః ఇత్యాదిరప్యనుసన్ధేయః ।। 33 ।।

ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ ।। 2-3-34 ।।

స యథా మహారాజః ఇతి ప్రకృత్య ... ... ప్రాణానాముపాదానే విహారే చ కర్తృత్వముపదిశ్యతే ।। 34 ।।

ఉపాదనాద్విహారోపదేశాచ్చ । ఇన్ద్రియప్రాణదేహప్రేరణకర్తృంత్వముక్తమిత్యర్థః ।।

వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః ।। 2-3-35 ।।

విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతే .... బుద్ధేః కరణత్వాత్ విజ్ఞానేనేతి కరణధిభక్తినిర్దేశః స్యాత్ ।। 35 ।।

వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః । విజ్ఞానేన ఇతి । ఉపచరితత్వే తదేవ దోష ఇతి భావః ।। 35 ।।

ఉపలబ్ధివదనియమః ।। 2-3-36 ।।

ఆత్మనోఽకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే । ... ... అన్తఃకరణాదీనామపి నియమో నోపపద్యతే ; యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్ ।। 36 ।।

ఉపలబ్ధివదనియమః । అన్తఃకరణభేదాత్ వ్యవ స్థేత్యత్రాహ - అత ఏవ చ ఇతి ।। 36 ।।

శాక్తివిపర్యయాత్ ।। 2-3-37 ।।

బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వానుపపత్తేః ... . పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాత్ ఇతి హి తేషామభ్యుపగమః ।। 37 ।।

శక్తివిపర్యయాత్ । కథం మానాభావ ఇత్యత్రాహ - పురుషోఽస్తి ఇతి ।।

సమాధ్యభావాచ్చ ।। 2-3-38 ।।

బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి ... . ప్రకృతిః సమాధాతుమలమ్ । అతోఽప్యాత్మైవ కర్తా ।। 38 ।।

సమాధ్యభావాచ్చ । అచేతనత్వాత్ ప్రకృతేన్యథావిషయత్వాచ్చ సమాధ్యనుపపత్తిః ।। 38 ।।

యథా చ తక్షోభయథా ।। 2-3-39 ।।

వాగాదికరణసంపన్నోఽప్యాత్మా ... ... భోగవాఞ్ఛాదినియమకారణాభావాత్ సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్ ।। 39 ।।

యథా చ తక్షోభయథా । త్వదుక్తో దోషస్త్వన్మతే ఏవేత్యాహ - వృద్ధస్తు ఇతి

।। 39 ।।

ఇతి కర్త్రధికరణమ్ - 5

----

6. పరాయత్తాధికరణమ్ ।।

పరాత్ తు తచ్ఛ్రుతేః ।। 2-3-40 ।।

ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ ? .... భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా ఇతి ।। 40 ।।

పరాత్ తు తచ్ఛ్రుతేః । సఙ్గతిః స్ఫుటా ।।

రాద్ధాన్తే -

తత్ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । కర్తృత్వమ్ ఇతి వ్యాఖ్యానమ్

।। 40 ।।

నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ....

కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ।। 2-3-41 ।।

సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం .... క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ఇత్యుక్తమ్ ।। 41 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నను ఇతి । కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః । ఆది శబ్దం వ్యాచ ష్టే -

నిగ్రహ ఇతి । భాష్యస్థ - ఆది శబ్దేన ఫలదానగ్రహణమ్ । ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకోఽనుమన్తా । అన్యసాపేక్షత్వే ప్రథమప్రవృత్తస్య చ ఫలాన్వయే చ దృష్టాన్తమాహ - యథా ఇతి । రాజసంశ్రయణాదికముదాహరణమ్ । అన్యాపేక్షత్వేఽపి విధినిషేధభాక్త్వం రథాకర్షకేషు దృష్టమ్ । అంశే పారతన్త్ర్యాత్ న ఫలమితి పూర్వః పక్షః । అంశే స్వాతన్త్ర్యాత్ ఫలమితి సిద్ధాన్తః ।।

సాధారణకారణమీశ్వరః కరణకలేవరచిత్ప్రవృత్తిదానాదినా । విశేషకర్తృత్వే తు ప్రాగుపేక్షకః పశ్చాత్ త్వనుమన్తా । అనుమతిశ్చ ఫలదానతుల్యా । అతః పరాయత్తత్వమ్ । ప్రథమప్రవృత్తౌ స్వాతన్త్ర్యాత్ ఫలాన్వయః । దయా త్వన్యత్ర సావకాశా । అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం దశ్యత ఇతి చోదయతి - నను ఇతి । ఫలదానకల్పమితి బుద్ధ్యా పరిహరతి - ఉచ్యతే ఇతి । లోకదృష్ట్యాఽనుమన్తృత్వాత్ దోషాపాదనం ధర్మిగ్రాహకధ్వస్తమ్ । అనుమన్తుః ఫలాన్వయశ్చ శాస్త్రవశ్యత్వే సత్యనుమన్తృత్వాత్ । న త్వనుమన్తృత్వమాత్రాత్ । అతః సర్వముపపన్నమ్ ।।

ఇతి పరయత్తాధికరణమ్ - 6

----

7. అంశాధికరణమ్ ।।

అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే

। । 2-342 । ।

జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమ్ … … ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంఽశ ఇత్యభ్యుపేత్యమ్ । । 42 । ।

అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే । జీవోఽనుమతిదానాత్ ప్రవృత్తశ్చేత్ రాజభృత్యాదివత్ స్పష్టభేదః స్యాత్ ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । బ్రహ్మంశ ఇతి పక్షే చ కిం విశేష్యైకదేశతయాంశః , ఉత విశిష్టైకదేశరూపవిశేషణతయా ఇతి వికల్పో గర్భితః శ్రుతి ఇతి । వాదివిమతేరపి శ్రుతివైవిధ్యమూలత్వాత్ ఇతి భావః । నను ఇతి శఙ్కితం పౌనరుక్త్యం పరిహరతి సత్యమ్ ఇతి । పూర్వం శరీరాత్మభావేనాభేదశ్రుతిముఖ్యత్వముక్తమ్ । తచ్చాత్ర శరీరవాచినామాకృతినయవిషయత్వే స్థాపితే సిధ్యేత్ । తచ్చ ప్రభాయా ఇవాయుతసిద్ధవిశేషణతయాంశత్వే సిధ్యతి । విశేషణతయాంశత్వాత్ విలక్షణత్వసిద్ధిరితి ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహైవ ప్రతిష్ఠితమిత్యర్థః । కిం తావత్ ఇత్యాది । విశేష్యైకదేశరూపాంశవాదినమ్ అత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి - బ్రహ్మర్ణోఽశః ఇతి । యద్వా ఇతి । అభేద పఙ్క్తిధతాత్పర్యలిఙ్గసద్భావోఽభిప్రేతః । ।

రాద్ధాన్తే - తతశ్చ ఇతి । నికృష్టైరపి సామానాధికరణ్యమ- భేదస్యౌపచారికత్వవిరోధీతి భావః । పరోక్తాన్యథాసిద్ధి దూషయతి - న చ ఇతి । అభేదశ్రుతివిరోధపరిహారాదికం పూర్వవత్ । స్పష్టమ్ । సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి - ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమ్ ఇత్యాదినా । । 42 । ।

మన్త్రవర్ణాత్ । । 2-3-43 । ।

పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని …. … అసన్తతేశ్చాధ్యతికరః ఇత్యనన్తరమేవ చాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి । । 43 । ।

మన్త్రవర్ణాత్ । కథమంశత్వాప్రతీరిత్యత్రాహ - అంశవాచీ ఇతి । నిత్యో నిత్యానామ్ ఇతి విశిష్టవిధిః । భేదస్య స్వాభావికత్వమలౌకికమ్ । భేదకాకారాభావన్ముక్తౌ కథం భేదధీరిత్యత్రాహ - ఏవమ్ ఇతి । జ్ఞానస్వరూపత్వేన ఇతి జీవాద్వైతవచననిర్వాహః సూచితః । ప్రత్యక్తయా పరాక్తయా చ భేదః । ।

అపి స్మర్యతే ।। 2-3-44 ।।

మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః ... ... పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే । అతశ్చాయమంశః ।। 44 ।।

అపి స్మర్యతే । స్ఫుటమ్ ।

అంశత్వేఽపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన ... ...

ప్రకాశాదివత్ తు నైవం పరః ।। 2-3-45 ।।

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి .... జీవశరీరకబ్రహ్మవాచకత్వే నైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః ।। 45 ।।

శఙ్కామాహ - అంశత్వేఽపి ఇతి । ప్రకాశాదివత్ తు నైవం పరః । ఆది శబ్దార్థమాహ - యథా గవాశ్వ ఇతి । కథమంశత్వమిత్యత్రాహ ఏకవస్తు ఇతి । తతః కిం ప్రకృతశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ - విశేషణవిశేష్యయోః ఇతి । బహులత్వవిరలత్వాదిస్వభావే వైలక్షణ్యమ్ । అయమర్థః సౌత్ర ఇత్యాహ తదిదమ్ ఇతి । సూత్రఖణ్డేఽముమర్థం దర్శయతి - యథాభూతః ఇతి

। వాక్యార్థమాహ - యథైవ హి ఇతి । తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ - ఏవమ్ ఇతి । భానుః భానుమాన్ ఇత్యాదయః సపక్షాః ఇతి । ప్రాగేవ ఇతి । ప్రాగుక్తార్థ ఏతత్సూత్రాభిప్రేత ఇత్యర్థః ।। 45 ।।

స్మరన్తి చ ।। 2-3-46 ।।

ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ … …. ఆత్మశరీర - భావేనాంశాంశిత్వం వదన్తి ఇత్యుచ్యతే ।। 46 ।।

స్మరన్తి చ । అం శత్వే స్మృతిః ప్రాగుక్తా । విశేషణతయాంశత్వే త్వియముపాత్తా । స్మృతౌ దృష్టాన్తేన వైశద్యాత్ తత్కణ్ఠోక్తిః ।। 46 ।।

ఏవం బ్రహ్మణోశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే … …

అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ।। 2-3-47 ।।

సర్వేషా బ్రహ్మంశత్వజ్ఞత్వాదినై - కరూపత్వే …. .. శ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే । అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే ।। 47 ।।

అధికరణత్రయార్థమనువదన్ అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - ఏవమ్ ఇతి । అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ । ఆది శబ్దార్థమాహ - యథా చ ఇతి ।। 47 ।।

అసన్తతేశ్చావ్యతికరః ।। 2-3-48 ।।

బ్రహ్మంశత్వాదినైకరూపత్వే సత్యపి …. … ఇత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః ।। 48 ।।

అసన్తతేశ్చావ్యతికరః । సమన్తాత్ తతిః సన్తతిః , తదభావః అణుత్వమ్ । తాత్పర్యమాహ - భ్రాన్త ఇతి ।। 48 ।।

నను భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేఽపి … …

ఆభాస ఏవ చ ।। 2-3-49 ।।

అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య ... ... ఏకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికరస్తదవస్థ ఏవ ।। 49 ।।

ఆభాస ఏవ చ । తిరోధానాదికమేవానుపపన్నమ్ । ఉపపన్నేఽపి న వ్యవస్థోపపత్తిరిత్యర్థః ।। 49 ।।

పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదే .. ....

అదృష్టానియమాత్ ।। 2-3-50 ।।

ఉపాధిపరంపరాహేతుభూతస్యాదృష్టాస్యాపి .... స్వసంబన్ధేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసంభవాత్ ।। 50 ।।

అదృష్టానియమాత్ ప్రదేశభేదాన్నియమ ఇత్యత్రాహ - ఉపాధిభిః ఇతి ।। 50 ।।

అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవమ్ ।। 2-3-51 ।।

అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుక్తాదేవ హేతోరనియమ ఏవ ।। 51 ।।

అభిసన్ధ్యాదిష్వపి చైవమ్ । చః అవధారణే । ఆది శబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదిః । ఉక్తాత్ - అచ్ఛేద్యత్వాదికాత్ ।। 51 ।।

ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ।। 2-3-51 ।।

యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపమ్ , తచ్చేదానర్థమ్ ....
సూత్రైర్వేదావలమ్బినామాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే ।। 52 ।।

ఇతి అంశాధికరణమ్ - 7

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।। 3 ।।

ప్రదేశభేదాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ । ఉపాధీనామ్ ఇత్యాదిగ్రన్థద్వయే జీవానాం మిథ ఈశ్వరేణ చ వ్యతికర ఉక్తః । పునరుక్తిమాశఙ్క్యాహ - పూర్వత్ర ఇతి ।। 52 ।।

ఇతి అంశాధికరణమ్ - 7

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధబేదవ్యాసాపర -

నామధయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యయస్య తృతీయః పాదః ।।

------------- ---------------

తృతీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః ।।

1. తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్ ।।

తదన్తరప్రాతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ ।। 3-1-1 ।।

అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణమ్ .... అత ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం దేహహేతుభూతైః భూతసూక్ష్మైః సహ తత్ర తత్ర యాతీతి గమ్యతే

।। 1 ।।

తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్క్ః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ । ఉత్తరద్వికసఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ - అతిక్రాన్త ఇతి । అయమర్థః ఇత్యన్తేన ప్రథమాధ్యాయార్థ ఉక్తః । స్మృతిఇత్యాదినా ద్వితీయస్య । ద్వయోరనుగతార్థమాహ - అతః ఇతి । ద్వితీయద్వికార్థమాహ - ఉత్తరేణ ఇతి । సిద్ధవిషయచిన్తాబృతా ; సాధ్యవిషయచిన్తా వర్తిష్యత ఇత్యర్థః । తృతీయస్యార్థమాహ - తత్ర ఇతి । కథం ప్రథమద్వితీయయోరుపాసనోక్తిరిత్యత్రాహ - ఉపాసన ఇతి । తత్ర ఇతి । జాగరే దోషాః ఫలితాః స్యురతి భావః ।।

ప్రశ్నానన్తరం భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గోక్త్యదర్శనాత్ అర్థాన్తరవ్యవధాన శఙ్కావ్యుదాసాయ అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనరూపతాం ప్రకరణస్య దర్శయతి - పఞ్చాగ్ని ఇత్యాదినా । వ్యావర్తనే - వ్యావర్తకాకారౌ । శ్రద్ధా - భూతసూక్ష్మావస్థావిశేషః । సోమరాజ - అమృతమయదేవశరీరమ్ । అభిలప్యాః - సమాసావగతసంబన్ధో వాచ్యవాచకభావరూపవిశేష ఇతి భావః । తతః కిం భూతసూక్ష్మాన్వయసిద్ధేరిత్యత్రాహ - ఏవముక్తే ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయో ర్ద్వయోరపి ఆహుతౌ ఇతి నిర్దేశేన హోతవ్యద్రవ్యాకాంక్షాయాం స్వవాక్యస్థతయా అపామ్ ఏవ హోతవ్యత్వోపపత్తేః । పఞ్చస్వాహుతిషు తాః అనువృత్తా ఇతి తాసాం పురుషవచస్త్వమిత్యర్థః । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి ।। 1 ।।

నను ఆప పురువచసః ఇన్యుక్తేః ....

త్ర్యాత్మకత్వాత్ తు భూయస్త్వాత్ ।। 3-1-2 ।।

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి ... ... దేహే చ లోహితాదిభూయస్త్వే నారంభకేషు అపాం భూయస్త్వం గమ్యతే ।। 2 ।।

అనన్తరసూత్రజ్ఞామాహ - నను ఇతి । త్ర్యాత్మకత్వాత్ తు భూయస్త్వాత్ । నను ఏకైకం

త్రివృత్కృతాని సర్వాణి భూతాని దేహే సన్తి । తత్ కథం త్రివృత్కరణం సర్వభూతసద్భావే హేతురుక్తః ? ఉచ్యతే - త్రివృత్కరణశ్రుతేః ప్రత్యేకం త్రివృత్కృతభూత సముదాయస్యైవ వ్యష్టిదేహారంభకతాప్రతిపాదనపరత్వాదితి । వ్యష్టిసృష్ట్యర్థమనుప్రవేష్టవ్యతయా శ్రుతానాం తాసాం దేవతానామేకైకస్య న హి త్రివృత్కరణముచ్యతే తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్య తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామ్ ఇతి । అతః త్రివృత్కృతసముదాయ ఏవ దేహారంభకః । అతో దేహే చ ఇతి । త్రివృత్కృతాత్ భూతాన్తరాత్ త్రివృత్కృతానామపాం దేహే భూయస్త్వమిత్యర్థః ।। 2 ।।

ప్రణగతేశ్చ ।। 3-1-3 ।।

ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే । .... తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతిరభ్యుపగన్తవ్యా ।। 3 ।।

ప్రాణగతేశ్చ ।

స్మర్యతే చ ।।

సూత్రద్వయం స్పుటమ్ ।। 33 ।।

అగ్న్యాదిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ।। 3-1-4 ।।

యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాఽగ్ని వాగప్యేతి ... ... అతః
చక్షురాద్యప్యయశ్రుతిరధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణద్వారా ।। 4 ।।

అగ్న్యాదిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ । అనపియద్భిః - అప్యయరహితైః ।
కేశాద్యప్యయశ్రుతివత్ వాగాద్యప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణద్వారా । వాగభిమానిదేవతా
అగ్నిమప్యేతి - వాగభిమానిత్వం విహాయ కేవలమగ్నిరూపేణ తిష్ఠతీత్యర్థః ।। 4 ।।

ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః ।। 3-1-5 ।।

యదుక్తమ్ - అద్భిః సూక్ష్మాభిః భూతాన్తరసంసృష్టాభిః ... . అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభిరద్భిః
సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్ ।।

ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః । శ్రద్ధా ఇతి । ప్రశ్నగతప్రకారస్య
ప్రతివచనాన్తే నిగమనాత్ మధ్యేఽపి తత్ప్రకార ఏవోక్త ఇతి శ్రద్ధా - ఆపః ఇత్యర్థః । అపామేవ ,
న తు మనోవృత్తివిశేషస్య ।। 5।।

అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ।। 3-1-6 ।।

యత్ పునరుక్తమ్ - అద్భిః సంపరిష్వక్తో జీవో యాతీతి ... .. విశేష్యే జీవ ఏవ పర్యవస్యతి ।
అతః సంపరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే ।। 6 ।।

అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః । అస్మిన్నేవ వాక్యే మహావాక్యే ఇత్యర్థః ।
తద్భూయ ఇతి । తద్యోగీ భవతీత్యర్థః । స్ఫుటజీవవాక్యైకార్థ్యాత్ అస్ఫుటార్థస్య

వాక్యస్య తత్పరత్వమిత్యర్థః । శ్రద్ధా - శబ్దేన తద్విశిష్టకథనం లాక్షణికమిత్యత్రాహ - దేహస్య
ఇతి ।। 6 ।।

నను చ తం దేవా భక్షయన్తి ఇతి ....

భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్ తథా హి

దర్శయతి ।। 3-1-7 ।।

వాశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి । ... . తస్మాత్ భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్ ।। 7 ।।

అనన్తరసూత్రస్యాకాంక్షాం చోద్యముఖేన దర్శయతి - నను ఇతి । భాక్తం వాఽనాత్మత్త్వాత్ తథా హి దర్శయతి । ఇహాముత్ర చోపకరణత్వం వివృణోతి - ఇహ ఇతి । అన్నత్వేన - భోగ్యత్వేన । భక్షణస్యాన్నవినాశరూపవ్యావృత్తిః । అధికరణార్థముపసంరతి - తస్మాత్ ఇతి ।। 7 ।।

ఇతి తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్ - 1

1. కృతాత్యయాధికరణమ్ ।।

కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ ।। 3-1-8 ।।

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణామ్ , ధూమాదినా .... తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతమ్ ; వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్

।। 8 ।।

కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ । యావత్సంసారం ప్రకృత్యసంబన్ధో నిషిద్ధః । అథ తద్ధేతుభూతకర్మసంబన్ధ ఉచ్యతే ఇతి సఙ్గతిః । అభ్యాశః - అభ్యాగన్తారః । అభుక్త ఇతి శ్రుత్యర్థాపత్తికథనమ్ । యథేతమ్ - యథాగతమ్ ।। 8 ।।

చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజిని #ః ।। 3-1-9 ।।

రమణీయచరణాః కపూయచరణాః ఇతి .... సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసంభవాత్ । సుఖదుఃఖే హి పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే ।। 9 ।।

చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః అనవద్యానికర్మాణి ఇతి యజ్ఞాదీని ; అస్మాకం సుచరితాని ఇతి ఆచార ఇతి పూర్వపక్షిణో భావః పుణ్య శబ్దేన

యజ్ఞాది ఉచ్యేతే ।। 9 ।।

ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ।। 3-1-10 ।।

ఏవం తర్హి అఫలత్వాదాచారస్య .... కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః ।। 10 ।।

ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ । స్ఫుటమ్ ।। 10 ।।

సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ।। 3-1-11 ।।

పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతి ... ... ఫలమితి తు స్వీకృతమ్ । అతః సానుశయా ఏవ ప్రత్యవరోహన్తి ।। 11 ।।

సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి బాదరిః । పృథక్ ఇతి । అనవద్యానికర్మాణి ఇతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధ కర్మోక్తిః । గోబలీవర్ద ఇతి । లాక్షణికార్థస్వీకారాదపి ముఖ్యార్యాపరిత్యాగేన విషయసఙ్కోచో యుక్త ఇతి భావః । అధికరణార్థముపసంహరతి - అతః ఇతి ।। 11 ।।

ఇతి కృతాత్యయాధికరణమ్ - 2

------

3. అనిష్టాదికార్యధికరణమ్ ।।

అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ ।। 3-1-12 ।।

కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణః ... ... త్రై సర్వే గచ్ఛన్తి ఇత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్ ।। 12 ।।

అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ । కర్మసంబన్ధనియమ ఉక్తః । తత్రాపి సాధుకర్మసంబర్న్ధే నియమో నేత్యుచ్యతే ఇతి సఙ్గతిః । దేహారంభః పఞ్చమాహుత్యపేక్ష ఇతి శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా ।। 12 ।।

ఏవం తర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణోః ... .

సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ ।। 3-1-13 ।।

తుశబ్దః శఙ్కాం వ్యావర్తయతి ... ... వైవస్వతం సఙ్గమనం జనానాం యమం రాజానమ్ ఇత్యాదిషు ।। 13 ।।

సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ । సంయమనే ఇతి

నిమిత్తసప్తమీ । అయం లోకో నాస్తి ఇతి । నాత్ర సుఖమిత్యర్థః ।। 13 ।।

స్మరన్తి చ ।। 3-1-14 ।।

స్మరన్తి చ సర్వేషాం … … వశం యాన్తి యమస్య భగవన్ కిల ఇత్యాదిషు ।। 14 ।।

అపి సప్త ।।3-1-15 ।।

పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్ సప్త నరకానపిస్మరన్తి ।।

నను సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం … …

తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః ।। 3-1-16 ।।

తేష్వపి సప్తసు యమాజ్ఞయైవ … … పశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌ స్తః ।।

స్మరన్తి చ ।। 14 ।।

అపి సప్త ।। 15 ।।

తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః । త్రితయం స్ఫుటమ్ । ఇతి పూర్వపక్షసూత్రాణి ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే -

విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ।। 3-1-17 ।।

తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః I … …. య ఇష్టాదికారిణః తే సర్వే ఇతి పరిణేయమ్ II 17 II

విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ I ఇతి శబ్దస్య హేత్వర్థతా దర్శితా ఫలభోగార్థత్వాత్ ఇతి I విద్యాప్రసఙ్గః కిమర్థః ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి I విద్యావిషయత్వమ్ ఇతి I విషయ శబ్దః ఫలపరః I పరిణేయమ్ - నిర్వాహ్యమ్

II 17 II

నను పాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే .. …

న తృతీథే తథోపలబ్ధేః II 3-1-18 II

తృతీయస్థానస్య శరీరారంభావ … … పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి , నాన్యన్నివారయతి , అవధారణాశ్రవణాత్ II 18 II

న తృతీథే తథోపలబ్ధేః I జాయస్వ మ్రియస్వ ఇతి I జాయన్తే మ్రియన్తే ఇత్యర్థః I

వేదస్వాతన్త్ర్యాదీశ్వరశాసనం వా I ఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానత్వమ్ I పఞ్చమ్యామ్ ఇతి I న త్వన్యయోగవ్యచ్ఛేద ఇత్యర్థః II 18 II

స్మర్యతేఽపి చ లోకే II 3-1-19 II

పుణ్యకర్మణామపి కేషాఞ్చిత్ … … లోకే స్మర్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనామ్ II 19 II

స్మర్యతేఽపి చ లోకే I స్ఫుటమ్ II 19 II

దర్శనాచ్చ ।। 3-1-20 ।।

శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాఞ్చిత్ … … భూతయోః పఞ్చమాహుతిమన్తరేణోత్పత్తింర్తర్దృశ్యతే ।। 20 ।।

దర్శనాచ్చ । అణ్డజమ్ ఇతి । కార్యత్రైవిధ్యాత్ త్రీణి బీజాని ఇత్యర్థః

।। 20 ।।

నను స్వేదజానామత్ర సఙ్కీర్తనం … …

తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్య ।। 3-1-21 ।।

సంశోకజస్య - స్వేదజస్యాపి … … అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తిర్న సంభవతి ।। 21 ।।

తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్య । ఉద్భిజ్జస్యాయోనిజత్వసామ్యాత్ తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః ।। 21 ।।

ఇతి అనిష్టాదికార్యధికరణమ్ - 3

------

4. తత్స్వాభావ్యపత్త్యధికరణమ్ ।।

తత్స్వాభావ్యాపత్తిరూపపత్తేః ।। 3-1-22 ।।

ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాః ... ... తదాపత్తివచనం
తత్సంసర్గకృతతతాసాదృశ్యాపత్త్యాభిప్రాయమ్ ।। 22 ।।

తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః। సఙ్గీర్తిం దర్శయతి - ఇష్టాది ఇతి । ఆకాశాదిభావః - ఆకాశాదిశరీరకత్వమ్ । అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్ । తత్సంసర్గకృతతతాసాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్ ఇతి । తత్సంసర్గకృతభేదకస్థూలాకారరాహిత్యముక్తమిత్యర్థః ।। 22 ।।

ఇతి తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణమ్ - 4

----

5. నాతిచిరాధికరణమ్ ।।

నాతిచిరేణ విశేషాత్ ।। 3-1-23 ।।

ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతి యావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తి .... దుర్నిష్ప్రపతతరం - దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః ।। 23 ।।

నాతిచిరేణ విశేషాత్ । అధికరణాన్తరమ్ । ఆకాశాదౌ కిఞ్చిద్విలమ్బో వ్రీహ్యాదావతివిలమ్బశ్చ నాతిచిర శబ్దసూచితౌ ।। 23 ।।

ఇతి నాతిచిరాధికరణమ్ - 5 ।।

-----

6. అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్ ।।

అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ।। 3-1-24 ।।

అవరోహన్తో జీవా వ్రీహ్యాదిభావేన … … అత ఆకాశాదిభావవచనవత్ వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మవచనమౌపచారికమ్ ।। 24 ।।

అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ । అధికరణాన్తరమ్ । కేవల - శబ్దాభిప్రేతమాహ - యత్ర హి ఇతి । వ్రీహ్యాదిశ్లేషేఽపి నియామ్యత్వమస్తీతి దేహత్వం భూతసూక్ష్మాణామ్ । ధీసఙ్కోచాన్నియమనప్రతిబన్ధః ।। 24 ।।

అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ।। 3-1-25 ।।

నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే … … తాదాత్వి- కాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవ వదన్తి , పూజయన్తి చ తజ్ఞాః ।।

అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ । భాట్టోక్తపరిహారం సాంఖ్యోఽనూద్య దూషయతి న చ ఇత్యాదినా క్షీరం పిత్తోపహతస్య పథ్యం , న తు ప్రమేహగ్రస్తస్య ఇతివన్న విరోధః ఇత్యర్థః । శఙ్క్యతే - అథోచ్యేత ఇతి । అథ గురూక్తం దూషయతి - నైవమ్ ఇతి । లౌకికవైదికహింసయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ - లౌకిక్యామపి ఇతి । రాగోత్థానకమానవైషమ్యాత్ వ్యవస్థా చేత్ , శ్యేనస్యాపి అధర్మత్వం న స్యాదితి భావః । సంవత్సరపశ్వాలమ్భనాద్యభిప్రాయేణాహ - తథా ఇతి । ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వేఽపి రాగాత్ ప్రవృత్తిరితి హృదయమ్ ।।

పరిహరతి - తన్న ఇతి । దుఃఖహేతుత్వం చాస్తీతి హింసాత్వమిత్యత్రాహ - అతిశయతి ఇతి । న వా ఉ త్వే ఇతి । న పరం స్వర్గలాభాదహింసాత్వక్లృప్తిః । కిం తు తత్కణ్ఠోక్తం చేతి భావః । పరానర్థోదర్కతయా శ్యేనయాగస్య హింసాత్వమితి వైషమ్యం ఫలితమ్ ।। 25 ।।

రేతస్సిగ్యోగోఽథ ।। 3-1-26 ।।

ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాదిజన్మవచనమ్ .... యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి , తద్వత్ వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః ।। 26 ।।

రేతస్సిగ్యోగోఽథ । ఔపచారికతద్భావోక్తిప్రకరణమవిచ్ఛిన్నమితి భావః ।। 26 ।।

యోనేః శరీరమ్ ।। 3-1-27 ।।

యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుయాయినాం .. ... తతః ప్రాగాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః ।। 27 ।।

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

యోనేః శరీరమ్ । యోనిః - యోషిద్యోనిః । సంసరతః శరీరం చేత్ భోగార్థమ్ । న చేత్ తన్న సంసారిశరీరమిత్యభిప్రాయః ।। 27 ।।

ఇతి అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్ - 6

శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర -

నామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విరచితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

ఛ్డఙ్దృదడ్ఢ ఙ్ఖ్డఠ్థ

తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః ।।

-----

1. సన్ధ్యాధికరణమ్ ।।

సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి ।। 3-2-1 ।।

ఏవం కర్మానురూపగమనాగమనజన్మాదియోగేన ... ... స హి కర్తా ఇత్యాహ హి । స్వప్నదృక్ జీవ ఏవ తత్ర ప్రతీయతే ।। 1 ।।

సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి । పాదసఙ్గతిమాహ - ఏవమ్ ఇతి । జన్మాది ఇతి ఆది శబ్దేన సుఖాద్యనుభవోక్తిః । దుఃఖిత్వం రవ్యాపితమ్ ఇతి । స్వర్గేఽపి పాతభయాదితి భావః ।। 1 ।।

నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ।। 3-2-2 ।।

కిఞ్చ ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమ్ .... .. అత ఉపకరణాద్యభావేఽపి సృష్టిః ఉపపద్యతే ।। 2।।

నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ । పుత్రాదయశ్చ ఇతి లిఙ్గం దర్శితమ్ । కథం పరికరస్య సృష్టిత్వమ్ ఇత్యత్రాహ - జీవస్య చ ఇతి ।। 2 ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే -

మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ।। 3-2-3 ।।

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । స్వప్నే ... ... తథా శ్రుత్యైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవ కర్తారమాహ ।। 3 ।।

రాద్ధాన్తే - మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వపరూపత్వాత్ । మాత్రచా ప్యనాశ్చర్యత్వవ్యుదాసః । తుశబ్దలబ్ధార్థమాహ - పరమపురుష ఇతి । మిథ్యావ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే - మాయా ఇతి । న భవన్తి ఇతి మిథ్యాత్వముక్తమిత్యత్రాహ - అత్రాపి ఇతి । సృజత్యానుగుణ్యాత్ ఇతి భావః ।। 3 ।।

స్వాభావికం చేజ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికం ....

పరాభిధ్యానాత్ తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ ।। 3-2-4 ।।

తుశబ్దః శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః । ... . ఏష హ్యేవానన్దయాతి భీషాఽస్మాద్వాత్#ః

పవతే ఇత్యాదిషు ।। 4 ।।

పరాభిధ్యానాత్ తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ । తతః ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । తత్సఙ్కల్పాత్ ఇతి వ్యాఖ్యానమ్ । బన్ధస్య తాదధీన్యాత్ తదన్తర్గతస్య తిరోధేస్తాదధీన్యసిద్ధిరితి భావః ।। 4 ।।

దేహయోగాద్వా సోఽపి ।। 3-1-5 ।।

సోఽపి తిరోభావో దేహయోగద్వారేణః ... . తావన్మాత్రకాలావసానాన్ తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి ।।5।।

కర్మ ప్రకృతిశ్చ హి తిరోధాయకమిత్యత్రాహ - దేహయోగాద్వా సోఽపి ఇతి । శక్తిః - అపృథగ్విశేషణమ్ । వాశబ్దో వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రయన్నాహ - సృష్టికాల ఇతి ।।

అనయోః సూత్రయోరవాన్తరార్థోపపాదనపరత్వాన్నిగమయతి - అతోఽనభివ్యక్త ఇతి । జీవవత్ పరస్యాయోగ్యత్వాకారవ్యుదాసాయ ప్రాక్ సంక్షిప్తం విస్తరేణాహ - తస్మిన్ లోకాః ఇతి । అస్థిరత్వాదిహేతుమాహ - అతః ఇతి ।। 5 ।।

సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ।। 3-2-6 ।।

ఇచశ్చ స్వాప్నా అర్థా న జీవసఙ్కల్పపూర్వకాః ... ... శుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్వా పశ్యేత్ । అతః స్వప్నే సృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా ।।6।।

అనన్తరసూత్రం ప్రథమాపాదార్థోపపాదకమ్ । సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః । ఇహ స్వాప్నసృష్టాయుక్తసత్యసఙ్కల్పత్వావిర్భావక్లృప్తివ్యుదాలః . స్వాప్నాధ్యాయవిదః - స్వప్నపరవేదవాక్యవిదః ।। 6 ।।

ఇతి సన్ధ్యాధికరణమ్ - 1

----

1. తదభావాధికరణమ్ ।।

తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ ।। 3-2-7 ।।

ఇదానిం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే ... ... బ్రహ్మ తు పర్యఙ్కస్థానీయమ్ । అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్ సుషుప్తిస్థానమ్ ।। 7 ।।

తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ । సఙ్గతిః స్ఫుటా । వృత్త్యభావః । అణుత్వాత్ । రాద్ధాన్తే - కథం కార్యభేద ఇత్యత్రాహ - సంభవతి చ ఇతి । హృదయాన్నాడ్యా నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనమ్ , ప్రత్యవసృప్య ఇతి శ్రుతేః ।। 7 ।।

అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ ।। 3-2-8 ।।

యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్ సుషుప్తిస్థానమ్ ... ... న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే ఇత్యాదిషు ।। 8 ।।

అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ । అతః అస్మాత్ ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయమ్ । యో యతో బ్రహ్మైవ , బ్రహ్మణః ఇతి వ్యాఖ్యానమ్ ।। 8 ।।

ఇతి తదభావాధికరణమ్ - 2

----

3. కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణమ్ ।।

స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ।। 3-2-9 ।।

కిం సుషుప్త ఏవ ప్రబోధసమయే ఉత్తిష్ఠతి ... ... పరమాత్మాన- ముపసంపద్యాశ్వస్తః పునభాగాయోత్తిష్ఠతి ।। 9 ।।

స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః । సఙ్గతిః స్ఫుటా । న కఞ్చన పాప్మాన స్పృశతి ఇత్యస్యార్థమాహ - సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య ఇతి । న చాసౌ ఇతి । సర్వప్రవృత్తిజ్ఞానశూన్యః సుషుప్తః । ముక్తస్తు న తథా ఇతి వైషమ్యముక్తమ్ । న కఞ్చన ఇతి శ్రుతేరర్థమాహ - అతః ఇతి । ఆది శబ్దోక్తమ్ అనుష్ఠానమ్ । ఇయం శ్రుతిరనుష్ఠానాద్యశక్తిపరా । అస్య సుఖాద్యనుభవకర్మానుష్ఠానవిరహ ఏవ , న తు సర్వోపాధినిర్మోక్షః । సతి సంపత్తిః నామ దేహాద్యధిష్ఠాతృత్వవిరహేణ బ్రహ్మణి స్థితి , సదా ధ్యేయత్వాదస్య ।। 9 ।।

ఇతి కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణమ్ -3

4. ముగ్ధాధికరణమ్ ।।

ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ ।। 3-2-10 ।।

ముగ్ధమధికృత్య చిన్త్యతే - కిమియం మూర్చా ... ... మరణం హి సర్వప్రాణదేహసంబన్ధోపరితిః , సూక్ష్మప్రాణదేహసంవన్ధావస్థితిర్మూర్చా ।। 10 ।।

ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ । సఙ్గతిః స్ఫుటా । ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః - జ్ఞానలోపావిశేషాదితి భావః । అభిఘాతాది ఇతి ఆది శబ్దాదనిష్టశ్రవణమ్ । నిమిత్తాకారవైరూప్యే క్రమాత సుషుప్తిమరణ వ్యావర్తకే । సుషుప్తౌ ప్రాణో భూయానుపలభ్యతే ; మూర్చాయామల్పః ; మృతౌ న కశ్చిత్ ।। 10 ।।

ఇతి ముగ్ధాధికరణమ్ - 4

-----

5. ఉభయలిఙ్గాధికరణమ్ ।।

న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ।। 3-2-11 ।।

దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషాః .... .. ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణం హి బ్రహ్మైవగతమ్ ।। 11 ।।

న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి । సఙ్గతిమాహ - దోష ఇతి । బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం చ పాదార్థః । స్వాప్నార్థస్రష్టృత్వసుషుప్తిస్థానత్వయోరపి కల్యాణగుణరూపత్వాదిహ సఙ్గతిః । మూర్ఛా తు సుషుప్తిసాపేక్షత్వాదిహ చిన్తితా ।।

స్థానేషు - అవస్థాసు । తత్తదవస్థశరీరే - జాగారదిహేతుత్వావస్థశరీరే । అనుత్థానశఙ్కాం పరిహరతి - ఇత్థమ్ ఇతి । రాజకోపద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్యేవ ద్వారహేతోః సాక్షాదపురుషార్థహేతుత్వాత్ స్వేచ్ఛాధీనత్వేఽపి తథాత్వానపగమాత్ పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః । పృథివ్యాత్మాది ఇతి । తత్సంసర్గో చ పఞ్చమ ఇతి నయాదాత్మని స్థితా నాశుద్ధిరిత్యాత్మోపాదానమ్ ।। 12 ।।

భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ।। 3-2-12 ।।

యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వా ... .. స ఏవ సంబన్ధః తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్ ।। 12 ।।

భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ । జీవస్యోభయలసిఙ్గకత్వేఽపి తత్తద్దేహయోగరూపావస్థాభేదేన హ్యపుమర్థం #ః , తథా పరస్యాపీత్యర్థః । పరిహరతి తన్న ఇతి । ఆవృత్తత్వాత్ క్షిత్యాదిసంబన్ధస్య జీవస్య నిత్యత్వేనాశఙ్కనీయస్య

వ్యావర్త్యత్వాయోగాచ్చ అమృత శబ్దో న నిత్యత్వపరః । కిం తు తత్తద్దోషరాహిత్యపరః । జీవస్య తిరోధానాదిశ్రుతివశాదుభయలిఙ్గత్వ శ్రుతిసఙ్కోచ , న తు పరస్యేత్యర్థః । న హి ఇతి । వస్తుస్వభావాయత్తత్వాభావాన్నాపుమర్థత్వమిత్యర్థః । తాదూప్యే - సుఖదుఃఖహేతుత్వే । న హ్యేకస్య విరుద్ధమాకారద్వయం స్వభావ ఇతి భావః । న పరముపపత్త్యా కర్మనిబన్ధనత్వం క్లృప్తమ్ , కణ్ఠోక్తం చేత్యాహ - తథా చ ఇతి । పురుషభేదేన సుఖదుఃఖకరత్వమాహ - నరకస్వర్గ ఇతి । కాలభేదేనైకస్యైకం ప్రతి తద్ధేతుత్వమాహ - తదేవ ఇతి ।। 12 ।।

అపి చైవమేకే ।। 3-2-13 ।।

అపి చ ఏకే శాఖినః ఏకస్మిన్నేవ దేహసంయోగే ... .. తయోరన్యః పిప్పలం

స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి ఇతి ।। 13 ।।

అపి చైవమేకే । స్ఫుటమ్ ।। 13 ।।

అథ స్యాత్ -అనేన జీవేనాత్మనా ....

అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ।। 3-1-14 ।।

దేవాదిశరీరానుప్రవేశే తేన తేన రూపేణ .... బ్రహ్మ
నిరస్తనిఖిలదోషత్వకవ్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ ।। 14 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ । కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ - జీవవత్ ఇతి । నను ఇతి । కథం కార్యానన్వయః , నియమనాదికార్యాన్వయాత్ ధీశబ్దపర్యవసానేన కర్మవశ్యత్వాన్వయాచ్చేత్యర్థః । పరిహగతి - ఇత్థమ్ ఇతి । సుఖదుఃఖకార్యవిశేషాస్పర్శో వివక్షితః , న తు నియమనాద్యస్పర్శః । ధీశబ్దపర్యవసాయికం కర్మాన్వయం పరిహరతి - విధి ఇతి । నిష్కర్షకశబ్దవత్ బ్రాహ్మణాదిశబ్దాః

జీవపర్యన్తాః స్యుః I పరపర్యన్తత్వేఽపి గౌరో బ్రాహ్మణ ఇతి గౌరత్వవత్ విశేషణభూతజీవద్వారకం వా కర్మవశ్యత్వం స్యాదిత్యర్థః II 14 II

నను చ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ....

ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ II 3-2-15 II

యథా సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఇత్యాది ... ...
నిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయివాక్యావైయర్థ్యాదుభయలిఙ్గభేవ బ్రహ్మ

II 15 II

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - నను చ ఇతి I ఆర్థశ్రౌతనిషేధౌ దర్శితౌ I

ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ I వ్యాప్త్యా చేత్ , ధీః కస్యచిదేవ I శ్రుతిబలాత్ న చేత్ , సగుణత్వమపి I న చ వ్యాప్తివిరోధః , ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ జ్ఞానానాశ్రయత్వాదితి భావః II 15 II

ఆహ చ తన్మాత్రమ్ II 3-2-16 II

కిం చ సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్ ఇత్యాది ... ... నేతి నేతి ఇతి చ నిషేధస్య విషయోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే I I 16 II

ఆహ చ తన్మాత్రమ్ I సూత్రాభ్యాం విరోధాభ్యుపగమేన తదభావేన చార్థగుణనిషేధః ప్రత్యుక్తః I అథ శ్రౌతం పరిహరన్నార్థస్య చ పరిహారోపయోగి మానం దర్శయతి II 16 II

దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే II 3-2-17 II

దర్శయతి చ వేదాన్తగణః ... ... బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వాత్ తత్సాన్ధనప్రయుక్తా దోషా న పరం బ్రహ్మ స్పృశన్తి ।। 17 ।।

దర్శయతి చాథా అపి స్మర్యతే । ప్రథమే సూత్రే స్వపక్షమూలతయా మానం దర్శితమ్ । ఇహ తు దూషణపరిహారాయ । వేదాన్తగణ ఇతి । అథో శబ్దః ప్రమాణకార్త్స్న్యపర ఇతి భావః । దర్శయతి స్మర్యతే ఇతి సౌత్రశబ్దవివరణమ్ । నిర్దోషత్వం దర్శయతి - నిష్కలం ... ... నిరవద్యమ్ ఇత్యాదినా । సామాన్యవిశేషగోబలీవర్దనయావభిప్రేతౌ ।। 17 ।।

అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ ।। 3-2-18 ।।

యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి ... ... ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్ । ఇత్యాదిషు ।। 18 ।।

అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ । తథాత్మైకః ఇతి । ఏకస్వభావ ఇత్యర్థః ।। 18 ।।

అత్ర చోదయతి -

అమ్బువదగ్రహణాత్ తు న తథాత్వమ్ ।। 3-2-19 ।।

తుశబ్దశ్చోద్యం ద్యోతయతి । అభ్బువదితి ... ... అతో న తథాత్వమ్ - దార్ష్టాన్తికస్య న దృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః ।। 19 ।।

అమ్బువదగ్రహణాత్ తు న తథాత్వమ్ । దృష్టాన్తావైఘట్యాయ దార్ష్టాన్తికస్య పృథివ్యాదౌ స్థితేః మిథ్యాత్వముపేత్యమితి భావః ।। 19 ।।

పరిహరతి -

వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ ।। 3-2-20 ।।

పృథవ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్ స్థానినః ... .. సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోఽపి న దోషసంభవః ।। 20 ।।

వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ । సమఞ్జంసం భవతి । ఇత్యన్తేన భాష్యేణ ఏవమ్ ఇత్యన్తసూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః । స్మృతివచోఽర్థమాహ - ఘట ఇతి । దృష్టాన్తద్వయం కిమర్థం దోషాస్పర్శస్యానుగత హేతుః క ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి। దేశత ఇవ స్వభావతో విప్రకర్షస్యాపి దోషాస్పర్శ హేతుతాజ్ఞాపనముభయదృష్టాన్తఫలమ్। సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషస్పర్శ హేతుః

। అన్యతమవిప్రకర్షోఽప్యస్పర్శ హేతురిత్యర్థః । దర్శనాచ్చ ఇతి సూత్రాంశః ।। 20 ।।

అథ స్యాత్ - ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ... .

ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః ।। 3-2-21 ।।

నైతదుపపద్యతే యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వం ... ... అపి తు పూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రమ్ । అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరం బ్రహ్మ ।। 21 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । మహారజనం - కుసుమ్భః । ప్రకృతైతావత్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః । అనూద్య నిషేధతీతి న భ్రాన్తజల్పకల్పతా ఇత్యత్రాహ - న హి ఇతి । నోపపద్యతే ఇత్యన్తేన హి శబ్దాభిప్రాయో వివృతః । సాత్ర ఇతి ఇతి । ఇతిః ప్రకారార్థః । ఇయత్తా చ ప్రకార ఇత్యర్థః । ప్రకారనిషేధపరత్వే త్వానన్త్యం న ఘటతే ఇత్యర్థః ।।

అనన్తరమ్ ఇతి తతః శబ్దదార్థ ఉక్తః న హ్యేతస్మాత్ ఇతి నిషేధః ప్రతీతః , న తు గుణః , స్వరూపమేవ సత్యం ప్రతీతమిత్యత్రాహ - అయమర్థః ఇతి ।।

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన ... ...

తదవ్యక్తమాహ హి ।। 3-2-22 ।।

తత్ - బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరేణ న వ్యజ్యతే .... .. న చక్షుషాగృహ్యతే నాపి వాచా ఇత్యాది ।। 22 ।।

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ - బ్రహ్మణః ఇతి । ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరగోచరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాకరణముఖేన తస్య మానాన్తరాగోచరత్వం ద్రఢయతీత్యర్థః । ఏతచ్చ దీపసారయోః స్పష్టీకృతమ్ । తదవ్యక్తమాహ హి । స్ఫుటమ్

।। 22 ।।

హేత్వన్తరం చాహ -

అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ।। 3-2-23 ।।

అపి చ సంరాధనే - సమ్యక్ ప్రీణనే ... .. బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమమ్ ।। 23 ।।

అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ । ధ్యానగమ్యోఽస్తు , తతః కిం సంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ - భక్తిరూప ఇతి ।। 26 ।।

ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ।। 3-2-24 ।।

ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి ... ... తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే - ఇత్యర్థః ।। 24 ।।

ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ । మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా ఉపాసనార్థమారోపితత్వశఙ్కాఽత్ర నిరస్యతే । తేషామపి మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిః భ్రాన్తిరితి శఙ్కాయాముత్తరఖణ్డం వ్యాచష్టే - బ్రహ్మస్వరూపభూత ఇతి । ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్ ప్రకాశానన్దాదేరివ ప్రపఞ్చవిశిష్టతాయాః పరమార్థత్వమిత్యర్థః ।। 24 ।।

ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వుపసంహరతి -

అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్ ।। 3-2-25 ।।

అతః ఉక్తైర్హేతుభిః బ్రహ్మణః ... ... తథా హి సత్యుభయసిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి ।। 25 ।।

అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్ । నేతి నేత్యస్యావధినిషేధపరత్వాత్ నిరవధికేన కల్యాణగుణజాతేన విశిష్టత్వం బ్రహ్మణః సిద్ధమిత్యర్థః । ఉభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వతాముపసంహారసూత్రం న ఘటతే , తత్సమర్థనేనోపసంహారాత్ ।।

ఇతి ఉభయలిఙ్గాధికరణమ్ - 5

------

6. అహికుణ్డలాధికరణమ్ ।।

ఉభయవ్యపదేశాత్ త్వహికుణ్డలవత్ ।। 3-2-26 ।।

మూర్తామూర్తాత్మకస్యాచిత్ప్రపఞ్చస్య ... ... తస్యైవ బ్రహ్మణః సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని ।। 26 ।।

ఉభయవ్యపదేశాత్ త్వహిరూకుణ్డలవత్ । సఙ్గతిమాహ - మూర్త ఇతి । అచిత్ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతిః। ప్రధాన ఇతి । పతిత్వాదికథనాత్ శరీరత్వం వివృతం భవతి । అహికుణ్డలన్యాయేన - ఏకద్రవ్యావస్థావిశేషేణ ఏకజాతి యోగస్య ఖణ్డాదిదృష్టాన్తే సత్యపి ప్రభాతద్వదుపాదానం గుణప్రధానభావసద్భావాత్ । జీవస్యేవ ఇతి । అంశో నానా ఇత్యస్మాదస్య విభాగో ద్యోతితః । తజ్జీవబ్రహ్మైక్యవిషయమ్ । ఇదం చాచిద్బ్రహ్మవిషయమ్ । పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ - ఇహ ఇతి । స్ఫుటమ్ ।। 26 ।।

ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్తత్వాత్ ।। 3-2-27 ।।

వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః । బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ ... ... ఏవ మచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః ।। 27 ।।

ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ । అహికుణ్డలవత్ ఇతి అచిద్బ్రహ్మణోః కార్యకారణభావేన భేదాభేదోక్తిః। ప్రకాశాశ్రయవత్ ఇతి । వ్యక్త్యాత్మనా జాత్యాత్మనా చ భేదాభేదోక్తిరితి భావః ।। 27 ।।

పూర్వవద్వా ।। 3-2-28 ।।

వాశబ్దః ప్రక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః । ... ... తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మ ప్రత్యంశత్వమ్ ।। 28 ।।

పూర్వవద్వా । ప్రథమపక్షపరిగృహీతవ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయశబ్దః । ఉక్తదోషాత్ - నిర్వికారత్వనిర్దోషత్వబాధాత్ । సకలశ్రుతిస్మృతి ఇతి । బ్రహ్మత్వం జాతిశ్చేత్ ఖణ్డో ముణ్డ ఇతివదీశ్వరాదిశబ్దైః జగచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యం న స్యాత్ । బ్రహ్మైవ జాతిశ్చేన్ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాశ్రయత్వానుపపత్తిరితి భావః । కిమపృథక్సిద్ధధర్మతయాఽశత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ - తదేవమ్ ఇతి ।। 28 ।।

ప్రతిషేధాచ్చ ।। 3-2-29 ।।

స వా ఏష మహానజ ఆత్మా ... . బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేన చోభయలిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్ ।। 29 ।।

ప్రతిషేధాచ్చ । కథం కార్యకారణానన్యత్వాదీత్యత్రాహ - అతః సూక్ష్మ ఇతి । ఇత్యాది ఇతి ఆది శబ్దాత్ సామానాధికరణ్యం వివక్షితమ్ ।। 29 ।।

ఇతి అహికుణ్డలాధికరణమ్ - 6

------

7. పరాధికరణమ్ ।।

పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః ।। 3-2-30 ।।

ఇదానీమస్మాత్ పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదన ... ... పరస్మామ్ బ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిదస్తీతి గమ్యతే ఇతి ।। 30 ।।

పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః । పరస్మాత్ ఇతి ప్రాప్యతాలక్షణం పరత్వముక్తమ్ । పరబ్రహ్మణః ఇతి తు స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వమ్ । స్థేమ్నే - ప్రాప్యత్వోపయోగిగుణవైకల్యే హి నోభయలిఙ్గత్వపౌష్కల్యమ్ । పూర్వత్ర నిర్దోషత్వం స్థాపితమ్ । ఇహ

తు కల్యాణగుణాత్మకత్వమితి సఙ్గతిః । అసఙ్కరకృత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ - ఏతమ్ ఇతి । తథా ఇతి ।కేవలః షష్ఠ్యన్తసహితశ్చేతి భిదా

।। 30 ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే -

సామాన్యాత్ తు ।। 3-2-31 ।।

తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి … … తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః । యథా వేదాన్తం తరతి ఇతి ।। 31 ।।

సామన్యాత్ తు । తరతేరర్థమాహ - ఏతమ్ ఇతి ।। 31 ।।

బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ।। 3-2-32 ।।

యోఽయం చతుష్పాత్ బ్రహ్మ షోడశకలమ్ … … బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశః ఉపాసనార్థః ఏవమయమపి ।। 32 ।।

బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ । ఆనన్త్యాత్ న కారణవిషయమిత్యత్రాహ - జగత్కారణత్వమ్ ఇతి । అతో యథా ఇతి । నిఖిలకారణస్య వాగాద్యవచ్ఛేదాసంభవాత్ తస్యోపాసర్థత్వం సిద్ధమితి భావః ।। 32 ।।

స్వయమనున్మితస్య కథముపాసనార్థతయా … …

స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్ ।। 3-2-33 ।।

ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషరూపోపాధి ... ... ఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిద్యానుసన్ధానసంభవ ఇత్యర్థః ।। 33 ।।

స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్ । సూత్రమిదం దృష్టాన్తవిషయమ్ ।। 33 ।।

ఉపపత్తేశ్చ ।। 3-2-34 ।।

యదుక్తమ్ అమృతస్యైష సేతుః ఇతి .... తస్యైష ఆత్మావివృణుతే త నూం స్వామ్ ఇత్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్ ।। 34 ।।

ఉపపత్తేశ్చ । అనన్యోపాయత్వమ్ - ప్రాప్యస్యైవోపాయత్వమ్ । వృణుతే వివృణుతే ఇతి తదుభయసిద్ధిః ।। 34 ।।

తథాऽన్యప్రతిషేధాత్ ।। 3-2-35 ।।

యత్ పునరుక్తం తతో యదుత్తరతరమ్ ... ... స ఏవేహాపి పరాత్ పరః ఇతి

సమష్టిపురుషాత్ పరత్వేనోచ్యతే ।। 35 ।।

తథాऽన్యప్రతిషేధాత్ । యస్మాత్ పరమ్ ఇతి పఞ్చమ్యాః పరశబ్దాన్వయే సమనిషేధో న సిధ్యేత్ । తతశ్చ తద్వేదనస్యైవ ముక్త్యుపాయతా న సిధ్యేత్ । సా హి ప్రతిజ్ఞాతా తమేవ విదిత్వా ఇతి । అపర శబ్దవైయర్థ్యం చ । న తత్సమః ఇతి విరోధశ్చేతి భావః । న చ అపరశబ్దసఙ్కోచః , సఙ్కోచాన్యథాసిద్ధేః । తతో యదుత్తరతరమ్ ఇత్యత్ర తతః శబ్దస్య హేత్వర్థతా హి వక్ష్యతే । అతో న గోబలీవర్దనయః అపరపర్యాయస్య అన్య

శబ్దస్యావ్యవహితాన్వయం దర్శయతి - తథా ఇతి । శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ - తథా న ఇతి । తద్వాక్యం న కారణవిషయమిత్యత్రాహ - తద్ధి ఇతి ।।

హిరణ్యగర్భశబ్దస్య శివశబ్దవత్ సాధారణ్యాభావాత్ , శంభుః స్వయంభూర్ద్రుహిణః ఇతి ప్రసిద్ధ్యా శంభ్వాదిశబ్దోపపత్తేః వాక్యాన్తరే ధాతృశబ్దాచ్చ చతుర్ముఖః పరమకారణమిత్యత్రాహ - అద్భ్యః ఇతి I విద్యుద్వర్ణత్వార్ణవశాయిత్వ- సమానవాక్యోక్తలక్ష్మీపతిత్వైః అవగతపరమపురుషభావకారణప్రకరణసామర్థ్యాన్నేత్యర్థః I పరోక్తశ్రుతేరర్థమాహ - తతః ఇతి I హేత్వర్థత్వే సత్యన్వయం దర్శయతి - యదుత్తరతరమ్ ఇతి I తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ మహాన్ ప్రభుర్వై పురుషః ఇతి పూర్వాపరైకార్థ్యాత్ సర్వాననశిరోగ్రీవాదినా పుంసూక్తనారాయణానువాకప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ మధ్యస్థ శివ శబ్దః శాశ్వతశివపరః అన్యథా ఇతి I నాన్యః పన్థా #ః యస్మాత్ పరమ్ ఇతి చ విరోధౌ స్యాతామితిత్యర్థః II 35 II

అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దదిభ్యః II 3-2-36 II

అనేన - బ్రహ్మణా , సర్వగతత్వం - సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ... . అతః ఇదం పరం బ్రహ్మైవ సర్వస్మాత్ పరమ్ II 36 II

అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః I ఇదం స్వపక్షే ప్రమాణపరం సూత్రమ్ I నిత్యం విభుమ్ ఇతి శ్రుతిః పరమపురుషవిషయా పరాత్ పరం పురుషమ్ ఇతి ప్రకరణస్థత్వాత్ I విభుం - ప్రభుమ్ I ఆది శబ్దాత్ ధారణనియమన పూర్వకవ్యాప్తిపరం సమానాధికరణం చ వాక్యజాతం గృహీతమ్ I పుంసూక్తాద్యుక్తత్రివిధాపరిచ్ఛేదః సమాధికనిషేధః బ్రహ్మశివకర్మకసర్గసంహారా హ్యన్యథా నోపపద్యన్తే II

ఇతి పరాధికరణమ్ - 7

----

8. ఫలాధికరణమ్ II

ఫలమత ఉపపత్తేః II 3-2-37 II

ఉక్తముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య ... ... న హ్యచేతనం కర్మ క్షణధ్వంసి కాలాన్తరభావిఫలసాధనం భవితుమర్హతి ।। 37 ।।

ఫలమత ఉపపత్తేః । సిద్ధాన్తోపక్రమమిదమ్ । ఫలత్వముక్తమ్ ; ఫలదత్వం విరూప్యతే ఇతి సఙ్గతిః । తచ్చ కల్యాణగుణ ఇతి పాదాన్తర్భావః । సాధారణఫలశబ్దోక్తిఫలమాహ - తుల్య ఇతి । పూర్వకాణ్డే ద్వారమాత్రం చిన్తితమ్ । ఇహ తు తద్విశేష ఇతి భిదా । ఇతరస్యాయోగ్యత్వమాహ - న హి ఇతి ।।

శ్రుతత్వాచ్చ ।। 3-2-38 ।।

స వా ఏష మహానజ ఆత్మా ... .. భోగాపవర్గరూపం ఫలమయమేవ దదాతీతి హి శ్రూయతే ।। 38 ।।

శ్రుతత్వాచ్ । అన్నాదః - అన్నదః । న పరం యోగ్యత్వాయోగ్యత్వాభ్యామస్య ఫలదత్వం కల్ప్యమ్ । శ్రుతం చ ఇత్యర్థః ।। 38 ।।

సంప్రతి పూర్వపక్షమాహ -

ధర్మం జైమినిరత ఏవ ।। 3-2-39 ।।

అత ఏవ - ఉపపత్తేః శాస్త్రాచ్చ ... ... అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి ।। 39 ।।

ధర్మం జైమినిరత ఏవ । ఉపపత్తిమాహ - లోకే ఇతి । శ్రుతిమాహ - తథా ఇతి । సాధనత్వం శ్రుతమ్ । సద్వారకత్వం కల్ప్యమితి న విరోధః ।। 39 ।।

పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ ।। 3-2-40 ।।

తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః I పూర్వోక్తం ... . పరస్మాత్ పురుషాత్ భోగాపవర్గరూపం ఫలం చ , వదన్తీతి సర్వం సమఞ్జసమ్ II 40 II

ఇతి ఫలాధికరణమ్ - 8

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాస్యయ ద్వితీయః పాదః II

సిద్ధాన్తమాహ - పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ I
మన్త్రార్థంవాదయోరన్యపరత్వమాశఙ్క్యాహ - కామినః ఇతి I
రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠాపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనత్వశర్కరాఞ్జనద్రవ్యపశువిశేషాదివత్

మన్త్రార్థవాదోక్తః స్వీకార్యం ఇతి భావః దేవతా ఫలదాఽస్తు , అపూర్వమపి స్వీక్రియేతేత్యత్రాహ ఏవమ్ ఇతి I శ్రుతహానాశ్రుతక్లృప్తీ అన్యాయ్యే ఇత్యర్థః I వాచ్యాపూర్వపక్షే న దోష ఇత్యత్రాహ - లిఙాదయః ఇతి I లిఙ్వాచ్యత్వమపి కల్ప్యమితి క్లృప్తిద్వయమిత్యర్థః I తతః కిమిత్యత్రాహ - తదేవమ్ ఇతి . తతః కిం భగవతః ఫలదత్వే ఇత్యత్రాహ - వాయ్వాది ఇతి I సంభవం దర్శయతి - లోకే చ ఇతి I తర్కవిరోధః కాలాత్యయాపదేశహత ఇత్యభిప్రయన్నాహ - వేదాన్తాస్తు ఇతి I ఉపబృంహణసిద్ధత్వాత్ స్తుత్యాది ఉక్తమ్ I సర్వం - విధ్యర్థవాదమన్త్రజాతమిత్యర్థః II 40 II

ఇతి ఫలాధికరణమ్ - 8

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర-

నామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విరచితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

ౖఛ్ట్దధఢ ఫ్ఘ్డఠ

తృతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః ।।

------

1. సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్ ।।

సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ।। 3-3-1 ।।

ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయ వక్తవ్యం ... . అతః ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ శాఖాన్తరేఽపి విద్యైక్యమ్ ।। 1 ।।

సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ । పాసఙ్గతిమాహ - ఉక్తమ్ ఇతి । అన్యత్రోక్తస్యాన్యత్ర స్వీకారః ఉపసంహారః । తత్రైవోపయోగః వికల్పః । అభేదే ఉపసంహారః । భేదే వికల్పః । ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ - ప్రథమమ్ ఇతి । అనేక ఇతి । ఏకరూపసంజ్ఞాఫలకత్వేన శ్రూయమాణాయాః ఇత్యర్థః । శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యోఽత్ర ప్రవర్తతే , న వేతి విచారః । నేతి పూర్వః పక్షః । తత్ర యుక్తిమాహ - అవిశేష ఇతి । అగ్నిహోత్రం జుహోతి , దధ్నా జుహోతి ఇత్యేతద్వ్యావృత్త్యర్థమ్ అవిశేష శబ్దః । భేదకత్వాత్ - ఇడో యజతి బర్హిర్యజతి ఇత్యాదావివేత్యభిప్రాయః । పూర్వకాణ్డోక్తసిద్ధాన్తయుక్త్యైవాలమితి

శఙ్కాయామధికాం యుకిం్త దర్శయతి - అత ఏవ ఇతి । అత ఏవ - విద్యాభేదాదేవ । కథమన్యథా

నియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ - విద్యైక్యే హి ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే కర్మకాణ్డసూత్రాత్ ఏకమ్ ఇత్యనుపక్తమ్ । సంయోగాత్ ఇత్యనుక్తిః చోదనాప్రాధాన్యాత్ । కర్మోపాస్తిసాధారణ్యాయ కర్మవ్యావృత్తోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేష ఇత్యుక్తమ్ । క్వచిద్విదే క్వచిదుపాసేశ్చ శ్రవణేఽప్యైక్యసిధ్యర్థం విదిపర్యాయస్య ఇత్యుక్తమ్ । కర్మణో ద్రవ్యదేవతే ఇవ విద్యాయా ఉపాస్యం రూపమ్ , తస్యాః తన్నిరూప్యత్వాత్ ।। 1 ।।

యత్ తూక్తమ్ అవిశేషపునఃశ్రవణాత్ … …

భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి ।। 3-3-2 ।।

అవిశేషపునఃశ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చ … … పునఃశ్రున్యుపపత్తేస్తత్ర న విధేయాన్తరసంభవః ।। 2 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - యత్ తు ఇతి । భేదాన్నేతి చేదకస్యామపి । పూర్వత్ర సిద్ధాన్తసాధకో హేతుః సంక్షిప్తః । ఇహ తు పూర్వపక్షపరిహారహేతుః సంక్షిప్యతే । విధేయమ్ - సామాన్యమ్ ; తద్విశేష ఉపాసనమ్ । అన్యథానుపపత్త్యా ఇతి । అవిశేషపునః శ్రుతిప్రకరణభేదయోః వేయర్థ్యరూపానుపపత్త్యా ఇత్యర్థః ।। 2 ।।

యచ్చోక్తం శిరోవ్రతవతామ్ … …

స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి సమాచారేఽధికారాచ్చ

సవవచ్చ తన్నియమః ।। 3-3-3 ।।

నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశ … … ఆథర్వణికైకాగ్నిసంబన్ధినః తత్రైవ భవన్తి ,న త్రేతాగ్నిషు ।। 3 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - యచ్చోక్తమ్ ఇతి । స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః । విద్యైక్యేఽపి న సర్వశాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః । తస్య విద్యాఙ్గత్వాభావాదిత్యర్థః । వేదవ్రతేన - శిరోవ్రతేన , ఇదం - వ్రనతాన్తరం , వ్యాఖ్యాతమ్ ఇత్యతిదేశః । వేదవ్రత శబ్దోక్తత్వాత్ వేదాధ్యయనాఙ్గత్వావగమ ఇత్యర్థః । తేషామేవ ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ - తేషామ్ ఇతి అధ్యయనాఙ్గస్య కథం నియమ్ ఇత్యత్రాహ - సవవచ్చ ఇతి । కస్యచిత్ కర్మవిశేషస్య శాఖావిశేషవతామసాధారణత్వం యుక్తమిత్యర్థః । సప్తసూర్యాః - ఆరోగాదిసప్తసూర్యదేవత్యాః ।। 3 ।।

దర్శయతి ।। 3-3-4 ।।

దర్శయతి చ శ్రుతిరూపాసనస్య … … తదుభయత్ర విద్యైకత్వేన గుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే ।। 4 ।।

దర్శయతి చ । తైత్తిరీయకవాక్యస్యాపూర్ణోపదేశత్వాత్ ఛాన్దోగ్యోపజీవనం విద్యైక్యద్యోతకమిత్యర్థః ।। 4 ।।

తదేవం శాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధం … …

ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్ సమానే చ ।। 3-3-5 ।।

ఏవం సర్వవేదాన్తేషు సమానే సత్యుపాసనే … … తదుపసంహారా విశేషాదుపసంహర్తవ్య ఇత్యర్థః । చశబ్దోఽవధారణే ।। 5।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - తదేవమ్ ఇతి । ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్ సమానే చ । ఉపాసనే ఏకసంజ్ఞాఫలకే

గుణ శబ్దః అఙ్గపరః ।।

ఇతి సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్ - 1

-----

2. అన్యథాత్వాధికరణమ్ ।।

అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ।। 3-3-6 ।।

ఏవం చోదనాద్యవిశేషాత్ విద్యైకత్వమ్ ... . అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్ ; అతో విద్యైక్యమ్ ।। 6 ।।

అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ । సామాన్యేన విద్యాసు సర్వశాఖాప్రత్యయనయావతార ఉక్తః । తద్విశేషేషు భేదాభేదహేతుభావాభావౌ నిరూప్యేతే ఇతి సఙ్గతిః । ద్వయాః - ద్వివిధాః । అత్యయామ - జయామ । ఆసన్యమ్ - ఆసన్నమ్ ; ముఖ్యమ్ । పరాభవతి ఇత్యన్వయః । సంయేతిరే - యుద్ధం చక్రుః । ఆఖణమ్ - మృత్పిణ్డః ఋత్వా - ప్రాప్య । న విధిః శ్రుతః ఇత్యత్రాహ - వేదనవిషయ ఇతి । ఆర్థవాదికే ఫలే న తాత్పర్యమిత్యత్రాహ - ఉద్గీథ ఇతి ।।

విషయః శోధితః । సంశయమాహ - తత్ర ఇతి । సూత్రమవతారయతి - అత్ర ఇతి । ఉదగాయత్ - ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః । ఏవం వేద , ఏవంవిది ఇతి ఏవం శబ్దః కర్తృకర్మణోః ప్రాణదృష్టిపరః । కేవల ఇతి । చోదనాద్యవిశేషసముదాయాదైక్యమ్ । శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమేన భేద ఇత్యర్థః । తన్న ఇతి । ఉపక్రమానుగుణ్యాత్ కర్తృత్వముపచరితమిత్యర్థః ।। 6 ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్ ।। 3-3-7 ।।

న వేతి పక్షం వ్యావర్తయతి ; న చైతదస్తి .. ... హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్ పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరభూతమ్ ।।

రాద్ధాన్తే . న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్ । ప్రణవస్య స్వరవిశేషలాభాయ #ః ఉద్గీథ - శబ్దేనోక్తిః । వాజినః ఇతి । అపవాదకాభావాత్ కృత్స్నవిషయః ఉద్గీథ శబ్దః। విధేయ ఇతి । విధేయభేదే రూపభేదః ఫలిత ఇత్యర్థః। న ఇత్యుక్తేఽపి వ్యావృత్తిసిద్ధౌ వాశబ్దోక్తితాత్పర్యమాహ - కిం చ ఇతి । న చ ఇతి । ఉపక్రమనయో నాధికస్వీకారవిరోధీ , కిం త్వవగతభఙ్గవిరోధీ । న చాత్ర తద్భఙ్గః ఇత్యర్థః । యథా ఇతి । ఉపాస్యైక్యే దృష్టివిశేషణైక్యేఽపి దృష్టివిశేషణవిశేషభేదాత్ విద్యా భిద్యన్తే , కిముతోపాస్యభేదాదిత్యర్థః।। 7 ।।

సంజ్ఞాతశ్చేత్ తదుక్తమస్తి తు తదపి ।। 3-3-8 ।।

ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్ ... ... యథా చోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు వహ్వీషు విద్యాసు ।। 8 ।।

సంజ్ఞాతశ్చేత్ తదుక్తమస్తి తు తదపి । స్పుటమ్ । ఉద్గీథశబ్దేనావయవోక్తిః ప్రాగేవ సమాప్తా । ఇహ తు కృత్స్నోక్తిరితి శఙ్కా వ్యుదస్యతే ।। 8 ।।

వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్ ।। 3-3-9 ।।

ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకే ఉత్తరాస్వపి ... ... కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్య ఇతి విద్యానానాత్వం సిద్ధమ్ ।। 9 ।।

వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్ । కథమవయవే సముదాయశబ్దోక్తిరిత్యత్రాహ - అవయవే చ ఇతి । నిగమయతి - అతః ఇతి ।। 9 ।।

ఇతి అన్యథాత్వాధికరణమ్ - 2

------

3. సర్వభేదాధికరణమ్ ।।

సర్వాభేదాదన్యత్రేమే ।। 3-3-10 ।।

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ... ... వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ ప్రాణోజ్యేష్ఠ ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి

విద్యాభేదః ।। 10 ।।

సర్వాభేదాదన్యత్రేమే । పూర్వత్ర దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః । ఇహ తు తద్విషయస్వతన్త్రోపాసనం నిరూప్యతే ఇతి సఙ్గతిః । విషయః శోధ్యతే ఛాన్దోగ్య ఇతి । జ్యైష్ఠ్యమ్ - వృద్ధత్వమ్ । శ్రైష్ఠ్యమ్ - ప్రశస్యత్వమ్ । ప్రశస్యస్య శ్రః జ్య చ వృద్ధస్య చ ఇత్యనుశాసనాత్ । వసిష్ఠాది శబ్దాః వాగాదీనాం స్వస్వకార్యసామర్థ్యవిషయాః । వ్యూదిరే - వివాదం చక్రుః ।

వివదమానాః ఇతి వాజిపాఠః । త్వం తద్వసిష్ఠోఽసి - మమ కార్యసామర్థ్యస్య త్వదధీనత్వాత్ సామర్థ్యం తవైవేత్యర్థః ।। 10 ।।

ఇతి సర్వాభేదాధికరణమ్ - 3

-----

4. ఆనన్దాద్యికరణమ్ ।।

ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయమన్యదపి నిరూపణమ్ … …

ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య ।। 3-3-11 ।।

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసు .. … సర్వత్రానన్దాదయస్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః ।। 11 ।।

మధ్యే సఙ్గతివశాత్ ప్రస్తుతమర్థాన్తరమవతారయితుం ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయ చిన్తాన్తరస్య కరిష్యమాణత్వమాహ - ప్రాణవిద్యాఙ్గ ఇతి । సఙ్గతిమాహ - యథా ఇతి । అనుక్తానామ్ యదహమ్ ఇత్యాదివచనభఙ్గయా అనుక్తానామ్ ।।

ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య । స్వరూపగుణానామ్ - స్వరూపప్రతిపత్త్యనుబన్ధిగుణానామ్ । అభేదాత్ ఇతి । అథ శబ్దానుశాసనమ్ , కేషాం శబ్దానామ్ ఇతివత్ సమస్తైకదేశానుషఙ్గః । ఆనన్దాదయః - ఆనన్దత్వాదయః । ద్వ్యేకయోః ఇతివత్ ।। 11 ।।

ఏవం తర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవ … …

ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే ।। 3-3 12 ।।

బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానాయాం … … సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఇత్యాది విరుధ్యతే ।। 12 ।।

ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే । ఉపచయాపచయౌ - పీనత్వకృశత్వే । ఆది శబ్దాత్ అస్థూలమనణు ఇతి వాక్యం గృహ్యతే ।।

నన్వేవమేవ బ్రహ్మసంబన్ధినామేవ ... .

ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ ।। 3-3-13 ।।

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి ... ... యే యత్ర శ్రుతాః , తే తత్రోపసంహార్యాః ఇతి

నిరవద్యమ్ ।। 13 ।।

ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ । అర్థః - ధర్మీ । ప్రతీతివిషయత్వనియమః సామ్యమ్ । సత్యత్వాదీనాం తత్రప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం దర్శయతి - యతో వా ఇతి । ఉపలక్షితమ్ ఇతి । విశేష్యాంశే ఉపాస్యే కారణత్వముపలక్షణమ్ । జ్ఞాప్యానన్తర్భావాదితి భావః। విశిష్టం కారణవాక్యావగతమ్ । విశేష్యాంశస్తు సత్యత్వాదినిరూప్య ఇత్యర్థః ।। 13 ।।

యది ఉపచయాపచయప్రసఙ్గాత్ ప్రియశిరస్త్వాదయః ... ...

ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ।। 3-3-14 ।।

ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయాయం ... ... ప్రియశిరస్త్వాదీనాం న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తన్తే ।। 14 ।।

అనన్తరసూత్రావతారాయాహ - యది ఇతి । ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ । ప్రతిపత్త్యర్థమ్ ఇతి । ధ్యానోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః । న సర్వదా - న ఉపాస్తావపి ఇత్యర్థః ।। 14 ।।

ఆత్మశబ్దాచ్చ ।। 3-3-15 ।।

అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః ... ... తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే ।। 15 ।।

ఆత్మశబ్దాచ్చ । స్ఫుటమ్ ।। 15 ।।

నను - అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః ... ...

ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ।। 3-3-16 ।।

అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః ... ... బహు స్యాం ప్రజాయేయ ఇత్యానన్దమయవిషయాదుత్తరవాక్యాత్ ।। 16 ।।

ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ । ఉత్తరాత్ ఆత్మగృహీతిత్వనిశ్చయో దృష్టాన్తేఽపి తుల్యః ।। 16 ।।

అన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధారణాత్ ।। 3-3-17 ।।

పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయ ... ... అపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యమ్ ।। 17 ।।

అన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధారణాత్ । నోత్తరాత్ ఇతి । ఉపక్రమో హి ప్రబల ఇతి భావః । కుతః ఇతి । ఉపక్రమస్యాపి తథాత్వాత్ న తేనోత్తరబాధ ఇత్యర్థః । తర్హి మధ్యే కథం

పరమాత్మని ప్రయోగ ఇత్యత్రాహ - అన్నమయాత్ ఇతి । న తత్రాప్యపరమాత్మబుద్ధ్యోపచరితః ప్రయోగః । కిం తు పూర్వస్మాదన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధయైవ ప్రయోగః ।

తతోఽప్యన్తరదర్శనాత్ తత్ర తద్బుద్ధిర్జ్ఞాతా । పూర్వత్ర తు నివృత్తా । పూర్వత్రాపి పరబుద్ధ్యా ప్రయుక్త ఇతి నోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః ।। 17 ।।

ఇతి ఆనన్దాద్యధికరణమ్ -4

----

5. కార్యాఖ్యానాధికరణమ్ ।

కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ।। 3-3-18 ।।

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమ్ ... ... అద్భిః పరిదధతి ఇత్యద్భిః పరిధానమేవోక్తమ్ । నాచమనమ్ ।। 18 ।।

కార్యాఖ్యానాదరపూర్వమ్ । అవాన్తరసఙ్గతిమాహ - పూర్వ ఇతి । లమ్భుకో హ వాసో భవతి - వాసో లబ్ధవాన్ భవతి । అనమ్ - ప్రాణమ్ । స్తుత్యర్థతయా - న తు ఉపాసార్థతయా ।।

రాద్ధాన్తే - అప్రాప్తం విధీయతే అప్రాప్రాఖ్యానాత్ ఇతి సాధ్యావిశిష్టత్వమిత్యత్రాహ -

అప్రాప్త ఇతి । అప్రాప్త్యవిశేషేఽపి విధిప్రత్యయాత్ ఆచమనాన్తరవిధిరిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । ప్రతిపన్న స్యైవాప్రాప్తత్వే సతి , అర్థాన్తరక్లృప్త్యయోగాత్ ఉపక్రమోపసంహారాత శాఖాద్వయానుగతత్వాచ్చ వాసస్త్వధీర్విధేయా । న తు ఆచమనాన్తరమ్ , ఉక్తవిపర్యాదిత్యర్థః ।। 18 ।।

ఇతి కార్యాఖ్యానాధికరణమ్ - 5

-----

6. సమానాధికరణమ్ ।।

సమాన ఏవం చాభేదాత్ ।। 3-3-19 ।।

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శణ్డిల్యవిద్యా .. ..సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్న రూపభేదః అతో । విద్యైక్యమ్ ।। 19 ।।

సమాన ఏవం చాభేదాత్ । పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాప్రసఙ్గాత్ కృతమ్ । తత్పూర్వేణాస్య సఙ్గతిః । స్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతగుణానామివ సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గత - వశిత్వాదీనాముపసంహార్యత్వమితి కూచిత్ అధికస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య క్వచిత్ అధికస్య వశిషిత్వాదేశ్చార్థాన్తరత్వాభావాత్ , న రూపభేద ఇత్యర్థః ।। 19 ।।

ఇతి సమానాధికరణమ - 6

-----

7. సంబన్ధాధికరణమ్ ।।

సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి ।। 3-3-20 ।।

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే - సత్యం బ్రహ్మ ... . బ్రహ్మణః సత్యస్యైకత్వేన విద్యైక్యాదుభయోరుభయత్రోపసంహారః ।। 20 ।।

సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి । ఏవం శబ్దేన సఙ్గతిః స్ఫుటా । ఉపనిషత్ శబ్దవ్యాఖ్యానం రహస్యనామనీ ఇతి । సూత్రార్థమాహ - యథా ఇతి ।। 20 ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

న వా విశేషాత్ ।। 3-3-21 ।।

న వైతదస్తి - యద్విద్యైక్యాత్ .... ఉభయత్ర హృదయాధారత్వేనో - పాస్యత్వాత్ । అతో వ్యవస్థితే ।। 21 ।।

దర్శయతి చ ।। 3-3-22 ।।

దర్శయతి చాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయోః ... స్వతో హ్యప్రాప్తావతిదేశేన ప్రాప్త్యపేక్షా ।। 22 ।।

న వా విశేషాత్ । దర్శయతి చ । స్పష్టం సూత్రద్వయమ్ । స్థానస్యోపా స్యాన్తర్గత్యనన్తర్గతికృతభేదాభేదాభ్యాం నామ్నో వ్యవస్థిత్యవ్యవస్థితీ ఇతి పూర్వపక్ష రాద్ధాన్తౌ ।। 21, 22 ।।

ఇతి సంబన్ధాధికరణమ్ - 7

------

8. సంభృత్యధికరణమ్ ।।

సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ।। 3-3-23 ।।

తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషు చ ... . మనోమయత్వా - పహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః ॥ 23 ॥

సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః నామ్నోరివ సంభృత్యాదీనామపి వ్యవస్థేతి సఙ్గతిః । అనారభ్య - అప్రస్తుత్య । ద్వివచనేన భావ్యమిత్యత్రాహ - సమాహార ఇతి । తర్హి

కథమర్భకౌకసో జ్యాయస్త్వాద్యుక్తిరిత్యత్రాహ - శాణ్డిల్య ఇతి ॥

నను ఏవం తర్హి సర్వాసు ఆనన్త్యానుగమవిరోధః । నైవమ్ , స్వాభావికౌపాధికభేదేనావిరోధాత్ । ఔపాధికాల్పత్వవతః తత్రైవ స్థానే ఔపాధికమహత్త్వం విరుద్ధమ్ । స్వతోఽనన్తమపి అనుగ్రహాత్ - అల్పస్థానస్థమితి ధీరవిరుద్ధా । మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః - న తు తద్విద్యాస్వసాధారణో - పాస్యాకారపరాః ఇత్యర్థః ॥ 23 ॥

ఇతి సంభృత్యధికరణమ్ - 8

-----

9. పురుషవిద్యాధికరణమ్ ॥

పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ॥ 3-3-24 ॥

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యాఽఽమ్నాయతే ... ... విద్యాభేద ఇతి ఏకత్రామ్నాతానాం గుణానామితరత్రానుపసంహారః ॥ 24 ॥

పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ । ద్యువ్యాప్తిసన్నిధ్యుక్తసంభృత్యాదేరివ బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిస్థపురుషవిద్యాయాస్తచ్ఛేషత్వమితి సఙ్గతిః । ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ ఇతి పురుషవిద్యామాత్రస్య బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ ఉత్తరత్రోక్తం ఫలమతదర్థమ్ ।

పూర్వత్రాహీననయాదన్వేతీతి భావః । ఛాన్దోగ్యే శ్రుత స్యైవ ఇతి । విరోధిఫలోక్తిరేవ భేదికా । న తు ఫలానుక్తిరితి భావః ।।

రాద్ధాన్తే - అఫలం తదఙ్గమ్ ఇతి । అఫలత్వం పూర్వముక్తమ్ । న చాస్యా అఫలత్వే ఫలశ్రుతిపౌనరుక్త్యమ్ । పూర్వమధికారివిశేషణతయోక్త్వా , పశ్చాత్ అఙ్గమభిధాయ ఫలస్య నిగమితత్వాత్ ।। 24 ।।

ఇతి పురుషవిద్యాధికరణమ్ - 9

-----

10. వేధాద్యధికరణమ్ ।।

వేధాద్యర్థభేదాత్ ।। 3-3-25 ।।

ఆథర్వణికా ఉపనిషదారంభే శుక్రం ప్రవిధ్య ... ... ఇహ పాఠో దివాకీర్త్యత్వారణ్యేనువాక్యత్వకృతః ।। 25 ।।

వేధాద్యర్థభేదాత్ । సన్నిధిస్థపురుషవిద్యాయా ఇవ తాదృశాం శం నో మిత్రాది మన్త్రాణాం

బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః । ప్రవర్గ్యాదీని ఇతి । ఆది శబ్దాత్ మహావ్రతాది ।।

రాద్ధాన్తే - ఆది శబ్దాత్ ఋుతవదనాది । అనఙ్గత్వే స్సుళేఽపి కథం వేధాదేః సౌత్రత్వమిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । మన్త్రసామర్థ్యాత్ - మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్ । తర్హి కథముపనిషత్సు పాఠః ఇత్యత్రాహ - శుక్రమ్ ఇతి ।। 25 ।।

ఇతి వేధాద్యధికరణమ్ - 10

----

11. హాన్యధికరణమ్ ॥

హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్ కుశాచ్ఛన్ద సస్తుత్యుపగానవత్ తదుక్తమ్

॥ 3-3-26 ॥

ఛన్దోగా ఆమనన్తి - అశ్వ ఇవ రోమాణి ... .
కౌషీతకినాముభయామ్నానమవిశేషపునఃశ్రవణత్వేన

ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్ ॥

హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్ కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్ తదుక్తమ్ ।
సన్నిధిమతామప్యతదఙ్గత్వముక్తమ్ । తథా సన్నిహితత్వాత్ హానాదిచిన్తా వర్తతే ఇతి సఙ్గతిః।
ఉపాయనమ్ - అన్యత్ర ప్రేవశః । ఉతయన్తి ఇతి హి శ్రుతిః ॥

రాద్ధాన్తే - ఉపాయనశబ్దంప్రితి అన్యస్య శేషత్వవ్యుదాసాయాహ - ఉపాయనశబ్దస్య ఇతి ।
ఉపాయన శబ్దః శేష ఇత్యర్థః । విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత్రాహ - ఉపాయనవాక్యస్య ఇతి ।
తదుపపాదయతి - విదుషా ఇతి । విదుషః ప్రాధాన్యేనాపేక్షితం హి ప్రహాణమ్ । ఉపాయనం
తదుపయోగిత్వాత్ తచ్ఛేషమిత్యర్థః । హాన్యుపాయనవచసోః ప్రధానశేషభావే
దృష్టాన్తత్వవ్యుదాసాయాహ - ప్రదేశాన్తర ఇతి । కుశాః - పాత్రవిశేషాః । తథా ఇతి । దేవశబ్దస్య
అల్పాచ్తరత్వేన పూర్వత్వసంభవాత్ క్రమో వాక్యాన్తరాపేక్ష ఇతి భావః । సమయా విషితే
సమయా ఉదితే । ఉపాకరోతి - ప్రస్తౌతి । శేషత్వానుపగమేఽనిష్టమాహ ఏవమ్ ఇతి । న
యుజ్యతే - పాక్షికబాధగర్భత్వాదితి భావః॥

తదుక్తమ్ ఇతి సూత్రఖణ్డః । తం పూరయతి - పూర్వ ఇతి । ఏకవాక్యత్వాత్ ఇతి । అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయాదేకవాక్యత్వమ్ । కేవలస్య ఇతి । అభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్ । కౌషీతకినామ్ ఇతి । అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్యార్థసిద్ధత్వాత్ సర్వత్రోభయముక్తమితి ఉభయోక్తిః అవిశేషపునః శ్రుతిః ఇతి అధ్యేతృభేదాదవిరోధ ఇత్యర్థః ।। 26 ।।

ఇతి హాన్యధికరణమ్ - 11

------

12. సాంపరాయాధికరణమ్ ।।

సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్ తథా హ్యన్యే ।। 3-3-27 ।।

సుకృతదుష్కృతయోర్హానముపాయనం చ … … తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే ఇతి ।। 7 ।।

సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్ తథా హ్యన్యే । సఙ్గతిర్గతా । తాణ్డినః - ఛన్దోగాః । రాద్ధాన్తే - తర్తవ్య ఇతి । తరతిః ప్రాప్తివాచీ ।। 27 ।।

ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ।। 3-3-28 ।।

ఏవమర్థస్వాభావ్యాత్ సుకృతదుష్కృత … … ప్రథమశ్రుతావయవాత్ ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః ।। 28 ।।

ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ I పదనామ్ - మహావాక్యాపేక్షయా పదస్థానీయానాం వాక్యావయవానామ్ I కుత్ర కేషామన్వయ ఇత్యత్రాహ కౌషీతకీ ఇతి I అగ్నిహోత్రం జుహోతి 1 / యవాగూం పచతి ఇతివత్ I I 28 I I

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే -

గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః I I 3-3-29 I I

సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్య ... . అత ఉత్క్రాన్తిసమయే విదుషో నిశ్శేషకర్మక్షయో నోపపన్నః I I 29 I I

గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః I అణుత్వేఽపి సత్యసఙ్కల్పానావిర్భావాత్ దేహవిరహాచ్చ గత్యశక్తిః I I 29 I I

అత్రోత్తరమ్ -

ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ I I 3-3-30 I I

ఉపపన్న ఏవోత్క్రాన్తికాలే సర్వకర్మక్షయః .... తదేవ తటాకాదికమశిథిలం కుర్వన్తస్తత్ర పానీయపానాది కుర్వన్తి , తద్వత్ I I 30 I I

ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ దేహత్వాకారేణ సజాతీయార్థోపలబ్ధిః I న తు కర్మకృత్రైతద్దేహ ఏవేత్యభిప్రాయేణ తల్లక్షణ ఇత్యుక్తమ్ , న తు తదుపలబ్ధేః ఇతి I విద్యామాహాత్మ్యం

వివృణోతి - విద్యా హి ఇతి I స్వఫలాప్తిహేతుదేహస్థితికరత్వం పుణ్యపాపయోరివ యుక్తమితి భావః I యథా ఇతి I అన్యహేతూత్పన్నస్య హేత్వభావేఽపి కార్యాన్తరార్థస్థితౌ దృష్టాన్తః I I 30 I I

అథ స్యాత్ - జ్ఞానినాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం .. ..

యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్ ।। 3-3-31 ।।

నాస్మాభిః సర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతసమయే .. ... అతస్తేషాం న దేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః।। 31 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - అథ స్యాత్ ఇతి । యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్ । అధికారః - పదమ్ । దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవ తత్సమకాలపుణ్యపాపక్షయ ఇతి పరిహారః

।। 31 ।।

ఇతి సాపరాయాధికరణమ్ - 12 ।।

----

13. అనియమాధికరణమ్ ।।

అ#నియమః సర్వేషామవిరోధః శబ్దానుమానాభ్యామ్ ।। 3-3-32।।

ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేషు .. ... ఏవం సర్వవిద్యాసాధారణీ ఇయం గతిః ప్రాప్తైవోపకోసలవిద్యాదావనూద్యతే ।। 32 ।।

అనియమః సర్వేషామవిరోధః శబ్దానుమానాభ్యామ్ । గతిః ప్రస్తుతా । అథ తన్నియమానియమచిన్తేతి సఙ్గతిః । సిద్ధాన్తబీజమాశఙ్క్యాహ - యే చేమే ఇతి । ఉపాసతే ఇతి । ఇతి వాక్యస్యేత్యర్థః । ప్రమాణాభావాత్ - సత్యతప శబ్దయోః న బ్రహ్మవాచిత్వే మానమితి భావః ॥

రాద్ధాన్తే - ఉపాత్తవాక్యే సర్వబ్రహ్మవిదుకిం్త దర్శయతి - ఇత్థం విదుః ఇతి । తపః శబ్దస్య ఇతి । పరమం యో మహత్ తపః ఇత్యాద్యభిప్రేతమ్ । అన్యత్ర ఇతి । తయో #ః బ్రహ్మపరత్వేఽపి ఇహ తథాత్వం న స్యాదితి న వాచ్యమ్ , బ్రహ్మ గమయతి ఇత్యుక్తత్వాత్ ఫలస్య యథోపాసనత్వాచ్చ । స్మృతిరపి ఇతి । బ్రహ్మవిదః ఇతి హ్యుచ్యతే ఇత్యర్థః

॥ 32 ॥

ఇతి అనియమాధికరణమ్ - 13

----

14. అక్షరధ్యధికరణమ్ ॥

అక్షరాధియాం త్వవరోధః సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్ తదుక్తమ్

॥ 3-3-33 ॥

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే - ఏతద్వై తదక్షరం .. ... గుణముఖ్య వ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః ఇతి ॥ 33 ॥

అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్ తదుక్తమ్ । అర్చిరాదేః సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తమ్ । తథా అస్థూలత్వాదేరపి తన్నిరూప్యతే ఇతి సఙ్గతిః । ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతారూపః ఇతి । ప్రపఞ్చప్రత్యనీకం బ్రహ్మ । ప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వం నామ

ప్రపఞ్చస్వభావవిరుద్ధ స్వభావత్వమ్ అస్థూలత్వాది । అస్థూలమ్ ఇత్యాదిపదాని హి విషయవాక్యస్థాని । అస్థూలమ్ - స్థూలాదన్యమ్ । అనేన భిన్నాశ్రయత్వలక్షణవిరోధః ఫలిత ఇతి భావః। నిర్దోషత్వవిశేషరూప - మశనాయాద్యతీతత్వాది తత్తద్విద్యావ్యవస్థితమ్ । సామాన్యేన సర్వహేయప్రత్యనీకత్వం సర్వవిద్యాఙ్గమిత్యభిప్రాయవాన్ ప్రపఞ్చప్రత్యనీక శబ్దః । నిరవద్యమిత్యాదిశ్రుతేః సత్యత్వమపీహోన్తర్భూతమ్ । అస్థూలత్వాది తు నిషేధరూపమితి భిదా । అతః పృథక్ చిన్తనమ్ । ప్రమాణాభావాత్ - హేత్వభావాత్ । వస్తుసామర్థ్యం హేతురిత్యత్రాహ - స్వరూప ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే - సామాన్యతద్భావౌ సముచ్చిత్య హేతుః । ప్రతీతౌ భావాత్ - విషయత్వేన భావాత్ । ధర్మాన్తరనిషేధస్య ధర్మిప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ న ప్రతిషేధరూపాణాం తత్రప్రతీత్యనుబన్ధిగుణత్వమిత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । అసాధారాణాకారేణ - అసాధారణస్వరూపేణ । తృతీయానిర్దేశ ఔపచారికః । అసాధారణస్వరూపగ్రహణమిత్యర్థః। అన్యథోత్తరగ్రన్థో న ఘటతే । ఆకారః - స్వరూపమ్। ప్రత్యగాత్మనోఽపి హేయవిరహాత్ నాసాధారణ్యమిత్యత్రాహ - ప్రత్యగాత్మనస్తు ఇతి । విపరీతమ్ అసాధారణం , రూపమ్ ఇతి తత్తత్సాజాత్యశఙ్కా వ్యుదాసకధర్మత్వమాత్రం వివక్షితమ్ ; న తు సజాతీయవిజాతీయేష్వవిద్యమానత్వమాత్రమ్ । అవికారత్వేఽభిహితేఽపి ; జడత్వశఙ్కా నాపైతి। అజడత్వోక్తావపి స్థూలత్వాణుత్వాదిశఙ్కాం నాపైతి । వ్యాపకజడత్వాదినివృత్త్యా స్థూలత్వాదిశఙ్కా నేతి చేత్ , వ్యాపకజడత్వాదినివృత్త్యా వ్యాప్యవస్యుత్వనివృత్తిః కిం న శక్యేత ? శాస్త్రైకగమ్యస్య వస్తునో వ్యాప్త్యవిషయత్వాదితి చేత్ , స్థూలత్వాదిశఙ్కాయామపి తుల్యమ్ । తతశ్చ స్థూలస్య కస్యచిద్వస్తువిశేషస్యాజడత్వాది సంభవతీతి స్థూలత్వాది

తత్తద్వస్తుసాజాత్యశఙ్కానాపైతి । అతః స్థూలత్వాదిసర్వహేయప్రత్యనీకతయైవ తత్తజ్జాతీయత్వశఙ్కా శామ్యతీతి అస్థూలత్వాదికం తత్తత్సాజాత్యశఙ్కానివారకత్వాదసాధారణం రూపమ్ ।।

విశేషిత శబ్ద ఉపేతపరః । దృష్టాన్తోపజీవ్యాంశమాహ - గుణానామ్ ఇతి । జామదగ్న్యమ్ - జమదగ్నినా అనుష్ఠితమ్ । పురోడాశీ - పురోడాశద్రవ్యకమ్ । ఉపాంశుత్వేన - ఉపాంశు యజుషా ఇతి వచనాత్ యాజుర్వైదికోపసదఙ్గత్వాత్ ఉపాంశుతా । అన్యథా హి ఉచ్చైః సామ్నా ఇతి ఉచ్చైర్గానం స్యాత్ ।। 33 ।।

నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు ....

ఇయదామననాత్ ।। 3-3-34 ।।

ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్ ... ... ప్రధానానువర్తినోఽపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః ।। 34 ।।

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ - నన్వేవమ్ ఇతి । ఇయదామననాత్ । అక్షరార్థమాహ - ఆమననమ్ ఇతి । తాత్పర్యమాహ - యేన ఇతి ।। 34 ।।

ఇతి అక్షరధ్యధికరణమ్ - 14 ।।

----

15. అన్తరత్వాధికరణమ్ ।।

అన్తరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనోఽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్

।। 3-3-35 ।।

బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవమామ్నాయతే ... ... బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన రూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్ ।।

అన్తరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనోఽన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ । హేయప్రత్యనీకత్వం పరస్యాసాధారణం చేత్ అశనాయాద్యతీతం బ్రహ్మ స్యాత్ ప్రాణితృత్వాద్యుపేతో జీవః స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః । ఉషస్తప్రశ్న శబ్దేన ప్రకరణం లక్ష్యతే । న రూపభేదః , ప్రశ్నైకరూప్యాదిత్యత్రాహ - ప్రతివచన ఇతి । సర్వాన్తరత్వం కథమిత్యత్రాహ -

భూతగ్రామవతశ్చ ఇతి I అస్వారస్యమాశఙ్క్యాహ - తథాపి ఇతి I తదిదమ్ ఇత్యాది I అన్తరా ఇత్యాదిన్య సూత్రవ్యాఖ్యానమ్ II

అత్రోత్తరమ్ ఇత్యాది I నిరుపాధిక శబ్దేన జీవవ్యావృత్తిః I దృష్టేర్ద్రష్టారమ్ ఇతి ఓదనపాకం పచతి ఇతివత్ I ఉత్తరే అపి ప్రశ్నప్రతివచనే ఇత్యర్థః I ఏవం ధర్మిభేదాద్విద్యాయభేదః ప్రత్యుక్తః II 35 II

అథ స్యాత్ - యద్యప్యుభే ప్రశ్నప్రతివచనే ... .

వ్యతిహారో విశింన్తి హీతరవత్ II 3-3-36 II

నాత్ర విద్యాభేదః , ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామ్ ... ... గుణాత్గుణాన్తర- విశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే , తద్వత్ II 36 II

అనన్తరస్య శఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి I ధర్మిభేదాత్ రూపభేద ఉక్తః I ప్రష్టృభేదాత్ విద్యాభేదసంభవహేతుః I ప్రష్ట్రైక్యే తద్రైక్యం సంభవేత్ I విద్యాన్తరనైరపేక్ష్యాదితి I వ్యతిహారోవిశ్శిషన్తి హీతరవత్ I వ్యతిహారం వివృణోతి - ఉషస్తస్య ఇతి I తత్ఫలమాహ - ఏవమ్ ఇతి I తదేవ వదన్ విశ్శిషన్తి ఇతి పదం వ్యాచష్టే - ఏనం సర్వ ఇతి I గుణైక్యాత్ రూపభేదః ప్రత్యుక్తః I ప్రష్టృభేదో వైశ్వానరవిద్యాదౌ వ్యభిచారీతి భావః I నను ఇతి I సర్వప్రాణయితృత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోరన్యతరేణాలం వ్యావృత్తధియః ఇత్యర్థః I తదుచ్యతే ఇతి I వ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమితి పరిహారః II 36 II

తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదే ....

సైవ హి సత్యాదయః II 3-3- 37 II

సైవ హి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణ ... . సత్యాదయః సర్వేషు పర్యాయేషూపపాద్యోపసంహియన్తే II

దృష్టాన్త విద్యైక్యస్థాపనాయ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - తత్రాపి ఇతి । సైవ హి సత్యాదయః । పరమకారణత్వమ్ ఉపాస్యగుణః । తదుపయోగిసత్యత్వాత్మత్వాదీనాం ప్రతిపర్యాయమావృత్తేరిత్యర్థః ॥

కేచితు - వ్యతిహారో విశింషన్తి ... ... ఇతరేతరాశ్రయత్వమిత్యేవమాదిభిః యథోక్తప్రకారమేవ సూత్రద్వయమ్ ॥ 37 ॥

మతాన్తరమనూద్య వ్యుదస్యతి - కేచిత్ తు ఇతి । సోఽపి సూత్రే వక్తవ్య ఇత్యత్రాహ - తత్ తు ఇతి । సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్

ఆత్మేతి ఇతి సూత్రద్వయమచిజ్జీవతాదాత్మ్యపరమ్ । ఇహ జీవపరయోరన్యోన్యభావారోపణమిత్యత్రాహ - న చ ఇతి । తథ్యం న ఇతి । తాక్ష్ర్యధ్యానవదసదారోపో న మోక్షాయేతి భావః । ఉత్తరేణ చ ఇత్యాది । తతః కిమిత్యత్రాహ - న చ ఇతి । ద్వయోః - వాక్యయోర్మధ్యే । జహాతి చ - శరీరమిత్యర్థః । ద్వయోః - ఉత్తరవాక్యోక్తయోరుపాసనయోః ।

గుణఫలమ్ - అఙ్గఫలమ్ । ప్రమాణాభావాత్ - హేత్వభావాత్ । ఉత్తరయోః - పాపహతిదేహహానయోః । సంయోగభేదాభావాత్ - ప్రధానఫలైక్యాదిత్యర్థః । ఆది శబ్దాత్ స్వమతోపపత్తయః ఉక్తాః ॥ 37 ॥

ఇతి అన్తరత్వాధికరణమ్ - 15

-----

16. కామాద్యధికరణమ్ ॥

కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ 3-3-38 ॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే - అథ యదిదమ్ .... ఆకాశస్యాభిధాయకత్వమవగమ్యతే । అతో విద్యైక్యమ్ ।। 38 ।।

కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః।
ప్రాణయితృత్వాశనాయాద్యతీతత్వయోర్ధర్మిభేదాభావాత్ విద్యైక్యముక్తమ్ । అత్ర తు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదేశ్చ ధర్మిభేద ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । అత్ర వ్యోమాతీతవ్యుదాసః ఫలితత్వాత్ । గుణాష్టకమ్ , వశిత్వాది చ ఇతి ధర్మభేదః । ఆకాశః , తత్ర శయానశ్చేతి ధర్మిభేద ఉక్తః ।।

రాద్ధాన్తే - ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ ఇతరత్ర ఇతి పదం చ వ్యాచష్టే - వాజసనేయకే ఇతి । ఆకాశ ఇత్యాది । స్వతః ప్రాప్తమాకాశశబ్దస్య - భూతాకాశపరత్వం ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మధర్మశ్రవణాపోదితమ్ । వాజసనేయకే తు నాపవాదః ఆకాశే శయానస్య పరమాత్మధర్మశ్రవణాత్ స ఏవ పరమాత్మేత్యర్థః।।

అథ స్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే ... ...

ఆదరాదలోపః ।। 3-3-39 ।।

బ్రహ్మగుణత్వేన ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం ... . బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యతస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే ।। 39 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ -

అథ ఇతి । ఛాన్దోగ్యదహరవిద్యా సగుణవిషయా । ఇయం తు నిర్గుణవిషయా విద్యా । అతో నైక్యమిత్యర్థః ।।

ఆదరాదలోపః I అప్రాప్తానామ్ ఇతి నిషేధార్థానువాదశఙ్కా నిరస్తా I అపూర్వత్వం తాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తమ్ I విహితస్య నిషేధాయోగ ఉపపత్తిః I తద్య ఇహాత్మానమ్ ఇత్యాదినా ఫలముక్తమ్ I తత్రైవాభ్యసః సిద్ధిః I న చ ఇత్యాది I గుణోక్తిర్న విప్రలిప్సామూలా ,

నైర్గుణ్యోక్తావపి ప్రసఙ్గాత్ I న చార్వాచీనఫలోపాసనార్థా , మోక్షప్రకరణస్థత్వాత్ సత్యశ్రుతేశ్చేతి భావః I నేహ నానాఽస్తి ఇత్యాదేరర్థమాహ - నేహ ఇతి I గోబలీవర్ధనయాత్ బ్రహ్మప్రకారతయా భేదో విహిత ఇతి అబ్రహ్మాత్మకభేదవిషయో నిషేధః I ఏకధా ఇతి తు బ్రహ్మాత్మకతయా ఐకరూప్యముక్తమ్ I స ఏష న ఇతి ప్రపఞ్చవైరూప్యమ్ , ప్రకరణానుగుణ్యాత్ I నాస్య ఇతి I అస్య - ప్రపఞ్చస్య I I 39 I I

నన్వేవమపి తద్య ఇహాత్మానమ్ ....

ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ I I 3-3-40 I I

ఉపస్థితిః - ఉపస్థానమ్ బ్రహ్మోపసంపన్నే .. .. ముముక్షోః సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపసంహార్యాః I I 40 I I

అనన్తరసూత్రమవతారయంశ్చోదయతి - నను ఇతి I ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ I అత ఏవ ఇతి . అనన్తరోక్త్యా హేతుత్వమార్థమితి భావః I కథం బ్రహ్మానుభవతోఽన్యాపేక్షా ఇత్యత్రాహ - తదేతత్ ఇతి I I 40 I I

ఇతి కామాద్యధికరణమ్ - 16

-----

17. తన్నిర్ధారణానియమాధికరణమ్ I I

తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ధ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ ।। 3-3-41 ।।

ఓమిత్యేతదక్షరముదీథముపాసీత ... ... గోదోహనాదివత్
కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః ।। 41 ।।

తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ధ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ ।
సత్యకామత్వాదీనాముపసంహార్యత్వముక్తమ్ । ఏవముద్గీథాదిధియాం నియమేనోపసంహార ఇతి శఙ్కాయా సఙ్గతిః । శాఖాన్తరోక్తస్య శాఖాన్తరాధీతక్రత్వఙ్గద్వారా కర్మశేషత్వాయ ప్రోక్షణాదౌ సత్యపి

పర్ణతా దృష్టాన్తితా । కథమఫలదత్వేఽనుష్ఠానం , ఫలదత్వే కథమఙ్గత్వమిత్యత్రాహ - కర్మాఙ్గత్వేన ఇతి । తచ్ఛ్రుతమిత్యత్రాహ - యదేవ ఇతి । ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యర్థః। న చ గోదోహనవాక్య ఇవ ఫలం సన్నికృష్టమ్ , వాక్యాన్తరస్థత్వాదితి చాభిప్రేతమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - ఆర్థవాదికఫలస్య స్వీకార్యత్వాయ రాత్రిసత్రనయ ఉక్తః । ప్రతిష్ఠా హ్యార్థవాదికీ స్వీక్రియతే ।। 41 ।।

ఇతి తన్నిర్ధారణానియమాధికరణమ్ - 17

-----

18. ప్రదానాధికరణమ్ ।

ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్ ।। 3-3-42 ।।

దహరవిద్యాయాం తద్య ఇహాత్మానమ్ ... . తదుక్తం నానా వా దేవతా పృథక్త్వాత్ ఇతి ।। 42 ।।

ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్ । పూర్వం ప్రాసఙ్గికమ్ । అతస్తత్పూర్వం చిన్తితదహరవిద్యావిషయచిన్తానన్తరమ్ ఇతి సఙ్గతిః । కేవలగుణిచిన్తనమ్ - ఆనన్దత్వాదివిశిష్టస్వరూపచిన్తనమ్ । గుణచిన్తనమ - గుణాష్టకచిన్తనమ్ । సకృదేవ - తన్త్రేణ ।।

రాద్ధాన్తే - గుణవిశిష్టాకారః - గుణసంబన్ధిరూపమ్ , గుణగుణిరూపసముదాయః । స చ స్వరూపమాత్రాత్ భిన్నః । అపహత ఇతి । అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం ధర్మిపర్యంన్తత్వాత్ సత్యాన్ కామాన్ ఇత్యత్రాపి తదుపాస్తిర్విహితేత్యర్థః ।।

ఇతి ప్రదానాధికరణమ్ - 18

-----

19. లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్ ।।

లిఙ్గభూయస్త్వాత్ తద్ధి బలీయస్తదపి ।। 3-3-43 ।।

తైత్తిరీయా దహరవిద్యానన్తరమధీయతే ... .. ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే ।। 43 ।।

లిఙ్గభూయస్త్వాత్ తద్ధి బలీయస్తదపి । పూర్వప్రకృత ఇతి సఙ్గతిర్జ్ఞాపితా । పరవిద్యా ఇతి దృష్టిధీవ్యుదాసః । ఆత్మా దుహాయామ్ ఆత్మానారాయణః ఇతి చాత్మశబ్దైక్యమార్థమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - చిహ్న ఇతి । శ్రుత్యనన్తరలిఙ్గవ్యుదాసః । పద్మకోశ ఇతి । ఐదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ తత్త్వమసి ఇతివత్ సామాన్యోక్తస్య విశేషనిష్ఠతయా ఉక్తిరితి భావః । న చ ఇతి । యేనాఽఽవృతం ఖం చ దివమ్ ఇతివత్ ద్వితీయాన్తానుగుణం ప్రథమాన్తవచో నీయతామిత్యత్రాహ - అన్తర్బహిశ్చ ఇతి । విద్యాత్ ఇత్యాదివిధిపదరహితవాక్యప్రతిపన్నార్థస్వభావవిరోధాదిత్యర్థః । పూర్వశేషత్వే

విధ్యధ్యాహారః , ప్రథమాన్తాస్వారస్యమర్థవిరోధః ; ఇహ తు ద్వితీయాన్తాస్వారస్యమితి ।
నారాయణ పరమ్ ఇతి న

పఞ్చమీలోపః । విభక్త్యర్థలక్షణానుపపత్తేః । సమాసేఽపి నిషాదస్థపతినయప్రాప్తేః
మహోపనిషదైకార్థ్యాత్ పూర్వాపరశ్రుత్యన్తరవిరోధాత్ సుపాం సులుక్ విధానాచ్చేతి భావః ।
ఆత్మ శబ్దస్తు ఆత్మా వా ఇదమ్ ఆత్మా వా అరే ఇత్యాదిష్వపి నారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపరః ।। 43 ।।

ఇతి లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్ - 19

-----

20. పూర్వవికల్పాధికరణమ్ ।।

పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియా మానసవత్ ।। 3-3-44 ।।

వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయః ... . విద్యారూపస్యాపి
క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియారూపత్వమ్ తథేహాపి ।। 44 ।।

పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియా మానసవత్ । నారాయణానువాకే ఇవ ప్రకరణస్య
వాక్యాదినా బాధాభావాత్ మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశినః ఇతి సఙ్కయా
సఙ్గతిః । సూత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః విద్యారూపాః ఇతి నిర్దిష్టమ్ । తద్వివరణమ్ -
క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన ఇతి చ । మనశ్చితాదీనాం
స్వరూపస్య విద్యారూపత్వే న విప్రతిపత్తిః । అఙ్గద్వారా విద్యారుపత్వే తు విప్రతిపత్తిః । అతః
సూత్రే క్రియా శబ్దో లాక్షణికః । క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా తత్సంబన్ధీత్యర్థః ।।

హోమస్థానత్వాత్ అగ్నిత్వమ్ । నాగ్నిమాత్రస్య కత్వపేక్షేతి శఙ్కావ్యుదాసాయ చిత్య శబ్దః ।
సంపాదితానామ్ - అనుసంహితానామ్ । సన్నిధానమ్ - బుద్ధిస్థత్వమ్। ఇష్టకచితేన

నైరపేక్ష్యమిత్యత్రాహ - వికల్ప్యమానాః ఇతి । అవివాక్యే - వివిధాక్యరహితే । యద్వా , వివాక్యే - విగతవాక్యే । స్వరూపేణాసతోఽపి గ్రహస్య మానసత్వం మనోజన్యోపయోగిత్వాత్ ।। 44 ।।

అతిదేశాచ్చ ।। 3-3-45 ।।

ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా … .. (క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన) క్రియారూపా ఏవేతి ।। 45 ।।

అతిదేశాచ్చ । వీర్యం - కార్యకరత్వసామర్థ్యమ్ । ఉపకారం దర్శయతి - తతశ్చ ఇతి ।। 45 ।।

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

విద్యైవ తు నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ ।। 3-3-46 ।।

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । …. … క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే ।। 46 ।।

రాద్ధాన్తే - విద్యైవ తు నిర్ధారణాదృర్శనాచ్చ । దర్శనాత్ ఇత్యంశం వ్యాచ్ష్టే - దృశ్యతే చ ఇతి । ఏషు - మనశ్చితాదిషు । । యత్ కిం చ యజ్ఞే కర్మ ఇతి ప్రధానభూతకర్మోక్తమ్ । యజ్ఞీయమ్ ఇతి అఙ్గభూతమ్ ।। 46 ।।

నను - అత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ … …

శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః ।। 3-3-47 ।।

శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాత్ … … క్రత్వనుప్రవేశసంభవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి ।। 47 ।।

అనన్తరస్య శఙ్కామాహ - నను ఇతి । విధిః కల్ప్యేతేత్యత్రాహ - ఫలసంబన్ధ ఇతి । శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః । విద్యయా ఇతి । ప్రయోజనతయా హేతుత్వమ్ । వాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ - ఏవంవిత్ ఇతి । లిఙ్గముపపాదయతి - సర్వ ఇతి ।। 47 ।।

యచ్చేదముక్తం విధిప్రత్యయాశ్రవణాత్ ... ...

అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్ దృష్టశ్చ తదుక్తమ్ ।। 3-3-48 ।।

ఇష్టకచితాన్వయినః క్రియామయాత్ ... ... మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యవగమ్యతే ।। 48 ।।

అనన్తరావతారాయ ప్రాగుక్తశఙ్కాయామపరిహృతాంశమాహ - యచ్చేదమ్ ఇతి । అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్ దృష్టశ్చ తదుక్తమ్ । దృష్టశ్చ ఇతి । ఫలసంబన్ధేఽపి శ్రుతహానప్రసఙ్గాయ హి విధిక్లృప్తిః । సాఽపి ప్రాప్తా సానుబన్ధశ్రుత్యాదిభిః విద్యామయక్రత్వవగమాదిత్యర్థః । ఫలం చ శ్రుతమిత్యాహ - ఫలం చ ఇతి ।। 48 ।।

యత్తు పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వ ... .

న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః ।। 3-3-49 ।।

నావశ్యమతిదేశాదవాన్తర వ్యాపారస్యాపి ... . విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమిత్యతిదేశాదవగభ్యతే ।। 49 ।।

న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః । అవాన్తరవ్యాపారస్య - క్రియామయక్రత్వన్వయస్య । దేశరూప ఇతి । దేశః - ఆశ్రయః । అఙ్గాశ్రయోఽఙ్గీ

।। 49 ।।

పరేణ చ శబ్దాస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్ త్వనుబన్ధః।। 3-3-50 ।।

పరేణ చ బ్రాహ్మణేన అస్యాపి ... . అగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్ తత్సన్నిధావిహానుబన్ధః కృతః ।। 50 ।।

పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్ త్వనుబన్ధః। న పరం శ్రుత్యాదిభిః , ప్రకరణేన చ విద్యామయక్రత్వఙ్గతా ఉచ్యతే । పృణానాం పూరయన్తీమ్ భువమ్ । పౄ పాలనపూరణయోః । ఏతత్ ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయః । ఏతమఙగ్న యో వేదః ఇత్యర్థః ।। 50 ।।

ఇతి పూర్వర్వికల్పాధికరణమ్ - 20

----

21 . శరీరే భావాధికరణమ్ ।।

ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్ ।। 3-3-51 ।।

సర్వాసు పరవిద్యాసూపాస్యోపాసన ... ... నైవమ్ తం యథా యథోపాసతే ఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్ తస్య ।। 51 ।।

ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్ ।

పూర్వం ప్రాసఙ్గికమ్ । తత్పూర్వస్మిన్ భగవత ఏవ సర్వవిద్యోపాస్యత్వముక్తమ్ । తథా ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి ఇమముపాస్యోపాసకోపాసనపరం దీపే వ్యాఖ్యాతమ్ । తద్దీపోపజీవ్యముపాస్యకోటినివేశం వక్ష్యన్ తదుపయోగాదాహ - వక్ష్యతి చ ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - తావతా ఇతి ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్న తూపలబ్ధివత్ ।। 3-3-52।।

న త్వేతదస్తి - యత్ జ్ఞాతృత్వాద్యాకార ... ... తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షితమితి న కిఞ్చిదపహీనమ్ ।। 52 ।।

రాద్ధాన్తే - వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్న తూపలబ్ధివత్ । వ్యతిరేకధర్మమాత్రస్య చిన్త్యత్వవ్యుదాసాయాహ - అస్య మోక్ష ఇతి । ఫలితమాహ అతః ఇతి తం యథా ఇతి తచ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయః ఇతి భావః । అత ఏవ - ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవ హి

ప్రాప్యచిన్తనోక్తిరిత్యర్థః। పూర్వపక్షోక్తదృష్టాన్తస్య వైషమ్యమాహ - కర్మసు ఇతి । వైధత్వావైంధత్వే వైషమ్యమిత్యర్థః ।। 52 ।।

ఇతి శరీరే భావాధికరణమ్ - 21

-----

22. అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్ ।।

అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్ ।। 3-3-53 ।।

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత .... నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి న వ్యవస్థా ।। 53 ।।

అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్ l యత్ర యత్ర బ్రహ్మోపాస్యం , తత్ర తత్ర శుద్ధాత్మన ఉపాస్యత్వముక్తమ్ l ఏవ యత్ర యత్ర ఉద్గీథానుప్రవేశః తత్ర తత్ర తదుపాస్తిరస్తి న వేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః l సర్వ ఇతి l సర్వశాఖాప్రత్యనయేనోద్గీథైక్యాదాక్షేపః l భేదకధర్మైః భిన్నత్వాత్ సమాధిః l తస్మిన్నేవ ఇతి l గామానయ ఇత్యాదౌ విశేషపర్యవసానదృష్టేరితి భావః l l

రాద్ధాన్తే - సన్నిహితా - ధీస్థా ధీస్థత్వం హి సన్నిధిః l స చ శబ్దశక్త్యా దర్శితః l గామానయ ఇత్యాదిషు అయోగ్యత్వం వ్యవస్థాపకమ్ l న త్వసన్నిధిరతి భావః l అర్థతోఽపి సన్నిధిమాహ - సర్వశాఖా ఇతి l అఙ్గిసన్నిధేరఙ్గసన్నిధిరిత్యర్థః

l l 53 l l

మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః l l 3-3-54 l l

వాశబ్దశ్చార్థే l ఆదిశబ్దేన ... . సర్వాసు శాఖాసువినియోగో న విరుధ్యతే l తద్వదిహాప్యవిరోధః l l 54 l l

మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః l సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్తే (తౌ) దృష్టాన్తః మన్త్రాదిః l తతశ్చ సర్వశాఖినాముపాసనేఽధికారః l l 54 l l

ఇతి అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్ - 22

-----

23. భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్ l l

భూమ్నః క్రతువజ్జయాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ।। 3-3-55 ।।

ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః ఇత్యారభ్య ... . భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః అతః సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్ ।। 55 ।।

భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి । పూర్వప్రకృతసామావయవభూతోద్గీథస్య సమస్తస్య వ్యస్తస్య చోపస్యత్వం శ్రుతమ్ । ఏవం కిం వైశ్వానరవిద్యాయాం సమస్తస్య వ్యస్తస్య వోభయస్య వోపాస్యత్వమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః। అత్త్యన్నమ్ - అన్నమత్తి । వైశ్వానరోపాస్తిరుపక్రాన్తా , తత్ కథం మూర్ధమాత్రో పాస్తిరిత్యత్రాహ - వైశ్వానరత్వం చాహ - ఇతి । వైశ్వానరే ఉక్తస్య - వైశ్వానరవిషయతయోక్తస్య । వాక్యభేదః - మహావాక్యభేదః । యథైవ భూమ ఇతి । ప్రాసఙ్గికార్థబహుత్వం ప్రధానప్రతిపాద్యైక్యావిరోధీత్యర్థః। వ్యస్తోపాసనం ప్రాసఙ్గికమితి న విరోధః ।।

రాద్ధాన్తే - అనువాదమాత్రమ్ - సముదాయోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే । తదేకదేశకథనమ్ అనువాద ఇత్యర్థః । స చ ఫలవిశేషాణాం సమస్తోపాసనఫలాన్తర్గతత్వజ్ఞాపనార్థః । అన్యథా వాక్యభేదాత్ ప్రత్యవాయకథనాచ్చ । అత ఇదమ్ ఇత్యాది । అనర్థాశ్రవణం వైషమ్యముక్తమ్ । ఆధిక్యప్రతియోగిత్వేనోపయోగిత్వం చ వైషమ్యమాహ - నామాది ఇతి । అతిశయితఫలత్వం శ్రూయతే , తతః కిం మహావాక్యైక్యస్యేత్యత్రాహ - తత ఏవ ఇతి। అన్యథా ఇతి । అవివక్షితే ।। 55 ।।

ఇతి భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్ - 23

24. శబ్దాదిభేదాధికరణమ్ ।।

నానా శబ్దాదిభేదాత్ ।। 3-3-56 ।।

ఇహ బ్రహ్మవిద్యాః సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూప .... వేదాన్తవాక్యాని అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ । అతో విద్యాభేద ఇతి స్థితమ్

।। 56 ।।

నానా శబ్దాదిభేదాత్ । పూర్వం విద్యావిశేషచిన్తా ప్రవృన్తా ; అథ సర్వవిద్యావిషయవచిన్తేతి సఙ్గతిః । ఆది శబ్దేన పరమం గుహ్యమభిప్రేతమ్ । ఉత్తరాధికరణే చ పునరుకిం్త పరిహరతి - అత్రేవ ఇతి । అవిశేషపునః శ్రుతిప్రకరణాన్తరయోః సామాన్యేన విద్యాభేదకత్వే సిద్ధే హి , విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదచిన్తాప్రాప్తిరిత్యర్థః । రూపఫలైక్యే పూర్వపక్షబీజమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - విధేయమ్ - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ । అనుబన్ధాః - అవయవాః ।

తద్భేదహేతవః శబ్దాదయః । త్రైః అనుబన్ధభేదాత్ విధేయభేదః । ధాత్వర్థభేదాత్

రూపభేదవ్యుదాసాయాహ - ప్రత్యయావృత్తి ఇతి । భిన్దన్తి - అర్థేన హి ధియాం విశేషః ఇతి భావః । బ్రహ్మ ఇతి ప్రకరణభేద ఉక్తః । ఇహోక్తేః ఫలమాహ - అస్మిన్ ఇతి

।। 56 ।।

ఇతి శబ్దాదిభేదాధికరణమ్ - 24

-----

25. వికల్పాధికరణమ్ ।।

వికల్పోఽవిశిష్టాఫలత్వాత్ । 3-3-57 ।।

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం .... బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్ సర్వాసాం వికల్ప ఏవ ।। 57 ।।

వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ I భేదే సిద్ధే హి వికల్పసముచియచ్చిన్తా ఇతి సఙ్గతిః II

రాద్ధాన్తే - సామ్య శ్రుత్యుపాదానాత్ నిరవధికానన్దబ్రహ్మసామ్యాపన్నః స్యాత్ I అన్యనైరపేక్ష్యార్థం స్వస్య ఇతి I అనవధికాతిశయానన్దమ్ ఇతి బహువ్రీహిః I ఆనన్ద - జననమిత్యర్థః I కాశ్చిత్ అనిష్టనివృత్త్యర్థాః , కాశ్చిత్ బ్రహ్మావాప్త్యర్థా ఇతి సముచ్చయ ఇత్యత్రాహ - సర్వాశ్చ I ఇతి II 57 II

బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు ....

కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్ న వా పూర్వహేత్వభావాత్ II 3-3-48 II

అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః II 58 II

ఉత్తరసూత్రం పూర్వేణ ఘటయన్ తదర్థమాహ - బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్త ఇతి I కామ్యసముచ్చయవికల్పయోః ఇచ్చా నియామికేతి యథాకామ శబ్దార్థ ఇతి భావః II

కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్ న వా పూర్వహేత్వభావాత్ I హేతుపదం వ్యాచష్టే అపరి ఇతి II 58 II

ఇతి వికల్పాధికరణమ్ - 25

------

26. యథాశ్రయభావాధికరణమ్ II

అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః ।। 3-3-59 ।।

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గేష్వాశ్రితాః ... . ఉపాసనాస్తన్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ ।। 59 ।।

అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః యథాకామం కామ్యానాం సముచ్చయవికల్పావుక్తౌ । ఏవముద్గీథాదివిద్యాశ్చ యథాకామమ్ ఉపాదేయా వేతి సఙ్గతిః । నను ఇతి । పునరుకింత పరిహర్తుం పూర్వముక్తాంశమాహ - తత్ర హి ఇతి । న హి ఇతి । ఫలస్య స్వవాక్యస్యత్వాభావాత్ విలమ్బః గోదోహనవావయాద్వైషమ్యమ్ । అఙ్గత్వవిరోధ్యభావ ఉక్తః । అనుకూల హేతుమాహ - ఉద్గీథ ఇతి । వ్రీహీన్ ఇతివత్ ద్వితీయా - శ్రుత్యా శేషత్వమితి భావః । ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థతాం దర్శయతి - యదేవ ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - స్వవాక్యేన ఇతి । ఫలస్య స్వవాక్యస్థత్వాభావే సతి అవ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధిజుహూసంబన్ధాత్ పర్ణతాయా అఙ్గత్వే సిద్ధే

వాక్యాన్తరస్థాపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యర్థః । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి । ప్రయోగవిధిః - అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః న తు జ్ఞాపకావస్థః ।। 59 ।।

శిష్టేశ్చ ।। 3-3-60 ।।

శిష్టిః శాసనమ్ , విధానమిత్యర్థః ... . ఉద్గీథాఙ్గభావ ఏవ హి విధేయ ఇతి గమ్యతే ।। 60 ।।

శిష్టేశ్చ । యుక్తిరుక్తా । లిఙ్గాన్యుచ్యన్తే । గోదోహనవైషమ్యమాహ - గోదోహన ఇతి ।। 60 ।।

సమాహారాత్ ।। 3-3-61 ।।

హొతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమ్ ... . వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువత్ తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి ।। 61 ।।

సమాహారాత్ I సమాహారః - సమాధానమ్ II 61 II

గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ II 3-3-62 II

ఉ#పాసనగుణస్య ఉపాసనాశ్రయస్య ... ... ఉద్గీథాద్యుపాసనా-
నాముద్గీథాదివన్నియమేనోపాదానమ్ II 62 II

గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ I ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గుణ శబ్దేనోక్తిః I సమాహారః -
అనువృత్తిః I తదుపపాదయతి - తేన ఇతి II

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే -

న వా తత్సహభావాశ్రుతేః II 3-3-63 II

న చైతదస్తి యదుద్గీథాద్యుపాసనానాం ... . తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్రం స్యాత్ II 63 II

రాద్ధాన్తే -

న వా తత్సహభావాశ్రుతేః I సహభావమాత్రాన్న అఙ్గత్వమిత్యత్రాహ - అఙ్గభావే హి ఇతి I
నియమో వివక్షితః ఇత్యర్థః I అఙ్గత్వవిరోధితత్పృథక్ఫలసాధనత్వభిప్రేతమ్ I
తదుపపాదయతి - యద్యపి ఇతి I సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే ఇతి I గోదోహనవాక్యే
సాధనత్వం కల్యమితి ఏకవిలమ్బః I ఇహ తు తన్న కల్ప్యమ్ I కర్మమాత్రస్య
విద్యాసాధ్యత్వాభావాత్ I వీర్యవత్తరత్వవిశిష్టస్యైతత్సాధ్యత్వామ్ ఇతి సాధనభావస్య
శాబ్దాత్వాత్ I ప్రణయనమాత్రస్యైవ గోదోహనసాధ్యతాప్రతీతిః I న తు పశుసాధనతావిశిష్టస్య ,

సాధనవాచకత్వాభావాత్ । ఫలం తు వాక్యాన్తరస్థమిత్యేకో విలమ్బః ఇతి ఏకవిలమ్బవత్త్వసామ్యమభిప్రేతమ్ ॥

తేన ఫలసాధనతయైవ విధిరిత్యత్రాహ - తేన ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - క్రతుఫలాత్ ఇతి । తర్హి కథం ద్వితీయాశ్రుత్యా శేషత్వమిత్యత్రాహ - అత ఉపాసనస్య ఇతి । మాత్రచా శేషిత్వవ్యుదాసః । గోదోహనం కింసంబన్ధి పశుసాధనమితివత్ ఉపాసనం కింవిషయం ఫలసాధనమిత్యపేక్షాయాం సన్నిహితోద్గీథసంబన్ధిత్వే సతి గోదోహనం ప్రతి ప్రణయనమాత్రస్యేవ ఉపాసనం ప్రత్యుద్గీథస్య న శేషిత్వమిత్యర్థః । పృథవక్యలత్వే అధికార్యన్తరేణానుష్ఠేయమిత్యత్రాహ - ఉద్గీథశ్చ ఇతి । యథా క్రత్వధికృతస్యైవ గోదోహనే పశుకామనా - నిమిత్తమధికారాన్తరం తద్వదిత్యర్థః ॥

వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతామాహ - వీర్య ఇతి । పర్ణతాద్వైషమ్యమాహ - పర్ణతాదీనాం తు ఇతి । పర్ణతాఫలం వాక్యాన్తరస్థతయా సాధనభావస్య కల్ప్యతయా చ విలమ్బద్వయోపహతమితి అఙ్గత్వమిత్యర్థః । ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాత్ విలమ్బానుక్తిః స్పష్టత్వాత్ । జుహ్వా జుహోతి ఇత్యుక్తే ద్రవ్యవిశేషాకాంక్షాఽస్తి , నైవముద్గీథస్యోపాసనం ప్రత్యాకాంక్షా ఇతి అర్థసిద్ధమ్ ॥ 63 ॥

దర్శనాచ్చ ॥ 3-3-64 ॥

దర్శయతి చ శ్రుతిరుపాసనోపాదాననియమమ్ .... సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతే । అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్ ॥

ఇతి యథాశ్రయభావాధికరణమ్ - 26

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ॥

దర్శనాచ్చ । యుక్తిః పరిహృతా । లిఙ్గాని నిరస్యన్తే । అభిరక్షణమ్ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాది । ప్రాయికత్వమ్ ఇతి । సమాధానం సతి సఙ్కల్పే స్యాత్। గుణసాధారణ్యమపి తథా । యద్వా

తేన ఇతి పదం ప్రణవమాత్రపరమ్ , న తు సోపాసనతత్పరమ్ I శిష్టశ్చ ఉద్గీథసంబన్ధితయా , న తు శేషతయేతి భావః I

ఇతి యథాశ్రయభావాధికరణమ్ - 26

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర -

నామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విరచితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ||

ఢదృద్వ్ఢద్యణ్ ఫ్భ్డర్థ

తృతీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః ||

----

1. పురుషార్థాధికరణమ్ I

పురుషార్థోऽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః || 3-4-1 ||

గుణోపసంహారానుపసంహారఫలా ... . తథా విద్వాన్ నామరూపాద్విముక్తః పరాత్ పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్ ఇత్యాది ।।1 ।।

పురుషార్థోఽతఃశబ్దాదితి బాదరాయణః । అఙ్గిచిన్తానన్తరమఙ్గచిన్తేతి పాదసఙ్గతిః । విద్యాయాః అఙ్గిత్వే సతి హి తదఙ్గస్య చిన్త్యతా । అతః తస్యా అఙ్గిత్వం ప్రథమం నిరూప్యతే ।। 1 ।।

అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే -

శేషత్వాత్ పురుషార్థంవాదో యథాఽన్యేష్వితి జైమినిః ।। 3-4-2 ।।

నైతదేవం యద్విద్యాతః పురుషార్థావాప్తిః ... ... అతః విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతః పురుషార్థః ।। 2 ।।

ద్వితీయమవతారయతి - అత్ర ఇతి । శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథాఽన్యేష్వితి జైమినిః । కర్మసు ఇతి । అధీత్య ఇతి జ్ఞానం కర్మశేషమితి ఆత్మజ్ఞానమపి తచ్ఛేషమ్ । క్రతుశేషప్రోక్షణాదిద్వారభూతవ్రీహ్యాదేరివ జ్ఞాతవ్యాత్మనశ్చ కర్మశేషతయా తత్స్వరూపోక్తిపరత్వాదిత్యర్థః । ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ సర్వం ఖలు ఇతి అచితేవ చితాఽప్యైక్యాయోగ ఇతి భావః । వేదాన్తవాక్యేష్వేవ - విలక్షణపరతయా త్వదుక్తేష్వేవేతి భావః । లిఙ్గైః - జ్ఞాపకైః । కర్తు ర్జుహ్వా ఇవావ్యభిచరితక్రతుసంబన్ధిత్వాభావాత్ న తద్ధీః పర్ణతావత్ క్రత్వఙ్గమితి చోదయతి - నను చ ఇతి । పరిహరతి - నైవమ్ ఇతి ।। 2 ।।

కాని పునస్తాని లిఙ్గాని , యదుపబృంహిత ... .

ఆచారదర్శనాత్ ।। 3-4-3 ।।

బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వేవ .... కర్మఙ్గత్వమేవేతి న విద్యాతః పురుషార్థః ।। 3 ।।

అనన్తరసూత్రావతారాయాహ - కాని ఇతి । ఆచారదర్శనాత్ । గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే ముఖ్యస్య హి అనురోద్ధవ్యతా । అతః కర్మప్రాధాన్యమితి భావః ।। 3 ।।

లిఙ్గమిదమ్ , ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ -

తచ్ఛ్రుతేః ।। 3-4-4 ।।

శ్రుతిరేవ హి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమాహ ... ... విద్యయా కరోతి ఇతి విద్యామాత్రవిషయా హీయం శ్రుతిః ।। 4 ।।

లిఙ్గమ్ - అనుగ్రాహకమ్ । ప్రాప్తిః - మానత సిద్ధిః । తచ్ఛ్రుతేః । తృతీయాశ్రుత్యా అఙ్గత్వావగమః ।। 4 ।।

సమన్వారంభణాత్ ।। 3-4-5 ।।

తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారేభేతే ... . న్యాయేన విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే సత్యేవ భవతి ।। 5 ।।

సమన్వారంభణాత్ । విపర్యయేఽపి సాహిత్యం సంభవతీత్యత్రాహ - ఉక్తేన ఇతి । న్యాయేన - ఆత్మనః కర్మశేషత్వాదినా ।। 5 ।।

తద్వతో విధానాత్ ।। 3-4-6 ।।

విద్యావతః కర్మవిధానాత్ విద్యా .... కర్మసు వినియుక్తేతి న పృథక్ఫలాయావకల్పతే ।। 6 ।।

తద్వతో విధానాత్ । అధీత్య ఇతి । స్నాత్వా జుహోతి ఇతివదితి భావః । తతః కిమిత్యత్రాహ - అర్థావబోధ ఇతి । అర్థధీపర్యన్తతా కథమిత్యత్రాహ - - అర్థ ఇతి । శ్రుతేరవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః ।। 6 ।।

నియమాత్ ।। 3-4-7 ।।

ఇచశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః । ... . కర్మణ ఏవ ఫలమిత్యవగమ్యతే। విద్యా తు కర్మాఙ్గమితి ।। 7 ।।

నియమాత్ । కృత్స్నయుషః క్రతుశేషత్వాత్ , మధ్యగతం సర్వం తచ్ఛేషమిత్యర్థః

।। 7 ।।

సిద్ధాన్తః

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే -

ఆధికోపదేశాత్ తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ।। 3-4-8 ।।

తుశబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః ... . శ్రూయమాణం ఫలమితి విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సుష్ఠూక్తమ్ ।। 8 ।।

రాద్ధాన్తే - అధికోపదేశాత్ తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ । లిఙ్గేషు సత్సు కథం విద్యాతః ఫలమిత్యత్రాహ - లిఙ్గాని ఇతి । ఉపాసనవాక్యానాం స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణసాపేక్షత్వాత్ వేదనోపదేశవాక్యేషు ఇత్యుక్తమ్ । జుహూవత్ కర్తుః ప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ న తద్ద్వారా తద్ధియః కర్మాఙ్గత్వమితి ఫలశ్రుతిః నార్థవాద ఇత్యర్థః

।। 8 ।।

లిఙ్గాన్యపి నిరస్యన్తే -

తుల్యం తు దర్శనమ్ ।। 30-4-9 ।।

యదుక్తం బ్రహ్మవిదాం కర్మనుష్ఠానదర్శనాత్ … … విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే కర్మత్యాగః కథమపి నోపపద్యతే ।। 9 ।।

తుల్యం తు దర్శనమ్ । అననుష్ఠానేఽపి దర్శనం తుల్యమ్ ఇతి శబ్దార్థః। అనైకాన్తికమ్ ఇతి ఫలితోక్తిః । అనైకాన్తికమ్ - అనియతమ్ । అనుష్ఠానస్యైవ దర్శనమితి న నియతమిత్యర్థః । అనుష్ఠానాననుష్ఠానవ్యాహతిస్త్వన్మత ఏవ । బ్రహ్మవిద్యాఫలానామర్థవాదత్వాత్ మోక్షార్థత్వత్రివర్గార్థత్వవిభాగానుపపత్తేరిత్యభిప్రయన్నాహ - విద్యాయాః ఇతి ।। 9 ।।

యదుక్తం - శ్రుత్యైవ విద్యాయాః … …

అసార్వత్రికీ ।। 3-4-10 ।।

న సర్వవిద్యావిషయేయం శ్రుతిః … … యచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య హి వీర్యవత్తరత్వముచ్యతే ।। 10 ।।

అసార్వత్రీకీ । ప్రకరణాత్ శ్రుతిర్బలీయసీత్యత్రాహ - న హి ఇతి । యత్ కరోతి తద్విద్యయా ఇతి నాన్వయః , క్లిష్టత్వాత్ । యద్విద్యయా కరోతి తద్వీర్యవత్తరమిత్యన్వయే సతి విద్యయా కార్యమనువదతో వచసః ప్రాపకాపేక్షాయాం , తత్ర్పాపకం ప్రకరణం విద్యాశబ్దం సఙ్కోచయతి । అతః అనువాదతయాఽన్యసాపేక్షస్య విద్యయేతి పదస్య స్వతో నిశ్చయాసామర్థ్యాత్ ఏకపదసామర్థ్యరూపా శ్రుతిర్నేత్యర్థః ।।

యచ్చేదముక్తం , తం విద్యాకర్మణీ … …

విభాగః శతవత్ ।। 3-4-11 ।।

తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ... . రత్నార్ధ శతమితి విభాగః ప్రతీయతే ; తథేహాపి ।। 11 ।।

విభాగః శతవత్ । సమన్వారంమణశ్రుతేర్మోక్షార్థవిద్యాకర్మవిషయత్వే అయమర్థః - ప్రారబ్ధావసానే మోక్షం దాతుం విద్యాఽన్వేతి ; జన్మాన్తరేషఽపి విద్యాం జనయితుం కర్మాన్వేతి ఇతి

।। 11 ।।

అధ్యయనమాత్రవతః ।। 3-4-12 ।।

యదుక్తం - విద్యావతః కర్మవిధానాత్ ... ... పురుషార్థసాధన భూతావిద్యేతి న తస్యాః కర్మసంబన్ధగన్ధో విద్యతే ।। 21 ।।

అధ్యయనమాత్రవతః । ఆధానవత్ ఇతి శబ్దస్వారస్యం దర్శితమ్ । ప్రవర్తకాభావాత్ అనారంభణీయత్వాద్యర్థానుపపతింత పరిహరతి - గృహీతస్య ఇతి । అత్ర వక్తవ్యం సర్వం ప్రథమసూత్రేఽభిహితమ్ । అర్థధీపర్యన్తత్వముపగమ్యాహ - యద్యపి ఇతి । విద్యాయా అధ్యయనశబ్దవాచ్యాతిరిక్తత్వాదిత్యర్థః । యథా ఇతి । అనుష్ఠానం ప్రతి స్వరూపజ్ఞావత్ విద్యాం ప్రతి శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం శేషమిత్యర్థః ।।

నావిశేషాత్ ।। 3-4-13 ।।

యచ్చోక్తం కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి ... . విదుషస్త్వాప్రయాణాదుపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్ ।। 13 ।।

నావిశేషాత్ । ప్రధానానువృత్త్యాఽఙ్గానువృత్తిరుపపన్నేత్యాహ - విదుషస్తు ఇతి

।। 13 ।।

ఏవమర్థస్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య … …

స్తుతయేఽనుమతిర్వా ।। 3-4-14 ।।

వాశబ్దోఽవధారణార్థః …. …. న కర్మ లిప్యతే నరే ఇతి । అతో న కర్మాఙ్గం విద్యా ।। 14 ।।

అర్థస్వాభావ్యమ్ - అర్థజ్ఞానాదన్యత్వమ్ ; కర్మాఙ్గత్వం చ । స్తుతయేఽనుమతిర్వా ।
ఈశావాస్యమ్ ఇతి । ఈట్శబ్దే

తృతీయా । ఈశేనాఽఽవాస్యమితి భావః । న రమతే ఇతి నరః । నిస్సఙ్గే త్వయి న కర్మ లిప్యతే
ఇతి , ఇతోఽన్యథా నాస్తి ఇదం తత్తవమిత్యర్థః ।। 14 ।।

కామకారేణ చైకే ।। 3-4-15 ।।

అపి చైవమేకే శాఖినః … …. గార్హస్థ్యత్యాగో న సంభవతి । అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్ ।। 15 ।।

కామకారేణ చైకే । కామాత్ యథాభిమతాశ్రమధర్మానుష్ఠానం కామకారః । గార్హస్థ్య
ఇత్యాద్యధ్యాహృతమ్ । నాఙ్గావలమ్బేనాఙ్గినస్త్యాగ ఇత్యర్థః ।। 15 ।।

ఉపమర్దం చ ।। 3-4-6 ।।

పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్త … … తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే న సఙ్గచ్ఛతే

।। 16 ।।

ఉపమర్దం చ । న హ్యఙ్గేన అఙ్గిన ఉపమర్ద ఇత్యర్థః ।। 16 ।।

ఊర్ధ్వరేతస్తు చ శబ్దే హి ।। 3-4-17 ।।

ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా ... . యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా

।। 17 ।।

ఊర్ధ్వేరేతస్సు చ శబ్దే హి । స్మృతిషు ప్రతీయన్తే ఇత్యత్రాహ - శ్రుతి ఇతి । ధర్మస్కన్ధాః - ధర్మాశ్రయాః ।। 17 ।।

పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి ।। 3-4-18 ।।

యదిదం త్రయో ధర్మస్కన్ధాః ... ... ఆశ్రమా న సన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే ।। 18 ।।

పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి । స్ఫుటమ్ ।। 18 ।।

అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః ।। 3-4-19 ।।

గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం ....దేవయానవిధానస్య తత్రాపి తత్ప్రాప్తిరఙ్గీకరణీయా ।। 19 ।।

అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః న సామ్యం వాచ్యమ్ , ఆశ్రమాన్తరకీర్తనస్యైవాభావాదితి శఙ్కతే - న చ ఇతి । వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ - అతో

యజ్ఞః ఇతి । యౌగికః ఇతి । ప్రోక్షణీనయాచ్చతుర్ధాశ్రమపరత్వాయోగోఽభిప్రేతః । అర్థనుపపత్త్యా అపి తదయోగమాహ - తచ్చ సర్వేషామ్ ఇతి । తత్ర పుణ్యలోకభాజః ఇత్యస్యార్థమాహ - బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః ఇతి ।। 19 ।।

పరామర్శపక్షే విధానపక్షే చ ....

విధిర్వా ధారణవత్ ।। 3-4-20 ।।

వాశబ్దోఽవధారణార్థః । .... అత ఊర్ధ్వరేతస్సు చ బ్రహ్మ- విద్యావిధానాత్ విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్ ।। 20 ।।

విధిర్వా ధారణవత్ । ఋణశ్రుతిం#ః - త్రిభిః ఋణవా జాయతే ఇత్యాదికా। అపవాదశ్రుతిః - వీరహా ఇత్యాది #ః । స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః ఇతి । తత్తదాశ్రమిణాం

తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః । న త్వాశ్రమాన్తరాణాం విద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్యః ఇత్యర్థః । అధికరణార్థముపసంహరతి - అతః ఇతి ।।

ఇతి పురుషార్థాధికరణమ్ - 1

------

1. స్తుతిమాత్రాధికరణమ్ ।।

స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ।। 3-4-21 ।।

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే - స ఏష రసానాం ... .. ఉద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవ న్యాయ్యమ్ ।। 21 ।।

స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ I బ్రహ్మసంస్థశ్రుతిప్రసఙ్గాత్ రసతమత్వాదిపరవాక్యాని స్తుత్యర్థాని నేతి శఙ్కా జాయేతేతి ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతిః I పూర్వోక్తపస్తరసాపేక్షయా అష్టమత్వమ్ I హేతుం వివృణోతి - క్రత్వఙ్గ ఇతి I తతః కిమిత్యత్రాహ - యథా ఇతి I క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకత్వేపి న పర్ణతాయాః స్తుత్యర్థతా , ఉపాదాతుం శక్యాత్వాత్ I స్వర్లోకత్వాదికం త్వశక్యమితి భావః II

రాద్ధాన్తే - జుహ్వాదేః పృథివీత్వాదికమప్యప్రాప్తమిత్యత్రాహ - న చ ఇతి I న చ రసతమత్వాదేః

పృథివీత్వాదేరివోపాదాతుమశక్యత్వమ్ , ఉత్పత్తిరూపేణాశక్యత్వేఽపి జ్ఞప్తిరూపేణ శక్యత్వాత్ I పృథివీత్వాదేః జ్ఞప్తిరూపేణోపాదాతుం శక్యత్వేఽపి ఏకవాక్యత్వప్రతీతి బలాత్ న దృష్టివిధ్యర్థతేతి భావః I యయా కయా చ ఇతి I రసతమత్వాదేరప్రాప్తత్వాత్ న తదనువాదేన స్తుతిః I అయోగ్యత్వాత్ నాప్రాప్తవిధానేన స్తునతిః I క్రతుమన్నిధ్యభావేన ఏకవాక్యత్వప్రతీత్యభావాత్ నాముఖ్యగుణాన్వయేన స్తుతిః I అతో దృష్టివిధిరిత్యభిప్రాయః II 21 II

భావశబ్దాచ్చ II 3-4-22 II

ఉపాసీత ఇత్యాదిభావశబ్దాచ్చ ... . తస్మాదుపాసనవిధానార్థా ఏతాః శ్రుతయః II 22 II

పూర్వపక్షయుక్తిః పరిహృతా I స్వపక్షే హేతురుచ్యతే - భావశబ్దాచ్చ I భావః - క్రియా II 22 II

ఇతి స్తుతిమాత్రాధికరణమ్ -2

------

3. పారిప్లవార్థాధికరణమ్ II

పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ।। 3-4-23 ।।

ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిః .... ఆఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః , అపి తు విద్యావిధ్యర్థాః ।। 23 ।।

పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ । ఇదం చ ప్రాసఙ్గికమ్ । రసతమత్వాదేః స్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీకృతమ్ । ఏవం ప్రాతర్దనాద్యాఖ్యానాని కిం స్తుత్యర్థాని న వేతి సఙ్గతిః । పారిప్లవాః - ఆఖ్యానాని ; తచ్ఛంసనార్థా ఇత్యర్థః । ప్రతిపాదనార్థాని - స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థాని । విద్యావిధ్యర్థాః - స్తావకతయా శేషభూతాః తేషామేవ । అన్యథా ఆఖ్యానానన్త్యాత్ అశక్యత్వమితి భావః ।। 23 ।।

తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ।। 3-4-24 ।।

ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః .... ఇత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమ్ ; న పారిప్లవార్థత్వమ్ ।। 24 ।।

తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ । ఉపబన్ధః - అన్వయః ।। 24 ।।

ఇతి పారిప్లవార్థాధికరణమ్ - 3

------

4. అగ్నీన్ధనాద్యధికరణమ్ ।।

అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ।। 3-4-25 ।।

స్తుతిప్రసఙ్గాదవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణ ... ... కర్మానపేక్షా తేషు విద్యా । కేవలస్యాశ్రమవిహితకర్మాపేక్షేత్యర్థః ।। 25 ।।

అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా । పూర్వయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతిమాహ - స్తుతి ఇత్యాదినా । స్పష్టమ్ ।। 25 ।।

ఇతి అగ్నీన్ధనాద్యధికరణమ్ - 4

------

5. సర్వాపేక్షాధికరణమ్ ।।

సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ।। 3-4-26 ।।

యది విద్యా యజ్ఞాద్యానపేక్షైవ .... స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిదిం్ధ విన్దతి మానవః ఇతి ।। 26 ।।

సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ । సఙ్గతిః స్ఫుటా । యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి ఇతి । ఇచ్ఛాసాధన్వమాహేతి భావః ।।

రాద్ధాన్తే - సత్యేవ ఇతి । ఇచ్ఛాసాధనత్వే అన్యోన్యాశ్రయత్వాదిరభిప్రేతః । న యజ్ఞాపేక్షా , వాక్యాదేవ తదుత్పత్తేరిత్యత్రాహ - జ్ఞానం చ ఇతి । ఆప్రయాణాత్ ఇతి । అఙ్గినోఽనువృత్త్యాఽఙ్గానువృత్తిరితి భావః । ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదిః మనోవ్యాకులాయేత్యత్రాహ - ఏవంరూపం చ ఇతి । అదృష్టద్వారా ఇతి పరిహారః ।। 26 ।।

ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణమ్ - 5

----

6. శమదమాద్యధీకరణమ్ ।।

శమదమాద్యుపేతః స్యాత్ తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ।। 3-4-27 ।।

గృహస్థస్య శమదమాదీన్యపి ... . అతో గృహస్థస్య శమదమాదయోఽప్యనుష్ఠేయాః ।। 27 ।।

శమదమాద్యుపేతః స్యాత్ తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ । సఙ్గతిః పూర్వపక్షే సఫుటా । లత్వశనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేషు ఇత్యుక్తమ్ । కామ్యం చ ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యమ్ । అవిహితం- విహితాదన్యత్ ; అవిహితాప్రతిషిద్ధం నిషిద్ధం చ ।। 27 ।।

ఇతి శమదమాద్యధికరణమ్ -6

-----

7. సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్ ।।

సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ।। 3-4-28 ।।

వాజినాం ఛన్దోగానాం చ ప్రాణవిద్యాయాం ... ... ప్రాణవిదః సర్వన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే ।। 28 ।।

సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ । శమాద్యనుష్ఠానముక్తమ్ ।

శమవిశేషరూపభోజననియతిః చిన్త్యతే ఇతి సఙ్గతిః । ప్రాణవిదోఽపి సర్వాన్నానుమతిరస్తి కిముత బ్రహ్మవిద ఇత్యాద్యాభిప్రాయికమ్ । న తు సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - మటచీ - అశ్మవృష్టిః I ఇభ్యమ్ - హస్తిపమ్ II

అబాధాచ్చ II 3-4-29 II

ఆహారాశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః ... ... ప్రాణవిదోఽల్పశక్తేః సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ II 29 II

అబాధాచ్చ I స్పష్టమ్ II 29 II

అపి స్మర్యతే II 3-4-30 II

అపి చ ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం .... లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివాంభసా ఇతి II 30 II

అపి స్మర్యతే I న పరం సర్వాన్నీనత్వస్య ఆపద్విషయత్వం ప్రాణవిదః కల్ప్యమ ; సర్వేషాం కణ్ఠోక్తం చేత్యర్థః II 30 II

శబ్దశ్చాతోఽకామకారే II 3-4-31 II

యతో బహ్మవిదామన్యేషాం చ .... ఇతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం న పిబతీత్యర్థః II 31 II

శబ్దశ్చాతోఽకామకారే I బ్రాహ్మణ శబ్దః అసఙ్కోచాత్ బ్రహ్మవిదమప్యాహేతి భావః II 31 II

ఇతి సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్ - 7

------

8. విహితత్వాధికరణమ్ ।।

విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ।। 3-4-32 ।।

యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా .... జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః ।। 32 ।।

విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి । పరమప్రకృతేనావాన్తరసఙ్గతిమాహ - యజ్ఞాది ఇతి। నిత్యానిత్య ఇతి । యావజ్జీవమనుష్ఠానం ముముక్షానుగుణమనుష్ఠానం చ విరుద్ధమిత్యర్థః ।।

ఆశ్రమి ఇతి పాఠే కేవల శబ్దః అ౦#ముముక్షుపరః । అనుష్ఠేయాని ఇతి । కర్మాణి

ఇత్యధ్యాహారః ।। 32 ।।

తథా విద్యాఙ్గతయా చ , తమేతం ... ...

సహకారిత్వేన చ ।। 3-4-33 ।।

విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయా .... వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం న విరుధ్యతే ఇత్యర్థః ।। 33 ।।

సహకారిత్వేన చ । విద్యోత్పత్తి ఇతి సముచ్చయవ్యదాసః । నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇత్యత్రాహ - అగ్నిహోత్ర ఇతి । వినియోగః - శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః ।। 33 ।।

తద్వదేవ కర్మాన్తరత్వమపి నాస్తీత్యాహ -

సర్వథాఽపి త ఏవోభయలిఙ్గాత్ ।। 3-4-34 ।।

సర్వథా - విద్యార్థత్వే ఆశ్రమార్థత్వేఽపి ... ... వినియోగాత్ కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చ ।। 34 ।।

సర్వథాఽపి త ఏవోభయలిఙ్గాత్ । శబ్దైక్యేఽపి కుణ్డపాయినామయనాగ్ని హోత్రే భేదో దృశ్యతే ఇత్యత్రాహ - - కర్మస్వరూప ఇతి । ఆవృత్తేరఙ్గాన్తరస్య చ నైరపేక్ష్యం త ఏవ ఇతి నిర్ణయఫలమ్ ।। 34 ।।

అనభిభవం చ దర్శయతి ।। 3-4-35 ।।

ధర్మేణ పాపమపనుదతి ఇత్యాదిభిశ్చ ... ... ప్రత్యహం ప్రకృష్యమాణా విద్యోత్పత్తయే । అతస్త ఏవ ఉభయత్ర యజ్ఞాదయః ।। 35 ।।

అనభిభవం చ దర్శయతి । ఆది శబ్దో యజ్ఞాదివాక్యపరః । అఙ్గత్వం తత్కృతకిఞ్చిత్కారం చ వద్వాక్యమ్ యజ్ఞాదిశబ్దేన తత్తుల్యశబ్దేన వా నిర్దిశతీత్యర్థః ।। 35 ।।

ఇతి విహితత్వాధికరణమ్ - 8

----

9. విధురాధికరణమ్ ।।

అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః ।।। 3-4-36 ।।

చతుర్ణామాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యాయామ్ .... దేవతారాధనాదిభిః విద్యానుగ్రహః శక్యతే కర్తుమ్ ।। 36 ।।

అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః । సఙ్గతిమాహ - చతుర్ణామ్ ఇతి । ఆది శబ్దాత్

అకృతదారః । వర్ణధర్మైః అనుగ్రహః ఇత్యర్థః । అనైకాన్తికానామ్ - అనియతానామ్ ।। 36 ।।

అపి స్మర్యతే ।। 3-4-37 ।।

అపి చ అనాశ్రమిణామపి ... ... జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః ।। 37 ।।

అపి స్మర్యతే । బ్రాహ్మణః - తదధీతే , తద్వేద ఇత్యర్థః । కథం జపాదిభిరనుగ్రహోపగమ ఇత్యత్రాహ - జపాది ఇతి ।। 37 ।।

విశేషానుగ్రహశ్చ ।। 3-4-38 ।।

న కేవలం న్యాయస్మృతిభ్యామయమర్థః .... విద్యయాఽఽత్మానమన్విష్యేత్ ఇతి ।। 38 ।।

విశేషానుగ్రహశ్చ । స్ఫుటమ్ ।। 38 ।।

అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ ।। 3-4-39 ।।

తుశబ్దోఽవధారణే । అతః - అనాశ్రమిత్వాత్ .... మృతభార్యస్య చావైరాగ్యే సతి దారాలాభ ఆపత్ ।। 39 ।।

తర్హి శక్తైరప్యాశ్రమా ఉపేక్ష్యా ఇత్యత్రాహ - అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ । అతుల్యకార్యత్వాత్ - శక్తం ప్రతి ఇత్యర్థః । ఆపదం శిక్షయతి - నివృత్త ఇతి । బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుగతం వైరాగ్యం కాలాన్తరాదిభోగ్యనైరపేక్ష్యం గార్హస్థ్యధర్మలిప్సా చేత్యవిరోధః ।। 39 ।।

ఇతి విధురాధికరణమ్ -9

----

10. తద్భూతాధికరణమ్ ।।

తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్ తద్రూపాభావేభ్యః

।। 3-4-40 ।।

నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ..... జైమినేరపి - ఇత్యవిగానం దర్శయన్నుక్తం స్వాభిమతం ద్రఢయతి ।। 40 ।।

తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్ తదూపాభావేభ్యః । విధురాదేరివ

అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ప్రచ్యుతానామపి విద్యాధికారోఽస్తి నేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । వైఖానసః - వానప్రస్థః । బ్రహ్మచారీ ఇత్యాదిశ్రుతిః నైష్ఠికవిషయా

।। 40 ।।

అథ స్యాత్ నైష్ఠికాదీనాం ... ...

న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్ తదయోగాత్ ।। 3-4-41 ।।

అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం ... ... అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితరబ్రహ్మ చారివిషయమ్ ।। 41

।।

అనన్తరస్య శఙ్కామాహ - అథ స్యాత్ ఇతి । అధికారలక్షణమ్ షష్ఠమ్। అవకీర్ణిపశుః - గర్దభః । ఉపకుర్వాణబ్రహ్మ వారీ భ్రష్టః అవకీర్ణీ । న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్ తదయోగాత్ । తర్హి తత్ప్రాయశ్చితం కిం విషయమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి ।। 41 ।।

ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్ తదుక్తమ్ ।। 3-4-42 ।।

నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనం ... ... ప్రాయశ్చిత్తసంభవాత్
బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాఽప్యస్తి ।। 42 ।।

ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావమశనవత్ తదుక్తమ్ । ఉపకుర్వాణస్య బ్రహ్మచర్యభ్రంశస్య ఉపపాతకస్య ప్రాయశ్చితం నైష్ఠికాదిష్వతిదిష్టమితి విద్యాయోగ్యతా ఇత్యర్థః । స్త్రీసంసర్గాదిప్రాయశ్చిత్తాదేః గృహస్థాదావప్రసఙ్గాత్ స్వాశ్రమావిరోధి శబ్దః ।। 42 ।।

బహిస్తూభయథాఽపి స్మృతేరాచారాచ్చ ।। 3-4-43 ।।

తుశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః । ... ... అతస్త్యేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః ।। 43 ।।

బహిస్తూభయథాఽపి స్మృతేరాచారాచ్చ । యద్యపి ఇతి । పతనతత్ప్రాయశ్చిత్తవచనవిరోధే సతి పతనస్మృతిః పాపకర్మణో వైదికకర్మానధికారాపాదకశక్తినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావవిషయా । ప్రాయశ్చిత్తవచనం ప్రత్యవాయసజాతీయరుచిజననశక్తివినాశకవిషయమితి వ్యవస్థా కార్యేత్యర్థః । వర్జనఫలమాహ - నోపదిశన్తి ఇతి ।। 43 ।।

ఇతి తద్భూతాధికరణమ్ - 10

----

11. స్వామ్యధికరణమ్ ।।

స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ।। 3-4-44 ।।

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని ... . రసతమత్వానుసన్ధానం యజమనేనైవ కర్తుం శక్యతే ।। 44 ।।

స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః । ఉపాసనానుష్ఠాతృవిభాగచిన్తానన్తరమ్ ఉద్గీథాద్యుపాసనస్యాపి తచ్చిన్తనం క్రియతే ఇతి ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతిః । స్ఫుటమ్ ।।

సిద్ధాన్తః

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే -

ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే ।। 3-4-45 ।।

ఆర్త్విజ్యం - ఋత్విజః కర్మ .... శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి ఇతి న్యాయాచ్చ ఫలికర్తృకత్వమేవ ।। 45 ।।

రాద్ధాన్తే - ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే । తచ్ఛబ్దార్థః ఫలసాధన ఇతి వ్యాఖ్యాతః । ప్రయోజనాయ ఇతి చతుర్థ్యర్థ ఉక్తః । పరిక్రీయతే ఇత్యస్యార్థమాహ - కర్మవిధిషు ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - తదన్తర్గతాని ఇతి । అఙ్గత్వే సతి హి ఋత్విక్కర్తృకత్వమిత్యత్రాహ - యద్యపి ఇత్యాది । క్రత్వధికృత ఇతి । అగ్న్యప్రాయనయ ఉక్తః । ఋత్విక్కర్తృకకర్మణో

వీర్యవత్తరత్వసాధనవిద్యాయాస్తత్కర్తృకత్వమ్ అన్తరఙ్గనయాచ్చ స్యాత్ । తదనుగృహీతం విద్యయా కరోతి ఇతి వాక్యస్వారస్యం చ । దహరాదిధియాం 3మతథాత్వే కిం వైషమ్యమిత్రాహ - దహరాదిషు ఇతి ।। 45 ।।

ఇతి స్వామ్యధికరణమ్ - 11

------

12. సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణమ్ ।।

సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ।। 3-4-46 ।।

తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం .... పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయాః సహకార్యన్తరం విధీయతే ।। 46 ।।

సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ । పూర్వం యజ్ఞాదిః

శమాదిశ్చ సహకారీ నిరూపితః । తద్వత్ సహకార్యన్తరం నిరూప్యతే ఇతి సఙ్గతిః । మౌన శబ్దో హి మననార్థః । అత ఉక్తమ్ జ్ఞానార్థత్వాత్ ఇతి । విధీయతే ఇతి । పదార్థా ఉక్తాః । వాక్యార్థమాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । జ్ఞానార్థత్వాత్ అనువాద ఇత్యత్రాహ - మౌనం చ ఇతి । పక్షేణ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । అనువాదస్య నైరర్థ్యాత్ పాక్షికోఽప్యర్థో విధిత్వానుగుణః స్వీకార్య ఇత్యర్థః ।।

పాణ్డిత్యబాల్యమౌనబ్రాహ్మణ శబ్దార్థః కః ? తస్మాత్ బ్రాహ్మణః , అథ బ్రాహ్మణః ఇత్యత్ర బ్రాహ్మణస్య పాణ్డిత్యాదికం ,

పాణ్డిత్యాదికేన చ బ్రాహ్మణ్యమ్ ఇతి వ్యాహతిరిత్యత్రాహ - తదేవమ్ ఇతి । ప్రథమబ్రాహ్మణశబ్దో విద్వన్మాత్రవిషయః । ద్వితీయస్తు విద్యాకాష్ఠాప్రాప్తివిషయః । పరిపూర్తిః కల్యాణగుణైః ।

ఉభయలిఙ్గత్వముక్తం పదాభ్యామ్ I అప్రాప్తం వేదనమ్ ఇతి నిర్దోషత్వకల్యాణగుణయోః కాష్ఠాజ్ఞానమ్ I తదుపదేశైకలమ్యమ్ I తత్ పాణ్డిత్యమ్ I అమౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయజ్ఞాదికమ్ II 46 II

అథ స్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేషు ... ...

కృత్స్నభావాత్ తు గృహిణోపసంహారః II 3-4-47 II

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి I ... ... సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః II 47 II

అనన్తరమవతారయతి - అథ స్యాత్ ఇతి I కృత్స్నభావాత్ తు గృహిణోపసంహారః I ఛాన్దోగ్యే బ్రహ్మవిదో గార్హస్థ్యేన స్థితివచనం ప్రదర్శనార్థమ్ I బృహదారణ్యకవిరోధాదిత్యర్థః II 47 II

తథా ఏతస్మిన్నపి వాక్యే ....

మౌనవదినరేషామప్యుపదేశాత్ II 3-4-48 II

సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణ .... మౌనతృతీయః పాణ్డిత్యాదిః విద్యాసహకారిత్వేన విధీయతే ఇతి II 48 II

సఙ్గత్యర్థమిమమర్థం సంక్షిపన్ అనన్తరసూత్రమవతారయతి - తథా ఇతి I మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ I ఏవంవిధ శబ్దః ఈషణాత్యాగాదిపూర్వకత్వపరః I అధికరణార్థం నిగమయతి - అతః ఇతి II 48 II

ఇతి సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణమ్ - 12

----

13. అనావిష్కారాధికరణమ్ ।।

అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ।। 3-4-49 ।।

తస్మాత్ బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం ... ... ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః ఇత్యాదిషు ।। 49 ।।

అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ । సఙ్గతిః స్ఫుటా । బాధ్యన్తే - అబ్రహ్మవిద్విషయాణీత్యర్థః ।।

రాద్ధాన్తే - నియమశాస్త్రవిషయవిభాగాః నియమవిరోధీత్యర్థః ।। 49 ।।

ఇతి అనావిష్కారాధికరణమ్ - 13

------

14. ఐహికాధికరణమ్ ।।

ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ।। 3-4-50 ।।

ద్వివిధా విద్యా - అభ్యుదయఫలా ... ... ఉద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణః ఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్ ।। 50 ।।

ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ । అఙ్గచిన్తా కృతా । అఙ్గినిష్ఠాసిద్ధిసమయశ్చిన్త్యతే ఇతి సఙ్గతిః । ఉద్గీథాదివిధురకర్మాంగకవిద్యాసిద్ధౌ విచారః ఇహ ఉత్తరసూత్రే చ క్రియతే । విద్యాయాః సుకృతసాధ్యత్వే సతి హ్యయం విచార ఇత్యత్రాహ - యథోక్తమ్ ఇతి ।। 50 ।।

ఇతి ఐహికాధికరణమ్ - 14

------

15. ముక్తిఫలాధికరణమ్ ।।

ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేః తదవస్థావధృతేః ।। 3-4-51 ।।

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్య .... ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి ।। 51 ।।

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

।। సమాప్తశ్చాధ్యాయః ।।

ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేః తదవస్థావధృతేః అధికరణాన్తరమ్।

సంగతిః స్ఫుటా । తస్య - పూర్వసూత్రోక్తస్య । సర్వేభ్యః ఇత్యాది । ప్రబలత్వమ్ భగవత్ప్రీత్యతిశయావహత్వకృతమ్ । అప్రీత్యతిశయాధాయకో బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధకః ఇతి పరిహారః ।। 51 ।।

ఇతి ముక్తిఫలాధికరణమ్ - 15

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర-

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

నామధేయేన శ్రీపద్వరదాచార్యపాదసేబాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విరచితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థ #ః పాదః ।।

।। సమాప్తశ్చాధ్యాయః ।।

------------- ------------

చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమః పాదః ।।

1. ఆవృత్త్యధికరణమ్ ।।

ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ।। 4-1-1 ।।

తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైః సహ విద్యా ... ... వేదనాదిశబ్దైరభిధీయతే ఇతి నిశ్చీయతే ।। 1 ।।

ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ । అధ్యాయసఙ్గతిమాహ - తృతీయే ఇతి । స్వోపయోగ్యర్థైః సహ విద్యా చిన్తితా । అథ ఫలచిన్తేతి సఙ్గతిః । విద్యావిషయే ప్రాగనిరూపితాంశః ప్రథమం నిరూప్యతే సాధ్యసాధనభావసంబన్ధజ్ఞాపనార్థం ప్రీతిరూపత్వాత్ ఫలరూపతాజ్ఞాపనార్థం చ । అశ్రుతాఽప్యావృత్తిః క్వచిత్ క్రియతే ఇత్యత్రాహ - న చ ఇతి ।।

రాద్ధాన్తే - ఏకైకోపనిషది ప్రయోగో దర్శితః పర్యాయత్వం చ ఇత్యాదినా । బహూపనిషత్సు ప్రయోగం దర్శయతి - తథా ఇతి । అత్ర ఛాగపశునయోఽభిప్రేతః । తతః కిమిత్యత్రాహ - ధ్యానం చ ఇతి ।। 1 ।।

లిఙ్గాచ్చ ।। 4-1-2 ।।

లిఙ్గం - స్మృతిః । స్మృతేశ్చాయమర్థో ... ... తస్మాదసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః ।। 2 ।।

లిఙ్గాచ్చ స్పష్టమ్ ।। 2 ।।

ఇతి ఆవృత్త్యధికరణమ్ - 1

-----

2. ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్ ।।

ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ।। 4-1-3 ।।

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే - కిముపాస్యం ... ... అత ఉపాసితురాత్మత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమితి స్థితమ్ ।। 3 ।।

ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ । ఉక్తోపాసనకర్మభూతం బ్రహ్మ కిమయుతసిద్ధిరూపసంబన్ధవిరహేణ ఉపాస్యమ్ , ఉత ఉపాసితృశరీరకత్వేన ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః । యథా పురుషార్థోఽత ఇత్యధికరణస్య శ్రుత్యర్థాక్షేపేణోత్థానం , తథాఽస్యాప్యభేదశ్రుత్యర్థాక్షేపేణోత్థానమ్ । అన్య శబ్దః శరీరాత్మభావరూపసంబన్ధ- రహితవాచీ । నాయమస్మదీయః , అపి త్వన్యః ఇతి సంబన్ధవిశేషరహితే ప్రయోగాత్ । ఉపాసితురాత్మత్వే ఉపాసితారం ప్రతి శరీరిత్వేన ఉపాస్యోపాసకభావేన జీవేశ్వరయోః

భూత్యరాజతుల్యత్వావగమాత్ , పృథక్త్వధియో మోక్షోపాయత్వాచ్చ భేదస్తాత్త్విక ఇతి ఉపాయపరవాక్యబలాత్ అభేదశ్రుత్యాక్షేపోఽభిప్రేతః ||

అయథాభూతా స్యాత్ ఇతి సంసారిత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః ||

రాద్ధాన్తే - ఆత్మ శబ్దం వివృణోతి - ఉ#పాసితా ఇతి | ఉపగచ్ఛన్తి - గత్యర్థాః బుద్ధ్యర్థాః | ఉపాసతే ఇత్యర్థః | ఉపాసనవిధిష్వేవాభేదదర్శనాత్ ఉపసితృశరీరకత్వేనోపాస్యమిత్యర్థః | తర్హి భేదోపాసనవిధివిరోధ ఇత్యభిప్రాయతయోక్తమ్ - కథమభ్యుపగచ్ఛన్తి ఇతి | సన్మూలాః ఇత్యాదిభిరుపేతస్య య ఆత్మని ఇత్యస్యార్థమాహ - సర్వస్య ఇతి | యుక్తమితి ఉపపాదయన్తి ఇత్యన్వయః ||

ఏకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ - ఏవం చ ఇతి | తద్విశదయతి - అహమ్ ఇతి | తదుపపాదయతి - అధికస్య ఇతి | ఏషః ఇతి పదం జీవపరమ్ , పుల్లిఙ్గత్వాత్; పరస్య చ దేవతా శబ్దోక్తవాత్ | విశేషణమాత్రమపూర్ణమ్ ; విశిష్ట ఏవ పూర్ణ ఇత్యర్థః || 3 ||

ఇచి ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్ - 2

-----

3. ప్రతీకాధికరణమ్ ||

న ప్రతీకే న హి సః || 4-1-4 ||

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత .... ప్రతీకస్యోపాసితురాత్మత్వాభావాన్న తథాఽనుసన్ధేయమ్ || 4 ||

న ప్రతీకే న హి సః । ఉక్తమాత్మతయా ఉపాసనమ్ । ప్రతీకేష్వపి తథా కార్యం న వేతి సఙ్గతిః । బ్రహ్మ శబ్దనిర్దేశాత్ తదేవోపాస్యమ్ । మనః - ఆది తు దృష్టివిశేషణమితి పూర్వపక్షః ।।

రాద్ధాన్తే - ఉపాస్యం హి బ్రహ్మేత్యత్రాహ - ప్రతీకోపాసనేషు ఇతి । బ్రహ్మ శబ్దః కథమిత్యత్రాహ - బ్రహ్మ తు ఇతి ।। 4 ।।

నను అత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యమ్ … …

బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ।। 4-1-5 ।।

మనఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా …. … భృత్యే తు రాజదృష్టిరభ్యుదయాయ

।। 5 ।।

అనన్తరస్యావతారాయాహ - నను ఇతి । బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ । న మన ఆద్యచినమాత్రముపాస్యం , కిం తు అభిమానిదేవతేతి న విరోధః ।। 5 ।।

ఇతి ప్రతీకాధికరణమ్ -3

------

4. ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ ।।

ఆదిత్యాదిమతయశ్చాగం ఉపపత్తేః ।। 4-1-6 ।।

య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథమ్ … … కర్మణామపి ఫలసాధనత్వమ్ ; అతః తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే: ।। 6 ।।

ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః । ఇహాపి దృష్టివిశేషచిన్తా ఇతి సఙ్గతిః । ఉద్గీథస్య బ్రహ్మవత్ చారమ్యం చ పూర్వపక్షయుక్తిరార్థమ్ । అఫలేభ్యః - అఫలసాధనేభ్యః ।।

రాద్ధన్తే - మన ఆదౌ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వమ్ ఇతి కరణాత్ , న తు చారమ్యాత్ । ఇహ తు ఉపాసిశబ్దేన అవ్యవహితముద్గీయపదం ప్రథమాకాంక్షితోపాస్యాపరమ్ । వ్యవహితం తు ఆదిత్యాదిపదమ్ పాశ్చాత్యవిశేషణాకాంక్షా పూరకమ్ ।।

ఇతి ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ -4

------

5. ఆసీనాధికరణమ్ ।।

ఆసీనః సంభావత్ ।। 4-1-7 ।।

మోక్షసాధనతయా వేనాన్తశాస్త్రైః …. … ప్రతత్రనివృత్తయే సాపాశ్రయే ఆసీనః కుర్యాత్ ।। 7 ।।

ఆసీనః సంభవాత్ । అనన్తరయోః ప్రాసఙ్గికత్వాత్ తతః పూర్వేణ సఙ్గతిమాహ - మోక్ష ఇతి । ఆసికావచనం మనోనుకూలతాభిప్రాయమితి పూర్వపక్షః । తదవశ్యంభావాత్ తత్పరిహారః ।। 7 ।।

ధ్యానాచ్చ ।। 4-1-8 ।।

నిదిధ్యాసితవ్యః ఇతి ధ్యాన ... ... విజాతీయ ప్రత్యయాన్తరావ్యవహితమేకచిన్తనమిత్యుక్తమ్ ।। 8 ।।

ధ్యానాచ్చ । ధ్యాన శబ్దో భావప్రధానః ।। 8 ।।

అచలత్వం చాపేక్ష్య ।। 4-1-9 ।।

నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్ష ... ... నిశ్చలత్వ ముపాసకస్య ఆసీనస్యైవ సంభవేత్ ।। 9 ।।

అచలత్వం చాపేక్ష్య । ఆపః - తటాకాదిజలమ్ । ఐకాగ్ర్యకార్యనిశ్చలతయా సామ్యమ్ ।। 9 ।।

స్మరన్తి చ ।। 4-1-10 ।।

స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానం ... ... ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే ఇతి ।। 10 ।।

స్మరన్తి చ । స్పష్టమ్ ।। 10 ।।

యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ।। 4-1-11।।

ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాల ... ... మనోఽనుకూలే ఇతి వాక్యశేషాత్

।। 11 ।।

యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ । కాలః ఇతి । తిథ్యాదినియమో నేత్యర్థః

।। 11 ।।

ఇతి ఆసీనధికరణమ్ - 5

-----

6. ఆప్రయాణాధికరణమ్ ।।

ఆప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్ ।। 4-1-12 ।।

తదిదమపవర్గసాధనముక్తలక్షణమ్ .... యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే ఇతి ।। 12 ।।

ఆప్రయాణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్ । సఙ్గత్యాది స్ఫుటమ్ ।। 12 ।।

ఇతి ఆప్రయాణాధికరణమ్ - 6

----

7. తదధిగమాధికరణమ్ ।।

తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ।। 4-1-13 ।।

ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య ... .. విద్యాయాః దుశ్చరితివిరతి నిష్పాద్యత్వావగమాత్ ।। 13 ।।

తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ I విద్యాప్రాప్తౌ ఇతి I ఉపాసనప్రారమ్భ ఇత్యనుక్తిః అతద్రూపవిద్యానిష్పత్తేరపి సూత్రతాత్పర్యాభిప్రాయనిబన్ధనా I అశ్లేషవినాశయోః ఉత్తరపూర్వాఘ విషయత్వం యగోయతాధీనమ్ I న హి సంశ్లిష్టస్య అశ్లేషో యుక్తః I అతస్తస్య నాశ ఏవ I ఉత్తరత్యాశ్లేషః I అననుమవేఽపి నాశో దృష్ట ఇత్యత్రాహ - న చ ఇతి II

రాద్ధాన్తే - విషయభేదాదవిరోధం నిదర్శయతి - యథా ఇతి I అశ్లేషవినాశౌ వివృణోతి - అఘస్య ఇతి I ఉక్తస్యోపపన్నత్వమాహ - తదేవమ్ ఇతి I స్వర్గాదిస్వరూపేణ సాధ్యమితి న తద్ధేతుకర్మణః పాపనివర్తకత్వమ్ I అత్ర తు ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యేతి విద్యా ప్రాయశ్చిత్తతుల్యా I ప్రారబ్ధోపాసనస్య తత్సమాప్తౌ సర్వమహం క్షమిష్యామి ఇతి సఙ్కల్పః I అతో న సాంపరాయాధికరణవిరోధః I క్షాన్తమ్ ఇతి తదా సఙ్కల్పః II 13 II

ఇతి తదధిగమాధికరణమ - 7

------

8. ఇతరాధికరణమ్

ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు II 4-1-14 II

ఉత్తరపూర్వాఘయోర్విద్యయా అశ్లేషవినాశౌ ... . విద్యానుగుణ దృష్టఫలాని సుకృతాని నశ్యన్తీత్యర్థః II 14 II

ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు I సఙ్గత్యాది స్పష్టమ్ I అధికశఙ్కామాహ - సుకృతస్య ఇతి I సూత్రఖణ్డాన్తరమవతారయతి - నను ఇతి I నశ్యన్తి ఇతి I ప్రతిబన్ధఫలాని చేత్ నశ్యన్తి ఇత్యర్థః II 14 II

ఇతి ఇతరాధికరణమ్ - 8

-----

9. అనారబ్ధకార్యాధికరణమ్ ।।

అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ।। 4-1-15 ।।

బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినోః ... . శరీరస్థితి హేతుభూతసంస్కారసద్భావే ప్రమాణమస్తి ।। 15 ।।

అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః । సఙ్గతిమాహ - బ్రహ్మ ఇతి । తతః బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేః ।।

రాద్ధాన్తే - సంస్కారవశాత్ దేహస్థితిం ప్రతివక్తి - న చ ఇతి ।। 15 ।।

ఇతి అనారబ్ధకార్యాధికరణమ్ -9

------

10. అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్ ।।

అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ।। 4-1-16 ।।

ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః ఇతి ... ... దూషితాన్తఃకరణస్య విద్యోత్పత్తిరేవ న స్యాత్ ।। 16 ।।

అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ I సఙ్గతిమాహ - ఇతరస్య ఇతి I పూర్వత్ర ఊర్ధ్వరేతస్స్వదర్శనాత్ నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాత్ , ఇహ సుకృత ఫలాశ్లేషాచ్చ అనసుష్ఠేయత్వం పరిహృతమితి న పునరుక్తిః II

రాద్ధన్తే - తర్హి సకృదనుష్ఠేయమిత్యత్రాహ - విద్యాయాశ్చ ఇతి II 16 II

యది అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యా ....

అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః II 4-1-17 II

అతః అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యాయాః ... ... విద్యయా అశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా II 17 II

అనన్తరస్య శఙ్కామాహ - యద్యగ్నిహోత్రాది ఇతి I ద్విషన్తః ఇత్యాదేర్విషయో మృగ్యః I ఉత్తరాఘస్యాభుక్తత్వాత్ అనారబ్ధఫలత్వాచ్చ బిశయత్వోపపత్తేః అతః సుహృదః ఇత్యుపాత్తమ్ II

అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః I ప్రాక్కృతం వృష్ట్యన్నదిహేతోః పశ్చాత్కృతం చ ప్రతిబద్ధఫలం పుణ్యం విషయ ఇత్యర్థః II 17 II

అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధ .....

యదేవ విద్యయేతి హి II 4-1-18 II

యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ ... ... సుహృదః సాధుకృత్యామ్ ఇతి శాట్యాయనకమ్ II 18 II

అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ - అనుష్ఠితస్యాపి ఇతి । పూర్వోక్తమ్ - పృథగ్వ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ ఇత్యుక్తమ్ ।।

యదేవ విద్యయేతి హి । స్ఫుటమ్ ।।

ఇతి అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్ - 10

----

11. ఇతరక్షపణాధికరణమ్ ।।

భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వాఽథ సంపద్యతే ।। 4-1-19 ।।

యయోః పుణ్యపాపయోః అశ్లేషవినాశావుక్తౌ ... .. సుహృదోగఫ్షన్తి , పాపం చ ద్విషన్త ఇతి నిరవద్యమ్ ।। 19 ।।

ఇతి ఇతరక్షపణాధికరణమ్ - 11

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమ్#ః పాదః ।।

భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వవాఽథ సంపద్యతే । సఙ్గతిః స్ఫుటా । రాద్ధన్తే - పూర్వపక్షబీజం పరిహరతి - తస్య తావత్ ఇతి । అత్ర దేహతదవధీ మ శ్రుతౌ । ధూత్వా ఇత్యత్ర దేహః శ్రుతః ,

న త్వవధిః । ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ యథా విధూయ పాపమ్ ఇత్యభిప్రేత్య అవధినియమాశ్రవణాత్ ఇత్యుక్తమ్ ।।

పూర్వాధికరణేషూక్తమర్థం సుగ్రహత్వాయ సంక్షిపతి - తదేవమ్ ఇతి ।। 19 ।।

ఇతి ఇతరక్షపణాధికరణమ్ - 11

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర -

నామధేనేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

ఛ్డ్ఞ్దృదడ్డ ఫ్డ్డ్డ్థ

చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

-----

1. వాగధికరణమ్ ।

వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ।। 4-2-1 ।।

ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చిన్తీయితుమ్ … … మనసా వాక్ సంయుజ్యతే , న తు తత్ర లీయతే , ఇతి పరిహర్తవ్యమ్ ।। 1 ।।

వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ । దేహస్థితౌ విద్యాఫలముక్తమ్ । అథ గత్యుపక్రమరూపోత్క్రాన్తిశ్చిన్త్యతే ఇతి 1పాదసఙ్గతిః । కథఞ్చిత్ - వాక్ప్రవృత్తి - హేతుత్వరూపావస్థాలక్షణయేతి భావః ।।

రాద్ధాన్తే - దృశ్యతే హి ఇతి । ప్రవృతస్వకార్యే దారుణి నివృత్తస్వకార్యస్యాగ్నేరివ వాచో మనస్యన్తర్భావ ఇతి భావః । యదుక్తమ్ ఇతి । వాక్సంపత్తి శబ్దయోర్ద్వయోరప్యముఖ్యత్వాత్ పరమసంపత్తిశబ్దాస్వారస్యమిత్యర్థః । న చ తత్రాప్యత్యన్తాస్వారస్యమ్ । దర్శనశబ్దౌ సముచ్చిత్య హేతూ ।। 1 ।।

అత ఏవ సర్వాణ్యను ।। 4-2-2 ।।

యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం …. … అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైః ఇతి ।। 2 ।।

అత ఏవ సర్వాణ్యను । అను - పశ్చాత్ ।। 2 ।।

ఇతి వాగధికరణమ్ - 1

-----

2. మనోఽధికరణమ్ ।

తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరామ్ ।। 4-2-3 ।।

తత్ - సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం , మనః ... .. ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణా చ స్యాత్ - ఇతి ।। 3 ।।

తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ । పరంపరయా - స్వకారణపృథివీద్వారా ఇత్యర్థః

।। 3 ।।

ఇతి మనోఽధికరణమ్ -2

-----

3. అధ్యక్షాధికరణమ్ ।।

సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ।। 4-2-4 ।।

యథా వాఙ్మనసి సంపద్యతే ... . యమునా సాగరం గచ్ఛతి ఇతి వచో న విరుధ్యతే తద్వత్ ।। 4 ।।

సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః। సఙ్గతి స్ఫుటా ఆది శబ్దః ఉత్క్రాన్తిప్రతిష్ఠాపరః। అర్థాన్తరేణ సంయుజ్య అర్థాన్తరగమనేఽపి అన్యతరవాచిశబ్దేన నిర్దేశే దృష్టాన్తమాహ - యథా ఇతి ।। 4 ।।

ఇతి అధ్యక్షాధికరణమ్ - 3

----

4. భూతాధికరణమ్ ।।

భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ।। 4-2-5 ।।

ప్రాణ స్తేజసి ఇతి జీవసంయుక్తస్య … …. జీవస్య సఞ్చరతః సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః ।। 5 ।।

భూతషు తచ్ఛ్రుతేః । స్పష్టా సఙ్గతిః ।। 5 ।।

నను తేజఃప్రభృతిషు ఏకైకస్మిన్ … ….

నైకస్మిన్ దర్శయతో హి ।। 4-2-6 ।।

నైకస్మిన్ , ఏకైకస్య … … తేజోఽభిధీయతే । అతో భూతేష్వేవ సంపత్తిః ।। 6 ।।

అన్తన్తరమవతారయతి - నను ఇతి । నైకస్మిన్ దర్శయతో హి । తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్య తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామ్ ఇతి సృష్ట్యర్థమనుప్రవేష్టవ్యతత్త్వేషు ఏకైకస్య త్రివృ

త్కరణోపదేశాత్ ప్రత్యకం త్రివృత్కృతభూతత్రయస్య కార్యకరత్వం ప్రతీయతే ఇతి, అత్రివృత్కృతేష్వేకేన దేహారంభాయోగాత్ భూతసూక్ష్మ సహంతిః స్వ్యాకార్యా ఇతి భావః

।। 6 ।।

ఇతి భూతాధికరణమ్ - 7

------

5. ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్ ।।

సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ।। 4-2-7 ।।

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోః ... . యో బ్రహ్మానుభవః తద్విషయమిత్యభిప్రాయః ।। 7 ।।

సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య । భావ్యధికరణార్థద్వయస్య విద్వదవిదుషోః సమానత్వే సత్యపి , అస్యాధికరణస్య తదీర్ధ్వభావిత్వా భావః తదర్థస్య బిదూత్స్వవిగీతత్వాత్ । అతో విగీతాంశస్య సమానత్వముపపాద్యతే ఇతి సఙ్గతిః ।।

రాద్ధాన్తే -ఉత్క్రాన్తౌ సత్యాం హి సమానత్వమిత్యత్రాహ - విదుషోఽపి హి ఇతి । అథ సమానత్వముపపాదయతి - సా చ ఇతి ।। 7 ।।

తదాపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ ।। 4-2-8 ।।

అవశ్యం చ తత్ - అమృతత్వమ్ ... . అకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవాని ఇతి చ ।। 8 ।।

తదాపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ । చరమదేహావధి విలగ్నశ్రుత్యా జీవన్ముక్త్యయోగ ఉక్తః ।। 8 ।।

సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ।। 4-2-9 ।।

ఇతశ్చ విదుషోఽపి బన్ధః ... ... సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే । అతశ్చ బన్ధో న దగ్ధః ।। 9 ।।

సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపసలబ్ధేః । ఇహ సూక్ష్మ దేహస్థిత్యా తదయోగ ఉక్తః।।

నోపసర్దేనాతః ।। 4-2-10 ।।

అతః యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే … … వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృత్వం వదతి ।। 10 ।।

నోపమర్దేనాతః । అత్ర ఉపాసనధ్రువానుస్మృతిత్వ
దర్శనరూపత్వప్రీతిరూపత్వాప్రయాణానువృ

త్తిసుదుష్కర్మ ధూననడీవిశేషనిష్క్రమణమార్గవిశేష
సూక్ష్మదేహస్థిత్యాదివిషయబహుశ్రుతిభిః తదయోగోఽభిప్రేతః । ప్రధానయుక్త్యనన్తరం
పూర్వసూత్రేణ నిగమనం కృతమ్ । తథాఽభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే ।। 10 ।।

అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా ।। 4-2-11 ।।

అస్య - సూక్ష్మశరీరస్య క్వచిత్ … … ఆసృత్యుపక్రమాత్ సమానోత్క్రాన్తిరితి సుష్ఠూక్తమ్ ।। 11 ।।

అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా । సన్తాపయతి ఇత్యాద్యుక్తస్య భష్మణః సార్వత్రికత్వాత్ , ఇహ
కాచిత్కోష్మోపలమ్భః సూక్ష్మదేహస్య కాచిత్కస్యోత్క్రన్తిమత్త్వాదిత్యర్థః । పరమప్రకృతం
నిదమయతి - తస్మాత్ ఇతి ।। 11 ।।

పునరపి విదుష ఉత్క్రాన్తిః న …. ….

ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్ స్పష్టో హ్యేకేషామ్ ।। 4-2-12 ।।

యదుక్తం విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తిః ... . భూతసూక్ష్మవజ్జీవం పరిష్వజ్యగచ్ఛన్తి - ఇతి ప్రతిపాదయతీతి నిరవద్యమ్ ॥ 12 ॥

ప్రతి షేధాదితి చేన్న శరీరాత్ స్పష్టో హ్యేకేషామ్ । తైజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాంశాన్ । హృదయమ్ - హృదయాదపక్రామతీత్యర్థః । అకామయమానాది పదత్రయమ్ ఏషణాత్రయరాహిత్యపరమ్ ॥

రాద్ధాన్తే - తస్య ఇత్యాది । షష్ఠ్యన్తతచ్ఛబ్దనిర్దిష్టః శారీరోఽస్తు , తత్సంబన్ధినాం ప్రాణానాముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః । షష్ఠ్యాః కరణతద్వత్తాలక్షణసంబన్ధపరత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి - న ఇతి । అప్రస్తుతధర్మిణోఽపాదానత్వస్య చ క్లృప్తేః వరం ప్రస్తుతస్యైంవాపాదానతాక్లృప్తిరిత్యర్థః । షష్ఠ్యా ఏవాపాదానతాపరత్వం వైయర్థ్యశక్తిభ్యాముపపాదయతి - కిం చ ఇతి । ప్రసక్తస్యా నిష్టత్వే సతి హి నిషేధ్యత్వమిత్యత్రాహ - తతశ్చ ఇతి । గ్రహః - రజ్జుః । మృత్యుమ్ - అగ్నిపపజయతీత్యర్థః । తర్హి కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తిరిత్యత్రాహ - అవిదుపస్తు ఇతి

॥ 12 ॥

స్మర్యతే చ ॥4-2-13 ॥

స్మర్యతే చ విదుషోఽపి మూర్ధన్యనాడ్యా ... . బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేన యతి పరాం గతిమ్ ॥ 13 ॥

స్మర్యతే చ । స్పష్టమ్ ॥ 13 ॥

ఇతి ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్ - 5

---

6. పరసంపత్త్యధికరణమ్ ।।

తాని పరే తథా హ్యాహ ।। 4-2-14 ।।

సకరణగ్రామః సప్రాణః కరణాధ్యక్షః … …. పరమాత్మసంపత్త్యా
సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమః , తద్వదిహాపి ।। 14 ।।

తాని పరే తథా హ్యాహ । సైషా ఇతి । ఇయత్యంశే విమతిరితి సా పరిహృతేత్యర్థః ఇతి
సఙ్గతిరుక్తా । అన్యత్ స్పష్టమ్ ।। 14 ।।

ఇతి పరసంపత్త్యధికరణమ్ - 6

------

7. అవిభాగాధికరణమ్ ।।

అవిభాగో వచనాత్ ।। 4-2-15 ।।

సేయం పరమాత్మని సంపత్తిః … … పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ

।। 15 ।।

అవిభాగో వచనాత్ । సఙ్గతిః స్పష్టా । తేజః శబ్దస్య జీవామాత్రపరత్వే లక్షణా ,
సంపత్తిశబ్దార్థవైరూప్యం చ । అతః సుషుప్తావివ న విశేష్యాంశస్య లయః । నాపి విశిష్టస్య ,
సూక్ష్మదేహశైథిల్యేన విశేషణభూత భూతసూక్ష్మాణాం తత్సమష్టౌ లయాయోగాత్ , తత ఏవ
తమసి లయాయోగాత్ । సూక్ష్మదేహారంభాయ పునః అవ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాత్, తదనారంభే

గత్యనుపపత్తేశ్చ సంపత్తిః సంసర్గమాత్రమిత్యర్థః । అవ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ ఇతి కల్పకాభావశ్చోక్తః ॥

ఇతి అవిభాగాధికరణమ్ - 7

-----

8. తదోకోధికరణమ్ ॥

తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీనః శతాధికయా ॥ 4-2-16 ॥

ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషోః ... ... విద్వాన్ తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతిరుపపద్యతే ॥ 16 ॥

తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియో

గాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా ॥

సఙ్గతిమాహ - ఏవమ్ ఇతి । స్పష్టమ్ ॥ 16 ॥

ఇతి తదోకోఽధికరణమ్ - 8

-----

9. రశ్మ్యనుసారాధికరణమ్ ॥

శ్మ్యనుసారీ ।। 4-2-17 ।।

విదుషో హృదయాచ్చ్యుతాధికయా ... . విదుషాం రశ్మ్యనుసారేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ ।। 17 ।।

రశ్మ్యనుసారీ । స్ఫుటం సఙ్గత్యాదికమ్ ।। 17 ।।

ఇతి రశ్మ్యనుసారాధికరణమ్ - 9

------

10. నిశాధికరణమ్ ।।

నిశి నేతి చేన్న సంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్ దర్శయతి చ ।। 4-2-18 ।।

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే - విదుషో .... దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఇత్యాదివచనమవిద్వద్విషయమ్ ।। 18 ।।

నిశి నేతి చేన్న సంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్ దర్శయతి చ । సఙ్గతిర్గతా। రాద్ధాన్తే - తే#నేకదేహభోగ్యస్య

ప్రారబ్ధస్య కథం యావద్దేహభావిత్వమ్ ? తథాఽపి అయుక్తం కర్మాన్తరం సంభవతి । కథం నిర్దోక్తిః పరిహృతా స్యాత్ ? తస్యాశ్చావైయర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ -

ఏతదుక్తమ్ ఇతి ।। 18 ।।

ఇతి నిశాధికరణమ్ - 10

-----

11. దక్షిణాయనాధికరణమ్ ।।

అచశ్చాయనేఽపి దక్షిణే ।। 4-2-19 ।।

నిశి మృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తౌ ... ... ధర్మప్రవర్తనాయ ఉత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థః తథావిధాచారః ।। 19 ।।

అచశ్చాయనేఽపి దక్షిణే । సఙ్గత్యాది స్పష్టమ్ । నిశి దక్షిణణాయనే చ మృతస్య దేహస్య చరమత్వం న స్యాత్ । తథా సతి హి బన్ధకకర్మాభావ ఇతి చేన్న - దక్షిణాయనే మృత

స్యాపి వాక్యశేషే బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి ఇతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాదితి భావః ।।

న చ అథ యో దక్షిణే ఇత్యధికార్యన్తరవిషయమ్ , అప్రస్తుతత్వాత్ ; మహిమానావభిజయతి ఇత్యైక్యప్రతీతేశ్చ । న చ మహిమానౌ విద్వాన్ ఇత్యన్వయః ; విద్వచ్ఛబ్దస్య తస్యైవం విదుషః ఇతి ప్రకృతాధికారిపరత్వాత్ జయతేః సకర్మకత్వస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్ లోకమభిజయతి ఇత్యాది శ్రౌతప్రయోగాచ్చ ।। 19 ।।

నను చ విదుషో ముమూర్షూన్ ప్రతి ... .

యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే ।। 4-2-20 ।।

నాత్ర ముమూర్షూన్ ప్రతి ... ... విద్యానిష్ఠాన్ ప్రతి విధీయతే , న ముమూర్షూన్ ప్రతి మరణకాలవిశేషః ।। 20 ।।

ఇతి దక్షిణాయనాధికరణమ్ - 11

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - నను చ ఇతి । యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే । స్మార్త పదార్థమాహ - స్మృతి ఇతి । స్మర్తవ్యతయేత్యర్థః । స్మర్తుమ్ ఇతి తత్ స్ఫుటీకృతమ్ । ఉపక్రమాఖ్యావయవాత్ మహావాక్యస్వారస్యప్రాబల్యమభిప్రయతా అన్తే మధ్యే చ మార్గపరత్వం దర్శతమ్ ।। 20 ।।

ఇతి దక్షిణాయనాధికరణమ్ - 11

ఇతి శ్రిహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదేవ్యాసాపర -

నామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విరచితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

్ర్చ్ర్లధడ్డ ఝ్ధడ్డర్థ

చతుర్థధ్యాయే తృతీయః పాదః ။

------

1. అర్చ్ంరాద్యధికరణమ్ ။

అర్చిరాదినా తత్రప్రథితేః ။ 4-3-1 ။

విదుష ఉత్క్రాన్తస్య నాడీవిశేషేణ ... .. అన్యత్రాపి సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే ။ 1 ။

అర్చిరాదినా తత్రప్రథితేః । పాదసఙ్గతిమాహ - విదుషః ఇతి । బ్రహ్మవిత్సంబన్ధజ్ఞాపనాయ యథా ఇత్యాద్యుపాత్తమ్ । శవ్యమ్ - శవార్హమ్ । అనేకరూపత్వాత్ - క్రమభేదాత్ క్రమిభేదాచ్చేతి భావః ။

రాద్ధాన్తే - అల్పాన్తరమ్ - సంవత్సర స్థానే దేవలోక శ్రుతేరితి భావః । య ఏవమేతద్విదుః , యే చేమే అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యపుపాసతే ఇతి శ్రుతిర్మార్గైక్యే ప్రమాణమ్ । ప్రత్యభిజ్ఞానమ్ అనుగ్రాహకమ్ ။

నేయం శ్రుతిరనుపదిష్టమార్గవిశేషోపాసనవిషయా । మార్గభేదే సఙ్కోచః , సఙ్కోచాన్మార్గభేదః ఇత్యన్యోన్యాశ్రయణాత్ । ఐక్యం

తు ప్రత్యభిజ్ఞసిద్ధమ్ । అథ్వైతయోః పథోః ఇతి దేవయానపితృయానమార్గద్విత్వశ్రుతిస్వారస్యాచ్చ మార్గైకత్వం సిద్ధమ్ । ఏషాం భాష్యేఽనుక్తిః భాష్యాన్తరోక్తత్వాత్ । సర్వపరవిద్యాసు బ్రహ్మతత్ప్రాప్తిరూపఫలే ప్రత్యభిజ్ఞాతేఽపి గుణానన్త్యాదుపసంహారాశక్తేః విద్యైక్యానుపగమః ; మార్గే తు ద్వాదశపదార్థానతిరేకేణ చిన్తాయోగ్యత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞయా ఐక్యోపగమో యుక్తః ।।

ఇతి అర్చిరాద్యధికరణమ్ -1

-----

1. వాయ్వధికరణమ్ ।।

వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ।। 4-3-2 ।।

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛన్తి విద్వాంసః .... యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహాః ఇతి ।। 2 ।।

వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ । సఙ్గతిః స్ఫుటా । సంశయం వక్తు్ం స్థలం శోధయతి - తత్ర ఇత్యాదినా । మాసానన్తరం సంవత్సరదేవలోకయోః క్రమం నిశ్చిత్య దేవలోకవాయ్వోః సంశయః । విశేషాభావాచ్చ ఇతి । అబ్దదేవలోకయోః పఞ్చమ్యుక్తక్రమసామ్యేఽపి , అబ్దస్య మాసానన్తరత్వే న్యూనకాలానన్తరమధికకాల నివేశరూపో విశేషః ప్రాగుక్తః ఇహ తు న తథేత్యర్థః ।।

రాద్ధాన్తే - దేవలోక శబ్దః సామాన్యశబ్దః । లోకపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ - వాయుశ్చాసౌ ఇతి ।। 2 ।।

ఇతి వాయ్వధికరణమ్ - 2

-----

3. వరుణాధికరణమ్ ।।

తటితోఽధి వరుణః సంబన్ధాత్ ।। 4-3-3 ।।

కోషీతికినాం , స ఏతం దేవయానం ... . వరుణాదుపరీన్ద్రాదీర్నివేశయితవ్య ఇతి ।। 3 ।।

తటితోఽధి వరుణః సంబన్ధాత్ । నిరూపితనిరూపణీయాంశ జ్ఞాపనార్థం పూర్వోక్తక్రమేషు కౌషీతకివాక్యావిగానమ్ , విగీతాంశే తస్య దౌర్బల్యం చాహ - కైషీతకినామ్ ఇత్యాదినా । ఉపదేంశావైయర్థ్యాయ ఇతి । క్రమిబాధాత్ క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః । ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపి ఇతి । క్రమద్వయభఙ్గాత్ ఏకక్రమభఙ్గో వరమితి భావః ।।

రాద్ధాన్తే - సలిసాదధో విద్యుత , తస్యాః స్ఫుటదృశ్యత్వాత్ । తయోరివ తదభిమానిదేవతయోః సంబన్ధ ఇత్యర్థః । మేఘోదరే తటిదన్వయోఽస్తు ; కథం తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా తటిదుపరి వరుణనివేశః ? కథం వా ఇన్ద్రప్రజాపత్యోస్తత్రావకాశ ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । అర్థక్రమస్య పాఠక్రమాద్బలీయస్తయా తటిదుపరి వరుణః । కౌషీతకిపాఠానురోధాత్ ఆగన్తూనామన్తే నివేశనయాత్ తదుపరి ఇన్ద్రప్రజాపతీ ఇత్యర్థః ।। 3 ।।

ఇతి వరుణాధికరణమ్ - 3

-----

4. ఆతివాహికాధికరణమ్ ।।

ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ ।। 4-3-4 ।।

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే - కిమర్చింరాదయః .... .. అర్చిరాద్యాత్మ్మాతాన్ అభిమానిదేవతావిశేషాత్ । తం పృథివ్యబ్రవీయ్ ఇతివత్ ।। 4 ।।

ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్ భోగభూమేరప్యవాచకాః ఇత్యత్రాహ - ఏతే ఏవ ఇతి । లోకా అహరాదిసంజ్ఞా ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదమ్ । విపరీతం కస్మాన్నేత్యత్రాహ - అత ఏవ ఇతి । విజిహీతే ఇత్యపి లోకలిఙ్గమితి భావః ।।

రాద్ధాన్తే - అర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచినః ఇత్యత్రాహ - వదన్తి చ ఇతి ।।

4 ।।

యద్యేవం తత్పురుషోఽమానవః స ... ...

వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ।। 4-3-5 ।।

తతః విద్యుతః ఉపరి, వైద్యుతేన ... . తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యతే ఏవ ।। 5 ।।

అనన్తరమవతారయతి - యద్యేవమ్ ఇతి । వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ।। స్పష్టమ్ ।। 5 ।।

ఇతి ఆతివాహికాధికరణమ్ - 4 ।।

-----

5. కార్యాధికరణమ్ ।।

కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ।। 4-3-6 ।।

అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాత్ … …. అతోఽర్చిరాదిరాతి వాహికగణస్తమేవ నయతి ।। 6 ।।

కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః । సఙ్గతిమాహ - అర్చిరాదినైవ ఇతి । ఉపాస్తినయత్యోః కర్మ చతుర్ముఖః । సర్వగతత్వాత్ సార్వజ్ఞ్యాదిగుణపూర్తేః సంబన్ధస్య చ క్వాచిత్కత్వాభావాత్ న గత్యపేక్షా ఇతి పరిపూర్ణాది పదాభిప్రాయః ఉపాస్తివైయర్థ్యం - పరిహపతి - నిత్యప్రాప్త ఇతి ।। 6 ।।

విశేషితత్వాచ్చ ।। 4-3-7 ।।

పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ … …. హిరణ్యగర్భస్య సమీపగమనమర్చిరాదినా గతః ప్రత్యభిసన్ధత్తే ।। 7 ।।

విశేషితత్వాచ్చ । 1 ఏతం బ్రహ్మలోకమ్ ఇత్యత్ర స్వీకృతకర్మధారయ వ్యావృత్యర్థమాహ - బహువచనేన చ ఇతి ।। 7 ।।

నన్వేవం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ … ….

సామీప్యాత్ తు తద్వ్యపదేశః ।। 4-3-8 ।।

యో బ్రహ్మాణం విదధాతి ఇతి హిరణ్యగర్భస్య … …. గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిః ఉక్తైర్హేతుమిః నిశ్చీయతే ఇత్యర్థః ।। 8 ।।

సామీప్యాత్ తు తద్వ్యపదేశః । విశేషణాదిభిః ఇతి ఆది శబ్దేన గత్యుపపత్తిః ।।

8 ।।

అథ స్యాత్ అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ ....

కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాత పరమభిధానాత్ ।। 4-3-9 ।।

కార్యస్య - బ్రహ్మలోకస్య అత్యయే ... ... పరామృతాత్ పరిముచ్యన్తి సర్వే ఇతి వచనాచ్చావగమ్యతే ।। 9 ।।

కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ । అయమర్థః కింమానక ఇత్యత్రాహ - తే బ్రహ్మ ఇతి । పరామృతాత్ - పరామృతం ప్రాప్య । ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ

।। 9 ।।

స్మృతేశ్చ ।। 4-3-10 ।।

స్మృతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే .. ... కార్యముపాసీనమేవార్చిరాదికో గణో నయతీతి బాదరేర్మతమ్ ।। 10 ।।

స్మృతేశ్చ । పరస్య - బ్రహ్మయుషః ।। 10 ।।

అత్ర జైమినిః పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే -

పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ।। 4-3-11 ।।

పరం బ్రహ్మోపాసీనానర్చిరాదిర్నయతి ... ... అప్రాకృతాశ్చ లోకా నాత్యన్తాయ న సన్తి , శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్ ।। 11 ।।

పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ - పూర్వపక్షాదన్యేన , న తు కృత్స్నసిద్ధాన్తేనేత్యర్థః । పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ । నిశ్శేష ఇతి । విద్యానిష్పత్తిః - విద్యాయాః కార్యకరత్వదశాపత్తిః । నితరాం వికాసో వా । నిత్యత్వేఽపి కాల విశేషాపేక్షావత్ సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షా యుక్తేతి భావః । ఉత్క్రాన్త్యనుపపత్త్యా న గతిరిత్యత్రాహ - విదుషః ఇతి . స్వేచ్ఛాపరికల్పితాః - నిత్యేచ్ఛాపరికల్పితాః । నాత్యన్తాయ ఇతి న న సన్తి - న సన్తి ఇతి న ; సన్త్యేవ అత్యన్తం సన్త్యేవేత్యర్థః । తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ ఇత్యాదిమానదార్ఢ్యం వివక్షితమ్ ।। 11 ।।

దర్శనాచ్చ ।। 4-3-12 ।।

దర్శయతి శ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యా ... . పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ఇతి ।। 12 ।।

దర్శనాచ్చ । ఉత్థాయ ఇతి । దేవయానేన గతిసిద్ధిః ।। 12 ।।

యదుక్తం ప్రజాపతేః సమాం వేశ్మ ప్రపద్యే ... .

న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ।। 4-3-13 ।।

న యాచం ప్రత్యభిసన్ధిః ... ... పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనమర్చిరాదిరాతివాహికో గణో నయతీతి జైమినేర్మతమ్ ।। 13 ।।

న చ కార్యే ప్రత్యభిసాన్ధిః । స్ఫుటమ్ ।। 13 ।।

ఇదానీం బాదరాయణస్తు భగవాత్ స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ -

అప్రతీకాలమ్బనాన్ నయతీతి బాదరాయణః

ఉభయథా చ దోషాత్ తత్క్రతుశ్చ ।। 4-3-14 ।।

అప్రతీకాలమ్బనాన - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ … … అచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చార్చిరాదినా గతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ న విద్యతే

।। 14 ।।

అప్రతీకాలమ్బనాత్ నయతీతి బాదరాయణః ఉభయథా చ దోషాత్ తత్క్రతుశ్చ। జైమినిమతాత్ కో భేద ఇత్యత్రాహ - ఏతదుక్తమ్ ఇతి । న చ ఇత్యత్ర ప్రతీకాలమ్బన శబ్దో గోబలీవర్ధనయాత్ దృష్టయుపాసకపరః , కార్యముపాసీనాన్ ఇతి పృథగుక్తేః । తదేతదాహ - ఇతి । కార్యముపాసీనస్య కార్యమేవ ప్రాప్యమ్ , న పరం బ్రహ్మ ; తత్క్రతు నయాత్ । అతః పరప్రాపకోఽర్చిరాదిర్న తస్యేత్యర్థః ।।

అప్రతీకాలమ్బనాన్ నయతి ఇతి ప్రతిజ్ఞ వ్యాహన్యేన । తద్య ఇత్థమ్ ఇత్యస్య ప్రతీకా లమ్బనవిషయత్వాత్ ఇత్యత్రాహ - పఞ్చాగ్ని ఇతి । యే చ ఇత్యుక్తయోర్ద్వయోరపి అప్రతీకాలమ్బనత్వసాధనాయ తత్క్రతుశ్చ ఇతి సూత్రఖణ్డః । ఫలస్య యథోపాసనత్వాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాస్తినిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిదపి బ్రహ్మోపాసననిష్ఠః । అతో బ్రహ్మప్రాప్త్యానుగుణయాత్ పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యోచ్చ యథోక్త ఏవ తయోర్విభాగః । కే పునః ప్రతీకాలమ్బనా ఇత్యత్రాహ - నామాది ఇతి ।। 14 ।।

తమిమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతీత్యాహ -

విశేషం చ దర్శయతి ।। 4-3-15 ।।

యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారః ... ... ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాతివాహికో గణో నయతీతి సిద్ధమ్ ।। 15 ।।

ఇతి కార్యాధికరణమ్ - 5

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।

విశేషం చ దర్శయతి । నామ్నో గతమ్ - దేవాదినామగోచరః । ఉపసంహరతి - తస్మాత్ ఇతి ।।

బ్రహ్మణా సహ ఇతి స్మృతిః న అర్చిరాదిగతపురుషవిషయా । కిం తు చతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయా । తే బ్రహ్మ ఇత్యస్య చ నిషాదస్థపతినయాత్ బ్రహ్మాఖ్యలోకే వర్తమానాః చరమదేహాన్తే పరామృతాత్ ప్రసన్నాత్ బ్రహ్మణ ఏవ హేతోః పరిముచ్యన్తే ఇత్యర్థః । కర్మధారయస్య హేతౌ పఞ్చమ్యాశ్చ స్వారస్యాత్ ।। 15 ।।

ఇతి కార్యాధికరణమ్ - 5

ఇతి హరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాబ్ధవేదవ్యాసాపర -

నామధేయేన శ్రీమద్వారదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాథాం చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ॥

ఢదృద్వద్ధద్యణ్ ఘ్మ్డథ

చతిర్థాధ్యాయే చతుర్థః పాదః ॥

------

1. సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్ ॥

సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్ ॥ 4-4-1 ॥

పరం బ్రహ్మోపాసీనానామాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం .... స్వేనరూపేణ ఇతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్ , అవిశేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః

॥ 1 ॥

సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్ । పాదసఙ్గతిమాహ - పరమ్ ఇతి । రూపేణ - ఆకారేణ । న చ దుఃఖ ఇతి । దుఃఖనివృత్తిరిష్టా సుఖనివృత్తిరనిష్టా ఇతి తదుభయాన్వయాత్ మోక్షస్య పుమర్థాపుమర్థమిశ్రత్వప్రసఙ్గః ఇతి భావః । అనర్థకం స్యాత్ ఇతి । అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమ్ ఇత్యర్థః ॥

స్వేన శబ్దః కథమిత్యత్రా - స్వేన ఇతి । స్వ శబ్దోఽసాధారణపరః ; న త్వసాధ్యత్వపరః అభినిష్పత్తివచనాత్ । రూపేణ అభినిష్పద్యతే - రూపవిశిష్టతయా సాధ్యతే ; రూపం సాధ్యమిత్యర్థః ।।

రాద్ధాన్తే - అనర్థకం స్యాత్ ఇతి । న హ్యన్యస్య రూపేణాన్యోఽభినిష్పద్యతే ఇతి అసాధారణ్యస్యార్థసిద్ధత్వాత్ స్వేన శబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః ।। 1 ।।

యత్ తు - ఉక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ ... ...

ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ।। 4-4-2 ।।

కర్మసంబన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః ... . యుక్త్యాఽయమర్థో నిష్పద్యతే ఇత్యాదిషు ।। 2 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - యత తు ఉక్తమ్ ఇతి । ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ । ముక్త ఇతి ప్రతిజ్ఞాపదం వ్యాచష్టే - కర్మ ఇతి । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి । ప్రాగసిద్ధతిరోధినివృత్తివాచిత్వాత్ నాభినిష్పత్తి శబ్దవైయర్థ్యమిత్యర్థః । సా హి ఇతి।

సా - తరోధినివృత్తిః । ప్రతిజ్ఞాతా నివృత్తతిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః । తద్వివరీతుమాహ - కుత ఇతి । య ఆత్మా ఇత్యాది । ఏతమ్ ఇతి పదస్య గుణాష్టకవిశిష్టప్రకృతపరత్వాత్ , గుణాష్టకస్య జగరాదౌ తిరోహితత్వాత్ , ప్రతిపర్యాయమ ఏతమ్ ఇత్యుక్తిః అకర్మతిరోహితస్వాభావికరూపాభిప్రాయా । శ్రోతురాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనమిత్యర్థః । తతః కిమిత్యత్రాహ - అతః ఇతి । శబ్దస్య వాచకత్వమాహ - స్వరూపావిర్భావేఽపి ఇతి । ఇదమేకం మునిష్పన్నమ్ ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ ।।

యచ్చోక్తమ్ - ఆత్మస్వరూపస్య ముష్పౌ ... .

ఆత్మా ప్రకరణాత్ ।। 4-4-3 ।।

అనన్తరమవతారయతి - యచ్చోక్తమ్ ఇతి । ఆత్మా ప్రకరణాత్ । పరవిషయత్వ శఙ్కాయామాహ - ఇదం చ ఇతి । ఆనన్దస్య హేత్వపేక్షా న ఆనన్దత్వకృతా ; కిం తు స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వాత్ సంసారదశాయాం తదపేక్షా। ముక్తౌ స్వతః సిద్ధస్య ఆవిర్భావ ఏవేతి న తస్యోపాధ్యపేక్షా । అతో న మోక్షశాస్త్రస్యాపుమర్థపర్యవసాయిత్వమిత్యర్థః ।। 3 ।।

ఇతి సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్ - 1

------

2. అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్ ।।

అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ।। 4-4-4 ।।

కిమయం పరం జ్యోతిరుపసన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ... ... అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ అధికోపదేశాత్ ఇత్యాది చ ।। 4 ।।

అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ । సఙ్గతిః స్పష్టా । సామ్యసాధర్మ్య శబ్దౌ వచనస్థత్వాదుపాత్తౌ , నార్థభేదాత్ । సహ శ్రుత్ సామ్యసార్ష్టి క్త్యా చ క్షీరోదనయోరివ రక్తయోరివ చ ముక్తో స్వనిష్ఠత్వావగమాత్ ముక్తదశావస్థితరూపస్య తాత్త్వికలత్వాత్ ఉపాయపరవాక్యాదీనాం తద్విరుద్ధార్థపరత్వాయోగాత్ స్వాత్మకత్వేన బ్రహ్మానుభవో న యుక్త ఇతి అభేదశ్రుత్యర్థాక్షేపేణ ఉత్థానమ్ ।।

రాద్ధాన్తే - దృష్టత్వమస్తు ; తతః కిమిత్యత్రాహ - స్వాత్మానః ఇతి । సహ ఇతి। 4 బ్రహ్మపర్యన్తత్వేనానుభవః సహశ్రుతేః భోగ్యసాహిత్యపరత్వాదుపపద్యతే ఇత్యర్థః । ముక్తివిషయవాక్యేష్వేవ అభేదదర్శనాత్ తస్య ఘటకశ్రుతినిర్వాహితభేదశ్రుత్యవిరోధిత్వాత్ స్వాత్మశరీరకబ్రహ్మానుభవ ఇతి సిద్ధాన్తః । వ్యాఖ్యాత్రన్తరమతే పూర్వాపరవైఘటయమాహ - బ్రహ్మప్రకారతయా ఇతి ।। 4 ।।

ఇతి అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్ -2

------

3. బ్రాహ్మాధికరణమ్ ।

బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ।। 4-4-5 ।।

ప్రత్యగాత్మనః పరం జ్యోతిరుపసంపద్య ... . విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్త్వం న సంభవతీతి జైమినేర్మతమ్ ।। 5 ।।

బ్రాహ్యేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ప్రథమాధికరణేనాస్య సఙ్గతిమాహ - ప్రత్యగాత్మనః ఇతి । బ్రాహ్మత్వం కథమిత్యత్రాహ - అపహతపాత్మత్వాదయో హి ఇతి । జ్ఞానత్వే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగగాత్ స్వరూపం జడమితి జైమినేర్మతమ్ ।। 5 ।।

చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ।। 4-4-6 ।।

చైతన్యమాత్రమేవాస్య స్వరూపమితి ... . చితి తన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్ ।। 6 ।।

చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః । తృతీయానిర్దేశ ఔపచారికః । వికారసుఖ ఇతి । ఆది శబ్దాత్ ఉపేక్షా। సత్యకామత్వమ్ కాదాచాత్కసుఖరాహిత్యమ్ । సత్యసఙ్కల్పత్వమ్ - ఉపేక్షారాహిత్యమ్ । న హ్యుపేక్షకః సత్యసఙ్కల్పః ఇతి పూర్వపక్షిణో

భావః ।। 6 ।।

సంప్రతి భగవాత్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ -

ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః ।। 4-4-7 ।।

ఏవమపి - విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వప్రతిపాదనే సత్యపి .... సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వమ్ ; స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః ।। 7 ।।

ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః । గుణాష్టకవాక్యే సత్యపి హి తత్పూర్వపక్షితమితి శఙ్కాయాం తాత్పర్యమాహ - తుల్య ఇతి । ఏవ కారో వాక్యశేషః , న స్వతన్త్రః ; అవధారణస్య అవద్యారణీయవిశేష సాకాంక్షత్వాత్ । తేన బహూనాం శిషిణాం వాక్యానాం న భఙ్గో న్యాయ్యః । అతః ఏవ కారభఙ్గేన వాక్యద్వయార్థావిరోధో నేయ ఇత్యర్థః । వస్తువిరోధః - జ్ఞానస్య జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగః । సః పూర్వమేవ పరిహృతః । అశవయస్య - బాఘితు మశక్యస్య ।।

ఏవమపి ఇత్యాదివాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం తదేకదేశదృష్టన్తవాక్యేనోపపాదయతి - స యథా ఇతి । దార్ష్టాన్తికేఽప్యవిరోధమాహ - న చైవమ్ ఇతి । దృష్టాన్తవాక్యేఽప్యవిరోధః కథమిత్యత్రాహ - యథా ఇతి । దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్య కోఽర్థః , కస్త్రోపజీవ్యాంశ ఇత్యత్రాహ - ఇదమత్ర వాక్య ఇతి । విజ్ఞానస్వరూపత్వం వివృణోతి - స్వప్రకాశ ఇతి ।। 7 ।।

ఇతి బ్రాహ్మాధికరణమ్ - 3

-----

4. సఙ్కల్పాధికరణమ్ ।।

సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః ।। 4-4-8 ।।

ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసంపద్య ... . విజ్ఞానఘన ఏవ ఇతివత్ వ్యవస్థాపనం క్రియతే ।। 8 ।।

సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః I సఙ్గతిమాహ - ముక్త ఇతి I ప్రయత్ర శబ్ద సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః I ఏవ కారః అయోగవ్యవచ్ఛేదకః ఇతి పూర్వపక్షః I

రాద్ధాన్తే - సఙ్కోచకాభావాత్ అన్యయోగమపి వ్యవచ్ఛినత్తి ఇత్యభిప్రాయః II

అత ఏవ చానన్యాధిపతిః II 4-4-9 II

యతో ముక్తః సత్యసఙ్కల్పః , అత ఏవ .... అత ఏవ స స్వరాట్ భవతి ఇత్యుచ్యతే II 9 II

అత ఏవ చానన్యాధిపతిః I సత్యసఙ్కల్ప హేతుకం గుణాన్తరమిహోక్తమ్ I అనన్యాధిపతిః - పరమాత్మవ్యతిరిక్తం ప్రతి న పరతన్త్ర ఇతి భావః , అన్యథా అనన్య శబ్దవైయర్థ్యాత్ I అర్థణాహ - అత ఏవ ఇతి II

ఇతి సఙ్కల్పాధికరణమ్ - 4

-----

5. అభావాధికరణమ్ II

అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్ II 4-4-10 II

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి న సన్తి ... . ఇతి ముక్తస్యా శరీరత్వం హ్యాహ శ్రుతిః II 10 II

అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్ I సఙ్గతిర్విచారేణ స్ఫుటా II 10 II

భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ II 4-4-11 II

ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభావం జైమినిః .... తదేవ హి శరీరం ప్రియాప్రయహేతుః ।। 11 ।।

భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ । అశరీరత్వేఽపి ప్రియాప్రియయోః కర్మమూలత్వాత్ కర్మారబ్ధదేహనిషేధ ఇత్యర్థః ।। 11 ।।

భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ -

ద్వారశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః ।। 4-4-12 ।।

సఙ్కల్పాదేవ ఇత్యేతదతఃశబ్దేన ... . ఉపైతియజతిచోదనాభ్యాం సఙ్కల్పభేదేన సత్రమహీనం చ భవతి ।। 12 ।।

ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః ఉపైర్తియజతిచోదనాభ్యామ్ । యజమానబహుత్వైకత్వాభ్యాం చ సత్రమహీనం చ ద్వాదశాహం తద్వదిత్యర్థః ।। 12 ।।

యదా శరీరాద్యుపకరణవత్త్వమ్ ... .

తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః ।। 4-4-13 ।।

స్వేనైంవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే ... ... లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే ।। 13 ।।

అనన్తరసూత్రం సఙ్గమయతి - యదా ఇతి । తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః । పరమపురుషసృష్టైః - అద్వారకసృష్టైః ।। 13 ।।

భావో జాగ్రద్వత్ ।। 4-4-14 ।।

స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి .... స్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తీతి సర్వముపపన్నమ్ ।। 14 ।।

భావే జాగ్రద్వత్ । ముక్తస్య పిత్రాదిసర్గేణ , బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యమ్ , అస్యాన్యపరత్వం , పిత్రాదీచ్ఛాయాః కర్మహేతుకత్వం చ పరిహాన్ సద్వారకాద్వారకపిత్రాదిసృష్టేః తల్లీలాన్తర్గతత్వమాహ - పరమపురుషోఽపి ఇతి ।। 14 ।।

నను - ఆత్మా అముపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్ ... .

ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి ।। 4-4-15 ।।

యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్ దేశే .... అముక్తస్య కర్మం నియామకమ్। ముక్తస్య తు స్వేచ్ఛేతి విశేషః ।। 15 ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నను ఇతి । ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి । తర్హి జ్ఞానేన వస్త్వన్తరాణ్యప్యధితిష్ఠేదిత్యత్రాహ - ఇత్యాన్ ఇతి । ఆత్మాభిమానానుగుణ్యమ్ - ప్రవర్తకత్వశక్తివైశిష్ట్యమ్ । శరీరం ప్రేర్యమ్ । ఇదమితి గ్రహణానుగుణత్వమ్ - ప్రకాశకత్వశక్తిమాత్రాన్వితత్వమ్ । ధర్మేణ తే#నేకత్రవ్యాప్తివిషయా శ్రుతిః । సౌభర్యాదిభ్యో ముక్తస్య కో భేదః ? అనేకదేహాధిష్ఠానక్షమశ్చేత్ పూర్వావస్థాయామపి కరోతు ఇత్యత్రాహ - అముక్తస్య ఇతి

।। 15 ।।

నను - పరం బ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం ....

స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి ।। 4-4-16 ।।

నేదం వచనం ముక్తవిషయమ్ .... వచనం స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్య తరాపేక్షమ్ ।। 16 ।।

అనన్తరస్య శఙ్కామాహ - నను ఇతి । స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి । సతా సోమ్య ఇతి బ్రహ్మసంపత్తేః ప్రసిద్ధత్వాత్ , ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మసంపత్తివాక్యం దర్శితమ్ - తేజ #ః పరస్యామ్ ఇతి । అస్య మృతివిషయత్వం వాఙ్మనసి ఇత్యాదినా జ్ఞాపితమ్ । ఇతి

వచనాత్ విద్యేతే ఇత్యన్వయః ।।

సూత్రఖడాన్తరం వ్యాచష్టే - సుషుప్తి ఇతి । సతా సోమ్య తేజః పరస్మామ్ ఇత్యుభయమిహానుసన్ధేయమ్ ।। 16 ।।

ఇతి అభావాధికరణమ్ - 5

-----

6. జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణమ్ ।।

జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ।। 4-4-17 ।।

కిం ముక్తస్యైశ్వర్యం జగత్సృష్ట్యాది పరమపురుషాసాధారణం ... ... ముక్తస్య సన్నిధానమస్తి , యేన జగద్వ్యాపారస్తస్యాపి స్యాత్ ।। 17 ।।

జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ । జగత్సృష్ట్యాది సర్వేశ్వరత్వమ్ ఇతి । ఈశ్వరత్వప్రకారో హి సృష్ట్యాదిః । అత ఏవముక్తమ్ । సత్యసఙ్కల్పతావిచారరూపత్వాత్ సఙ్గతిః ।।

రాద్ధాన్తే - నిర్వ్యాజ శబ్దో యథావస్థితపరః । కన్యా మనః , ప్రకాశకత్వాత్ । కనతిర్హి దీప్త్యర్థః । సౌత్ర హేతుద్వయేన బ్రహ్మలక్షణస్య కారణత్వస్య అవ్యాప్త్యతివ్యాప్తివ్యుదాసః ।। 17 ।।

ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాఽఽధికారికమణ్డలస్థోక్తేః ।। 4-4-18 ।।

స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లేకేషు … …. … అనుభవతీత్యనేన వాక్యేనోచ్యతే ; న జగద్వ్యాపారః ।। 18 ।।

పరప్రకరణే జగద్వ్యాపారోక్తిర్ముక్తస్య మా భూత్ , స్వప్రకరణే త్వస్తీత్యత్రాహ - ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేన్నాఽఽధికారికమణ్డలస్థోక్తేః । అకర్మవశ్యస్వ కథం బ్రహ్మానుభవవ్యతిరిక్తాపేక్షేత్యత్రాహ - అకర్మప్రతిహత ఇతి । సూత్రార్థం నిగమయతి - తదేవమ్ ఇతి ।। 18 ।।

యది సంసారివత్ ముక్తోఽపి … …

వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ - ।। 4-4-19 ।।

వికారే - జన్మాదికే న వర్తతే ఇతి … … కామచారః ఇత్యాదినోచ్యతే ; న ముక్తస్య జగద్వ్యాపారః ।। 19 ।।

అనన్తరసూత్రమవతారయతి - యది ఇతి । అనిత్యభోగత్వశఙ్కా పరిహ్నియతే -

వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ - వికారవర్తి । వికారాః . స్పష్టమ్ । అనుభవతు , తతః కిమిత్యత్రాహ - తద్విభూతి ఇతి । తథా హి ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । తద్వ్యాఖ్యానముఖేన బ్రహ్మానుభవితృత్వే మానం దర్శితమ్ । విభూతేస్తదన్తర్భావే మానం దర్శయతి - తస్మిన్ ఇతి । ఫలితమాహ - అతః ఇతి ।। 19 ।।

దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే ।। 4-4-20 ।।

అస్య ప్రత్యగాత్మనో ముక్తస్య ... ... సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుషసామ్యం చ జగద్వ్యాపారవర్జమ్ ।। 20 ।।

పరవిషయాణి నియన్తృత్వాదిపరవాక్యాన్యపి భోగపరాణి స్యుః । న చేత్ జీవవిషయాణ్యపి నియన్తృత్వాదిపరాణి స్యురిత్యత్రాహ - - దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే। భీషాఽస్మాత్ ఇత్యాది । జీవవిషయవాక్యానామివ అన్యనిర్వాహో న శక్యతే ఇతి భావః । ఏష సర్వేశ్వరః ఇత్యాది । అసఙ్కోచాత్ ముక్తస్య చ నియామ్యత్వసిద్ధిరితి భావః । ముక్తస్య విశేషతో నియామ్యత్వం దర్శయతి - తథా ఇతి।

బ్రహ్మ - జీవః । అమృతం - మోక్షః । శాశ్వత ధర్మః - జ్ఞానమ్ । సుఖమ్ - ఆనన్దః ।।

అన్యాధీనత్వనిత్యత్వవిరోధమాశఙ్క్య పరిహరతి - యద్యపి ఇత్యాదినా । తస్య - అపహతపాప్మత్వాదే #ః , తథావిధత్వమ్ - స్వాభావికత్వమ్ । తస్య - ప్రత్యగాత్మనః తదాయత్తతామ్ ఉపపాదయతిం - పరమపురుషస్య ఇతి । న పరం ముక్తస్వరూపాది ; అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్వరూపాధికమిత్యాహ - ఏవమ్ ఇతి।।

నిరుపాధికపరశేషం స్వమపరోక్షయతో ముక్తస్య ఆత్మాభిమానానుగుణత్వాత్ నియన్తృత్వం ప్రతికూలమితి నియన్తృత్వాభావో నానాన్దవైకల్యావహః ; అపి తు తత్సౌష్కల్యావహః । ఆత్మాభిమానానుగుణత్వేన భోగ్యవ్యవస్థా నృపశ్వాదిషు దృష్టా

।। 20 ।।

భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ।। 4-4-21 ।।

బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య ... . శ్రుత్యానుగుణ్యేన వర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్ ।। 21 ।।

భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ । పూర్వసూత్రే ఆనన్దయాతి సర్వమిదం ప్రశాస్తి ఇత్యనన్యథాసిద్ధవచనవిరోధాత్ ఉపాదనతానుపపత్త్యాదియుక్తివిరోధాచ్చ సామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యోః సఙ్కోచయితవ్యత్వముక్తం గోబలీవర్దనయాత్ । ఇహ తు సామాన్యతోఽవగతం సామ్యం ఛాగపశునయాత్ వాక్యాన్తరదృష్టభోగలక్షణసామ్యే పర్యవస్యేత్

నియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చేత్యుక్తమ్ । అధికరణార్థముపసంహరతి అతః ఇతి

।। 21 ।।

యది పరమపురుషాయత్తే ముక్తైశ్వర్యం ... .

అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్ ।। 4-4-22 ।।

యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో ... ... వాసుదేవః సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః ఇతి । సూత్రాభ్యాసః శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి । ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్ ।। 22 ।।

ఇతి జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణమ్ - 6

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

।। సమాప్తశ్చాధ్యాయః ।।

శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్ ।।

అనన్తరసూత్రశఙ్కామవతారయతి - యది ఇతి । అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్ । భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదకతయా తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపకతయా మానసిద్ధత్వే దృష్టాన్తతయా బేయప్రత్యనీకత్వా దిగుణోక్తిః । ఐచ్ఛపితృలోకాదివ్యావృత్త్యర్థం దుఃఖాలయమ్ ఇత్యాద్యుపాత్తమ్ । అతః కర్మకృతావృత్తిః నిషిధ్యతే; న పునః ఇమాన్ లోకాన్ ఇత్యుపనిషదవగత సఞ్చారః ।।

ఫదాహృతమానస్య అనుగ్రాహకమాహ - న చ ఇత్యాదినా । పురుషాన్తరేణ వా స్వేచ్ఛయా వా కర్మణా వా భగవతా వా నివృత్తిః । తత్ర ప్రథమః కల్పః సమాభ్యధికరాహిత్యాదీశ్వరస్య నిరస్తః । న చోచ్ఛిన్న ఇత్యాదినా ద్వితీయ తృతీయశిరసీ ప్రత్యుక్తే; చేతనస్య నిరవధికానన్దజిహాసానుపపత్తేః , కర్మణః స్వాసనస్యాపునరఙ్కురవినష్టత్వాచ్చ । చతుర్థం ప్రతిక్షిపతి - న చ పరమపురుషః ఇతి । జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వహేతుకస్య నావర్తయామీతి సఙ్కల్పస్య అసత్యత్వ ప్రసఙ్గాచ్చ న భగవదిచ్ఛయా నివృత్తిశఙ్కేత్యర్థః ।।

ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్ । సర్వ శబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిరూపగుణాది విధినిషేధకవాక్యప్రత్యక్షాదిప్రమాణానుదాహృతశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణవచన -

తదనుగ్రాహకతర్కజాతం వివక్షితమ్ । ఇతి శబ్దః అఖిలభువన ఇత్యాద్యుక్తాశేషార్థపరామర్శీ । తేషాం సర్వేషామనయా దిశా సామఞ్జస్యం ద్రష్టవ్యమ్ । ఏతద్విరుద్ధమాన తర్కపరిహారశ్చోక్తయా దిశా నేయః । మితగమ్భీరే భాష్యే సర్వం గర్భితమనుసన్ధేయమ్ । తదవగాహమానైః స్వపక్షస్థాపనపరపక్షప్రతిక్షేపౌ సుకరౌ ఇత్యేతదభిప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్ ఇత్యుక్తమ్ ।। 22 ।।

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపర -

నామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత -

శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం

శ్రుతప్రదీపికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ||

సమాప్తశ్చాధయాయః | శాస్త్రం చ సమాప్తమ్ ||

హరిః ఓమ్ ||